

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

А.С. ГЛУЩЕНКО

ФІНАНСИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**«Магнолія 2006»
Львів – 2014**

УДК 336 (075.8)
ББК 65.26 я 73
Г 55

Відтворення цієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення авторських прав будуть переслідуватися у судовому порядку.

*«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів»
(лист № 1/II 5674 від 16.04.2014)*

Рецензенти:

Крупка М.І., доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка.

Вожжов А.П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Севастопольського національного технічного університету.

Єгоров П.В., декан обліково-фінансового факультету, завідувач кафедри фінансів та банківської справи Донецького національного університету, академік Академії економічних наук України, доктор економічних наук, професор,

Глуценко А. С.

Фінанси: Навч. посіб. /А.С. Глуценко/, Львів «Магнолія 2006», 2014, – 440с.

ISBN 978-617-574-108-5

«Магнолія 2006»

У навчальному посібнику розкриваються основи функціонування фінансів відповідно до вимог сучасної освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за спеціальностями галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво». У 21 розділі чітко та послідовно розглянуто теоретичні і практичні аспекти функціонування фінансів.

Навчальний матеріал доповнено графічним відображенням у вигляді рисунків, схем та таблиць. З кожної теми курсу, для поглибленого засвоєння матеріалу, розроблено навчальний тренінг, що містить питання для самоконтролю, питання до семінарських занять, тестові завдання, питання для самостійного вивчення, теми рефератів, базові терміни і поняття.

Розраховано на студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів та фахівців, які займаються практичною діяльністю в сфері фінансів.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ	8
1.1. Предмет фінансової науки	8
1.2. Сутність і специфічні ознаки фінансів	10
1.3. Функції фінансів	12
1.4. Необхідність, призначення і роль фінансів	14
<i>Навчальний тренінг</i>	16
РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ	20
2.1. Історичний характер фінансів, їх генезис	20
2.2. Еволюція податків як першої форми фінансових відносин	22
2.3. Еволюція бюджету та державного кредиту	25
<i>Навчальний тренінг</i>	29
РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ	33
3.1. Історичні передумови виникнення фінансової науки, її сутність, структура та функції	33
3.2. Зміст системи фінансових наукових знань та інструментарій фінансової науки	36
3.3. Розвиток фінансової науки у XV-XIX ст.	40
3.4. Світова фінансова наука у XX ст.	42
3.5. Розвиток фінансової науки у сучасний період	45
<i>Навчальний тренінг</i>	47
РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА	50
4.1. Поняття фінансової системи, її структурна будова і основи функціонування	50
4.2. Призначення і специфічні ознаки сфер і ланок фінансової системи	55
4.3. Управління фінансовою системою	60
<i>Навчальний тренінг</i>	65
РОЗДІЛ 5. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВЕ ПРАВО	69
5.1. Фінансова політика, її сутність, види і значення	69
5.2. Фінансовий механізм та його роль у реалізації фінансової політики	73
5.3. Фінансові методи як складові фінансового механізму	75
5.3.1. Фінансове планування і оперативне управління	75
5.3.2. Фінансовий контроль	80
5.3.3. Фінансове забезпечення і фінансове регулювання	86
5.4. Поняття та система фінансового права	87
<i>Навчальний тренінг</i>	90
РОЗДІЛ 6. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА	95
6.1. Сутність, необхідність та функції податків	95
6.2. Елементи системи оподаткування та класифікація податків	97
6.3. Податкова політика і податкова система України	101

6.4. Організація податкової роботи та діяльність державних податкових органів в Україні	115
<i>Навчальний тренінг</i>	119
РОЗДІЛ 7. ДЕРЖАВНІ (ПУБЛІЧНІ) ФІНАНСИ	123
7.1. Сутність і призначення державних (публічних) фінансів	123
7.2. Фінансові ресурси держави	125
7.3. Державні доходи, їх джерела і методи мобілізації	127
7.4. Економічна сутність і класифікація державних видатків	128
<i>Навчальний тренінг</i>	131
РОЗДІЛ 8. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА.....	134
8.1. Соціально-економічна сутність, необхідність та призначення бюджету.....	134
8.2. Бюджетна політика і бюджетний механізм	137
8.3. Бюджетний устрій та бюджетна система	140
8.4. Економічна сутність і склад доходів бюджету	143
8.5. Видатки бюджету, їх сутність, склад і класифікація	146
8.6. Бюджетний процес і бюджетні права	153
<i>Навчальний тренінг</i>	161
РОЗДІЛ 9. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ	167
9.1. Поняття стану бюджетного фонду та дефіциту бюджету.....	167
9.2. Соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту	170
9.3. Джерела фінансування дефіциту бюджету та їх класифікація.....	175
9.4. Методи обмеження та шляхи скорочення дефіциту бюджету.....	178
<i>Навчальний тренінг</i>	182
РОЗДІЛ 10. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ.....	186
10.1. Економічна природа та роль державного кредиту.....	186
10.2. Форми державного кредиту та класифікація державних позик.....	189
10.3. Державний борг, його сутність та соціально-економічні наслідки.....	192
10.4. Управління державним боргом.....	195
<i>Навчальний тренінг</i>	200
РОЗДІЛ 11. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ І ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ	204
11.1. Основи теорії місцевих фінансів.....	204
11.2. Сутність, функції та принципи організацій місцевих фінансів.....	206
11.3. Місцеві фінансові інститути та їх характеристика.....	209
11.4. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання	215
<i>Навчальний тренінг</i>	219
РОЗДІЛ 12. СОЦІАЛЬНІ ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ.....	225
12.1. Соціальні позабюджетні фонди як різновид державних цільових фондів; їх необхідність, зміст і роль	225
12.2. Становлення та розвиток соціальних позабюджетних фондів.....	227
12.3. Загальна характеристика соціальних позабюджетних фондів	231
12.4. Вітчизняна практика функціонування соціальних позабюджетних фондів.....	233
12.4.1. Пенсійний фонд України.....	234

12.4.2. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням.....	237
12.4.3. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.....	238
12.4.4. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань.....	240
<i>Навчальний тренінг.....</i>	<i>244</i>
РОЗДІЛ 13. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	247
13.1. Поняття суб'єкта господарювання, ознаки його ідентифікації. Класифікація суб'єктів господарювання.....	247
13.2. Основи організації фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) реального сектору економіки.....	251
13.3. Основи організації фінансів суб'єктів підприємництва – фінансових установ.....	260
13.4. Фінанси організацій і установ, створених органами виконавчої влади.....	273
13.5. Фінанси некомерційних організацій-об'єднань громадян.....	276
13.6. Фінансова діяльність підприємців-фізичних осіб.....	279
<i>Навчальний тренінг.....</i>	<i>281</i>
РОЗДІЛ 14. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	285
14.1. Домогосподарство як суб'єкт фінансових відносин.....	285
14.2. Сутність фінансів домогосподарств та їх функції.....	287
14.3. Бюджет домогосподарства, його структура. Сукупні ресурси і сукупні витрати домогосподарства.....	290
14.4. Заощадження домогосподарств, їх класифікація.....	295
14.5. Особисті фінанси.....	299
<i>Навчальний тренінг.....</i>	<i>301</i>
РОЗДІЛ 15. СТРАХУВАННЯ ТА СТРАХОВИЙ РИНОК.....	305
15.1. Об'єктивна необхідність і сутність страхового захисту. Страхові фонди як джерело забезпечення страхового захисту.....	305
15.2. Економічна природа і сутність страхування.....	307
15.3. Функції і принципи страхування.....	310
15.4. Класифікація страхування.....	313
15.5. Поняття і структура страхового ринку.....	316
15.6. Державне регулювання у сфері страхування.....	319
<i>Навчальний тренінг.....</i>	<i>321</i>
РОЗДІЛ 16. ФІНАНСОВИЙ РИНОК.....	325
16.1. Фінансовий ринок у системі економічних відносин.....	325
16.2. Сегментація фінансового ринку.....	328
16.3. Інструменти фінансового ринку.....	333
16.4. Суб'єкти фінансового ринку.....	336
16.5. Фінансові посередники, їх класифікація та функціональне призначення.....	339
<i>Навчальний тренінг.....</i>	<i>343</i>

РОЗДІЛ 17. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	347
17.1. Сутність фінансового менеджменту, його мета та завдання	347
17.2. Принципи і функції фінансового менеджменту	351
17.3. Механізм фінансового менеджменту	354
<i>Навчальний тренінг</i>	356
РОЗДІЛ 18. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	359
18.1. Сутність та функціональне призначення міжнародних фінансів	359
18.2. Міжнародний фінансовий ринок і його структура	362
18.3. Фінанси міжнародних організацій і міжнародних фінансових інституцій	367
<i>Навчальний тренінг</i>	372
РОЗДІЛ 19. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ	376
19.1. Економічна безпека держави як складова національної безпеки	376
19.2. Фінансова безпека, її сутність і місце в системі економічної безпеки держави	378
19.3. Механізм забезпечення фінансової безпеки держави	381
<i>Навчальний тренінг</i>	386
РОЗДІЛ 20. ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ	390
20.1. Характерні риси фінансових систем країн з розвинутою ринковою економікою	390
20.2. Фінансова система Сполучених Штатів Америки	393
20.3. Фінансові системи Німеччини, Великої Британії, Франції	397
20.4. Фінансова система Японії	405
20.5. Загальна характеристика фінансів Скандинавських країн	409
<i>Навчальний тренінг</i>	413
РОЗДІЛ 21. ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	416
21.1. Особливості організації фінансів Європейського Союзу	416
21.2. Бюджет Європейського Союзу, бюджетна стратегія та бюджетний процес	420
21.3. Гармонізація та уніфікація податкової політики країн Європейського Союзу	422
21.4. Валютна інтеграція, спільна валютна політика	425
21.5. Основні інституції ЄС та їх роль у формуванні єдиної фінансової політики	427
<i>Навчальний тренінг</i>	433
Література	436

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник призначений для вивчення дисципліни «Фінанси» відповідно до вимог освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів галузі знань 0305 «Економіка та підприємництво». Ця дисципліна відноситься до блоку нормативних дисциплін, включає широкий перелік тем і розрахована на 10 навчальних кредитів, тобто на 360 учбових годин. Головним у вивченні фінансової науки є засвоєння її фундаментальних основ.

Фінансова теорія є узагальненням сутнісних ознак фінансових відносин. Фінанси можуть розглядатися як в спрощеній так і достатньо глобальній і одночасно глибинних формах. Спрощене, побутове сприйняття фінансів пов'язане з грошовими відносинами і фінансовою діяльністю, яка відображається в доходах і витратах окремих суб'єктів фінансових відносин. Глобалізація дає можливість створити цілісне уявлення про фінанси і фінансову систему як єдине ціле. Глибинне вивчення фінансів характеризує сутність відносин, які складаються в суспільстві в процесі руху вартості створеного ВВП.

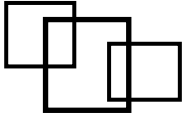
Навчальний посібник призначений для формування цілісної системи знань про сутність і форми прояву фінансів, оптимізацію фінансових відносин в суспільстві, механізм функціонування і впливу фінансів, склад і структуру фінансової системи, сукупність фінансових органів та інститутів, основи формування і функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи тощо.

Фінанси є основним атрибутом держави, що використовується нею в ринковій економіці і за допомогою якого регулюються економічні чинники. Докорінна зміна в Україні колишнього механізму управління економікою, заміна його ринковими методами господарювання, що доповнюються державним регулюванням, потребують підвищеної уваги до вивчення фінансів. Фінанси відіграють вирішальну роль як у самій структурі ринкових відносин, так і в механізмі їх регулювання з боку держави.

Навчальний посібник містить значну кількість методичних матеріалів, які дозволяють студенту ефективно організувати самостійну роботу, кожен розділ посібника складається з двох частин: теоретичної частини і навчального тренінгу. Процес розв'язання тестів і завдань навчального тренінгу покликаний сприяти вільному оперуванню фінансовими термінами і поняттями, сприяти розвиткові логічного мислення, ефективному пошукові розв'язання поставлених завдань. Важливим також є графічне відображення у навчальному посібнику складного матеріалу курсу у рисунках та таблицях, що полегшує студентам його засвоєння.

У навчальному посібнику розгляд сутності, сфер і ланок фінансової системи, бюджетної та податкової системи та інших програмних питань спирається на економічну і законодавчу базу України.

РОЗДІЛ 1.



ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ

1.1. Предмет фінансової науки

Наука розглядається як система знань про закономірності розвитку якоїсь об'єктивної реальності, або як окрема галузь таких знань. В сучасному світі наука проникає в усі сфери нашого буття. Це діяльність дослідників по формуванню, отриманню нового знання. Наука – це результат діяльності людини, вона виступає як вища, найбільш глибока і повна форма пізнання. Отже, наука – це система об'єктивно-істинних знань, що виражені у абстрактно-логічній формі, яка може проявлятися, по-перше, як форма суспільної свідомості людей, по-друге, як форма пізнання світу і, по-третє, як активна пізнавальна діяльність.

Виникнення *фінансової науки* як сфери людської діяльності пов'язане з необхідністю пошуку нових ефективних методів формування і використання фінансових ресурсів, з розвитком фінансових відносин, зростанням інтелектуальних здібностей людей. **Фінансова наука** – система упорядкованих знань про фінансові явища і процеси, з виявленими достовірними передумовами виникнення, механізмами та принципами функціонування, доказовими, обґрунтованими положеннями та висновками про їх вплив на людину, господарство, суспільство, цивілізацію, оцінкою здобутків, вигод, втрат.

Кожна наука має свій предмет і метод.

Предметом фінансової науки є сукупність фінансових відносин, що виникають на різних етапах розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, різних рівнях економічної системи, між різними суб'єктами відносин, економічною основою яких є рух вартості у її грошовій формі.

Фінансові відносини є такою формою суспільних відносин, яка виникає на основі руху вартості у її грошовому вираженні, безпосередньо пов'язана з існуванням грошей. Розподіл валового внутрішнього продукту за допомогою фінансових відносин здійснюється виключно у грошовій формі, внаслідок чого формуються та використовуються різноманітні цільові грошові фонди усіма суб'єктами цих відносин. Отже, гроші є необхідною умовою існування фінансів.

В цілому фінанси асоціюються з процесами розподілу певної вартості, який здійснюється в різних формах (сплата податків, розподіл прибутків тощо) і обов'язково супроводжується рухом грошових коштів. Загальною для таких фінансових операцій є їх основа – *суспільні відносини*, які в економічній науці називаються виробничими, або економічними відносинами.

Особливістю економічних відносин є їх *розподільчий характер* і *вартісне вираження*, за допомогою економічних відносин забезпечується розподіл валового внутрішнього продукту. При цьому однорідні економічні відносини утворюють *економічні категорії*, такі як гроші, фінанси, кредит, ціна, заробітна плата і інші. Ці економічні категорії мають багато спільних ознак, але *відрізняються суспільним призначенням*. Так, *основною метою фінансових відносин, їх суспільним призначенням* є формування і використання фондів грошових коштів для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

Економічною основою функціонування фінансових відносин є не гроші самі собою, а рух вартості у її грошовій формі. Фінанси виконують роль інструменту розподілу, який дає можливість визначити частку кожного суб'єкта у виробленому валовому внутрішньому продукті.

Фінансові відносини пов'язані з процесом створення, розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу, вони виникають у взаємозв'язку з процесом виробництва, розподілу і використання валового внутрішнього продукту, іншими економічними категоріями, в ході функціонування державних, корпоративних та інших фінансових інституцій. Фінансові відносини характеризуються великою різноманітністю: міжгосподарські, внутрішньогалузеві, міжгалузеві, міжтериторіальні, міждержавні тощо.

Фінансові відносини розглядаються як:

- розподільчі відносини, що виникають у відтворювальному циклі на стадії розподілу;
- грошові відносини, носієм яких є гроші;
- відносини, кінцевою метою яких є формування і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів усіх суб'єктів.

Методологічною основою дослідження предмета фінансової науки, фінансових явищ і процесів, виявлення фінансових проблем, особливостей виникнення, тенденцій розвитку і функціонування є *філософія*.

*Філософія*¹ – особлива форма пізнання світу, система поглядів з найбільш загальних проблем буття і пізнання. Вона виникла близько трьох тисяч років тому в країнах стародавнього сходу. Філософія завжди здійснює пізнавальні функції і є самостійною наукою. Предметом філософії є найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення.

Основним підходом в дослідженні предмета фінансової науки є *антропологічний підхід*, основою якого є фундаментальне положення про особистість (людину), як основного суб'єкта діяльності (інвестора, власника, платника податків, споживача суспільних благ тощо) і рушійну силу суспільного життя.

В нинішній час простежуються ускладнення та урізноманітнення фінансових явищ та процесів на різних рівнях та у сфері людської діяльності, що зумовило необхідність поглибленого їх вивчення.

Предмет фінансової науки потрапляє у сферу наукових досліджень представників інших наук та наукових напрямів. Процес інтеграції наук викликав великий інтерес до використання математичних методів та економіко-математичного прогнозування і

¹ «Філософія» походить від давногрецьких слів *phileo* (люблю) і *sophia* (мудрість).

моделювання при дослідженні фінансових явищ і процесів.

1.2. Сутність і специфічні ознаки фінансів

Фінанси є однією з найважливіших економічних категорій, що відображає економічні відносини, які виникають в процесі створення і використання грошових коштів. **Фінанси** – це завжди грошові відносини, але не будь-які грошові відносини є фінансовими. Фінанси володіють такими **ознаками**, за якими їх безпомилково можна виділити з ряду інших можливих грошових відносин. Фінанси завжди опосередковані правовими актами, що регулюють грошові відносини. Нефінансові грошові відносини такими актами не регулюються. Суб'єкти таких відносин самі визначають пропорції обміну, його умови (при купівлі – продажі, запозиченні грошей тощо).

Однією з головних специфічних ознак фінансів є їх грошова форма вираження і віддзеркалення фінансових відносин реальним рухом грошових коштів (готівковим або безготівковим). Тобто гроші є обов'язковою умовою існування фінансів, оскільки фінанси завжди мають грошову форму вираження. Фінанси – це економічні відносини або між державою і суспільством, або між людьми в суспільстві, що виражаються через рух грошових потоків. Проте рух грошових коштів сам по собі не розкриває сутності фінансів.

Реальний рух грошових коштів відбувається на другій і третій стадіях відтворювального процесу – в розподілі і обміні. Проте *сферою виникнення і функціонування фінансів є друга стадія відтворювального процесу*, на якій відбувається розподіл вартості валового внутрішнього продукту за цільовим призначенням і суб'єктами господарювання, кожен з яких повинен отримати свою частку в виробленому ВВП. Тому, другою специфічною ознакою фінансів як економічної категорії є розподільчий характер фінансових відносин. Але існуюча різноманітність розподільчих відносин призводить до того, що на другій стадії відтворювального процесу діють різні економічні категорії: фінанси, кредит, ціна, заробітна плата. При цьому фінанси істотно відрізняються від інших категорій, тому що розподіл і перерозподіл вартості за допомогою фінансів обов'язково супроводжується рухом грошових коштів, що набувають *специфічну форму фінансових ресурсів, які виступають матеріальними носіями фінансових відносин.*

Жодна з економічних категорій, що беруть участь у вартісному розподілі, окрім фінансів, не характеризується таким матеріальним носієм. Звідси, третьою специфічною ознакою фінансів є те, що фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням грошових доходів і фондів, що набувають форму фінансових ресурсів.

Таким чином, фінанси – складна, багатогранна економічна категорія, що має різноманітні ознаки і форми прояву. У сучасній економічній і фінансовій літературі фінанси розглядають:

- ⇒ за їх економічною сутністю;
- ⇒ як явище;
- ⇒ за змістом;
- ⇒ за формами.

За економічною сутністю фінанси – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП, а в окремих випадках і національного багатства країни з метою формування фінансових ресурсів та створення і використання фондів грошових коштів для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

В процесі такого розподілу і перерозподілу, що супроводжується рухом грошових коштів, фінанси набувають особливі форми у вигляді прибутків, накопичень, відраховувань, які в сукупності формують фінансові ресурси суспільства.

Фінанси як явище відображають грошові потоки суб'єктів розподільчих відносин, які характеризуються:

- ⇒ обсягами (валові, чисті; достатні і дефіцитні грошові потоки);
- ⇒ спрямованістю (вхідні, вихідні та внутрішні грошові потоки);
- ⇒ часом (теперішні та майбутні грошові потоки).

За змістом фінанси відображають кінцеву мету розподільчих і перерозподільчих процесів – *формування і використання фондів грошових коштів*. Таким чином, грошові фонди є матеріальною основою (змістом) фінансів. Саме ці фонди є тією специфічною ознакою, яка відрізняє фінанси від усіх інших економічних категорій.

Призначення фондів грошових ресурсів – задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних соціальних послуг населенню з боку держави та забезпечення виконання державою її функцій. Фонди грошових коштів поділяються на централізовані і децентралізовані.

Централізовані фонди держава створює у централізованому порядку і використовує їхні кошти для виконання своїх функцій, – це:

- державний і місцеві бюджети;
- пенсійний фонд;
- державні цільові фонди соціального страхування.

★ *Децентралізовані фонди* – це грошові фонди суб'єктів господарювання усіх форм власності і рівнів підпорядкування. До них належать:

- фонди в основних засобах;
- оборотні фонди;
- фонди обігу;
- фонди заробітної плати;
- резервні фонди;
- фонди матеріального заохочення;
- фонди соціально-культурного призначення;
- добродійні фонди.

Формами реалізації фінансових відносин є доходи, надходження, нагромадження, відрахування, видатки, витрати, тобто елементи, які характеризують рух фондів грошових коштів. Ці форми є матеріальним вираженням фінансових відносин.

Таким чином, вітчизняна наука розглядає фінанси як економічну категорію, що відображає створення і використання грошових фондів в процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

1.3. Функції фінансів

Сутність фінансів проявляється в їх функціях, під якими розуміють «роботу» виконувану фінансами. Питання про кількість і зміст функцій фінансів відноситься до дискусійних. Деякі вчені стверджують, що фінанси виконують регулюючу, стимулюючу, відтворюючу, стабілізаційну та інші функції. Проте більшість економістів вважають, що **фінанси виконують дві функції – розподільчу і контрольну**.

Фінанси є об'єктивно обумовленим інструментом вартісного розподілу: їх специфічне суспільне призначення полягає в тому, щоб розподіляти і перерозподіляти вартість ВВП, виражену в грошовій формі, між різними суб'єктами господарювання і напрямками цільового використання. Тому сутність фінансів як особливої сфери розподільчих відносин проявляється перш за все за допомогою **розподільчої функції**. Саме через цю функцію реалізується суспільне призначення фінансів – забезпечення кожного суб'єкта господарювання необхідними йому фінансовими ресурсами, використовуваними у формі грошових доходів спеціального цільового призначення. Фінанси як інструмент вартісного розподілу використовуються на всіх стадіях суспільного відтворення: виробництві, розподілі, обміні та споживанні.

Об'єктами розподілу за допомогою фінансів є:

- національне багатство, тобто сукупність створених і накопичених благ, якими володіє суспільство, а також природні ресурси, залучені в економічний оборот;
- ВВП, тобто вартість кінцевих продуктів (благ), вироблених суспільством за певний період часу (переважно рік);
- зовнішні надходження у вигляді державних позик, фінансової допомоги, іноземних інвестицій і міжнародних трансфертів.

Суб'єктами розподілу за допомогою фінансів є:

- держава;
- суб'єкти господарювання різних форм власності, рівня підпорядкування і місця знаходження;
- домогосподарства і фізичні особи;
- міжнародні організації;
- інші держави.

Механізм реалізації розподільчої функції включає декілька етапів: первинний розподіл, перерозподіл і вторинний розподіл

Первинний розподіл – розподіл доданої вартості і формування так званих основних або первинних доходів суб'єктів, що беруть участь в створенні ВВП. Первинні доходи на цьому етапі поділяються на три групи:

- у фізичних осіб – заробітна плата;
- у юридичних осіб – прибуток;
- у держави – прибуток державного сектору економіки, надходження від державних ресурсів, угідь, послуг, а також непрямі податки.

Перерозподіл полягає у формуванні і використанні *централізованих фондів*. За рівнем централізації вони поділяються на:

- загальнодержавні – державний бюджет і державні цільові фонди;
- регіональні – місцеві бюджети;

- відомчі – фонди, які створюються і використовуються міністерствами і відомствами;
- корпоративні – централізація частини прибутків структурних підрозділів корпоративних об'єднань (асоціацій, концернів, корпорацій та ін.)

Вторинний розподіл – передбачає використання загальнодержавних фондів на розвиток пріоритетних галузей економіки, соціально-культурні заходи, соціальний захист, оборону, управління тощо.

Кінцевим результатом перерозподільчого циклу є те, що одна частина перерозподілених грошових ресурсів через механізм бюджетного фінансування знову переходить в сферу матеріального виробництва, щоб почати новий цикл первинного розподілу з подальшим перерозподілом, а інша частина – у сферу споживання (освіта, наука, культура, охорона здоров'я, державне управління, оборона тощо).

За допомогою фінансів розподільчий процес протікає в усіх сферах загальнодержавного життя – в матеріальному виробництві, сферах обігу і споживання. Фінансовий метод розподілу охоплює різні рівні управління економікою: державний, територіальний, місцевий. Також фінансовому розподілу властива багатоступіневість, що породжує різні види розподілу, – внутрішньогосподарський, внутрішньогалузевий, міжгалузевий, міжтериторіальний. Розподільча функція фінансів органічно пов'язана з контрольною функцією.

Контрольна функція фінансів полягає в здійсненні контролю за процесами формування і використання фінансових ресурсів як на рівні держави, так і на рівні суб'єктів господарювання; в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами і каналами розподілу та їх цільовим використанням.

У зв'язку з тим, що фінансові ресурси кількісно обмежені, існує об'єктивна необхідність в *контролі* за їх рухом. Реалізація контрольної функції фінансів має забезпечувати раціональне, цільове і ефективне використання усіх видів ресурсів, у тому числі і фінансових, ефективне управління грошовими і фінансовими потоками. Основу контрольної функції фінансів складає рух фінансових ресурсів. Оскільки фінанси «пронизують» усі рівні економіки, усі її сфери і підрозділи, усі рівні господарювання, вони виступають універсальним знаряддям контролю з боку суспільства за виробництвом, розподілом і обігом ВВП.

Контрольна функція фінансів обумовлюється об'єктивно властивою їм здатністю кількісно відображати рух фінансових ресурсів і забезпечувати контроль за дотриманням пропорцій у розподілі ВВП, правильністю формування, розподілу і використання фінансових ресурсів держави і суб'єктів господарювання.

Завдяки контрольній функції фінансів, суспільство має інформацію про пропорції розподілу грошових коштів, своєчасність надходження грошових ресурсів в розпорядження різних суб'єктів господарювання і ефективність їх використання.

Інструментом реалізації контрольної функції фінансів виступає *фінансова інформація*, яка міститься у фінансових показниках бухгалтерської, статистичної і оперативної звітності.

На практиці контрольна функція фінансів реалізується в діяльності осіб, які здійснюють фінансовий контроль. До органів, що здійснюють фінансовий контроль в Україні належать: Міністерство фінансів, Державна казначейська служба, Міністерство доходів і зборів України, Рахункова палата ВРУ та ін.

1.4. Необхідність, призначення і роль фінансів

Необхідність існування фінансів як історичної і економічної категорії обумовлена багатьма чинниками, основними з яких є:

- виникнення і функціонування держави;
- наявність товарного виробництва і розвиток товарно-грошових відносин;
- дія об'єктивних економічних законів розвитку суспільства.

Фінанси як об'єктивне явище тісно пов'язані з життєдіяльністю людини, умовами господарювання і розвитком суспільства в цілому. З допомогою фінансів як вартісного інструменту розподілу і перерозподілу ВВП, значною мірою здійснюється задоволення різноманітних потреб суспільства.

Саме з *появою держави* і необхідністю виконання нею відповідних функцій, на думку багатьох вчених, пов'язане виникнення фінансів. Поява грошей як вартісного еквіваленту призвела до змін у формуванні і використанні коштів державної казни з натурально-речової на грошову.

Розвиток товарного виробництва і товарно-грошових відносин зумовив ускладнення господарських зв'язків, виникнення і функціонування системи ринків. Зміни суспільно-політичних устроїв, економічних систем істотно впливали на функції держави, частку державного сектора, державне управління, а значить і на фінанси в цілому.

Об'єктивні *економічні закони* розвитку суспільства (закон вартості, закон попиту і пропозиції і інші) також здійснюють суттєвий вплив на функціонування фінансів, фінансову діяльність учасників суспільного життя. На нинішньому етапі розвитку людської цивілізації об'єктивною реальністю стали міжнародна співпраця, інтеграція і глобалізація.

Фінанси є продуктом еволюції суспільних відносин, а значить фінанси – *це історична категорія*. Фінанси також є об'єктивно існуючою категорією, оскільки впливають на виробництво, розподіл, обмін і споживання і саме тому мають об'єктивний характер і належать до базисних категорій.

Фінансам, як економічній категорії властиві такі характерні особливості:

- *фінанси є грошовою категорією*, оскільки вони завжди мають грошову форму вираження;
- *фінанси є розподільчою категорією* – це виявляється через розподільчу функцію фінансів;
- *фінанси є ресурсотворюючою категорією*, оскільки фінансові відносини завжди пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів, які створюються в процесі розподілу і перерозподілу ВВП, з формуванням фондів грошових коштів.

Головним призначенням фінансів є забезпечення необхідних умов для здійснення процесу створення, розподілу і використання валового внутрішнього продукту в державі. Це досягається шляхом створення і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів. Ці фонди є досить різноманітними як за методами створення, напрямками використання, рівнем відображення інтересів, так і за суб'єктами економічної діяльності.

Призначенням фінансів також є їх вплив на процеси суспільного розвитку. *Існують три головні напрями такого впливу:*

- 1) фінансове забезпечення потреб розширеного відтворення;
- 2) фінансове регулювання економічних і соціальних процесів;
- 3) фінансове стимулювання.

Фінансове забезпечення відтворювального процесу – це покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою.

В умовах економічної і господарської самостійності, суб'єкти господарювання формують джерела розширеного відтворення за рахунок власних фінансових ресурсів, залучених коштів на акціонерній основі, або на пайових основах грошових коштів інших підприємств, використання банківських кредитів, бюджетних асигнувань тощо. Додатковими джерелами фінансового забезпечення можуть бути кошти, мобілізовані на ринку цінних паперів, іноземні інвестиції.

Фінансове забезпечення розширеного відтворення може здійснюватися в таких формах:

- *бюджетне фінансування* як надання коштів з бюджету на безповоротній основі;
- *кредитування* – це надання коштів на принципах поворотності, платності, терміновості і забезпеченості;
- *самофінансування* передбачає здійснення витрат суб'єктів господарювання на основну діяльність і її розвиток за рахунок власних коштів;
- *оренда* (лізинг) – це передача майна в користування за певну плату і на певний термін;
- *інвестування* – процес вкладення коштів в ті або інші об'єкти з розрахунком на збільшення їх вартості, а також отримання додаткового доходу.

★ Фінансове регулювання – це метод здійснення державою функцій управління економічними і соціальними процесами при використанні фінансів. *Фінансове регулювання здійснюється перш за все через перерозподіл частини доходів підприємств і організацій, а також населення і спрямування цих коштів до бюджетів і державних цільових фондів для задоволення загальнодержавних потреб.*

Конкретними формами здійснення розподілу і перерозподілу створеної вартості є *фінансові важелі*, до яких належать податки, збори, обов'язкові платежі, норми амортизаційних відрахувань, норми використання коштів в бюджетних установах, оренда на плату, відсоток за кредит, дотації, субсидії, субвенції, штрафи, пеня, премії тощо.

Використовуючи фінанси, держава шляхом встановлення форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх використання стимулює або локалізує ті чи інші явища і процеси в державі.

До фінансових стимулів розвитку виробництва і підвищення його ефективності належать:

- ⇒ бюджетні стимули;
- ⇒ пріоритетне інвестування фінансових ресурсів;
- ⇒ фінансові пільги і санкції.

В цілому роль фінансів в суспільстві полягає в тому, що вони:

- забезпечують кругообіг фінансових ресурсів і тим самим безперервність процесу відтворення;
- здійснюють перерозподіл первинних і вторинних доходів між галузями, регіонами, верствами населення, юридичними і фізичними особами;
- забезпечують розподіл ВВП і тим самим здійснюють забезпечення фінансових потреб юридичних, фізичних осіб і держави;
- впливають на інтереси суб'єктів розподільчих відносин і регулюють різні напрями соціально-економічного розвитку;
- відіграють головну роль в системі економічних методів управління економікою;
- фінансові показники є індикаторами економічного і соціального рівня розвитку суспільства, суб'єктів господарювання;
- забезпечують контроль за формуванням і використанням фінансових ресурсів в державі.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Що є предметом фінансової науки ?
2. Економічна сутність фінансів.
3. В чому полягає суспільне призначення фінансів?
4. Які специфічні ознаки фінансів?
5. Що розуміється під терміном «фінанси»?
6. Які основні чинники необхідності виникнення і функціонування фінансів?
7. Які функції виконують фінанси?
8. У чому полягає сутність і механізм дії розподільчої функції фінансів?
9. В чому виражається сутність і значення контрольної функції фінансів?
10. Яку роль відіграють фінанси в економічній системі?
11. Яким чином фінанси впливають на суспільне виробництво?

Питання до семінарського заняття

1. Фінансова наука і її предмет.
2. Сутність, характерні ознаки фінансів і їх характеристика.
3. Функції фінансів.
4. Необхідність, призначення і роль фінансів.

Тестові завдання

(Знайдіть одну правильну відповідь)

1. Предметом науки про фінанси є:

- а) сукупність фінансових відносин на різних рівнях фінансової системи;*
- б) сукупність фінансових відносин на різних рівнях економічної системи;*

- в) сукупність економічних відносин на різних рівнях фінансової системи;
- г) усі відповіді правильні.

2. Фінанси – це:

- а) економічні відносини, пов'язані з безперервним переміщенням грошей між суб'єктами господарювання;
- б) сукупність економічних відносин, пов'язаних з обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі вартості НД, а за певних умов і національного продукту;
- в) сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП, а в окремих випадках і національного багатства країни з метою формування фінансових ресурсів та створення і використання фондів грошових коштів;
- г) немає правильної відповіді.

3. Матеріальними носіями фінансових відносин є:

- а) податки і збори;
- б) гроші;
- в) фінансові ресурси;
- г) державні витрати.

4. Основні функції фінансів – це:

- а) розподільча і відтворююча;
- б) контрольна і регулююча;
- в) розподільча і контрольна;
- г) фіскальна і економічна.

5. Механізм дії розподільчої функції фінансів включає в себе такі стадії:

- а) первинний розподіл;
- б) вторинний розподіл;
- в) перерозподіл;
- г) усі відповіді правильні.

6. Створення та використання централізованих фондів здійснюється на стадії:

- а) первинного розподілу;
- б) перерозподілу;
- в) вторинного розподілу;
- г) усі відповіді правильні.

7. Провідну роль у перерозподільчому процесі, що здійснюється з допомогою фінансів, відіграє:

- а) населення;
- б) суб'єкти господарювання;
- в) держава;
- г) домогосподарства.

8. Об'єктами фінансового розподілу на макрорівні економіки є:

- a) виторг підприємств, національний дохід, фінансові резерви;
- б) національне багатство, амортизація, додана вартість;
- в) ВВП, НД, національне багатство, зовнішні надходження;
- г) ВНП, національний дохід, державний кредит.

9. Суб'єктами фінансових відносин є:

- a) державні службовці, працівники Державної казначейської служби, суб'єкти господарювання;
- б) домогосподарства, державна служба охорони;
- в) держава, суб'єкти господарювання, населення, міжнародні організації, інші держави;
- г) усі відповіді правильні.

10. Суть розподільчої функції фінансів полягає у:

- a) перетворенні вартості ВВП і НД в конкретні види доходів;
- б) здатності фінансів кількісно відображати економічні процеси розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів;
- в) розподілі національного доходу на користь соціально незахищених верств населення;
- г) формуванні і використанні централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів.

11. Суть контрольної функції фінансів полягає у контролі за:

- a) доходами юридичних осіб;
- б) формуванням централізованих фондів грошових ресурсів;
- в) формуванням і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів;
- г) ефективністю використання банківського кредиту.

12. Головними специфічними ознаками фінансів є:

- a) цільовий характер, динамічність, наявність правової бази їх формування та використання;
- б) грошова форма виявлення, розподільчий характер, фінансові відносини набувають специфічну форму фінансових ресурсів;
- в) існування держави, безперервне переміщення грошей;
- г) немає правильної відповіді.

Питання для самостійного вивчення

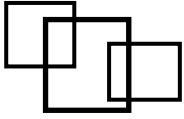
1. Необхідність фінансів в умовах товарного господарства.
2. Фінансові ресурси як матеріальні носії фінансових відносин.
3. У чому полягають дискусійні підходи до визначення сутності фінансів?
4. Які існують погляди на функції фінансів?

Теми рефератів

1. Фінанси як історична категорія.
2. Еволюція фінансів України.
3. Фінанси України в умовах реформ.
4. Визначення сутності фінансів з погляду філософії та історії фінансової думки.
5. Історична роль фінансів в економічному розвитку суспільства.

Базові терміни і поняття

Фінансова наука, предмет фінансової науки, фінанси, фінансові ресурси, функції фінансів, централізовані і децентралізовані фонди грошових коштів, об'єкти і суб'єкти фінансових відносин, специфічні ознаки фінансів.



2.1. Історичний характер фінансів, їх генезис

Фінанси – історична, економічна категорія. Термін «фінанси» виник в XIII столітті в торгових містах Італії і до XV ст. отримав міжнародне розповсюдження. Він походить від середньовічного латинського терміну «*Financia*», що означав обов'язкову сплату грошей (платежі). Ці платежі були пов'язані з передачею частини доходу громадянина в розпорядження монарха, короля і іншого правителя для його утримання і інших витрат державного характеру.

Так виникли зародкові форми фінансів в період розпаду рабовласницького ладу, розвитку товарно-грошових відносин і заміни натуральних зборів, повинностей на користь правителя податками, які стали сплачуватись у грошовій формі. Особливо велику роль у становленні фінансів відіграли міста, де активно розвивалась торгівля, ремесло. Це був *початковий (космогенний) етап* еволюційного розвитку, *генезису*¹ фінансів, який охоплює стародавнє суспільство й епоху середньовіччя, для нього характерним є вузькість фінансової системи.

Еволюцію фінансів на основі цивілізаційного підходу можна розглядати як послідовну зміну таких етапів їх розвитку:

- космогенний;
- індустріальний (техногенний);
- інформаційний (антропогенний).

На ранніх стадіях розвитку держави не існувало розмежувань між ресурсами держави і ресурсами її правителя: монархи керували ресурсами держави як своїми власними. З виникненням державної скарбниці і повним відділенням її від власності монарха (XVI – XVII ст.) виникли поняття державних доходів та державних видатків, державних фінансів, а в подальшому і державного бюджету та державного кредиту, що призвело до розвитку фінансових відносин.

Розвиток міст і промисловості вимагав притоку робочої сили, а значить і збільшення частки робітників у загальній чисельності населення. Це впливало на скорочення сфери натуральних відносин в суспільстві і сприяло розвиткові капіталістичних відносин. Розпочинався *індустріальний етап еволюції фінансів*. В цей період під фінан-

¹Генезис (грец. – породжую, створюю, лат.genesis) – походження, виникнення, процес утворення; момент зародження і процес наступного розвитку, який призводить до певного стану, виду. явища.

сами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого державного утворення нижнього рівня, таких як: земство, міська община тощо. Такий стан зберігався майже до початку ХУІІІ століття. Вперше в нинішньому розумінні термін «фінанси» почав застосовуватися у ХУІІІ столітті у Франції, де під фінансами розумілася сукупність коштів, необхідних для задоволення потреб держави і різних суспільних груп. В цей період визначення поняття фінансів отримало подальший розвиток. Державні утворення різного рівня почали називатися союзами публічного характеру, а фінанси – формами і методами добування коштів і їх використання цими союзами при виконанні покладених на них функцій. Форми і методи мобілізації коштів постійно змінювалися і удосконалювалися, що було пов'язане з розвитком економіки держав.

У ХІХ столітті спостерігається бурхливий економічний розвиток, що дає поштовх розвиткові фінансових відносин. Поглиблюється і саме розуміння фінансів, коли від спрощеного їх розуміння як державного господарства здійснюється перехід до розуміння фінансів як самостійної галузі знань, що охоплює нові сфери їх функціонування. Виникають фінансові ринки, розвивається державний кредит і інші фінансові інститути. Фінанси перетворюються на вагомий чинник політичного і економічного життя в країні.

Високого розвитку фінанси досягли в ХХ столітті, коли функції держави набагато розширилися і удосконалилися, а товарно-грошові відносини зайняли головне місце в економічних системах. Фінанси перетворилися на універсальний і надзвичайно активний елемент економічного життя.

У 50-і роки ХХ ст. бере початок *інформаційний (антропогенний) етап еволюції фінансів*, для якого характерним є використання інформаційних технологій, що суттєво змінює основу організації фінансових відносин. Головною умовою успішного функціонування і розвитку суспільства стає його інтелектуальний потенціал. Основна увага зосереджується на науково-інформаційних ресурсах, рівневі соціально-політичної свідомості, моральних критеріях і духовно-культурних орієнтаціях.

На розвиток фінансів кінця ХХ – початку ХХІ століття активно впливають процеси глобалізації, міжнародної інтеграції і регіоналізації. Вони змінюють не тільки характер фінансових відносин, а й роль і функції фінансів у забезпеченні суспільного розвитку. В сучасних умовах фінанси стають вагомим, ключовим інструментом суспільного життя, в них відбиваються як політична доля держави, так і економічні і соціальні умови даної країни.

Таким чином, генезис категорії фінансів зумовлений такими факторами:

- суспільним розподілом праці і розвитком людської цивілізації;
- розвитком товарно-грошових відносин;
- виникненням і розвитком держав;
- діяльністю різних суб'єктів господарювання, які формують і використовують для свого функціонування необхідні фінансові ресурси.

Отже, виникнення фінансів пов'язане з існуванням держави і товарно-грошових відносин. Для виконання покладених на державу функцій, потрібні відповідні грошові кошти, які можна було отримати в результаті розподілу суспільного продукту за допомогою фінансів.

Фінанси як об'єктивна економічна категорія виражають економічні відносини з приводу розподілу і перерозподілу ВВП.

Сутність фінансів незмінна, проте форми їх використання постійно удосконалюються з розвитком товарно-грошових відносин і посиленням ролі держави.

ТАК:

- ⇒ зародкові форми фінансів виникли в період розпаду первісного ладу у вигляді натуральних податків, зборів, повинностей на користь князя, імператора, короля;
- ⇒ з часом податки почали стягувати в грошовій формі і вони були простою первинною формою фінансових відносин між общиною і владою в процесі створення централізованого фонду грошових коштів;
- ⇒ з розвитком держави сформувалися державні доходи і державні витрати, які в подальшому склали загальнішу фінансову категорію, – «державний бюджет» і поповнилися категоріями «позабюджетні фонди», «державний кредит»;
- ⇒ розвиток суспільного відтворення викликав необхідність включення до складу фінансових категорій таких нових категорій як «фінанси підприємств», «фінанси організацій», «фінанси установ»;
- ⇒ виникнення нових фінансових категорій вимагало перерозподілу фінансових ресурсів і сприяло виникненню фінансових ринків;
- ⇒ виникнення фінансових ринків сприяло формуванню міжнародних фінансів, перерозподілу фінансових ресурсів між країнами.

2.2. Еволюція податків як першої форми фінансових відносин

Історичний характер фінансів проявляється не лише в створенні нових форм фінансових відносин з розвитком суспільства, а й в еволюції кожної з цих форм, *зокрема:*

- у еволюції податків;
- у еволюції бюджету;
- у становленні державного кредиту тощо.

Розглянемо еволюцію податків, які історично були першою формою фінансових відносин.

Зародкові форми фінансів виникли в період розпаду первісного ладу у вигляді натуральних податків, зборів, повинностей на користь князя, короля чи іншого правителя. З появою грошей, податки почали сплачуватись в грошовій формі, а отже саме *податки* виступають найпростішою, первинною формою фінансових відносин між громадою і владою в процесі утворення централізованого фонду грошових коштів для виконання владою її функцій.

Податки і податкові системи виникали і розвивались разом з державою. На самих ранніх ступенях державної організації початковою формою оподаткування можна вважати жертвоприношення. Воно було неписаним законом і, таким чином, ставало примусовою сплатою чи збором. Процентна ставка збору була чітко визначеною. В відомих книгах пророка Моїсея було сказано «... *и всякая десятина на земле из семени и из плодов дерева принадлежат господу*». Тому первісна ставка податку становила

10 % від отриманих доходів. З розвитком держави, поряд з церковною десятиною стягувалась і «світська» десятина на користь впливових князів.

Багато сторін сучасної держави зародились в Стародавньому Римі.

Першим державним утворенням предків сучасних українців була Київська Русь, де виникали зародкові форми фінансів, необхідні для утримання верховної князівської та помісної влади. Об'єднання давньоруської держави почалося лише з кінця IX ст. Головним джерелом доходів князівської казни була данина, яка сплачувалася як в натуральному вигляді (хутром, шкірою, медом, зерном, худобою), так і в грошовому вираженні. Спочатку данина виступала у формі воєнної контрибуції і застосовувалася до поневолених народів.

З часом данина набула форм прямого державного податку з переорієнтацією державної казни на внутрішні джерела доходів. Основними платниками податків були землероби, а одиницею оподаткування були: «плуг», «рало», «дим». З кінця XI століття об'єктом оподаткування стає кожне господарство (дим, соха). *Соха* означала розмір земельного наділу, до якого приписувалися селяни. Господарства, включені в «соху» несли колективну відповідальність за сплату податків.

З розвитком внутрішньої і зовнішньої торгівлі джерела державних доходів поповнилися митом. Податки використовувалися державою на виконання її функцій, тому що вони були основним джерелом наповнення державної казни.

Таким чином, податки є первинною формою формування централізованих фондів грошових ресурсів, які на ранньому етапі фінансових відносин витрачалися на потреби правителя держави, а згодом і для потреб суспільства.

Основними витратами рабовласницьких та феодалних держав були витрати на ведення воєн, утримання двору, війська, будівництво храмів, каналів, зрошувальних систем, портів, доріг тощо.

Подальший розвиток податків, як історичної форми прояву фінансів, характеризується наступним:

- збільшенням кількості податків та багаторазовістю їх стягнення;
- впровадженням різних об'єктів оподаткування на окремих територіях (поголовщина, воловщина, подимщина);
- застосуванням диференційованих ставок податків;
- наявністю доменів як альтернативного джерела державних доходів.

Домен – це доходи від державної власності і експлуатації земель, лісів, надр, ведення торгівлі, рибальства. Тобто вони поступали від усіх ресурсів, що знаходилися у власності короля, правителя. Така система, у якій формування доходів держави відбувається за рахунок доходів від власності короля (держави) дістала назву *доменіального устрою*. Вона була необхідною в умовах недостатнього розвитку грошових відносин і державного управління. Надалі з відділенням коштів короля, правителя від державної казни, система доменіального устрою прийшла до занепаду.

Нові методи формування доходів державної казни ґрунтувалися на особливих привілеях і правах держави, і дістали назву *регалій*. Держава мала виняткове право на експлуатацію землі, надр, повітря, виробництво окремих товарів. Найбільш поширеними були такі регалії: судова, лісова, митна, монетна, річкова, морська, поштова, телеграфна, винна, тютюнова та ін. За своєю економічною природою *регалії* – *державні монополії на ведення певної діяльності або торгівлі окремими видами товарів*.

З розвитком капіталістичного способу виробництва такі форми доходів держави як домени і регалії, стали заважати конкуренції і розвитку приватного підприємництва. Стався перехід до податків як основного джерела державних доходів.

Першими формами оподаткування були подушні і майнові податки. На початковому етапі розвитку сфери оподаткування існувало багато пільг, які встановлювалися для найбільш впливових осіб (духовенства, дворянства).

Так, наприклад, у Запорізькій Січі застосовувалися пільги у вигляді повного або часткового звільнення від сплати податків за особливі заслуги в козацькій службі, у зв'язку зі старістю або низькими доходами.

У податкових системах XVII – XVIII ст. державні регалії замінюються непрямими податками переважно на товари широкого споживання, які стягувалися з усіх соціальних верств населення. Так, більше половини доходів державного бюджету Росії формувалась за рахунок непрямих податків. Це були акцизи на сіль, цукор, тютюн, сірники, гас та багато інших товарів.

З розвитком капіталістичного господарства розвиваються і інші форми оподаткування. На початку XX століття в Російській імперії був нарешті введений прибутковий податок замість подушного. У податкових системах всіх країн продовжилися кардинальні зміни відносно складу податків, зміни ставок оподаткування, їх диференціація залежно від доходів, застосування неоподаткованого мінімуму, податкових пільг.

У XX ст. зросло значення прямих податків, зокрема прибуткового податку з фізичних осіб. Вперше його було застосовано у Великобританії в 1842 р., а в більшості країн Західної Європи і США – у першій половині XX ст.

В Росії з приходом до влади більшовиків у 1917 р. податкова політика країни була направлена на централізацію грошових коштів, встановлення нових принципів розподілу суспільного продукту і національного доходу, економічну боротьбу з приватним підприємництвом.

В цей період податкова система Росії розвивалася за такими напрямками:

- застосування одноразових надзвичайних революційних податків (контрибуцій);
- перебудова системи непрямих податків шляхом запровадження нових податків і підвищення ставок існуючих податків;
- введення жорсткого контролю за стягуванням податків.

До 1929р. податкова система нової держави стала громіздкою, вона налічувала 86 платежів до бюджету, що ускладнювало їх стягування, і потребувала реформування.

Податкова реформа в СРСР була проведена у 1930-1931рр. На її основі була впроваджена двоканальна система платежів до бюджету і вдало об'єднані прямі і непрямі податки: для державних підприємств – податок з обороту і відрахування від прибутку, для кооперативних організацій – податок з обороту і прибутковий податок. При цьому, у податку з обороту були уніфіковані 53 платежі. Цей податок проіснував майже 60 років.

Зміни до податкової системи вносилися і в подальшому. Так, на початку другої світової війни була встановлена 100% надбавка до прибуткового і сільськогосподарського податку, яку з січня 1942р. замінили військовим податком, що мав подушний характер.

Окрім того в період війни були введені:

- ⇒ податок з неодружених, самотніх і малосімейних громадян;

- ⇒ податок з видовищ;
- ⇒ збільшені ставки інших податків.

У 1965 р. в ході господарської реформи в СРСР були введені нові прямі податки з юридичних осіб до бюджету:

- плата за фонди (прообраз податку на нерухомість);
- фіксовані (рентні) платежі;
- вільний залишок прибутку.

З виходом України зі складу СРСР і проголошенням її незалежності в 1991г. почалося реформування її податкової системи. Податки перетворилися на головний інструмент держави у мобілізації ресурсів до державного і місцевих бюджетів, а також у важливий інструмент перерозподілу національного доходу. Податок з обороту був скасований і введені такі непрямі податки: податок на додану вартість (ПДВ) і акцизний збір. Серед прямих податків найбільше значення мають податок на прибуток підприємств і податок на доходи фізичних осіб.

В нинішній час в Україні створена податкова система, що відповідає сучасному етапу суспільного розвитку. Вона включає загальнодержавні і місцеві податки і збори, які сплачують юридичні і фізичні особи. Механізм їх справляння регламентовано Податковим кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

Податкова система України знаходиться на стадії подальшого удосконалення.

2.3. Еволюція бюджету та державного кредиту

Історія свідчить, що бюджет не є інститутом, який існував в державі на усіх етапах її розвитку. Значний час держава не мала свого бюджету, проте в усіх європейських країнах і в Росії, до складу якої входила Україна, державою формувалися доходи і здійснювалися витрати, тобто існувала заснована на юридичних нормах система доходів і витрат. Проте бюджет з'являється не тоді, коли держава здійснює витрати і формує необхідні для цього доходи, а коли вона вводить у свою фінансову діяльність *планову основу*, тобто, складає кошторис доходів і витрат на певний період.

Німецький економіст К. Рау стверджував, що засновником бюджету є француз Сюллі : він першим склав в 1601 році кошториси для різних галузей управління. У Німеччині на початку 18-го століття Секендорф, Гассер, Юсті і Зонненфельс, прагнули довести необхідність бюджету і розробили правила для його складання.

Термін «бюджет» запозичений з англійської мови («budget»), дослівно перекладається як шкіряний мішок, сумка, гаманець. Коли палата громад в Англії в XVI – XVIII ст. затверджувала субсидії королю, то перед закінченням засідання канцлер казначейства (міністр фінансів) відкривав портфель, в якому зберігався документ з відповідним законопроектом. Це називалося відкриттям бюджету. Надалі з кінця XVIII століття термін «бюджет» був поширений і на сам документ, що був планом збору доходів і здійснення витрат держави, який затверджувався парламентом.

У Франції, історично уперше поняття закону про фінанси (бюджет) зустрічається в Декларації прав Людини і Громадянина від 26 серпня 1789 року, відповідно до якої усі громадяни зобов'язані, з одного боку, брати участь у витратах на утримання державної влади і адміністрації – тобто, відповідно до своїх можливостей сплачувати податок, а з іншого боку, мають право встановлювати, стежити за сплатою цього суспільного податку, а також визначати напрями використання отриманих коштів.

Складання державних кошторисів у Російській імперії розпочалося доволі пізно – лише у XVII ст. Перший розпис видатків і доходів казни було складено у 1645 р. виятково з метою впорядкування фінансового господарства.

Докладний ретроспективний аналіз процесу становлення бюджету за первинними історичними джерелами Росії здійснив відомий український вчений-фінансист Л.М.Яснопольський (1873-1957). Він встановив, що спроби запровадити облік і контроль надходження доходів у державну скарбницю розпочав Петро 1, коли в 1710р. було створено Рахункову або Казначейську контору¹. Проіснувавши до 1742р. ця інституція виявила свою неспроможність щодо впорядкування фінансів. Наступним кроком у напрямі інституціоналізації державного господарства стало створення у 1775 р. губернських казенних палат з метою фінансового забезпечення місцевих потреб, а також для управління казенними доходами. Проте лише зі створенням міністерства фінансів у 1802 р. розпочалося регулярне складання державного бюджету.

Перший державний бюджет у Росії був складений на самому початку XIX століття (у 1803 р.). Стан державних фінансів був нестабільний. Державні витрати в середньому на третину перевищували державні прибутки. Джерелом покриття бюджетного дефіциту були емісія грошей і позики державних кредитних установ.

Так поступово були вироблені правила складання кошторисів і був визначений порядок їх затвердження. З'явився так званий бюджет. Проте чіткого визначення терміну «бюджет» у той час не було. Упродовж XIX століття відбувалося формування цього терміну у відносно доступне для усіх поняття. Упродовж XX століття визначення цього поняття стали чіткішими.

Найбільш загальноприйнятим є наступне визначення бюджету:

★ *Бюджет – це фонд фінансових ресурсів, який знаходиться у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня і використовується для виконання покладених на них функцій, передбачених конституцією.*

Одним з перших планову природу бюджету відмітив німецький фінансист Шанц. Вагомий внесок до фінансової науки внесли І.Х.Озеров, С.Ю.Вітте, Д. Боголепов, М.І.Фрідман, М.І. Туган-Барановський, І.І.Янжул, М.М.Алексєєнко та ін. Серед сучасних українських учених – це такі вчені: С. Буковинський, О.Василик, В. Геєц, В. Глушенко, К. Павлюк, С. Юрій і інші.

Бюджетне право в Росії ґрунтувалося на двох основних принципах – секретність і безконтрольність, що породжувало неефективне використання державних коштів. До 1862р. державний бюджет не публікувався і затверджувався царем в секретному порядку.

У 1862 р. уряд провів фінансову реформу, відповідно до якої впроваджувалися принципи єдності і гласності бюджету, система державного контролю, заміна винних відкупів акцизом на вино.

Бюджет Росії в другій половині XIX століття характеризувався постійним зростанням абсолютних розмірів, що відповідало світовим тенденціям, проте це зростання було формальним. У цей період склалися два бюджети: звичайний і надзвичайний.

Надзвичайний бюджет формувався за рахунок позик і використовувався на військові цілі, будівництво залізниць, понадкошторисні витрати відомств. *Звичайний*

¹ Еволюція теорії державних фінансів в Україні /Вікторія Василівна Небрат; НАН України, Ін-т екон. та прогнозуван.- К., 2013. – с.236

бюджет в період 1862 -1897 рр. виконувався з дефіцитом, який фінансувався з надзвичайного бюджету.

На початку ХХ ст. державні фінанси Росії були нестійкими. Державні витрати постійно зростали, а доходи не поступали в запланованих об'ємах.

З приходом до влади більшовиків у 1917 р. були внесені суттєві зміни до фінансової і бюджетної політики країни. Перший бюджет нової влади був затверджений в 1918 р. з великим бюджетним дефіцитом, джерелом покриття якого була грошова емісія.

Бюджетна система СРСР постійно реформувалася.

Етапи реформування:

1. У 1921г. із загальнодержавного бюджету були виділені місцеві бюджети;

2. Із створенням в грудні 1922 р. СРСР, бюджетна система складалася з:

⇒ союзного бюджету;

⇒ державних бюджетів союзних республік у складі яких враховувалися місцеві бюджети.

3. У 1924р. – сформована система місцевих бюджетів, до яких належали:

⇒ регулюючі бюджети (губернські, обласні, республіканські, окружні);

⇒ міські бюджети;

⇒ низові бюджети (волосні, районні, сільські).

У наступні роки спостерігалось істотне зростання доходів і витрат державного бюджету СРСР. У воєнні роки (1941-1945рр.) бюджет був дефіцитним. Дефіцит бюджету покривався в основному за рахунок позик.

Починаючи з 1991р. Україна як незалежна держава будує свою бюджетну систему. Бюджетна система складається з державного і місцевих бюджетів. Державний бюджет займає центральне місце у зведеному бюджеті України. Бюджетні відносини регулюються Бюджетним кодексом (2001р. і 2010 р). Детальніше ці питання будуть вивчатися в наступних темах цього курсу.

*Поряд з державним бюджетом важливе місце в економіці країни займає **державний кредит**, який дає можливість залучати додаткові фінансові ресурси на виконання державних програм. Проте, протягом XVIII – XIX ст. серед вчених-економістів (А.Сміт, Д.Рікардо, Д.Юм, Дж.С.Міль) панувала думка про те, що державний кредит є неминучим злом і його розміри мають бути якомога меншими, бо він не сприяє розвитку господарства і підвищенню добробуту населення, підриває економічні основи суспільного життя. Проте були і інші точки зору (М.М.Алексєєнко, А.Я.Антонович. М.І.Туган-Барановський, І.І. Янжул і інші).*

У Київській Русі, на ранніх етапах розвитку державності, кредитні відносини мали примітивний характер: кредити надавалися державою купцям з метою збільшення надходження додаткових коштів в князівську казну.

Одним із визнаних фахівців у галузі державного кредиту Російської імперії був **Петро Петрович Мігулін** (1870 -1948), *професор фінансового права Харківського університету*, автор тритомної праці «Російський державний кредит (1769-1906)». Ним встановлено, що перша зовнішня позика Росії була здійснена в 1769 р., одразу після першого випуску асигнацій (паперових грошей). До того часу основним засобом одержання надзвичайних доходів держави слугували реквізиції та примусові позики. Надалі систематичного характеру набули *зовнішні запозичення*, що здебільшого здійснювалися через нідерландських банкірів. Водночас доволі складну еволюцію

пройшли *внутрішні урядові запозичення*, які ведуть свій відлік від заснування у 1768 році центрального державного емісійного банку з правом випуску білетів (асигнацій).

Система організованого державного кредиту почала формуватися лише при Катерині II із запровадженням у 1773-1786 рр. низки державних кредитних установ. Державний кредит набув таких трьох форм: по-перше, випуск паперових грошей (асигнацій); по-друге, зовнішні довгострокові позики; по-третє, внутрішній кредит у вигляді запозичень приватних вкладів, що вносились у казенні банки.¹

У XIX ст. в Росії з ростом державних витрат і дефіциту державного бюджету зростає потреба уряду в додаткових грошових коштах. Для покриття бюджетного дефіциту залучались зовнішні позики, але при цьому швидко зростав державний борг. Так, з середини 80-х років XIX ст. Росія за розміром державного боргу займала третє місце після Франції і Великої Британії і друге місце за виплатою відсотків за борги.

Практика функціонування державного кредиту в Російській імперії ґрунтувалась на таких особливостях:

- традиції викачування грошей на військово-політичні потреби держави без обмежень («екстраординарні витрати» в Російській імперії були звичним, типовим, постійним явищем);
- недорозвиненості ринкових відносин (не було ні попиту на кредит, ні пропозиції комерційного кредиту);
- звичці населення мати справу з казенними закладами (державні кредитні установи – єдине місце безпечного розміщення заощаджень).²

На початку XX ст. У Росії розвивалися різні *форми місцевого кредиту*:

- ⇒ облігаційні позики;
- ⇒ безоблігаційні позики;
- ⇒ кредити державного банку;
- ⇒ кредити земельних, комерційних і громадських банків.

Муніципальні облігації не входили до складу боргу Росії, оскільки не гарантувалися державою. Держава при цьому:

- ⇒ контролювала емісію муніципальних облігацій;
- ⇒ приймала їх до оплати по казенних підрядах;
- ⇒ надавала грошові позики через Держбанк під заставу цих цінних паперів.

На початку Першої світової війни розвиток муніципального кредиту в Росії був перерваний. Для фінансування військових потреб країна залучала державні позики. Політику царського уряду продовжив і Тимчасовий уряд.

З приходом до влади в Росії більшовиків проводилась нова фінансова політика. Одним із фінансових рішень більшовиків було анулювання в 1918 році державного боргу країни по позиках, отриманих царським урядом.

В СРСР державний кредит офіційно став використовуватися з 1922 р. як форма мобілізації додаткових грошових коштів на загальнодержавні програми і для збалансування доходів і видатків державного бюджету.

В Україні державний кредит отримав подальшого розвитку і використовується з метою покриття дефіциту державного бюджету.

¹Еволюція теорії державних фінансів в Україні /Вікторія Василівна Небрат; НАН України, Ін-т екон. та прогнозуван.- К., 2013. – с.269

² Там же, с.273

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Коли і в якій країні вперше виник термін «фінанси» і що він означав?
2. Назвіть основні етапи розвитку фінансів на основі цивілізаційного підходу.
3. Коли виникли поняття державних фінансів, державного бюджету, державного кредиту і що цьому сприяло?
4. Коли розпочався індустріальний етап еволюції фінансів і чим він характеризувався?
5. Що вплинуло на активний розвиток фінансів в XIX ст.?
6. Коли розпочався інформаційний (антропогенний) етап еволюції фінансів і чим він характеризується?
7. Які процеси впливають на розвиток фінансів кінця XX – початку XXI ст.?
8. Якими факторами зумовлений генезис категорії фінанси?
9. Як змінювались форми використання фінансів з розвитком товарно-грошових відносин і посиленням ролі держави?
10. Еволюція податків як первинної форми фінансових відносин.
11. Що таке «домени» і «доменіальний устрій»?
12. Що таке «регалії» як метод формування доходів державної казни?
13. Назвіть основні напрямки розвитку податкової системи Росії після Жовтневої революції 1917 р.
14. Податкова реформа 1930-1931рр. в СРСР, її характеристика.
15. Які зміни внесені до податкової системи СРСР в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.?
16. Коли розпочалося створення податкової системи незалежної України ?
17. Що означає термін «бюджет» і коли він виник?
18. Коли було створено Міністерство фінансів Росії і розпочалося регулярне складання державного бюджету?
19. Коли був складений перший бюджет в Росії?
20. Назвіть і охарактеризуйте основні етапи реформування бюджетної системи в СРСР.
21. Бюджетна система незалежної України.
22. Які вчені вважали державний кредит «неминучим злом» і чому?
23. Коли була здійснена перша зовнішня позика Росії?
24. Коли в Росії вперше стали здійснювати внутрішні урядові запозичення і що цьому посприяло?
25. Які форми державного кредиту були запроваджені в Росії при Катерині II?
26. Назвіть головні особливості функціонування державного кредиту в Російській імперії.
27. Назвіть форми місцевого кредиту в Росії на початку XX ст.
28. Коли і чому було анульовано державний борг Росії?

Питання до семінарських занять

1. Історичний характер фінансів, їх генезис
2. Еволюція податків як першої форми фінансових відносин
3. Еволюція бюджету
4. Еволюція держаного кредиту

Тестові завдання

(Знайдіть всі правильні відповіді)

1. Термін «фінансія» виник:

- а) у торгових містах Візантії наприкінці XII – XV ст.;
- б) у торгових містах Венеції наприкінці XII – XV ст.;
- в) у торгових містах Італії в XIII ст.;
- г) усі відповіді правильні.

2. Термін «фінанси» походить від латинського слова «fiancia», що означає:

- а) податковий платіж;
- б) скарбниця;
- в) грошовий потік;
- г) грошовий платіж.

3. Початкові форми фінансів існували у вигляді:

- а) натуральних податків, зборів і повинностей на користь короля;
- б) податків на користь верхівки суспільства у грошовій формі;
- в) державних скарбниць, що використовувалися на користь суспільства;
- г) монопольних прибутків правителів та за рахунок державних регалій.

4. Об'єктивними передумовами виникнення фінансів є:

- а) товарно-грошові відносини, існування держави;
- б) існування держави, дія закону вартості, потреби розширеного відтворення;
- в) економічний розвиток суспільства, дія економічних законів, потреби розширеного відтворення;
- г) товарно-грошові відносини, дія економічних законів.

5. Союзи публічного права – це:

- а) правова основа функціонування фінансів;
- б) державні утворення;
- в) об'єднання держав;
- г) країни-члени ООН.

6. Домен – це:

- а) стародавня форма бюджету;
- б) податки на користь правителя у натуральному стягненні;
- в) дохід від державної власності і експлуатації земель, лісів, надр, ведення торгівлі, рибальства;

г) державні монополії первісного суспільства і доходи населення.

7. Доменіальний устрій – це:

а) система, за якої скарбниця правителя формувалась за рахунок державних регалій;

б) система, за якої скарбниця правителя формувалась за рахунок податків і мита;

в) система, за якої скарбниця правителя формувалась за рахунок зборів з судової, митної, лісової, монетної, мисливської, річкової, морської, винної, тютюнової діяльності та ремесел;

г) система, за якої доходи держави формувалися за рахунок доходів від власності короля (держави).

8. Данина – це:

а) натуральні повинності населення;

б) найдавніша форма оподаткування населення у формі воєнної контрибуції або прямого державного податку;

в) витрати правителя із скарбниці;

г) доходи держави з монопольних видів діяльності.

9. Коли був складений перший державний бюджет у Росії?

а) в 1710 р., коли було створено Рахункову контору;

б) в 1803 р., після створення в 1802 році міністерства фінансів;

в) в 1645 році;

г) в 1862р., коли Уряд провів фінансову реформу.

10. Які форми місцевого кредиту розвивалися в Росії на початку ХХ ст.?

а) облігаційні та безоблігаційні позики;

б) кредити страхових компаній;

в) кредити державного банку;

г) кредити земельних, комерційних і громадських банків.

11. Що означає термін «бюджет» і з якої мови він запозичений?

а) субсидії, дотації; запозичено з німецької мови;

б) доходи держави; запозичено з французької мови;

в) шкіряний мішок, сумка; запозичено з англійської мови;

г) видатки і витрати держави; запозичено з італійської мови.

12. Фінансовою реформою, яка була проведена в Росії в 1862 р., Уряд запроваджував:

а) принципи єдності і гласності бюджету;

б) формування Зведеного бюджету;

в) систему державного контролю;

г) заміну винних відкупів акцизом на вино.

Питання для самостійного вивчення

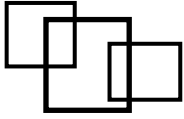
1. Передумови виникнення фінансів.
2. Фінанси рабовласницького та феодального способів виробництва.
3. Особливості оподаткування в Запорізькій Січі.
4. Формування доходів державного бюджету СРСР в роки Великої Вітчизняної війни.

Теми рефератів

1. Дискусійні питання щодо сутності і ролі державного кредиту.
2. Вплив буржуазних революцій на державні фінанси (податки, бюджет, протекціонізм).

Базові терміни і поняття

Фінанси, товарно-грошовий обіг, державна казна, держава і державні утворення, державне публічне господарство, натуральні повинності і збори, домени і доменіальний устрій, державні регалії, прямі і непрямі податки, бюджет, доходи і видатки бюджету, бюджетна система, місцеві бюджети, державний кредит, місцевий кредит, форми місцевого кредиту, державні запозичення, державний борг.



СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

3.1. Історичні передумови виникнення фінансової науки, її сутність, структура та функції

Розвиток фінансів, їх генезис, сприяв формуванню системи знань про фінансові відносини, яка з часом стала самостійним напрямом економічної науки – *фінансовою наукою*. Фінансова наука є невід’ємною складовою науки як системи знань. Існують різні підходи до трактування науки, її розглядають як одну з форм суспільної свідомості, систему знань, сферу людської діяльності, окрему галузь наукового знання, мистецтво і творчу діяльність.

До XV ст. фінансова наука розвивалась у складі філософії. Для того періоду характерною була діяльність цілої низки мислителів, філософів, духовних осіб, які, на основі аналізу практичної діяльності сучасників, пропонували свої рекомендації щодо організації господарських відносин в країнах. Яскравими представниками того часу є Ксенофонт, Платон, Арістотель, Фома Аквінський.

У XV ст. відбулося відокремлення політичної економії від філософії, а фінансова наука з того часу і до XVIII ст. розвивалась у складі політичної економії. Термін «фінанси», як вже відмічалось вище, в перекладі з латинської мови означає «платіж». Безпосередньо у науковий обіг цей термін ввів французький вчений і політик *Жан Боден* в 1577 р. в роботах «Шість книг про республіку» та «Фінансові нерви держави» для виділення сукупності ресурсів, необхідних для задоволення потреб держави.

Фінансова наука розвивалась протягом наступних століть і в нинішній час вона є рушійною силою у розвитку фінансових відносин. З її допомогою моделюються фінансові відносини на національному і міжнародному рівні, приймаються доленосні політичні та економічні рішення. Фінансова наука як самостійна галузь знань тісно пов’язана з усіма економічними науками. Вона використовує загальну інформаційну базу, користується загальними принципами, методами і прийомами, має загальний об’єкт – суспільство.

Загальна мета фінансової науки – пізнання дії об’єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства у сфері фінансів, передача результатів наукових досліджень для практичної реалізації.

Фінансова наука – система знань про фінансові явища і процеси, з виявленими достовірними передумовами виникнення, механізмами і принципами функціонування, доказовими обґрунтованими положеннями і висновками про їх вплив на людину, господарство, цивілізацію, оцінкою досягнень, вигод, втрат. Фінансова наука – суспільно-економічна наука, що вивчає сукупність фінансових явищ, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП.

Отже, ***фінансова наука*** – це вчення про сутність і роль фінансів, закономірності їх виникнення, використання і розвитку в різних соціально-економічних формаціях.

У суспільно-історичній реальності фінансова наука має *три вияви*:

- ⇒ як певна сукупність знань, відомостей, інформації про фінанси;
- ⇒ як діяльність, пов'язана з продукуванням знань про фінанси;
- ⇒ як сукупність колективів, інститутів, установ, що забезпечують здійснення фінансової наукової діяльності.

Предметом фінансової науки є сукупність грошових економічних відносин, що виникають на різних рівнях економічної системи між різними суб'єктами (державою, юридичними та фізичними особами), які пов'язані зі створенням і використанням фондів грошових коштів.

Фінансова наука має свої *об'єкти і суб'єкти*. При цьому об'єктом фінансової науки, як і інших економічних наук, є суспільство, в якому відбуваються процеси і явища фінансової теорії і практики. Безпосередні об'єкти і суб'єкти фінансової науки приведені на рис. 3.1.

Структура фінансової науки включає:

- *історико-теоретичні фінансові науки* (історія фінансів, теорія фінансів);
- *фінансові науки управлінського циклу* (управління фінансами, фінансовий менеджмент);
- *прикладні фінансові науки* (бюджетна система, податкова система, фінанси держави, місцеві фінанси, казначейська система, фінанси суб'єктів господарювання, фінансовий ринок, фінансовий контроль тощо).

Особливістю фінансової науки є її *теоретико-прикладний характер*. Вона покликана формулювати теоретичні концепції і моделі фінансів, обґрунтовувати відповідні фінансові явища, обслуговувати практичні потреби регулювання суспільних відносин, сприяти удосконаленню фінансового законодавства і фінансової практики.

Суспільне призначення, місце та роль фінансової науки у суспільстві розкриваються через функції. *Фінансова наука* виконує *загальнонаукові і конкретно-наукові функції* (рис.3.2).

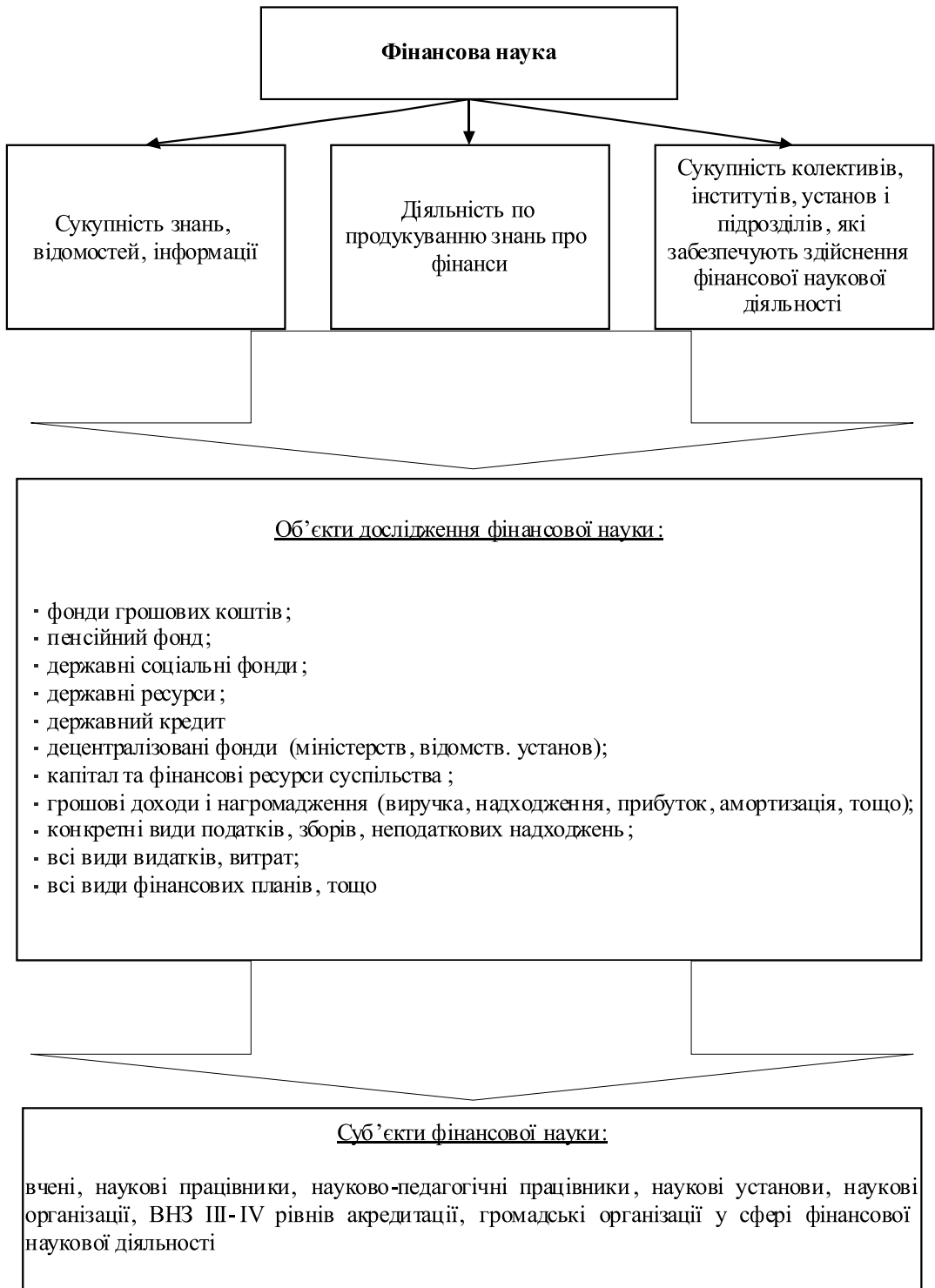


Рис. 3.1. Прояви фінансової науки, її об'єкти та суб'єкти.

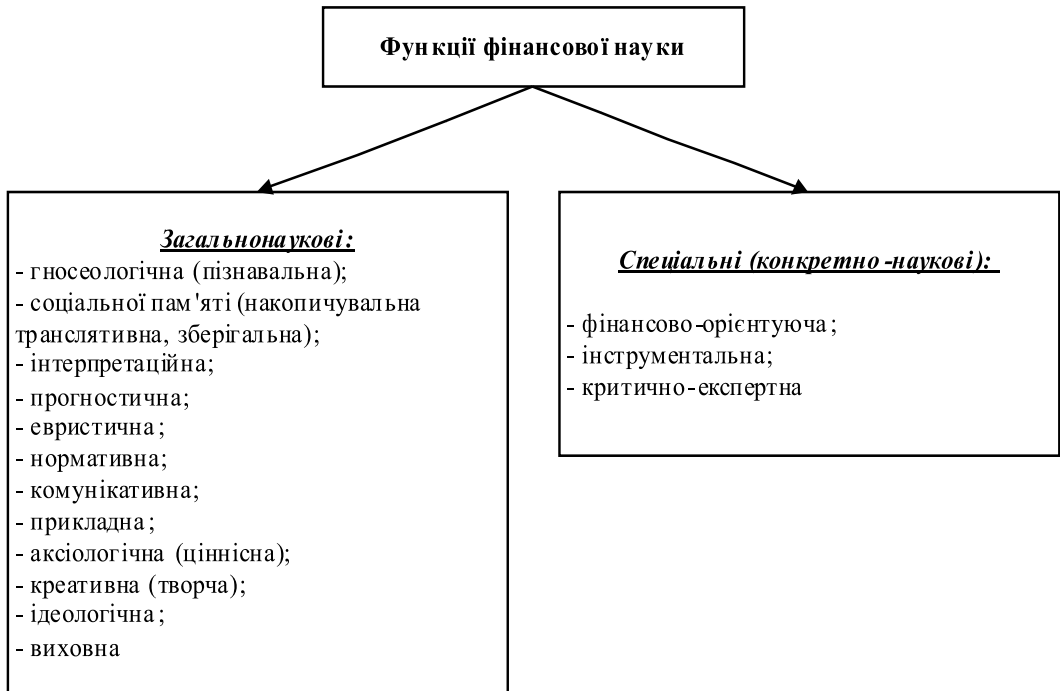


Рис. 3.2. Функції фінансової науки

3.2. Зміст системи фінансових наукових знань та інструментарій фінансової науки

Фінансова наука – розгалужена і диференційована система наукових знань, видів і форм наукової діяльності. *Зміст фінансової науки* складають такі блоки наукових фінансових знань :

- фундаментальні теоретичні та історичні основи фінансів;
- методологія фінансів;
- системи наукових фінансових знань галузевого і проблемного характеру;
- системи фінансових наукових знань прикладного характеру.

Зміст системи наукових фінансових знань складають: теорії, фінансова наука, фінансова думка, вчення, доктрини, концепції, наукові закони, судження, умовиводи, постулати та аксіоми, проблеми, гіпотези, наукові парадигми, методи, поняття та категорії, наукові факти, наукові результати.

Охарактеризуємо основні складові системи наукових фінансових знань.

Фінансова теорія – комплекс пояснень фактів і осмислень фінансової діяльності, об'єднаний єдиною внутрішньою пізнавальною логікою, взаємопов'язаний в його складових частинах, закінчений на певний момент;

фінансова наука – впорядкований процес одержання знань, їх організації та систематизації у світлі певної парадигми, а також сума знань про явища міжнародних, державних та приватних фінансів і достовірно встановлені закономірності їх функціонування;

фінансова думка – інтелектуальний процес у будь-якій стадії пізнання фінансових явищ та з будь-яким результатом – від гіпотези до достовірного знання. Відбиває сукупність наукових тем, проблем, відкритих істин;

фінансова доктрина – систематизоване вчення про фінанси, цілісна концепція, сукупність принципів і поглядів, що втілюють певні теорії;

фінансова концепція – певний спосіб розуміння, тлумачення, інтерпретації фінансових положень, ідей, явищ, процесів, головний погляд на них, сукупність ідей їх системного освітлення;

наукові закони – внутрішні істотні зв'язки фінансових ідей, явищ, які обумовлюють їх закономірний розвиток.

Наукові закони у фінансовій сфері відтворюють істотні, необхідні зв'язки фінансових явищ і процесів у їх суспільній обумовленості. Для доведення закону наука використовує такі наукові скадові як *судження, умовивід, постулати та аксіоми, гіпотеза, наукова проблема, наукова парадигма, метод, науковий факт, поняття та категорії* (рис.3.3).

Серед сукупності системи фінансових наукових знань центральне місце відводиться фінансовій теорії, яка не безпосередньо, а ідеалізовано відображає дійсність. *Фінансова теорія* – це сукупність узагальнюючих положень, що утворюють фінансову науку або її розділ. Вона є формою синтетичного знання, в межах якої окремі поняття, гіпотези, закони і усі інші складові системи фінансових наукових знань втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи.

Фінансовій теорії властиві такі *функції*:

- ⇒ методологічна;
- ⇒ практична;
- ⇒ синтезуюча;
- ⇒ пояснювальна;
- ⇒ передбачувальна.

Інструментарій фінансової науки визначається її *методологією* як вченням про принципи, форми і способи наукового пізнання. Методологія фінансової науки виконує ряд функцій (див. рис.3.4).

Найвищим рівнем методології фінансової науки, який визначає загальну стратегію принципів пізнання, є *фундаментальна методологія*, до якої належать діалектичні, гносеологічні та логічні методи.

Суть *діалектичного методу* полягає у використанні фінансовою наукою категорій і законів діалектики (категорії – найбільш загальні і важливі поняття будь-якої науки (сфери знання)).

Діалектичний метод характеризується:

- орієнтацією процесу дослідження щодо пізнавальних завдань і можливостей. Вказує, що саме слід виявити в пізнанні фінансових явищ і процесів і на які результати можна сподіватися;
- можливістю використовувати лише частину діалектичної логіки;
- виконанням упорядкування, систематизації здобутих знань.

За допомогою діалектичного методу можна обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки фінансових процесів і явищ.

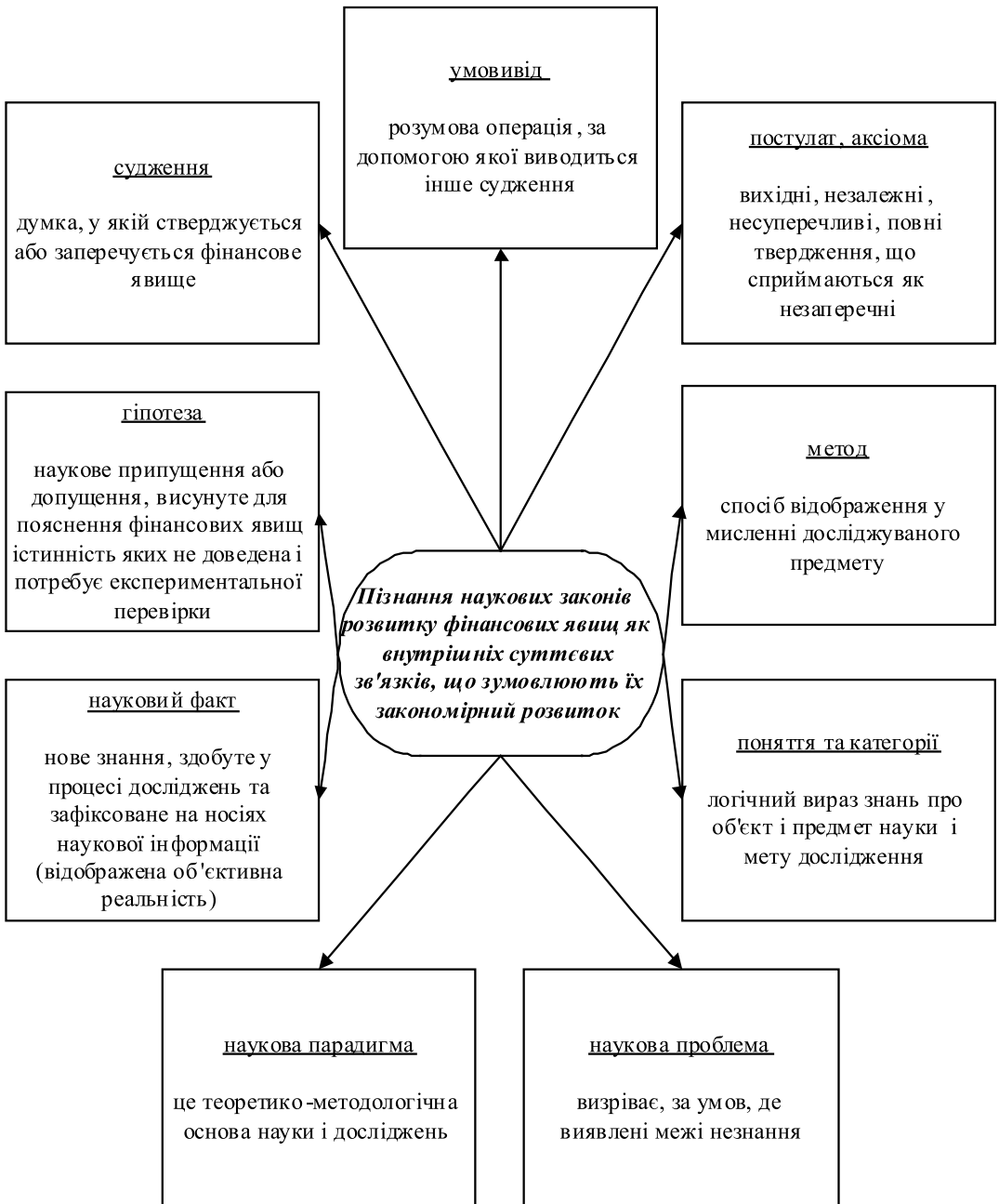


Рис. 3.3. Складові пізнання наукових законів розвитку фінансових явищ

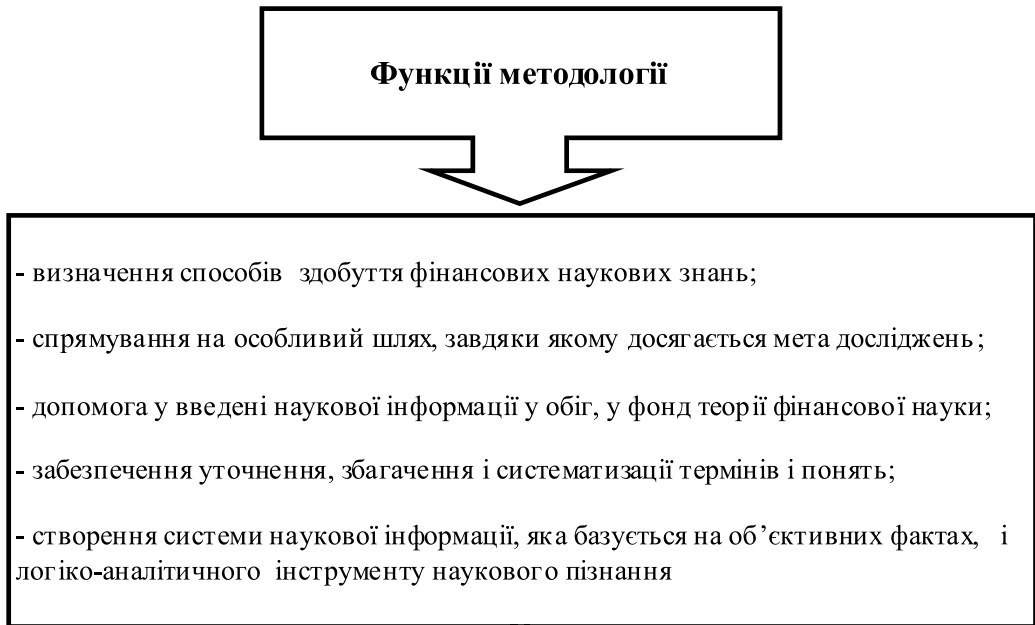


Рис. 3.4 Функції методології

Загальнонаукова методологія передбачає використання цілого ряду принципів (див.рис. 3.5).



Рис. 3.5. Принципи загальнонаукової методології

Загальні методи фінансового наукового дослідження об'єднуються в такі групи:

- ⇒ методи *емпіричного дослідження* (самоспостереження, порівняння, вимір, експеримент, опис, експертна оцінка);
- ⇒ методи, які використовуються як на *емпіричному*, так і на *теоретичному рівнях* (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, узагальнення, моделювання, аналогія та ін.);

⇒ методи, які використовуються на *теоретичному рівні* (сходження від конкретного до абстрактного і навпаки, ідеалізація, формалізація, аксіоматичний метод).

Окрім загальних методів наукового дослідження існують також *конкретно-наукові і спеціальні методи* до яких належать:

- теоретико-спеціальний;
- конкретно-соціологічний;
- економіко-математичний;
- статистичні;
- власні спеціальні методи, які розроблені і використовуються тільки в певному дослідженні;
- спеціальні методи інших наук, які використовуються у фінансових дослідженнях.

3.3. Розвиток фінансової науки в XV – XIX ст.

Фінансової науки як окремої галузі наукових знань до XV ст. не існувало, проте окремі її аспекти розглядалися філософією. Вважається, що початок публічної фінансової науки було положено у 1577 р. французьким вченим *Ж.Боденом*, який опублікував працю «*Фінансові нерви держави*» і ввів в науковий обіг термін «*фінанси*». В подальшому були опубліковані наукові праці, що мали практичне спрямування, італійськими вченими *Дж.Баторо*, *Н. Макіавеллі*, *Ф.Петрарка*.

У XVII ст. *англійські вчені Т.Мен, Дж.Локк, Т.Гобс* обґрунтували принципи непрямого оподаткування, пропагували спрощення існуючої у Великобританії того часу податкової системи і побудову нової системи податків на раціональних засадах. У другій половині цього століття *Вільям Петті* у своїй науковій праці «*Трактат про податки і збори*» дослідив такі фінансові питання, як багатство держави, значення грошей в економіці та методи їхнього використання, визначив ціну товару за кількістю часу, затраченого на його виробництво, чим заклав основи теорії трудової вартості. Він підкреслював, що *праця- це батько багатства, а земля – його мати*. Наукові здобутки В.Петті суттєво вплинули на розвиток економічної науки загалом і фінансової зокрема.

У XVII – XVIII ст. у розвиток фінансової науки значний внесок зробили німецькі фінансисти школи камералістики: *Л.фон Секондорф, Ф.Юсті, І.Зоннерфельд*. Вони досліджували систему управління фінансами, взаємозв'язок фінансів з економікою, залежності рівня добробуту населення від податкової платоспроможності.

Вперше *основи фінансової науки* було викладено в праці *Ф.Юсті «Система фінансового господарства»* у 1746 р. Його погляди на фінанси і фінансову науку мали вагомий вплив на розвиток фінансової теорії і практики у багатьох країнах. З працями *Ф.Юсті, Ж.Неккера «Про стан фінансів нації»* пов'язують створення нової самостійної галузі економічної науки – фінансової.

Нові наукові відкриття в галузях філософії, політичної економії, права та державного управління сприяли поштовху розвитку фінансової науки в кінці XVIII ст. Ідеї *Монтеस्क'є, Ж.Руссо, Д.Дідро та Д.Канта* внесли істотні зміни у питання держа-

вотворення, політичної економії, фінансів. В цей же період були опубліковані праці французських вчених-фізіократів Д.Кене, А.Тюрго, О.Мірабо про ідеї справедливого оподаткування, джерела доходів, розмір участі кожного, зокрема у витратах держави. Важливим теоретичним висновком фізіократів у фінансовій теорії було те, що лише земля дає чистий дохід, тому держава може одержувати його частину у формі плати за землю.

Ф.Кене у розробленій ним знаменитій *економічній таблиці* описав схему взаємозв'язку фінансів, їх роль в процесі суспільного відтворення, тобто процес створення і використання фондів фінансових ресурсів.

Значний внесок у розвиток фінансової науки зробили класики політичної економії А.Сміт і Д.Рікардо, які розробили положення, що безпосередньо стосуються сутності фінансів держави. Вони довели, що держава для виконання своїх функцій щодо захисту своїх кордонів, приватної власності, вільної конкуренції тощо, повинна мати відповідну матеріальну базу. Вони вважали, що саме фінанси і є тією необхідною матеріальною базою для утримання державного апарату. Важливим також у роботах А.Сміта є обґрунтування поділу витрат на загальнодержавні і місцеві, а також формування базових принципів оподаткування.

Формуванню нових підходів до фінансової теорії і практики сприяли праці А.Сміта *«Дослідження про багатство народів»* та Д.Рікардо *«Початок політичної економії і оподаткування»*. Вони використовувалися у процесі прийняття важливих державних рішень у галузі фінансів.

Розвиток політичної економії в XVIII ст. створив передумови для *виділення з неї фінансової науки в другій чверті XIX ст.* Великий вплив на розвиток фінансової науки в XIX ст. (особливо у другій його половині) здійснили ідеї соціалізму (К.Ротбертус, К.Маркс, Ф.Лассаль) і соціально-демократичний робітничий рух. Цей вплив знайшов своє відображення в розвитку соціально-політичного напрямку перш за все в Німеччині (Л.Штейн, А.Шеффле, А.Вагнер), який приділяв багато уваги фінансовій системі.

В XIX ст. у більшості країн Європи відбулися значні політичні та економічні перетворення, монархічні режими були змінені демократичними органами влади, стали розвиватися правові основи державного управління, включаючи фінансове право, відбулися революційні зміни в економіці. Перехід від абсолютизму до конституційного управління, пов'язаного з розглядом і затвердженням бюджету народними представниками, обумовив необхідність розробки бюджетного права. Бюджет, фінансове управління і контроль, які були відсутніми у фізіократів і А.Сміта, перетворилися в важливі складові фінансової теорії. Необхідно відмітити, що якщо встановлення основних положень фінансової теорії в XVIII ст. і раніше належало французам і англійцям, то в XIX ст. більша заслуга в подальшій теоретичній розробці і в аналізі нових завдань, які поставила фінансова практика і більш складне соціальне життя, належала німецьким вченим. В їхніх наукових працях частина теорії народного господарства про фінанси перетворилася в важливу галузь економічної науки, в фінансову науку з перевагою в ній соціальної, а не індивідуалістичної чи фіскальної точок зору.¹

¹ Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб.пособие. – М.: ИНФРА –М, 1996.- 192 с., с.12.

В цей період в багатьох великих університетах Європи створюються кафедри фінансів, публікуються крупні наукові праці, розпочався процес підготовки фахівців з фінансів. Перший підручник з фінансів «*Основні начала фінансової науки*» підготував німецький вчений *К.Г.Рау*. Він був основним підручником протягом майже півстоліття і не лише в Німеччині, а й у всіх європейських країнах.

Значний вклад в розвиток фінансової науки в першій половині XIX ст. вніс швейцарський економіст *Ж.Сісмонді*, який розглядав фінанси як засіб поліпшення життя народу. Він доводив необхідність скорочення непрямого оподаткування, встановлення неоподаткованого мінімуму, впровадження прогресивного податку тощо. До числа відомих фінансистів кінця XIX ст. належать австрієць *Е.Сакс*, італієць *Ф.Нітті*, американець *Е.Селігман*.

Основною характерною рисою всіх наукових досліджень XIX ст. є те, що фінансова наука не виходила за рамки державних фінансів.

У Росії термін «фінанси» з'явився наприкінці XVIII ст. (запозичений з Франції, до цього – «казна»). Відомі вчені-фінансисти І. Посошков, О. Радищев, М. Тургенєв, І. Горлов, Д. Толстой, М. Орлов, Н. Мордвінов, І. Янжул, Л. Хомський, М. Капустін.

Значний внесок у розвиток фінансової науки, у тому числі і світової, зробив російський фінансист *І. Озеров*. Його підручник «*Основи фінансової науки*» і нині є актуальним, в ньому висвітлені фундаментальні положення фінансової теорії і практики. Більше 40 праць, присвячених фінансовим проблемам, написав видатний українець *І.Франко*. Досить цікавою є його праця «*Сила податкова Галичини*» у якій досліджується податкова система Австро-Угорської імперії.

Значний внесок у розвиток фінансової науки в Україні зробив *М.Туган-Барановський*, який виступав проти запровадження прогресивного оподаткування, досліджував фінансові можливості держави тощо.

3.4. Світова фінансова наука у XX ст.

У XX ст. продовжується активний розвиток фінансової науки, формуються наукові школи, розробляються нові теоретичні положення, доктрини. На той час у світовій практиці сформувалися два пізнавально-дослідні підходи до наукових досліджень, що отримали назву *позитивного* і *нормативного* методів:

- ⇒ *позитивістська наука* – предметом її дослідження є факти і емпіричні реалії, тобто «*що є*», вона має описовий і теоретичний характер. Представниками цієї школи були: Йозеф Шумпетер, Фрідріх Хаек, Мілтон Фрідмен та ін.;
- ⇒ *нормативістська й емпірична науки* – досліджують питання «*що має бути*», мають прикладний та етичний характер. Представниками цієї школи були А. Вагнер, Н. Калдор, Р. Ноузлік, Б. Баррі, Дж.Графф, Е. Мішену та ін.

У А. Вагнера значення державних фінансів і науки про них зростає до статусу першочергової дисципліни, призначеної для обґрунтування раціональної фінансово-економічної політики, коригування економічних процесів, рішення соціальних проблем суспільства. Ідеї А. Вагнера знайшли відображення в Конституції ФРН і втілилися в принципи соціального ринкового господарства та *держави добробуту*.

Держава добробуту характеризується такими ознаками:

- ⇒ велика частина витрат бюджету спрямовується на соціальний захист: фінансування інвестицій в людський капітал (освіта, охорона здоров'я), соціальні компенсації з безробіття та низьких доходів;
- ⇒ значні масштаби перерозподілу ВВП через бюджетну систему (до 50%);
- ⇒ формування бюджетних доходів переважно за рахунок прибуткового оподаткування фізичних осіб;
- ⇒ велике значення зовнішньої торгівлі (20 – 25 % від обсягів ВВП);
- ⇒ бюджетне субсидювання окремих галузей промисловості та сільського господарства.

Головними науковими працями *нормативної теорії* громадського вибору стали роботи В. Парето, Л. Робінсона, Л. Калдора, А. Лярнера, А. Пігу, П. Самуельсона, Дж.Граффа та ін.

В. Парето запропонував етичний ідеал суспільного добробуту – оптимум за Парето, згідно з яким умовою зростання суспільного добробуту є покращення добробуту одних людей без одночасного погіршення стану інших. Такий стан рівноваги увійшов до науки під назвою *умови або ефективності за Парето*.

Світова фінансова наука в XX столітті в цілому розвивалася за двома напрямками (рис.3.6):

- ⇒ *класичним* (В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С.Міллерь);
- ⇒ *неокласичним*.

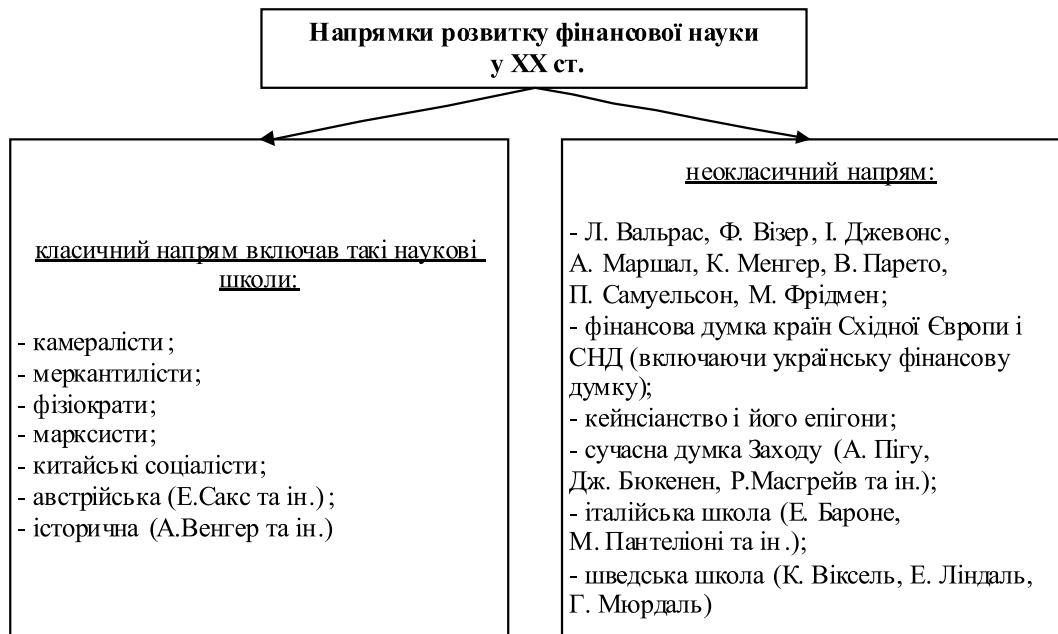


Рис.3.6. Розвиток фінансової науки у XX ст.

Найбільш поширеними в XX столітті були *класичні теорії* державних фінансів, приведені на рис. 3.7.

- Соціально-етична теорія оподаткування, закон підвищення державних видатків «закон А.Вагнера» (Німеччина);
- концепція розподілу державних доходів і видатків з позиції суб'єктивістської теорії вартості (М.Пантелеоні - Італія);
- теорія фінансової системи, як продукту історичних умов, інтерпретації податків як продукту конституційного суспільства (Л.Штейн - Німеччина);
- теорія ціноутворення суспільних благ з позиції маржиналізму (У.Мадзола - Італія);
- теорія справедливого оподаткування як складова теорії економіки добробуту і політичного процесу (К.Віксель - Швеція);
- теорія державних фінансів як механізму встановлення рівноваги між приватними і суспільними благами через політичний процес (Д.Монтемартіні - Італія);
- теорія суспільних потреб з позицій суб'єктивної вигоди (Е.Бароне - Італія);
- соціологічна інтерпретація державних фінансів з точки зору фіскальної експлуатації (Р.Гольштейн - Австрія);
- теорія максимізації вигоди через баланс індивідуальних практичних корисностей приватних і суспільних потреб (Ф.Візер - Австрія);
- теорія державних фінансів в інтерпретації соціальної солідарності (Г.Рігель);
- теорія оподаткування з позицій суб'єктивної вартості (Б.Сакс - Австрія);
- теорія практичної корисності для обґрунтування параметрів держбюджету, та розроблення теорії фіскального обліку (Е.Ліндаль - Швеція);
- інтерпретація податків як страхової премії та форми колективного заощадження (П.Леруа-Бальє - Франція);
- «чиста» формалізована теорія оподаткування на основі маржиналізму (Е.Еджворт - Англія);
- теорія прогресивного оподаткування з позицій граничної корисності доходу (А.Кохен-Стюард - Голандія);

Адміністративно-командний період розвитку фінансової науки в СРСР

- А.Буковецький: «Вступ до фінансової науки» (1929р.) – кращий підручник;
- дослідження змісту, доходів, витрат бюджету, держкредиту, бюджету, фінконтролю, фінуправління, місцевих фінансів;
- репресії на фінансистів: Юхновський, Вознесенський (дехто виїхав за кордон)
- критика буржуазних фінансових теорій.
- 1965 р. А. Александров: «Фінанси соціалізму»: наголосив, що всі питання фінансів розглянуті у творах Маркса, Енгельса, Леніна, а також у матеріалах КПРС – тому вважав, що досліджувати нема чого, оскільки «фінанси» – це суспільна, несамостійна наука – частина політичної економії соціалізму.

Рис. 3.7. Наукові школи державних фінансів в ХХ ст.

В період світової економічної кризи 1929 -1933 рр. посилювався процес державного регулювання виробництва і фінансового розподілу. Необхідність втручання держави в економіку в умовах нестійкого розвитку обґрунтовує економічна теорія *Дж.Кейнса*. Основним інструментом такого втручання мали стати державні видатки. На думку Дж.Кейнса, держава повинна не тільки нарощувати обсяг своїх видатків, а й впливати на особисте та інвестиційне споживання з метою активізації підприємницької діяльності і зростання національного доходу та ліквідації безробіття.

Із неокласичної школи сформувався *неоконсервативний* напрям наукових досліджень, представники якого розробили теорію «*економіки пропозиції*», згідно з якою на державу та її фінансову систему покладалось стимулювання науково-технічного прогресу і забезпечення довгострокового економічного зростання.

У 80-х роках ХХ ст., в умовах гострої кризи кейнсіанської школи економічної теорії активного втручання в економіку за допомогою податково-бюджетної політики, з'явився напрям, що отримав назву *монетаризму*, представниками якого стали *М.Фрідман* і *І.Фішер*. Головним постулатом цього наукового напрямку стала здатність ринкової економіки до саморегулювання за допомогою інструментів грошово-кредитної політики та доведення прямо пропорційної залежності між грошовою масою та національним доходом.

В Україні фінансова наука довгий час розвивалась згідно з ідеологією марксизму, мала класовий характер, характеризувалась надмірною політизованістю. Фінансова наука того періоду розглядала окремо фінанси соціалізму і капіталізму, акцентуючи на відмінностях між ними і перевагах соціалістичних фінансів.

Дослідження змісту соціалістичних фінансів представлені московською і ленінградською школами. Представники *московської школи* – І. Злобін, Г. Точильников, А. Бірман, Аллахвердян, В. Дьяченко, Шерменюв та ін. Їх дослідження виділялись певним консерватизмом. *Ленінградська школа* – О.М. Александров та Е.О. Вознесенський – виступала генератором нових ідей. Вони сформулювали ряд положень, що мають важливе значення для розуміння сутності, призначення, ролі та закономірностей розвитку фінансів.

В цей період також досліджували фінанси В.Дьяченко, Б. Болдирев, П. Жовтяк, Е. Брегель, М. Азарх, Д. А. Зверев, Є. Ровінський, С. Сітарян та інші.

3.5.Розвиток фінансової науки у сучасний період

Сучасні наукові дослідження в сфері фінансів пов'язані з глибоким аналізом проблем сьогодення, визначенням недоліків сучасних фінансових систем і побудови їх з урахуванням інтересів більшості у суспільстві, тобто з огляду на вимоги теорії суспільного добробуту. Тому сучасні вчені в дослідженні фінансових питань основну увагу приділяють вирішенню проблем, пов'язаних з пошуком додаткових джерел доходів, які можна направити:

- ⇒ на подолання бідності;
- ⇒ на подолання безробіття;
- ⇒ на зростання об'ємів і якості суспільних благ.

Основними характеристиками сучасної фінансової науки є наступні:

- вона розвивається без ідеологічного тиску;
- стає важливим інструментом впливу на економіку;
- містить плюралізм поглядів, прагматизм досліджень;
- розкриває морально-етичні аспекти науки.

Основні теоретичні напрями сучасної фінансової науки сконцентровані на дослідженні проблем сучасного стану і розвитку соціально-економічних процесів (рис. 3.8).



Рис. 3.8. Теоретичні напрями сучасної фінансової науки.

У центрі фінансової науки ХХІ ст. знаходяться не лише проблеми глобальні і макрорівневі, а й вивчаються фінансові проблеми, пов'язані з поведінкою окремих громадян, соціальних і політичних груп, партій при прийнятті рішень відносно параметрів державних доходів і видатків.

Основна парадигма сучасної західної фінансової науки характеризується такими ознаками:

- *за способом дослідження* – методологічний індивідуалізм, що аналізує фінансові явища через призму поглядів, поведінки, інтересів індивідуумів;
- *за розумінням природи фінансів* – інтерпретацією державних фінансів як грошової субстанції, двоєдиної у своїй схожості й відмінності відносно інших грошових форм;
- *за соціальною спрямованістю* – відмовою від застарілих уявлень про фіскальну експлуатацію народних мас державою;
- *за етикою наукової полеміки* – визнанням суперечливості й багатоваріантності наукового пізнання дійсності, толерантним відношенням до протилежних поглядів.

Таким чином, у центрі фінансової науки ХХІ ст. перебувають не тільки глобальні та макроекономічні проблеми, а й вивчаються фінансові проблеми окремих індивідуумів, соціальних груп, політичних партій, особливо тих, що стосуються параметрів державних доходів та видатків. На особливості сучасної фінансової науки впливають регіональні, національні і глобальні проблеми. Сучасні наукові школи вивчають проблеми, пов'язані із пошуком додаткових джерел доходів для фінансування заходів щодо подолання безробіття, інфляційних процесів та фінансових криз.

На сьогодні наукові школи мають розв'язувати фінансові проблеми поляризації у рівнях розвитку бідних і багатих держав, боротьби з бідністю, стихійними лихами, старінням населення, зростанням населення у бідних країнах, екологічними проблемами, глобальним потеплінням.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Які історичні передумови виникнення фінансової науки?
2. Хто і коли ввів у науковий обіг термін «фінанси»?
3. У складі якої науки розвивалась фінансова наука в період XV – XVIII ст.?
4. В чому полягає загальна мета фінансової науки?
5. Дайте визначення фінансової науки.
6. Хто є суб'єктами фінансової науки?
7. Назвіть об'єкти дослідження фінансової науки.
8. У яких трьох проявах розглядають фінансову науку?
9. Назвіть функції фінансової науки.
10. Які блоки фінансових наукових знань становлять зміст фінансової науки?
11. Чому фінансовій теорії відводиться центральне місце у системі фінансових наукових знань?
12. Які функції властиві фінансовій теорії?
13. Що таке методологія фінансової науки і які функції вона виконує?
14. Назвіть принципи загальнонаукової методології.
15. В якій науковій праці Ф.Юсті вперше були викладені основи фінансової науки і коли вона була опублікована?
16. Який вклад у розвиток фінансової науки внесли класики політичної економії А.Сміт і Д.Рікардо?
17. Коли фінансова наука виділилась із політичної економії в самостійну науку?
18. Коли розпочався процес підготовки в університетах фахівців з фінансів і хто був автором першого підручника з фінансів: «Основні начала фінансової науки»?
19. Назвіть відомих російських вчених-фінансистів XVIII – XIX ст.
20. Якими ознаками характеризується *державна добробуту* за вченням А.Вагнера?
21. Назвіть представників класичного і неокласичного напрямів розвитку фінансової науки у XX ст.
22. На дослідженні яких проблем сконцентровані основні теоретичні напрями сучасної фінансової науки?

Питання до семінарського заняття

1. Історичні передумови виникнення фінансової науки, її сутність, структура та функції.
2. Зміст системи фінансових наукових знань і інструментарій фінансової науки.
3. Розвиток фінансової науки у XV – XIX ст.
4. Світова фінансова наука у XX ст.
5. Розвиток фінансової науки у сучасний період.

Тестові завдання

(Знайдіть одну правильну відповідь)

1. Предметом фінансової науки є:

- а) фонди фінансових ресурсів усіх суб'єктів фінансових відносин;
- б) ВВП, НД та національне багатство;
- в) діяльність держави, підприємницьких структур, організацій та окремих громадян з приводу формування і використання фондів фінансових ресурсів;
- г) вчені, науковці, а також установи, організації, вищі навчальні заклади.

2. Вперше в науковий обіг термін «фінанси» було введено:

- а) В.Петті у книзі «Трактат про податки і збори»;
- б) Арістотелем в працях про засади державного устрою;
- в) Ж.Боденом у книзі «Шість книг про республіку»;
- г) у працях А.Сміта та Д.Рікардо.

3. Першим підручником з фінансів став:

- а) «Дослідження про багатство народів» А.Сміта;
- б) «Початок політичної економії і оподаткування» Д.Рікардо;
- в) «Трактат про податки і збори» В.Петті;
- г) «Основні начала фінансової науки» К.Рау.

4. Зміст фінансової науки складають такі блоки фінансових знань:

- а) методологія фінансів;
- б) теоретичні та історичні основи фінансів;
- в) системи фінансових наукових знань галузевого і прикладного характеру;
- г) усі відповіді правильні.

5). До загальнонаукових функцій фінансової науки належать:

- а) нормативна, прикладна, прогностична, евристична;
- б) креативна, ціннісна, пізнавальна, інтерпретаційна;
- в) виховна, ідеологічна;
- г) усі відповіді правильні.

6). До спеціальних функцій фінансової науки належать:

- а) нормативна, прикладна, ціннісна, креативна;
- б) фінансово-орієнтуюча, інструментальна, критично-експертна;
- в) експертна, регулююча;
- г) фіскальна, розподільча, контрольна.

7). У ХХ ст. світова фінансова наука розвивалася за такими напрямками:

- а) інституційним та неоінституційним;
- б) класичним та неокласичним;
- в) ринковим та неринковим;
- г) ліберальним та консервативним.

8). Хто є автором наукової праці «Сила податкова Галичини»:

- а) М. Алексєєнко;*
- б) М. Туган-Барановський;*
- в) І.Франко;*
- г) М.Бунге.*

9). Положення теорії суспільного добробуту В.Парето зводяться до наступного:

- а) головною умовою ефективного розвитку суспільства є розвиток приватного підприємництва;*
- б) дії у сфері фінансів мають сенс лише тоді, коли матеріальне становище певних соціальних груп покращується без погіршення його для інших;*
- в) фінанси справляють суттєвий вплив на регіональний розвиток;*
- г) усі відповіді правильні.*

10). Теоретичні напрями сучасної фінансової науки поєднують:

- а) теорії суспільного вибору;*
- б) теорії фіскального обміну;*
- в) теорії суспільного добробуту;*
- г) усі відповіді правильні.*

11). Основними характеристиками сучасної фінансової науки є наступні:

- а) вона розвивається без ідеологічного тиску, розкриває морально-етичні аспекти науки;*
- б) стає важливим інструментом впливу на економіку;*
- в) містить плюралізм поглядів, прагматизм досліджень;*
- г) усі відповіді правильні.*

Питання для самостійного вивчення

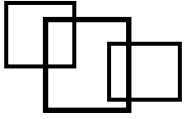
1. Особливості розвитку фінансової науки в Україні.
2. Вклад М.Алексєєнко у розвиток фінансової науки.
3. Фінансові погляди І.Франка.
4. Вклад вітчизняних вчених у фінансову науку.

Теми рефератів

1. Застосування фінансової теорії у практиці.
2. Фінансова думка України у ХХ ст.

Базові терміни і поняття

Фінансова наука, фінансова теорія, фінансова думка, фінансова категорія, методологія фінансової науки, інструментарій фінансової науки, фінансова доктрина, фінансова концепція, класичний і неокласичний напрями фінансової науки, теорія суспільного добробуту, теорія суспільного вибору.



4.1. Поняття фінансової системи, її структурна будова і основи функціонування

Фінанси в узагальненому вигляді виражають єдині розподільчо-перерозподільні відносини в суспільстві. Проте вони мають різноманітні форми прояву в залежності від основних суб'єктів фінансових відносин, а отже і свою специфіку, що реалізується через формування і використання фондів грошових коштів.

При єдиній сутності фінансових відносин існують особливості в створенні і використанні фінансових ресурсів, які знаходяться у розпорядженні держави, підприємницьких структур, фінансових інститутів для фінансового забезпечення їх діяльності. Уся множинність фінансових відносин загалом відображає сукупність взаємопов'язаних елементів (систему), кожен з яких, з одного боку, є носієм властивих йому фінансових відносин і певним чином впливає на процес відтворення, з іншого – перебуває в певному зв'язку з іншими елементами системи.

Термін «система» (з грец. – «поєднання», «утворення») найчастіше трактується як сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок або взаємодія.

Ефективність організації і функціонування фінансових відносин в суспільстві, успішна реалізація фінансової політики держави залежить передусім від оптимальної побудови та дієздатності фінансової системи.

Побудова фінансової системи виходить з необхідності вирішення таких завдань:

- ⇒ формування, концентрація та оптимальне розміщення достатніх для виробництва певного обсягу ВВП фінансових ресурсів;
- ⇒ встановлення оптимальних пропорцій розподілу та перерозподілу виробленого ВВП;
- ⇒ досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів;

⇒ всебічного сприяння залученню усіх тимчасово вільних коштів та отриманих доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП.

Фінансова система властива кожній державі незалежно від рівня економічного розвитку і є відображенням форм і методів конкретного використання фінансових важелів в економіці.

В залежності від типів економічних систем розрізняють такі фінансові системи:

⇒ ринкова фінансова система;

⇒ фінансова система країн, які розвиваються;

⇒ фінансова система країн з перехідною економікою;

⇒ фінансова система країн з адміністративно-командною економікою.

За територіальною ознакою розрізняють такі фінансові системи:

⇒ національна (у межах певної країни);

⇒ регіональна (у межах регіону чи груп країн);

⇒ світова (система міжнародних фінансових відносин).

За існуючим визначенням **національна фінансова система – це сукупність відособлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, а також фінансових органів і інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками в країні.**

Тому, фінансова система розглядається з двох сторін: 1) за внутрішнім устроєм і 2) за організаційною структурою.

1). **За внутрішнім устроєм фінансова система – це сукупність відносно відособлених взаємозв'язаних фінансових відносин, що відображають специфічні форми і методи розподілу і перерозподілу ВВП.**

2). **За організаційною структурою фінансова система – це сукупність фінансових органів і інституцій, що здійснюють управління грошовими потоками в країні.**

Виділення складових елементів внутрішнього устрою фінансової системи здійснюється за ознакою каналів руху грошових потоків і місця концентрації фінансових ресурсів. Концентрація фінансових ресурсів здійснюється у відповідних грошових фондах, які можуть бути ознакою виділення окремих ланок фінансової системи.

Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин. Вона складається із сфер і ланок. *Сфера* характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин, а *ланка* – їх відособлену частину.

Якщо за основу структуризації фінансів узяти *суб'єктів фінансових відносин* – державу, юридичних і фізичних осіб, то у фінансовій системі можна виділити такі складові: державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання і фінанси домогосподарств (сімейні фінанси). Проте така структура фінансової системи є не повною оскільки не включає міжнародні фінанси, що в умовах глобалізації економіки неприпустимо. Якщо за основу структуризації взяти фонди грошових коштів, то від-

¹ Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2001.- 240 с., с.24

разу випадає певна частина фінансових відносин, що має канальний, а не фондний характер (наприклад, фінанси підприємств, де процес формування грошових фондів не є обов'язковим)¹. Тому найдоцільніше в основу структуризації фінансів покласти **рівень економічної системи**, виділивши відповідні *сфери фінансової системи* (рис.4.1):

- на рівні світового господарства – сферу міжнародних фінансів;
- на рівні макроекономіки – сферу державних фінансів;
- на рівні мікроекономіки – сферу фінансів суб'єктів господарювання;
- на субмікрорівні – сферу фінансів домогосподарств;
- на узагальнюючому рівні – забезпечуючу сферу – фінансовий ринок.

Сфери фінансової системи можуть складатися із окремих ланок. Кожна ланка *фінансової системи* відображає відособлену частину фінансових відносин. Виділення ланок здійснюється за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображає рух грошових потоків підприємств. Вони мають загальні принципи організації і методи здійснення фінансової діяльності, тому ця сфера не ділиться на окремі ланки.

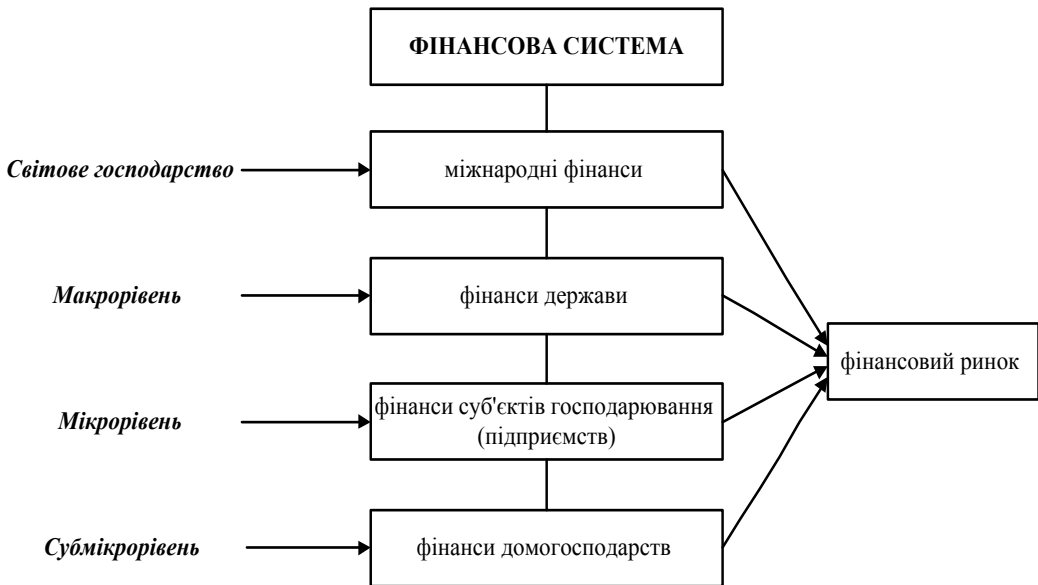


Рис 4.1. Структуризація фінансової системи за ознакою рівня економічної системи

Сфера державних фінансів характеризує фінансову діяльність держави і поділяється на такі ланки:

- державний і місцеві бюджети;
- державний і комунальний кредит;
- державні цільові фонди;
- фінанси державних підприємств.

Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображає рух грошових потоків підприємств. Вона включає такі ланки:

- ⇒ фінанси комерційних підприємств і організацій усіх форм власності;
- ⇒ фінанси некомерційних установ і організацій.

У соціально орієнтованій ринковій економіці, шляхом розвитку якої йде Україна, однією із важливих *сфер фінансової системи держави є фінанси домогосподарств*, що відображають рівень життя та фінансового забезпечення населення. Стан розвитку та організації фінансів домогосподарств вказує на ефективність функціонування фінансової системи в цілому.

Сфера фінансового ринку включає такі ланки:

- кредитний ринок;
- валютний ринок;
- РЦП (фондовий ринок);
- ринок фінансових послуг;
- ринок золота та інших коштовних металів.

Сфера міжнародних фінансів відображає фінансові відносини і централізацію ресурсів на світовому рівні. *Міжнародні фінанси* включають такі ланки:

- ⇒ фінанси міжнародних організацій;
- ⇒ фінанси міжнародних фінансових інституцій;
- ⇒ фінанси ТНК (транснаціональних компаній);
- ⇒ фінанси інших суб'єктів зовнішньо-економічної діяльності;
- ⇒ міжнародний фінансових ринок.

Внутрішня структура фінансової системи України представлена на рис.4.2.¹

★ Організаційна структура фінансової системи – це сукупність фінансових органів і інституцій, яка характеризує систему управління фінансами. В основі виділення органів управління фінансовою системою лежить її внутрішня структура. Загальне керівництво фінансовою діяльністю в будь-якій країні здійснюють органи державної влади і управління.

Організаційна структура фінансової системи України відображена на рис.4.3.

Необхідність розподілу і перерозподілу ВВП є об'єктивним явищем, при цьому форми і методи фінансових відносин відображають встановлену у світовій практиці внутрішню структуру фінансової системи. Разом з тим рух грошових потоків здійснюється не сам по собі, а спрямовується певними управлінськими структурами, юридичними і фізичними особами.

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. – К.: Знання, 2008.- 611 с., с.33.

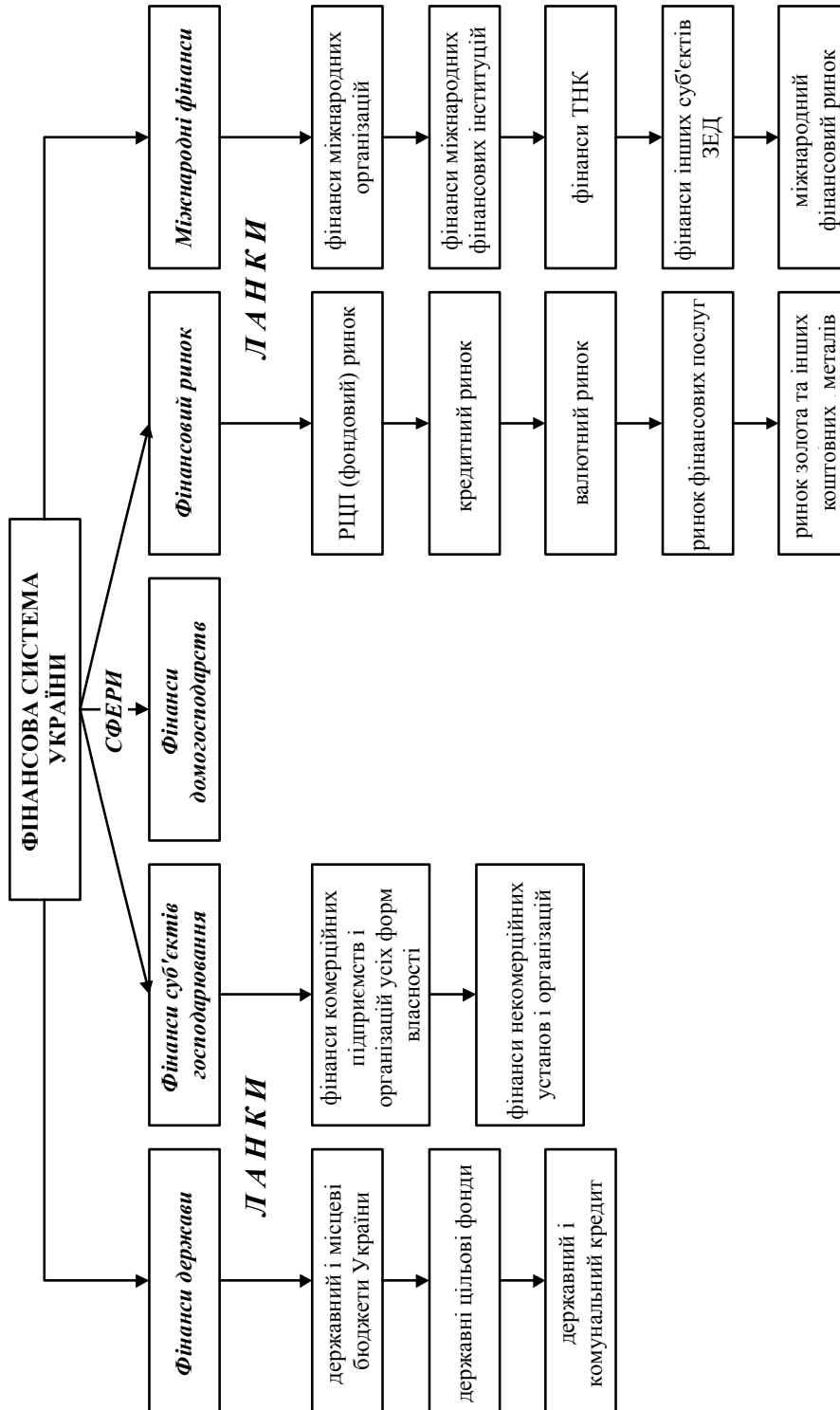


Рис. 4.2. Структура фінансової системи України

Органи управління	Фінансові інституції
<ul style="list-style-type: none"> - Міністерство фінансів України; - Державна податкова служба України; - Державна фінансова інспекція України; - Державна митна служба України; - Державна казначейська служба України; - Рахункова палата ВР України - Аудиторська палата; - Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку; - Пенсійний фонд України; - Фонди державного соціального страхування; - Державна служба фінансового моніторингу України; - Національна комісія по регулюванню ринків фінансових послуг України; - інші. 	<ul style="list-style-type: none"> - Національний банк України; - банки; - страхові компанії; - небанківські кредитні установи (ломбарди, кредитні спілки); - Міжбанківська валютна біржа; - фондові біржі; - фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Рис.4.3. Організаційна структура фінансової системи України

Існує досить складна схема взаємозв'язку органів управління фінансовою системою з її окремими сферами і ланками. Повноваження фінансових органів і інституцій, якими вони наділені згідно законодавства України, свідчать про те, що основна увага в системі фінансового управління зосереджена на бюджеті держави. Це пов'язане з тим, що саме в бюджеті концентруються основні фінансові потоки та зв'язки.

Окремі сфери і ланки фінансової системи не мають відповідних фінансових органів чи інституцій управління. Так, управління фінансами суб'єктів господарювання здійснюється фінансовими службами в складі управлінських структур підприємств та організацій, господарських товариств і холдингових компаній, міністерств і відомств.

4.2. Призначення і специфічні ознаки сфер і ланок фінансової системи

Сфери і ланки фінансової системи мають відповідне призначення і специфічні ознаки.

Сфера державних фінансів відображає суспільну централізацію доходів і підприємницьку діяльність держави. Це основна сфера перерозподілу ВВП. Вона надзвичайно важлива для розвитку держави і вимагає встановлення збалансованості інтересів всіх суб'єктів фінансових відносин в країні. Це означає, що рівень централізації повинен забезпечувати державу достатніми засобами, але при цьому не підривати фінансову базу суб'єктів господарювання і впливати на пропорції соціально-економічного розвитку.

Державні фінанси включають централізовані ланки – бюджет держави, державні цільові фонди і державний кредит, а також децентралізовані – фінанси суб'єктів господарювання державного сектору.

Фінансові відносини у сфері централізованих фінансів мають фондовий характер і поділяються на два напрями: *мобілізація коштів* державою і *їх використання*. При цьому мобілізація коштів здійснюється за допомогою законодавчо встановлених податків, платежів, відрхувань, внесків і зборів, що поступають до бюджетів і фондів цільового призначення. Використання коштів здійснюється у формі інвестицій, дотацій і субсидій, кредитів, кошторисного фінансування, державних пенсій тощо. Всі взаємини з бюджетами і фондами цільового призначення регулюються законодавством.

У сфері державних фінансів основне місце належить бюджетам різних рівнів, сукупність яких утворює бюджетну систему.

Державний бюджет – це основний фонд її грошових коштів і основна ланка державних фінансів. Його призначення – фінансове забезпечення виконання державою її функцій: управління суспільством, оборони країни, економічної, соціальної та інших. Через бюджет здійснюється регулювання діяльності всіх сфер і ланок фінансової системи. Місцеві бюджети – фінансова база діяльності органів місцевого самоврядування.

Державні цільові фонди є самостійною ланкою сфери державних фінансів і способом централізації коштів для вирішення конкретних завдань і проблем. Їх головною ознакою є чітке визначення джерел формування і напрямів використання.

Відділення державних цільових фондів (повне відділення від бюджету або виділення державного цільового фонду у складі бюджету), а також чітке визначення джерел їх формування і напрямів використання акумульованих ними фінансових ресурсів сприяє підвищенню рівня задоволення громадських потреб і ефективності контролю за цільовим використанням засобів.

В Україні найбільші державні цільові фонди мають переважно соціальну спрямованість. Це такі фонди:

- ⇒ Пенсійний фонд України;
- ⇒ Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленим народженням і похованням;
- ⇒ Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- ⇒ Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, що спричинили втрату працездатності.

Державний кредит, як суспільна позикова система і невід'ємна сфера фінансової діяльності держави, відіграє важливу роль у функціонуванні фінансової системи. Державний кредит являє собою рух позикового капіталу у формі кредитних угод, що здійснюються за участю держави щодо передачі фінансових ресурсів у борг з розрахунком на певну вигоду. Він відображає відносини, в яких держава виступає позичальником або кредитором, а також гарантом по позиках юридичних осіб даної кра-

їни. Кредиторами можуть бути юридичні і фізичні особи даної і інших країн, уряди інших країн, міжнародні організації і міжнародні фінансові інститути. Мобілізовані державою кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту або до окремого фонду, призначеного для інвестицій при випуску цільових позик.

Основною формою державного кредиту є державні позики. За правом емісії розрізняють державні і місцеві (комунальні) позики. При цьому, *державні позики* випускаються центральними органами управління, а отримані від них кошти надходять до державного бюджету. *Місцеві (комунальні) позики* випускаються місцевими органами управління і спрямовуються у відповідні місцеві бюджети.

Фінанси державного сектору економіки відображають грошові відносини, пов'язані з діяльністю держави як суб'єкта господарювання. Проте, державний сектор економіки в останні роки значно скорочується у зв'язку з проведенням роздержавлення і приватизації. В наслідок цього, суттєво скорочується фінансова діяльність держави в реальному секторі економіки, відбувається чітке розмежування державного фінансового господарства і фінансів державного сектору економіки. При цьому державні підприємства переходять на ті самі принципи організації фінансів, що й приватні та акціонерні підприємства.

Фінанси комунального сектору економіки відображають грошові відносини, пов'язані з діяльністю місцевих органів влади як суб'єкта господарювання. При цьому, комунальний сектор економіки пов'язаний з комунальною власністю, яка є власністю відповідної територіальної громади, тобто спільності громадян – жителів міста, села, селища або їх об'єднань. Підприємства комунального господарства в основному функціонують в сферах житлового господарства, транспорту, комунальної енергетики, комунального обслуговування, дорожнього господарства тощо.

Сфера фінансів суб'єктів господарювання займає важливе місце у фінансовій системі держави. Ці фінанси відображають економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків і виникають в процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів і доходів на мікрорівні.

Фінанси суб'єктів господарювання призначені для забезпечення діяльності підприємств. Вони є основою всієї фінансової системи, оскільки саме тут створюється ВВП, що є об'єктом фінансових відносин. Обмінно-розподільчі відносини, що характеризують фінанси підприємств, поділяються на дві групи – внутрішні і зовнішні. *Внутрішні відносини* характеризують грошові потоки на підприємстві і відображають процеси формування, розподілу і перерозподілу його доходів. *Зовнішні відносини* характеризують зв'язки з іншими суб'єктами господарювання, а також зі сферами і ланками фінансової системи.

Фінансова діяльність суб'єктів господарювання може бути організована трьома методами:

- 1) комерційний розрахунок;
- 2) неприбуткова діяльність;
- 3) кошторисне фінансування.

Відрізняються ці методи схемою організації фінансової діяльності, тобто встановленням взаємозалежності між фінансовими ресурсами, джерелами їх формування, доходами, витратами і фінансовими результатами.

Відповідно до цього до складу сфери фінансів суб'єктів господарювання входять такі ланки:

- ⇒ фінанси комерційних підприємств і організацій;
- ⇒ фінанси некомерційних установ і організацій.

Фінанси комерційних підприємств (суб'єктів підприємницької діяльності) є основною ланкою фінансової системи, оскільки саме тут створюється велика частина ВВП, вони є основними платниками податків і зборів до бюджету, а також єдиного соціального внеску в державні цільові фонди. В умовах ринку вони діють на основі *комерційного розрахунку*, що передбачає отримання прибутку, відшкодування за рахунок власних коштів усіх витрат на основну діяльність, а також на її розширення і розвиток. У ринкових умовах господарювання комерційні підприємства отримали реальну фінансову незалежність, стали вільними від дріб'язкової опіки держави, проте одночасно виросла їх відповідальність за економічні і фінансові результати своєї діяльності.

Некомерційними вважаються установи, що надають послуги або виконують роботи безкоштовно або за низьку плату, яка не покриває їхніх затрат. Тобто головна мета функціонування неприбуткових установ і організацій – *забезпечення певних потреб суспільства*, а не отримання прибутку.

До некомерційних установ і організацій належать:

- ⇒ бюджетні установи і організації (лікарні, школи, музеї, бібліотеки тощо) – фінансуються в основному за рахунок бюджетних коштів;
- ⇒ добровільні громадські формування (громадські організації, політичні партії, профспілкові організації) – основне джерело їхніх доходів – вступні і членські внески, добровільні і спонсорські пожертвування.

Фінансова діяльність суб'єктів господарювання регулюється в частині взаємин з державою законодавчими актами, з іншими суб'єктами – договорами, внутрішні відносини – статутними документами.

Сфера фінансів домогосподарств є однією із важливих сфер фінансової системи, тому що саме фінанси домогосподарств відображають рівень життя та фінансового забезпечення населення в країні, а значить і ефективність функціонування фінансової системи держави в цілому. В Україні фінанси домогосподарств ще не мають належним чином організованих та юридично забезпечених засад функціонування. Основним джерелом формування доходів населення в Україні є заробітна плата працюючих членів сім'ї, яка становить близько 40 % доходів домогосподарств. Велике значення у бюджетах сімей все ще відіграють натуральні надходження від особистого підсобного господарства. В той же час не виконують належної ролі ринкові складові – доходи від підприємницької діяльності та від операцій з цінними паперами і нерухомістю.

Переважну частину витрат домогосподарств в Україні становлять витрати на харчування, одяг і речі повсякденного вжитку, на оплату комунальних послуг. Така структура витрат бюджетів сімей свідчить про низький рівень життя населення. Обмеженість фінансових ресурсів домогосподарств не дає можливості реалізувати соціально-культурні потреби кожної людини, одержати якісне медичне обслуговування тощо.

Фінансовий ринок як забезпечуюча сфера фінансової системи має виключно важливе значення для ефективного розвитку економіки. Він є важливою складовою частиною фінансової і економічної систем. Фінансовий ринок є своєрідною надбудовою, через яку координується діяльність всієї фінансової системи і здійснюється рух фінансових ресурсів.

★ *Фінансовий ринок – це механізм перерозподілу фінансових активів між окремими суб'єктами підприємницької діяльності, державою і населенням, а також міжнародними фінансовими інститутами. Суть відносин у сфері фінансового ринку полягає в купівлі-продажі фінансових ресурсів, ціною яких є плата за користування ресурсами, перш за все у формі відсотка.*

Сфера фінансового ринку включає п'ять ланок (див.рис.4.2. на с.55.) Питання сегментації фінансового ринку і основ його функціонування будуть детально викладені у темі 16 (Фінансовий ринок) цього курсу.

Міжнародні фінанси є інтегрованою сферою фінансової системи України. Вони відображають відносини, що складаються на рівні світового господарства, і характеризують діяльність на цьому рівні як національних суб'єктів господарювання і держави, так і міжнародних організацій і фінансових інститутів. В умовах глобалізації подальший розвиток фінансової системи України можливий тільки на основі інтеграційних процесів. За роки незалежності Україна стала членом головних міжнародних фінансових інститутів – МВФ і Міжнародного банку реконструкції і розвитку, інтегрувалася в міжнародну платіжну систему. Створено дієву систему валютного регулювання з використанням ринкових механізмів формування курсу валют. Важливим напрямом інтеграційних процесів став вихід України на світові фінансові ринки.

Сфера міжнародних фінансів включає п'ять ланок (див.рис.4.2 на стор.55). Основи функціонування міжнародних фінансів і їх складових детально викладені у темі 18 (Міжнародні фінанси) цього курсу.

Трансформаційні процеси в Україні вимагають чіткої координації дій в усіх сферах і ланках фінансової системи, що є концептуальною основою нової моделі економічного і соціального розвитку держави.

Основними принципами побудови фінансової системи є:

- *єдність усіх ланок.* Зумовлюється єдиною економічною і політичною системою країни та єдиною фінансовою політикою, втілюваною через фінансову систему;
- *функціональне призначення ланок.* Кожна з ланок фінансової системи вирішує певні завдання своїми специфічними методами через відповідні органи управління

Отже, **фінансова система** – це надзвичайно складна за внутрішньою будовою фінансова архітектура, від ефективності побудови якої залежить можливість збалансування інтересів і суперечностей, узгодження прагматизму фінансової політики з раціональністю економіки.

4.3. Управління фінансовою системою

Ефективне функціонування фінансової системи держави можливе за умови чіткого законодавчого врегулювання взаємодії усіх її складових частин. Разом з тим рух грошових потоків має бути скоординованим шляхом управління фінансовими потоками, яке забезпечується фінансовим апаратом.

Фінансовий апарат – це сукупність фінансових органів, які здійснюють управління фінансовою системою держави.

Загальне керівництво і управління фінансовою діяльністю в Україні здійснюють найвищі законодавчі і виконавчі органи державної влади: Верховна Рада України, Президент, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада і Рада Міністрів республіки Крим. Всі функції цих державних органів забезпечують стратегічне, загальне керівництво і управління державними фінансами.

Верховна Рада України, як найвищий орган законодавчої влади, затверджує закони, зокрема з фінансових питань, основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період, затверджує Державний бюджет України і вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; ухвалює рішення щодо звіту про його виконання; визначає основи внутрішньої і зовнішньої економічної політики.

Президент України створює в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України консультативні і інші допоміжні органи і служби, для здійснення своїх повноважень; підписує закони, затверджені Верховною Радою України; має право вето щодо цих законів з подальшим поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Кабінет Міністрів України є найвищим органом виконавчої влади. Він забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики; організовує розробку проекту закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, надає Верховній Раді звіт про його виконання; приймає рішення щодо використання коштів Резервного фонду КМУ.

Органи місцевого самоврядування самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети; самостійно розпоряджаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання.

Міністерство фінансів України (МФУ) займає центральне місце в управлінні фінансами в системі органів виконавчої влади. Саме на нього покладені завдання загального керівництва усією фінансовою системою. Очолює МФУ міністр. МФУ має розгалужену регіональну структуру (див. рис.4.4).



Рис.4.4. Регіональна структура Міністерства фінансів України

Міністерство фінансів несе відповідальність за фінансовий стан держави, розробку і реалізацію фінансової політики.

Функції Міністерства фінансів України:

- ⇒ розробка основ і напрямів фінансової політики держави, а також розробка заходів щодо їх реалізації;
- ⇒ участь в розробці балансу фінансових ресурсів держави і платіжного балансу;
- ⇒ підготовка проекту Державного бюджету України, подача його Кабінету Міністрів, а після схвалення ним – подача Верховній Раді;
- ⇒ організація виконання бюджетів, підготовка звіту про їх виконання і подача його на затвердження Верховній Раді;
- ⇒ розробка проектів нового фінансового законодавства і нормативних актів з економічних питань;
- ⇒ обґрунтування основних положень фінансової політики держави і подача на розгляд Уряду і Парламенту України Концепції бюджетної і податкової політики;
- ⇒ розгляд і виконання управлінських рішень, пов'язаних з використанням фінансових ресурсів;
- ⇒ здійснення контролю виконання законодавства всіма органами управління;
- ⇒ керівництво оперативною роботою фінансових органів різних рівнів;
- ⇒ організація функціонування ринку цінних паперів;
- ⇒ інші.

Через Міністра фінансів України спрямовується і координується Кабінетом міністрів України діяльність:

- Державної казначейської служби України;
- Державної пробірної служби України;
- Державної служби фінансового моніторингу України;
- Державної фінансової інспекції України.

Державна фінансова інспекція України створена на базі Контрольно-ревізійної служби України (КРС), яка існувала в період 1993 – 2011рр. і спеціалізувалась на здійсненні фінансового контролю. КРС була створена в 1993г. відповідно до закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» від 26.01 1993 р.

Головним завданням Держфінінспекції України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій відносно її формування. Вона здійснює свої повноваження безпосередньо і через *територіальні органи* в АР Крим, областях, містах Києві і Севастополі, районах, містах або через міжрайонні, об'єднані в районах і містах територіальні органи, головних інспекторів в районах і містах.

Держфінінспекція здійснює державний контроль: за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів і державних фондів, а також здійснює розробку пропозицій відносно усунення виявлених недоліків і порушень.

Державна казначейська служба України (перейменована в 2011г.; раніше – Державне казначейство України). *Державне казначейство України* було створене з метою забезпечення повного і своєчасного виконання державного бюджету Указом президента України від 27 квітня 1995г. № 335 і входить в систему органів державної виконавчої влади.

Державна казначейська служба має таку ж регіональну структуру, як і Міністерство фінансів. Як орган державної виконавчої влади наділена такими повноваженнями:

- ⇒ організація касового виконання державного і місцевого бюджетів і контроль за цим процесом;
- ⇒ управління наявними коштами державного і місцевих бюджетів, в т.ч. в іноземній валюті, і коштами державних цільових фондів в межах витрат, встановлених на відповідний період;
- ⇒ фінансування витрат державного і місцевих бюджетів;
- ⇒ облік касового виконання державного і місцевих бюджетів і складання звіту про їх виконання;
- ⇒ управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом відповідно до законодавства;
- ⇒ здійснення розподілу між державним бюджетом і бюджетами АРК, областей, міст Києва і Севастополя відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і платежів за нормативами затвердженими ВРУ;

- ⇒ розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності і організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для усіх підприємств, установ і організацій, що використовують бюджетні кошти.

Державна служба фінансового моніторингу України (раніше – Державний комітет фінансового моніторингу, створений в 2007 р.). Ця служба створена відповідно до Указу Президента України № 1085/2010 від 09.12.2010, є правонаступником вище названого Комітету, входить до складу центральних органів виконавчої влади і має спеціальний статус з питань фінансового моніторингу. Її діяльність направляється і координується Кабінетом Міністрів України.

Головним завданням Державної служби фінансового моніторингу України є забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих незаконним шляхом та фінансуванню тероризму.

Міністерство доходів і зборів України відноситься до органів безпосереднього управління державними фінансами, було створене в 2013р. як правонаступник Державної податкової служби України і Державної митної служби України. Проте, 1 березня 2014 року Кабінет міністрів України прийняв Постанову «Про реорганізацію Міністерства доходів і зборів», яким було ліквідовано дане міністерство і відновлено діяльність Державної податкової служби України і Державної митної служби України.

Міністерство доходів і зборів України було головним органом в системі центральних органів виконавчої влади з наступних питань:

- забезпечення формування і реалізації єдиної державної податкової, державної митної політики;
- забезпечення формування і реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- забезпечення формування і реалізації державної політики в сфері боротьби з правопорушеннями при застосуванні податкового і митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного соціального внеску.

Рахункова палата Верховної Ради України є найвищим органом державного фінансового контролю, що постійно діє. Вона створена в 1996 р. з метою здійснення позавідомчого контролю за складанням і виконанням Державного бюджету України, аналізу бюджетної політики держави, контролю у сфері державного кредиту.

Рахункова палата виконує роль експертного органу, робить відповідні висновки і дає рекомендації з питань фінансової діяльності органів управління.

Вона може проводити також ревізійну роботу в різних ланках фінансової системи. Проте, на відміну від Державної фінансової інспекції, яка здійснює детальний контроль за повним виконанням фінансового законодавства, Рахункова палата здійснює контроль з позицій макроекономічного фінансового регулювання і дієвості фінансової політики

Аудиторська палата, хоч і не є фінансовим органом, організовує незалежний фінансовий контроль. В Україні була створена в 1993 році. Вона видає ліцензії юридичним і фізичним особам на право здійснення аудиторської діяльності і контролює виконання законодавства у сфері аудиторського контролю.

Національний банк України є головним фінансовим інститутом у сфері грошового ринку. Він здійснює емісію грошей, які є інструментом фінансових відносин, і

регулює грошовий обіг в країні. Важливим завданням НБУ є організація ефективного функціонування кредитної системи. Національний банк проводить значну роботу по обслуговуванню уряду. Він виконує агентські послуги з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу, організовує касове виконання бюджету, здійснює міжнародні розрахунки держави і валютне регулювання.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги по купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, що складається під впливом попиту і пропозиції як на національну, так і іноземні валюти.

Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів і регулює їх кругообіг. Забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, що здійснюють операції з цінними паперами. Комісія контролює діяльність суб'єктів ринку цінних паперів – емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж – відповідно до чинного в цій сфері законодавства.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Головне її призначення – організація функціонування вторинного ринку. Проте, з одного боку, через неї може здійснюватися і первинне розміщення цінних паперів, а з іншої – і вторинний ринок може функціонувати поза біржею. У зв'язку з цим розділяють *біржовий* і *позабіржовий* оборот цінних паперів.

Будучи центром торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності і проводить котирування акцій підприємств. Цим створюється система незалежної і достатньо об'єктивної оцінки діяльності акціонерних підприємств.

Пенсійний фонд створений з метою акумуляції і раціонального розміщення коштів, призначених для пенсійного забезпечення. Він виконує функції призначення пенсій і здійснення їх виплати. Пенсійний фонд, як орган управління, має відповідні повноваження по контролю за повною і своєчасною сплатою внесків до фонду.

Державні фонди соціального страхування виконують аналогічні функції щодо відповідних цільових фондів.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення фінансової системи.
2. Назвіть основні завдання функціонування фінансової системи.
3. Що являє собою фінансова система за внутрішньою структурою?
4. Яка організаційна структура фінансової системи в Україні.
5. Які існують фінансові системи в залежності від типів економічних систем?
6. Які фінансові системи розрізняють за територіальною ознакою?
7. Що таке сфера фінансових відносин?
8. Що відображає ланка фінансової системи?
9. Назвіть ланки сфери державних фінансів та охарактеризуйте їх зв'язок з іншими ланками фінансової системи України.
10. Дайте характеристику складових ланок сфери державних фінансів.
11. Дайте загальну характеристику сфери фінансів суб'єктів господарювання.
12. Що таке фінансовий ринок, які його структура і роль?
13. Охарактеризуйте сферу міжнародних фінансів.
14. Що являє собою сфера фінансів домогосподарств?
15. За якими ознаками можна структурувати фінансову систему держави?
16. Чому структурування фінансової системи за ознакою рівня економічної системи є найбільш доцільним ?
17. Який склад фінансових органів України ?
18. Які фінансові інституції функціонують в Україні?
19. Які функції виконує Міністерство фінансів України?
20. Назвіть повноваження Міністерства доходів і зборів України.
21. Які функції покладені на Державне казначейство?
22. Які функції і повноваження Державної фінансової інспекції України?
23. Яка сфера діяльності Рахункової палати України?
24. Які завдання і функції Національного банку України?
25. Що являє собою Міжбанківська валютна біржа?
26. Що таке фондова біржа?
27. Яке призначення Пенсійного фонду України?
28. Які функції покладені на Аудиторську палату?

Питання до семінарського заняття

1. Поняття фінансової системи і основи її функціонування
2. Структурна будова фінансової системи
3. Призначення і специфічні ознаки сфер і ланок фінансової системи
4. Управління фінансовою системою

Тестові завдання

1. До сфери державних фінансів національної фінансової системи входять такі ланки:

- а) державні цільові фонди;
- б) міжнародні фінанси;
- в) бюджет держави;
- г) державний кредит;
- д) фінанси підприємств державної форми власності.

2. Яка сфера фінансових відносин національної фінансової системи формується на рівні мікроекономіки?

- а) сфера державних фінансів;
- б) сфера міжнародних фінансів;
- в) сфера фінансів суб'єктів господарювання;
- г) фінансовий ринок.

3. Бюджет держави є складовою ланкою:

- а) державних фінансів;
- б) фінансового ринку;
- в) місцевих фінансів;
- г) міжнародних фінансів.

4. До організаційної структури національної фінансової системи відносяться:

- а) міжнародні фінансові інституції;
- б) державні органи управління фінансами;
- в) фінансові інституції держави;
- г) міжнародні організації.

5. До складу сфери міжнародних фінансів входять такі ланки:

- а) фінанси міжнародних організацій;
- б) державний бюджет;
- в) міжнародний фінансовий ринок;
- г) фінанси міжнародних фінансових інституцій;
- д) фонди цільового призначення.

6. Які сфери фінансових відносин національної фінансової системи не відносяться до рівня мікроекономіки?

- а) сфера державних фінансів;
- б) сфера міжнародних фінансів;
- в) сфера фінансів суб'єктів господарювання;
- г) фінансовий ринок.

7. До складу фінансових інституцій національної фінансової системи входять:

- а) Національний банк України;
- б) Міністерство доходів і зборів України;
- в) фондові біржі;
- г) Державна Рахункова палата;
- д) страхові компанії.

8. До складу органів управління фінансовою системою відносяться:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) комерційні банки;
- в) фінансові посередники на ринку цінних паперів;
- г) Національна комісія по регулюванню ринків фінансових послуг України;
- д) Державна казначейська служба України.

9. Регіональні фінансові органи одночасно підпорядковуються:

- а) фінансовому органу вищого рівня;
- б) територіальному управлінню Державної фінансової інспекції;
- в) Рахунковій палаті;
- г) місцевим органам державного управління.

10. Загальне керівництво і управління фінансами в Україні здійснюються:

- а) Верховна Рада України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) місцеві фінансові органи;
- г) міжбанківська валютна біржа;
- д) Президент України.

11. Фінансова система за внутрішньою будовою – це:

- а) сукупність фінансових інституцій та органів, які управляють грошовими потоками;
- б) сукупність усіх фінансів;
- в) сукупність відносно відособлених взаємопов'язаних фінансових відносин, що відображають специфічні форми і методи розподілу і перерозподілу ВВП;
- г) усі відповіді правильні.

12. Касове обслуговування державних фінансів виконують:

- а) Рахункова палата ВРУ;
- б) Національний банк України;
- в) Державна казначейська служба України;
- г) комерційні банки.

13. З урахування територіального аспекту виділяють такі фінансові системи:

- а) ринкового і неринкового типу;
- б) організаційні і функціональні;

- в) національні, регіональні та світові;*
- г) немає правильної відповіді.*

14. Виділення ланок у фінансовій системі проводиться за ознакою:

- а) управління фінансовою системою;*
- б) загальних принципів організації і методів ведення фінансової діяльності;*
- в) наявності або відокремленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин;*
- г) галузевої приналежності суб'єктів господарювання.*

Питання для самостійного вивчення

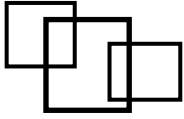
1. Дискусійні питання щодо структури фінансової системи
2. Завдання і функції Міністерства фінансів України

Теми рефератів

1. Поняття і структура фінансової системи у дослідженнях різних учених.
2. Правові та організаційні основи фінансової системи України.
3. Доцільність виділення сфери фінансів домогосподарств у фінансовій системі України

Базові терміни і поняття

Фінансова система, управління фінансовою системою, сфери і ланки фінансової системи, внутрішній устрій фінансової системи, організаційна структура фінансової системи, сфера державних фінансів, сфера фінансів суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, фінансовий ринок, сфера міжнародних фінансів, принципи побудови фінансової системи.



ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВЕ ПРАВО

5.1. Фінансова політика, її сутність, види і значення

Фінансова політика є важливою складовою частиною економічної політики держави. Проявляється фінансова політика у вигляді форм і методів мобілізації фінансових ресурсів і використанні їх на різні потреби держави, з метою забезпечення зростання валового внутрішнього продукту країни і підвищення добробуту всіх членів суспільства.

Залежно від рівня економічної системи виділяють:

- ⇒ фінансову політику держави (макрорівень);
- ⇒ фінансову політику суб'єктів господарювання (мікрорівень);
- ⇒ фінансову політику міжнародних організацій і фінансових інституцій (рівень світового господарства).

★ **Фінансова політика держави** – це особлива форма її діяльності, направлена на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання для здійснення функцій держави. Вона повинна сприяти забезпеченню ресурсами цільових програм, зосередженню коштів на ключових напрямках розвитку економіки, стимулюванню зростання ефективності виробництва, використанню місцевих ресурсів.

Сутність фінансової політики проявляється в об'єднанні конкретних цілей і відповідних засобів, за допомогою яких вирішуються поставлені завдання.

Основна мета фінансової політики полягає у підвищенні рівня суспільного добробуту шляхом оптимального розподілу ВВП між галузями національної економіки, соціальними групами населення, територіями.

Основне завдання фінансової політики держави – забезпечення реалізації державних програм необхідними фінансовими ресурсами. Тому державна фінансова політика сприяє вирішенню наступних стратегічних завдань :

- формуванню максимально можливого обсягу фінансових ресурсів, що поступають в розпорядження держави;
- забезпеченню раціонального розподілу фінансових ресурсів між галузями, сферами економіки і регіонами;

- концентрації фінансових ресурсів на найважливіших напрямках економічного і соціального розвитку;
- створенню ефективної системи управління фінансами держави і інших суб'єктів економічних відносин.

Отже, фінансову політику можна розглядати як цілеспрямовану діяльність держави та інших суб'єктів господарювання у сфері формування, розподілу і використання фінансових ресурсів для досягнення поставленої мети.

Таким чином, ***фінансова політика держави*** – це сукупність розподільчих і нерозподільчих заходів, здійснюваних державою через фінансову систему, щодо організації і використання фінансових відносин з метою забезпечення зростання ВВП країни і підвищення добробуту всіх членів суспільства

При розробці фінансової політики необхідно враховувати ряд вимог, яким вона повинна відповідати:

- ⇒ фінансова політика має розроблятися на основі наукового підходу, що передбачає врахування дії об'єктивних економічних законів розвитку суспільства при розробці фінансової політики;
- ⇒ необхідне врахування специфіки конкретних історичних умов, кожного етапу розвитку суспільства, особливостей внутрішнього і міжнародного стану, реальних економічних і фінансових можливостей держави;
- ⇒ ретельне вивчення попереднього господарського і фінансового досвіду, світового досвіду, нових тенденцій і прогресивних явищ; дотримання комплексного підходу при виробленні і проведенні фінансової політики;
- ⇒ облік безлічі чинників при виробленні концепції фінансової політики;
- ⇒ наявність обширної і достовірної інформації про фінансовий потенціал, об'єктивні можливості держави, про стан справ в економіці, всебічне використання математичного моделювання і електронно-обчислювальної техніки тощо.

При розробці фінансової політики держави необхідно враховувати певні **принципи фінансової політики**. Принципи фінансової політики держави у кожному конкретному випадку, в кожній окремо взятій державі, в певні періоди можуть змінюватися.

Перший принцип фінансової політики можна сформулювати як постійне сприяння розвитку виробництва, підтримка підприємницької активності і підвищення рівня зайнятості населення.

Другим принципом фінансової політики держави є мобілізація і використання фінансових ресурсів для забезпечення соціальних гарантій.

Третій принцип фінансової політики – вплив за допомогою фінансової політики на раціональне використання природних ресурсів, заборону технологій, які загрожують здоров'ю громадян.

Головні принципи і напрями фінансової політики на практиці відбиваються у:

- ⇒ фінансовому законодавстві;
- ⇒ системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів;
- ⇒ перерозподілі фінансових ресурсів між окремими верствами населення, галузями, регіонами;

⇒ структурі доходів і видатків бюджетів.

Головним суб'єктом фінансової політики є держава. Вона розробляє стратегію основних напрямів фінансового розвитку суспільства на віддалену перспективу і визначає завдання на майбутній конкретний період, засоби і шляхи їх досягнення. Залежно від характеру поставлених завдань фінансова політика поділяється на фінансову стратегію і фінансову тактику.

Фінансова стратегія орієнтована на тривалий період розвитку і передбачає рішення великомасштабних завдань у рамках певних економічних і соціальних стратегій держави. В процесі її розробки прогнозуються основні тенденції розвитку фінансів, формуються концепції їх використання, визначаються принципи організації фінансових відносин.

Фінансова тактика направлена на вирішення завдань певного етапу розвитку держави за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і пов'язана із зміною форм і методів організації фінансових відносин виходячи з поточних потреб.

Фінансова стратегія і тактика тісно взаємопов'язані. Як *фінансову стратегію* слід розглядати фінансове оздоровлення економіки і динамічне зростання ВВП, підвищення конкурентоспроможності продукції. Такі цілі можна досягти через скорочення дефіциту бюджету, зменшення інфляції, зміцнення курсу гривні, тобто *фінансову тактику*.

Для того, щоб краще з'ясувати зміст, завдання і вимоги до фінансової політики і розділити сфери фінансових відносин, виходячи з їх суті і змісту, слід розрізняти як **самостійні складові частини фінансової політики**: *податкову, бюджетну і грошово-кредитну політику*.

Податкова політика як невід'ємна частина фінансової політики реалізує інтереси держави, характеризує діяльність держави у сфері встановлення, правового регулювання та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави. Її головне призначення полягає у вилученні частини валового внутрішнього продукту на загальнодержавні потреби, в мобілізації цих коштів і перерозподілі через бюджет.

Бюджетна політика – діяльність державних органів влади і управління стосовно формування, виконання та регулювання державного бюджету країни з метою забезпечення соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави.

Під бюджетною політикою розуміють визначення державою:

- ⇒ джерел формування доходів державного і місцевих бюджетів;
- ⇒ пріоритетних напрямів витрат бюджету;
- ⇒ допустимих меж незбалансованості бюджету;
- ⇒ джерел фінансування бюджетного дефіциту;
- ⇒ принципів взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи

Під грошово-кредитною політикою розуміють комплекс дій і заходів держави, за допомогою яких уряд впливає на забезпечення стабільності грошового обігу через управління емісією, регулювання інфляції і курсу національної грошової одиниці; забезпечення своєчасності розрахунків в економіці, в різних ланках фінансової системи через регламентацію і регулювання діяльності банківської системи; управління ді-

яльністю фінансового ринку через регламентацію емісії і розміщення державних і корпоративних цінних паперів і регулювання їх прибутковості.

Окрім перерахованих вище, фінансова політика включає також як самостійні складові *митну політику, боргову політику, інвестиційну політику, а також певні напрями державної діяльності у галузі страхування, соціальній сфері, сфері фінансового ринку тощо.*

Окрім держави, будь-який інший суб'єкт господарювання (підприємство, установа, організація) також розробляє і здійснює свою фінансову політику, дотримуючись вимог чинного законодавства.

Фінансова політика суб'єктів господарювання – система заходів, форм і методів, використовуваних для фінансового забезпечення їх діяльності і досягнення поставлених завдань.

Складовими частинами фінансової політики суб'єкта господарювання є:

- ⇒ політика формування капіталу;
- ⇒ інвестиційна політика;
- ⇒ політика у сфері управління ризиками;
- ⇒ емісійна політика;
- ⇒ дивідендна політика;
- ⇒ кредитна політика.

Головні завдання фінансової політики суб'єктів господарювання :

- ⇒ максимізація чистого прибутку;
- ⇒ мінімізація фінансових ризиків.
- ⇒ забезпечення фінансової стійкості;
- ⇒ оптимізація грошового обігу і підтримка постійної платоспроможності тощо.

Домогосподарства також є суб'єктами, які формують свою фінансову політику.

Фінансова політика домогосподарств – діяльність громадянина або його сім'ї, яка базується на створенні і використанні фондів фінансових ресурсів домогосподарства з метою задоволення особистих потреб. Фінансова політика домогосподарств полягає у формуванні прибутків від заробітної плати, продажу і здачі в оренду майна, у вигляді безкоштовних послуг від держави, а також здійснення витрат на купівлю продуктів харчування, оплату послуг, купівлю цінних паперів тощо.

Міжнародні організації і фінансові інституції також розробляють і реалізують свою фінансову політику у сфері міжнародної співпраці. Фінансова політика у сфері міжнародних фінансів пов'язана з розбудовою фінансових відносин держави з міжнародними організаціями і фінансовими інституціями шляхом участі держави як у формуванні фінансових ресурсів міжнародних організацій, так і в отриманні державою коштів (у формі кредитів) від цих суб'єктів на фінансування відповідних проектів і програм.

5.2. Фінансовий механізм, його склад та роль в реалізації фінансової політики

Практичне втілення фінансова політика знаходить у фінансових заходах держави, які реалізуються через *фінансовий механізм*. Він є сукупністю способів організації фінансових відносин, які використовуються суспільством з метою забезпечення сприятливих умов для економічного розвитку. Склад і структура фінансового механізму визначаються розвитком економіки, відносинами власності, історичними та національними особливостями окремої країни.

Держава, в особі її виконавчих і законодавчих органів влади, впливає на функціонування фінансового механізму, встановлюючи методи розподілу ВВП, форми грошових накопичень, види платежів; визначаючи принципи формування і напрями використання державних фінансових ресурсів тощо.

Структура фінансового механізму є доволі складною. У неї входять різні елементи і види фінансових відносин. Саме множинність фінансових взаємозв'язків зумовлює застосування великої кількості видів, форм і методів їх організації (елементів фінансового механізму).

До складу фінансового механізму входять такі основні елементи:

- ⇒ фінансові методи;
- ⇒ фінансові важелі;
- ⇒ фінансові інструменти;
- ⇒ інформаційне та організаційне забезпечення;
- ⇒ нормативно-правове забезпечення (рис.5.1).

Залежно від особливостей окремих підрозділів економіки і на основі виділення сфер і ланок фінансових відносин, фінансовий механізм підрозділяється на фінансовий механізм суб'єктів господарювання, страховий механізм, механізм функціонування державних фінансів тощо. У свою чергу, кожна з цих сфер включає окремі структурні ланки.

Кожна сфера і окрема ланка фінансового механізму є складовою частиною єдиного цілого. Вони взаємопов'язані і взаємозалежні. Разом з тим сфери і ланки функціонують відносно самостійно, що викликає необхідність постійного узгодження складових фінансового механізму. Внутрішня ув'язка складових ланок фінансового механізму є важливою умовою його дієвості.

Отже, ***фінансовий механізм*** – це сукупність форм і методів, інструментів і важелів формування і використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб держави, господарюючих суб'єктів і населення.

Фінансовий механізм відіграє велику роль в реалізації фінансової політики держави. Сучасний фінансовий механізм покликаний не тільки створювати реальну фінансову базу для забезпечення економічної самостійності держави, але і забезпечувати економічне регулювання в умовах функціонування ринку і багатоукладної економіки.

Стан фінансового механізму, ступінь його довершеності залежить від удосконалення всього господарського механізму в цілому і його окремих елементів (кредитного механізму, механізму ціноутворення, економічного стимулювання тощо).

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

<i>Фінансові методи</i>	<i>Фінансові важелі</i>	<i>Фінансові інструменти</i>	<i>Інформаційне і організаційне забезпечення</i>	<i>Нормативно-правове забезпечення</i>
Фінансове планування	Доходи, нагромадження	Ставки податків і обов'язкових платежів, податкові пільги	Економічні і фінансові показники, що характеризують макроекономічний розвиток країни	Конституція України
Фінансове оперативне управління	Податки та обов'язкові платежі	Норми амортизації; фінансові нормативи	Економічні і фінансові показники розвитку окремих галузей	Закони України; Укази Президента
Фінансовий контроль	Неподаткові надходження	Норми видатків у бюджетних установах,	Показники розвитку фінансового ринку	Постанови Верховної Ради України
Фінансове забезпечення	Міжбюджетні трансферти	Відсотки за користування кредитом	Фінансова звітність суб'єктів господарювання	Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України
Фінансове регулювання	Витрати, видатки, фінансові резерви	Ставки орендної плати, штрафи, пеня, ліміти	Система фінансових органів	Нормативні акти міністерств
	Фінансові стимули, фінансові санкції	Ставки заробітної плати, пенсій, стипендій	Система фінансових інституцій	Нормативні акти місцевих рад

Рис.5.1. Склад фінансового механізму.

Основні напрями перебудови фінансового механізму впливають із загальних завдань економічних перетворень в Україні. Розвиток нових форм фінансових відносин спричиняє ускладнення фінансового механізму.

5.3. Фінансові методи як складові фінансового механізму

Фінансові методи є способом впливу фінансових відносин на господарський процес. Широке застосування у господарській практиці мають такі фінансові методи як *фінансове планування, оперативне управління, фінансовий контроль, фінансове забезпечення і фінансове регулювання.*

5.3.1. Фінансове планування і оперативне управління

Фінансове планування – це науковий процес обґрунтування на певний період руху фінансових ресурсів і відповідних фінансових відносин.

Об'єктом фінансового планування є фінансова діяльність держави, суб'єктів господарювання і інших учасників суспільного життя.

Суб'єктами фінансового планування є окремі підприємства, установи, фінансові органи, органи державного управління, органи управління на місцевому рівні тощо.

Результатом фінансового планування є складання *фінансових планів*, починаючи від кошторису окремої установи до зведеного фінансового балансу держави. При цьому визначаються не тільки рух ресурсів для формування і використання різних фондів грошових коштів, але і фінансові відносини, що їх опосередковують, і виникаючі вартісні пропорції.

Фінансове планування – діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць та країни в цілому, спрямована на досягнення поставлених цілей і вирішення певних завдань.

Фінансове планування включає:

- ⇒ фінансове прогнозування (перспективне планування) – на період більший одного року;
- ⇒ поточне фінансове планування (плани складають на 1 рік);
- ⇒ оперативне фінансове планування (на квартал, місяць).

★ ***Фінансові плани*** – це плани формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.

Фінансові плани складають всі ланки фінансової системи, причому форма фінансового плану, склад його показників відображають специфіку відповідної ланки фінансової системи. Це можуть бути бюджети, кошториси, баланси доходів і витрат, фінансові плани. Фінансові плани складаються у грошовій формі.

Фінансові плани мають форму балансу, тобто прибуткові і видаткові розділи. Фінансовий план тільки тоді має практичне значення, коли існує збалансованість прибуткової і видаткової частини.

Всі фінансові плани поділяються на дві групи – ***зведені і індивідуальні фінансові плани.*** В свою чергу, *зведені фінансові плани* поділяються на загальнодержавні, плани окремих господарських об'єднань (промислово-фінансових груп, концернів, асоціацій тощо) і територіальні. *Індивідуальні фінансові плани* – це фінансові плани окремих підприємницьких структур.

Фінансове планування ґрунтується на таких принципах:

1) *принцип наукової обґрунтованості*, згідно з яким розрахунок планових показників має базуватися на основі відповідних методик з урахуванням передового досвіду, використанням засобів обчислюваної техніки, економіко-математичних методів, які передбачають багатоваріантність розрахунків і вибір кращих, найоптимальніших рішень з урахуванням довгострокової вигоди;

2) *принцип стабільності*, що означає незмінність показників фінансових планів;

3) *принцип безперервності*, який передбачає взаємозв'язок перспективних, поточних та оперативних фінансових планів;

4) *принцип комплексності*, який полягає у єдності фінансової політики, єдиній методології фінансових розрахунків;

5) *принцип оптимальності*, який потребує найбільш раціонального використання усіх фінансових ресурсів.

Основними методами фінансового планування є:

⇒ нормативний метод;

⇒ балансовий метод;

⇒ метод коефіцієнтів;

⇒ метод математичного моделювання;

⇒ розрахунково-аналітичний метод.

Нормативний метод передбачає розрахунок фінансових показників на основі встановлення норм і нормативів (норми амортизаційних відрахувань, норми витрат у бюджетних установах тощо). При цьому норми і нормативи мають бути науково обґрунтованими, прогресивними і стабільними.

Балансовий метод передбачає відповідність видатків плану джерелам їхнього покриття та узгодженість усіх розділів фінансового плану, в результаті чого досягається його збалансованість.

Метод коефіцієнтів передбачає поширення раніше встановлених тенденцій при плануванні на майбутній період. Цей метод простий у застосуванні, але має суттєві недоліки, тому що разом з коефіцієнтом на наступний період механічно переносяться всі негативні явища, які мали місце у попередньому періоді.

Метод математичного моделювання дає змогу з певною ймовірністю визначити динаміку показників залежно від зміни факторів, які впливають на розвиток фінансових процесів у майбутньому.

Розрахунково-аналітичний метод передбачає розрахунок планових показників шляхом коригування фінансових показників базового періоду на ймовірні зміни в плановому періоді та визначення впливу різних факторів на ці показники.

На різних етапах фінансового планування застосовуються різні методи (рис. 5.2.).

В процесі планування будь-який суб'єкт господарювання всебічно оцінює стан своїх фінансів, виявляє можливості збільшення фінансових ресурсів, напрями їх найбільш ефективного використання.

Основними завданнями фінансового планування є:

⇒ втілення розроблених фінансовою політикою стратегічних завдань у конкретні фінансові показники;

- ⇒ забезпечення відтворювального процесу необхідними джерелами фінансування;
- ⇒ виявлення внутрішніх резервів збільшення доходів і їх мобілізація;
- ⇒ обґрунтування найбільш вигідних напрямів інвестиційної політики;
- ⇒ контроль за оптимальним формуванням і ефективним використанням фінансових ресурсів тощо.



Рис. 5.2. Етапи і методи фінансового планування.

Одним із важливих методів фінансового механізму є оперативне управління.

Саме поняття управління розглядають як сукупність прийомів і методів цілеспрямованої дії на об'єкт для досягнення певного результату. Важливою сферою управлінської діяльності є управління фінансами; здійснює його спеціальний фінансовий апарат.

В управлінні фінансами виділяються об'єкти і суб'єкти управління. Об'єктами фінансового управління виступають різноманітні види фінансових відносин, централізовані і децентралізовані фінансові ресурси усіх ланок фінансової системи. Найважливішими об'єктами фінансового управління є фінанси підприємств, організацій і установ, фінанси домогосподарств, загальнодержавні фінанси.

Суб'єктами фінансового управління є держава в особі законодавчих і виконавчих органів (у тому числі фінансових), а також фінансові служби підприємств, організацій і установ. Сукупність усіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює **фінансовий апарат**.

Таким чином можна стверджувати, що *управління фінансами – це система методів і форм організації фінансових відносин, які застосовує фінансовий апарат для ефективного формування, розподілу і використання фінансових ресурсів суб'єктів економічної діяльності з метою досягнення поставлених цілей та запланованих результатів.*

Розрізняють *стратегічне (або загальне) управління фінансами і оперативне управління. Стратегічне управління* виражається у визначенні фінансових ресурсів через прогнозування на перспективу, у встановленні об'ємів фінансових ресурсів на реалізацію цільових програм. Воно здійснюється найвищими органами державної влади і управління: Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів, Президентом України.

Оперативне управління фінансами здійснює безпосередньо фінансовий апарат, який включає фінансові органи управління і фінансові інституції (рис. 5.3).

Фінансові органи управління – це:

- ⇒ Рахункова палата ВРУ;
- ⇒ Міністерство фінансів України;
- ⇒ Державна казначейська служба України;
- ⇒ Державна фінансова інспекція України;
- ⇒ Державна податкова служба України;
- ⇒ Пенсійний фонд і державні фонди соціального страхування тощо.

Фінансові інституції – це:

- ⇒ Національний банк України;
- ⇒ банки і небанківські кредитні установи;
- ⇒ Міжбанківська валютна біржа;
- ⇒ страхові компанії;
- ⇒ фондові біржі;
- ⇒ фінансові посередники на ринку цінних паперів тощо.

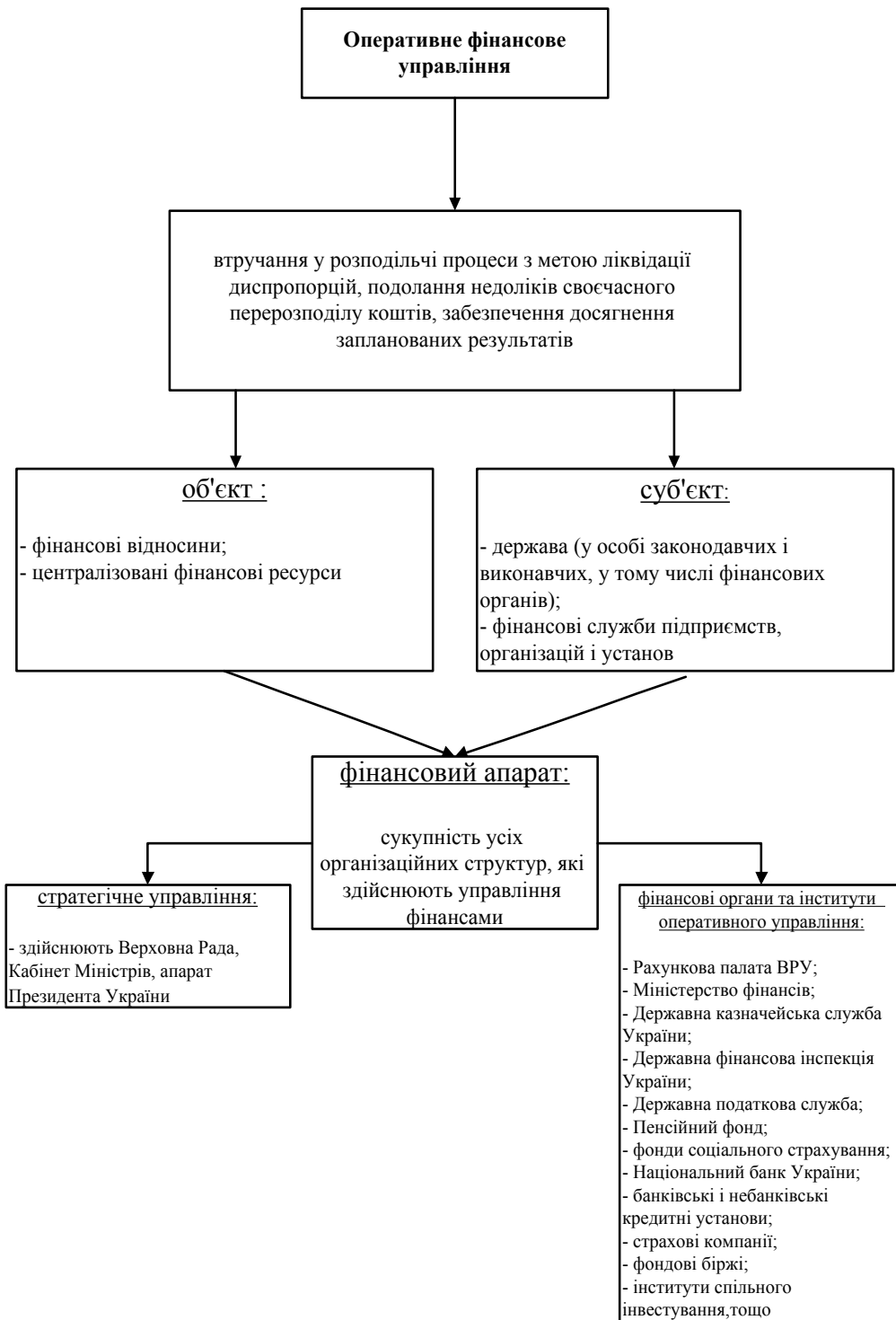


Рис.5.3. Оперативне фінансове управління.

Оперативне управління, як один з методів фінансового механізму, – це діяльність, пов'язана з необхідністю втручання в розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, подолання недоліків, своєчасного перерозподілу коштів, забезпечення досягнення запланованих результатів.

У країнах з розвинутою ринковою економікою велика частина фінансових відносин знаходиться поза прямим управлінням з боку держави, оскільки частина фінансових ресурсів формується і використовується тут їх власниками відповідно до їх же інтересів. Держава здійснює вплив на цю сферу суспільних відносин лише через податкову політику, регулювання фінансового ринку, амортизаційну політику, систему підтримки приватного бізнесу тощо. Тобто насправді здійснюється не управління з боку держави, а вплив через фінанси на реалізацію фінансової політики.

У сферу безпосереднього державного управління входять тільки державні фінанси.

5.3.2. Фінансовий контроль

Фінансовий контроль є формою реалізації контрольної функції фінансів. Вона визначає призначення і зміст фінансового контролю. Разом з тим зміст контролю, його спрямованість змінюються залежно від рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в суспільстві. Його значення полягає в сприянні успішній реалізації фінансової політики держави, забезпеченні процесів формування і ефективного використання фінансових ресурсів у всіх сферах і ланках.

Фінансовий контроль, *як один із методів фінансового механізму*, спрямований на перевірку правильності вартісного розподілу і перерозподілу ВВП і цільового використання коштів відповідних фондів, порівняння фінансових результатів від використання фінансових ресурсів з плановими і виявлення резервів їх збільшення. *Фінансовий контроль* – цілеспрямована діяльність уповноважених органів відносно забезпечення законності і доцільності проведення фінансових операцій і реалізації на цій основі завдань фінансової політики.

Фінансовий контроль проводиться як *на макрорівні* (на рівні держави), так і *на мікрорівні* (рівень суб'єктів господарювання), де має відповідні об'єкти та суб'єкти:

на макрорівні:

- ⇒ *об'єкт фінансового контролю* – фінансово-господарські операції, пов'язані з формуванням і використанням державних фінансових ресурсів;
- ⇒ *суб'єкти* – державні органи влади і управління в особі постійних комісій ВРУ, НБУ, Державна податкова служба України, органи казначейської служби, Державна фінансова інспекція, аудиторські фірми тощо.

на мікрорівні:

- ⇒ *об'єкт фінансового контролю* – фінансово-господарська діяльність підприємств, організацій, установ;
- ⇒ *суб'єкти* – фінансові менеджери, керівники підприємств, засновники, незалежні аудиторські організації тощо.

Отже, **фінансовий контроль** – це сукупність дій і операцій по перевірці фінансових і пов'язаних з ними питань діяльності суб'єктів господарювання і управління із застосуванням специфічних форм і методів його організації.

Для здійснення фінансового контролю створюються особливі контрольні органи. Їх права, обов'язки і відповідальність строго регламентовані, у тому числі і в законодавчому порядку.

Система фінансового контролю в розвинених західних державах в цілому однотипна і включає наступні елементи:

- ⇒ відомство головного ревізора-аудитора (рахункова палата) з підпорядкуванням безпосередньо парламенту або президенту країни. Головна мета цього відомства – загальний контроль за витрачанням державних коштів;
- ⇒ податкове відомство з підпорядкуванням президенту, уряду або міністерству фінансів, контролююче надходження в казну податкових доходів;
- ⇒ контролюючі структури у складі державних відомств, що здійснюють перевірки і ревізії підвідомчих установ;
- ⇒ недержавні служби контролю, що здійснюють на комерційній основі перевірку достовірності звітної документації і законності фінансових операцій;
- ⇒ служби внутрішнього контролю, основне завдання яких – зниження витрат, оптимізація фінансових потоків і збільшення прибутку.

До складу органів, що здійснюють фінансовий контроль в Україні, входять:

- ⇒ Рахункова палата Верховної Ради України;
- ⇒ Державна податкова служба України;
- ⇒ Державна фінансова інспекція України ;
- ⇒ Державна казначейська служба України;
- ⇒ Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку;
- ⇒ Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України;
- ⇒ Державна служба фінансового моніторингу України
- ⇒ Аудиторська палата і аудиторські фірми тощо.

Світова спільнота на основі багаторічного досвіду розробила основні принципи організації фінансового контролю. До них відносяться такі **універсальні принципи:**

- **незалежність** – особа, що здійснює контроль не повинна бути матеріально чи морально зацікавленою щодо суб'єкта, що перевіряється;
- **гласність**- результати перевірок публікуються для широкого загалу;
- **превентивність** – фінансовий контроль має запобіжний характер;
- **дієвість** – за результатами контрольної перевірки завжди вживаються відповідні заходи;
- **регулярність** – контроль проводиться з певною періодичністю;
- **об'єктивність** – контроль проводиться згідно з вимогами чинного законодавства;
- **всебічний характер** – при можливості фінансовий контроль має охоплювати всі сторони фінансово-господарської діяльності.

Фінансовий контроль *класифікується за певними ознаками* (рис. 5.4).

В залежності від суб'єктів, що здійснюють фінансовий контроль, виділяють такі його види : державний (включає загальнодержавний і відомчий), внутрішньогосподарський, громадський і аудит.

Державний фінансовий контроль призначений для реалізації фінансової політики держави і поділяється на *загальнодержавний і відомчий*.

Загальнодержавний фінансовий контроль здійснюють державні органи законодавчої і виконавчої влади і спеціальні державні органи контролю. Він направлений на об'єкти, що підлягають контролю незалежно від їх відомчої підлеглості. *Суб'єктами загальнодержавного фінансового контролю є:* ВРУ, КМУ, НБУ, Рахункова палата, Міністерство фінансів України, Державна служба фінансового моніторингу, Міністерство доходів і зборів, Державна фінансова інспекція, Державна казначейська служба і інші.

Відомчий фінансовий контроль здійснюють контрольно-ревізійні служби галузевих міністерств, відомств, концернів і інших органів управління. Його об'єктом є виробнича і фінансова діяльність підвідомчих підприємств, установ. Функціями відомчого фінансового контролю є: перевірка законності господарських і фінансових операцій; контроль використання матеріальних і фінансових ресурсів; перевірка збереження грошових коштів і матеріальних цінностей; правильність постановки бухгалтерського обліку, а також достовірність бухгалтерської звітності; проведення перевірок на підвідомчих підприємствах і в організаціях.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль здійснюється економічними службами підприємств, організацій і установ (бухгалтерами, фінансовими відділами, службами фінансового менеджера), а на приватних підприємствах їх власниками. Об'єктом тут виступає виробнича і фінансова діяльність самого підприємства, а також його структурних підрозділів (цехів, відділів, філій). У акціонерних підприємствах внутрішньогосподарський контроль здійснюють контрольно-ревізійні комісії.

Громадський фінансовий контроль здійснюють громадські організації (партії, рухи, профспілкові організації). Він може проводитися групами фахівців, які створюються при комітетах Верховної Ради, комісіях рад народних депутатів, а також безпосередньо на підприємствах. Він полягає у виявленні і профілактиці різних порушень у фінансовій діяльності підприємств, організацій та установ з ініціативи окремих груп громадян.

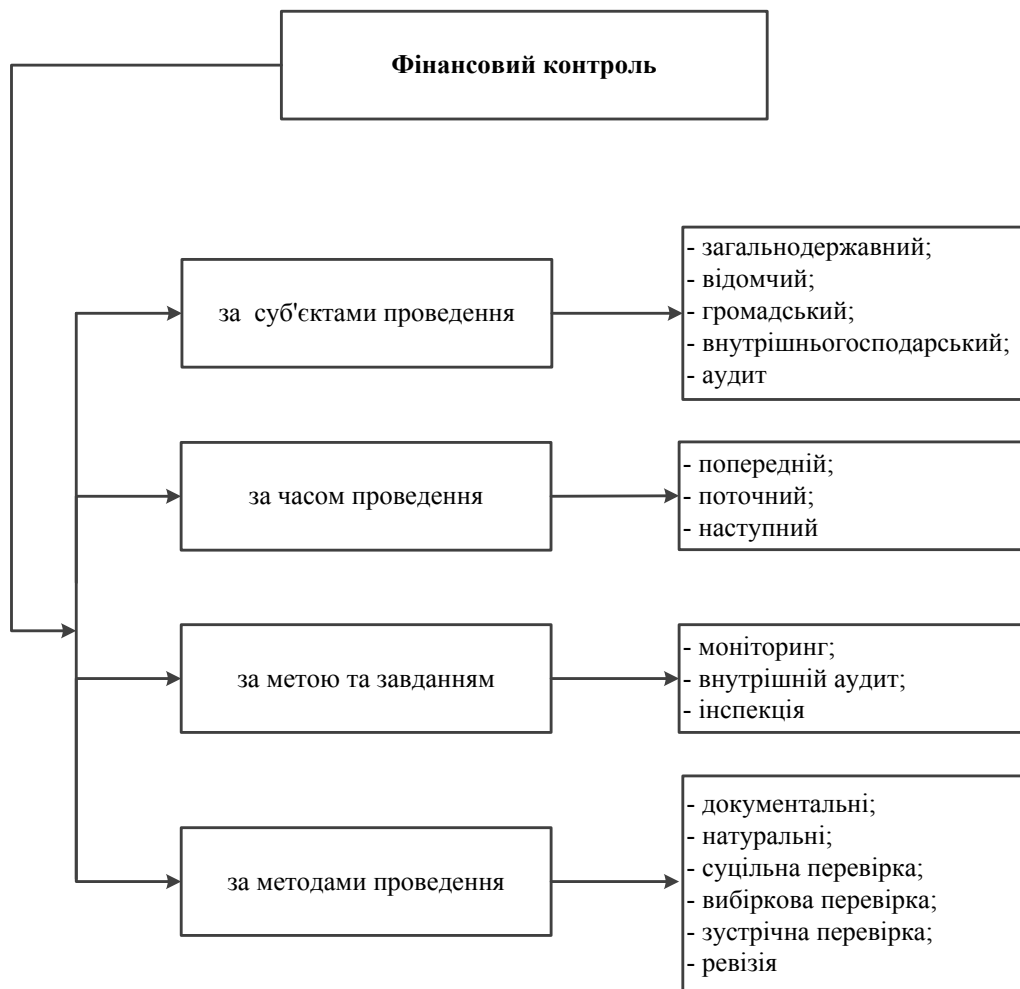


Рис. 5.4. Класифікація фінансового контролю.

Аудит здійснюють аудиторські фірми і служби. Аудит – це незалежний фінансовий контроль, який здійснюється на комерційних засадах. В Україні закон «Про аудиторську діяльність», що визначив правові основи здійснення аудиторської діяльності був прийнятий у 1993 р. Він був направлений на створення системи незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів власника. Закон визначає *аудит* як перевірку публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів і іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству і встановленим нормативам.

Аудиторська перевірка здійснюється незалежними особами- аудиторами або аудиторськими фірмами. Сертифікацію і ліцензування аудиторської діяльності в Україні здійснює Аудиторська палата. Аудит може бути обов'язковим і ініціативним.

В залежності від часу проведення фінансового контролю виділяють такі його форми:

⇒ попередній;

- ⇒ поточний;
- ⇒ наступний.

Попередній фінансовий контроль здійснюється на стадії складання, розгляду і затвердження фінансових планів підприємств, кошторисів доходів і витрат установ і організацій, проектів бюджетів, текстів договірних угод, засновницьких документів. Він сприяє запобіганню неправильному, нераціональному витрачання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, а також негативних фінансових результатів в цілому. Ця форма фінансового контролю дозволяє попередити порушення законів і нормативних актів.

Поточний фінансовий контроль проводиться в процесі виконання фінансових планів, в ході здійснення господарсько-фінансових операцій, коли перевіряється дотримання норм і нормативів витрачання товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів. Ця форма фінансового контролю полягає в системному факторному аналізі діяльності підприємств і організацій. Велике значення поточний фінансовий контроль має в знаходженні внутрішньогосподарських резервів зростання накопичень. Він проводиться повсякденно фінансовими службами для виключення порушень фінансової дисципліни.

Наступний фінансовий контроль здійснюється шляхом аналізу і ревізії бухгалтерської фінансової звітності після закінчення звітного періоду. Призначений він для оцінки результатів господарської діяльності і ефективності здійснення фінансової стратегії. Наступний фінансовий контроль взаємопов'язаний з попереднім контролем, що базується на ньому.

В залежності від мети і завдань фінансового контролю виділяють такі його форми:

1) **моніторинг** – система заходів, пов'язана із спостереженням за фінансовими явищами і процесами. Здійснюється суб'єктами фінансового контролю і використовується для прийняття оперативних рішень. Це, наприклад, постійний контроль з боку кредитних організацій за використанням виданої позики і фінансовим станом підприємства – клієнта; неефективне використання отриманої позики і зниження платоспроможності може призвести до зміни умов кредитування, вимоги дострокового повернення позики;

2) **внутрішній аудит** – форма контролю, що забезпечує функціонально незалежну оцінку діяльності органів державного сектору і дає впевненість центральним фінансовим органам виконавчої влади, керівництву органів державного сектору в тому, що система державного управління функціонує так, щоб максимально понизити ризик шахрайства, марнотратства, допущення помилок або нерентабельності;

3) **інспекція** – наступний фінансовий контроль за виконанням законодавства органами державного сектору при використанні і розпорядженні фінансовими і матеріальними ресурсами, формуванні бюджетних зобов'язань, веденні бухгалтерського обліку і складанні фінансової звітності. Інспекція проводиться у формі *ревізій і перевірок*.

За методами проведення фінансового контролю, тобто прийомами і способами його здійснення, розрізняють: перевірки і ревізії.

Слід зазначити, що прийоми проведення фінансового контролю поділяють на натуральні і документальні. **Натуральні** – коли перевіряється наявність товарно-матері-

альних цінностей в натуральній формі та їх відповідність документам. Проводяться вони в формі інвентаризації, контрольного заміру, лабораторного аналізу тощо. Документальні – коли контроль здійснюється за наявними документами (ревізії і перевірки).

Перевірка проводиться з окремих питань фінансово-господарської діяльності на основі звітних, балансових і витратних документів. Виявляються порушення фінансової дисципліни і намічаються заходи щодо усунення їх негативних наслідків. Результати перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою.

★ **Ревізія** – метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, організації, установи, дотриманням законодавства з фінансових питань; за достовірністю обліку і звітності, а також це спосіб документального викриття недостач, витрат, привласнень і крадіжок грошових коштів і матеріальних цінностей, запобігання фінансових зловживань.

Ревізії бувають:

- планові і позапланові;
- комплексні, які охоплюють всі сторони діяльності підприємства;
- часткові (охоплюють лише її окремі сторони);
- тематичні ревізії (одночасно проводяться в однотипних установах по певному переліку питань);
- суцільні і вибіркові ревізії (залежно від повноти залучених документів).

За наслідками проведеної ревізії складається акт, на основі якого розробляються заходи, щодо усунення виявлених недоліків.

Існують суттєві відмінності між аудитом і ревізіями та перевітками:

- ⇒ аудиторська діяльність спрямована на захист інтересів клієнтів, а ревізійна – передусім захищає інтереси держави;
- ⇒ при аудиті – зв'язки між аудитором і об'єктом контролю – горизонтальні і здійснюються на добровільній основі; при ревізії – зв'язки вертикальні, тобто здійснюються в порядку адміністративного призначення;
- ⇒ аудиторські послуги оплачує в основному клієнт, а ревізії оплачуються вищестоячим органом або державою;
- ⇒ результати аудиторської перевірки відображаються в аудиторському висновку і рекомендаціях для клієнта; за результатами ревізії складається акт, що містить організаційні висновки, обов'язкові вказівки, виконання яких контролюється;
- ⇒ аудитори зобов'язані забезпечувати конфіденційність отриманої інформації і результатів аудиту; ревізори мають право ознайомити з ними громадськість.

5.3.3. Фінансове забезпечення і фінансове регулювання

Фінансове забезпечення і фінансове регулювання є узагальнюючими методами фінансового механізму, оскільки включають окремі часткові методи фінансового впливу на соціально-економічний розвиток. Ці два методи тісно взаємозв'язані між собою і взаємодоповнюють один одного. Зокрема, встановлення системи фінансового забезпечення вимагає відповідного фінансового регулювання.

Фінансове забезпечення відтворювального процесу – це покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою.

В умовах економічної і господарської самостійності, суб'єкти господарювання формують джерела розширеного відтворення за рахунок власних фінансових ресурсів, залучених коштів на акціонерній основі, або на пайових основах грошових коштів інших підприємств, використання банківських кредитів, бюджетних асигнувань тощо. Додатковими джерелами фінансового забезпечення можуть бути кошти, мобілізовані на ринку цінних паперів, іноземні інвестиції.

Фінансове забезпечення розширеного відтворення може здійснюватися в таких формах:

- ⇒ *бюджетне фінансування як надання коштів з бюджету на безповоротній основі;*
- ⇒ *кредитування – це надання коштів на принципах поворотності, платності, терміновості і забезпеченості;*
- ⇒ *самофінансування передбачає здійснення витрат суб'єктів господарювання на основну діяльність і її розвиток за рахунок власних коштів. Принцип самофінансування допускає залучення кредитних ресурсів;*
- ⇒ *оренда (лізинг) – це передача майна в користування за певну плату і на певний термін;*
- ⇒ *інвестування – процес вкладення коштів в ті або інші об'єкти з розрахунком на збільшення їх вартості, а також отримання додаткового доходу.*

Фінансове регулювання – метод фінансового впливу, пов'язаний з регулюванням економічних і соціальних процесів, який здійснюється перш за все через перерозподіл частини доходів підприємств і організацій, а також населення і направлення цих коштів до бюджетів і державних цільових фондів для задоволення загальнодержавних потреб.

Конкретними формами здійснення розподілу і перерозподілу створеної вартості є фінансові важелі, до яких відносяться податки, обов'язкові платежі, норми амортизаційних відрахувань, норми використання коштів в бюджетних установах, орендна плата, відсоток за кредит, дотації, субсидії, субвенції, штрафи, пеня, премії, фінансові стимули і санкції тощо.

Фінансове регулювання здійснюється через систему норм і нормативів, лімітів і фінансових резервів.

Основні елементи фінансового регулювання :

- ⇒ *оподаткування (вилучення частини прибутків підприємств і населення до бюджету і державних цільових фондів);*
- ⇒ *бюджетні трансферти (виділення коштів на безоплатній і безповоротній основі: дотації, субвенції, субсидії).*

Для досягнення кращих результатів економічної діяльності суб'єктів господарювання використовуються *фінансові стимули*.

До фінансових стимулів розвитку виробництва і підвищення його ефективності відносяться:

- ⇒ бюджетні стимули:
 - ⇒ бюджетні кредити;
 - ⇒ використання бюджетних замовлень;
 - ⇒ дотації підприємствам, діяльність яких важлива для держави тощо;
- ⇒ пріоритетне інвестування фінансових ресурсів;
- ⇒ спеціальні фінансові пільги:
 - ⇒ диференціація ставок оподаткування;
 - ⇒ звільнення від сплати податків (повне або часткове);
 - ⇒ надання права на проведення прискореної амортизації;
 - ⇒ виключення певних сум з оподатковуваних доходів тощо.

Особливою формою організації фінансових відносин є такі фінансові важелі як фінансові санкції, до яких належать:

- ⇒ санкції за нецільове використання бюджетних коштів;
- ⇒ зменшення або призупинення бюджетного фінансування;
- ⇒ санкції за порушення податкового законодавства;
- ⇒ скасування наданих пільг;
- ⇒ штрафи і пені.

5.4. Поняття та система фінансового права.

Реалізація фінансової політики держави і функціонування фінансового механізму здійснюється за допомогою норм фінансового права. Його головне призначення полягає в формуванні правового поля для здійснення фінансової діяльності.

★ ***Фінансове право*** – *самостійна галузь публічного права, що містить сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають в процесі створення, розподілу і використання фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їхніх завдань та функцій.*

Предметом фінансового права є сукупність суспільних відносин, що виникають, змінюються та припиняються у сфері фінансової діяльності державних та місцевих утворень.

Ознаками фінансового права є:

- ⇒ організаційний характер (ці стосунки існують у сфері публічної фінансової діяльності);
- ⇒ владний характер (у них беруть участь уповноважені державою органи, наділені відповідними владними повноваженнями);
- ⇒ грошовий характер (об'єктом цих відносин є грошові кошти або зобов'язання).

Права і обов'язки учасників фінансових відносин, обставини, за наявності яких вони стають носіями прав і обов'язків, відповідальність за невиконання приписів держави визначають *фінансово-правові норми*. Фінансове право поєднує велику кількість фінансово-правових норм, які у сукупності і формують правову основу для реалізації фінансової політики.

Фінансово-правові норми – це загальнообов'язкові приписи компетентних органів державної влади та місцевого самоврядування з приводу мобілізації, розподілу й використання коштів централізованих і децентралізованих фондів, що виражені в категоричній формі й забезпечені силою державного примусу.

Норми фінансового права регулюють відносини, що виникають під час:

- ⇒ формування та функціонування бюджетної, податкової і грошово-кредитної систем;
- ⇒ складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів;
- ⇒ розподілу прибутків і витрат між ланками бюджетної системи;
- ⇒ стягування податків і обов'язкових платежів;
- ⇒ державного фінансування і кредитування;
- ⇒ державних позик;
- ⇒ регулювання грошово-кредитної і валютної систем тощо

Норми фінансового права закріплюють права і обов'язки державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і громадян.

Владно-організуюча роль держави в розподілі й перерозподілі національного доходу і ВВП завжди виявляється у відносинах, пов'язаних з формуванням і використанням коштів централізованих і децентралізованих фондів, необхідних державі для виконання її функцій. Держава впливає на учасників фінансово-правових відносин з допомогою відповідних методів фінансово-правового регулювання.

Методи фінансово-правового регулювання – сукупність засобів впливу з боку держави на учасників фінансово-правових відносин.

Існують такі методи фінансово-правового регулювання:

- ⇒ метод владних приписів;
- ⇒ метод субординації;
- ⇒ метод погодження;
- ⇒ метод рекомендації.

Основним методом фінансового права є *метод владних приписів*, який за своєю структурою є органічно цілісною системою безперервного впливу на учасників фінансово-правових відносин з метою реалізації ними своїх функцій. Цей метод характерний для публічних галузей права – конституційного, адміністративного та кримінального. Цей метод виявляється у змісті конкретних фінансових правовідносин та у складі їх учасників. Владні приписи стосуються забезпечення фінансової діяльності держави в сфері усіх її фінансових відносин. Інші методи фінансового права найчастіше застосовуються не самостійно, а в поєднанні з основним методом і доповнюють його.

Суб'єктами фінансового права виступають юридичні або фізичні особи, поведінка яких регулюється нормами фінансового права за наявності у них ознак правоздатності та дієздатності.

Держава як суб'єкт фінансового права виступає в особі уповноваженого органу державної влади або місцевого самоврядування. Це *органи загальної компетенції* – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, і *органи спеціальної компетенції* у сфері фінансової діяльності – Міністерство фінансів України, Міністерство доходів і зборів України, Державна казначейська служба України, Національний банк України тощо.

Отже суб'єктами фінансового права є:

- держава, в особі уповноваженого органу;
- адміністративно-територіальні формування;
- юридичні особи усіх форм власності, громадські організації;
- громадяни.

Джерелами фінансового права є правові акти державних органів законодавчої, виконавчої влади, місцевого самоврядування. Головне джерело фінансового права в Україні це Конституція України, Бюджетний кодекс, Податковий кодекс, Митний кодекс, законодавство про державний бюджет, інше фінансове законодавство.

Джерелами фінансового права є і підзаконні акти: нормативні укази Президента України з фінансових питань, накази і інструкції Міністерства фінансів України, Міністерства доходів і зборів України, Державної казначейської служби України; нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування тощо.

Сукупність всіх фінансово-правових норм фінансового права становлять цілісну систему. Під *системою фінансового права* розуміється його внутрішня побудова, об'єднання і розміщення фінансово-правових норм у взаємозв'язку і послідовності.

Фінансове право поділяється на два блоки фінансово-правових норм:

- ⇒ Загальну частину;
- ⇒ Особливу частину.

До *Загальної частини* фінансового права входять норми, що закріплюють:

- загальні принципи, правові форми і методи фінансової діяльності держави і місцевих формувань;
- систему державних органів, що здійснюють фінансову діяльність; їх ієрархію, компетенцію, правовий статус, завдання і функції, форми і методи роботи;
- основні риси фінансово-правового становища інших суб'єктів, з якими ці органи вступають у фінансово-правові відносини;
- зміст, форми і методи фінансового контролю.

Норми *Загальної частини* фінансового права конкретизуються у фінансово-правових нормах *Особливої частини*, яка складається з розділів (підгалузей) і фінансово-правових інститутів.

Норми фінансового права формують правове поле для здійснення фінансової діяльності і реалізації фінансової політики.

Зовнішньою формою фінансового права, що відбиває його внутрішню структуру, є фінансове законодавство – система впорядкованих нормативно-правових актів, регулюючих фінансові відносини в державі

Фінансове право, як і інші елементи фінансового механізму, динамічне. Розвиток фінансового законодавства здійснюється через впорядкування, оновлення і уніфікацію законодавчих актів з фінансових питань.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Що розуміється під поняттям «фінансова політика»?
2. Які види та складові фінансової політики ви знаєте?
3. Охарактеризуйте поняття: «податкова політика», «бюджетна політика», «грошово-кредитна політика».
4. Що таке «фінансова стратегія» і «фінансова тактика» фінансової політики?
5. Приведіть приклади фінансової стратегії та фінансової тактики.
6. Дайте визначення фінансового механізму та назвіть його складові елементи.
7. Які ви знаєте фінансові методи як складові фінансового механізму?
8. Що являє собою фінансове планування?
9. Які види фінансових планів ви знаєте?
10. Охарактеризуйте основні методи фінансового планування.
11. Назвіть об'єкти і суб'єкти управління фінансами.
12. Які органи державної влади та управління здійснюють стратегічне та оперативне управління фінансами?
13. У чому полягає основна мета фінансового контролю?
14. Які органи здійснюють фінансовий контроль в Україні?
15. Назвіть і охарактеризуйте види фінансового контролю.
16. Охарактеризуйте форми фінансового контролю.
17. Назвіть і охарактеризуйте методи фінансового контролю.
18. Назвіть основні елементи фінансового забезпечення та фінансового регулювання.
19. Які фінансові стимули та санкції ви знаєте?
20. Що є предметом фінансового права і які відносини регулює фінансове право?
21. Назвіть і охарактеризуйте методи фінансово-правового регулювання.
22. Хто є суб'єктами фінансового права?
23. Що є джерелами фінансового права?

Питання до семінарського заняття

1. Фінансова політика, її сутність, види і значення
2. Фінансовий механізм та його роль у реалізації фінансової політики
3. Фінансове планування і оперативне управління
4. Фінансовий контроль, його сутність, завдання та класифікація
5. Фінансове забезпечення і фінансове регулювання
6. Поняття та система фінансового права

Тестові завдання

1. Фінансова політика держави – це:

- а) сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів;
- б) сукупність розподільчих і перерозподільчих заходів, здійснюваних державою через фінансову систему, щодо організації і використання фінансових відносин;
- в) сукупність фінансових методів, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства;
- г) немає правильної відповіді.

2. Принципами фінансової політики держави є:

- а) сприяння розвитку виробництва, підтримка підприємницької активності;
- б) мобілізація і використання фінансових ресурсів для забезпечення соціальних гарантій;
- в) збільшення кількості та обсягів пільг в оподаткуванні для підприємців;
- г) раціональне використання природних ресурсів.

3. За характером заходів і часом їх здійснення фінансова політика поділяється на:

- а) фінансову тактику і фінансову стратегію;
- б) фінансову стратегію і бюджетне регулювання;
- в) оперативну фінансову політику і фінансову тактику;
- г) фінансову стратегію і податкову політику.

4. Основними ланками фінансової політики держави є:

- а) податкова політика;
- б) зовнішня політика;
- в) бюджетна політика;
- г) грошово-кредитна політика.

5. Основними методами фінансового планування є:

- а) балансовий;
- б) нормативний;
- в) податковий;
- г) коефіцієнтний;
- д) вибірковий.

6. Найбільш динамічною частиною фінансової політики є:

- а) стратегія керування фінансами;
- б) тактика керування фінансами;
- в) фінансовий механізм;
- г) функціональна система керування.

7. До основних груп об'єктів управління фінансами відносяться:

- а) фінанси суб'єктів господарювання;*
- б) фінансові органи і податкова адміністрація;*
- в) державні фінанси;*
- г) фінанси страхових компаній.*

8. Фінансова стратегія держави – це:

- а) напрями, форми і методи використання фінансових ресурсів;*
- б) сформована система довгострокових цілей фінансової діяльності і найефективніших шляхів їх досягнення, які визначаються фінансовою ідеологією;*
- в) процес визначення оптимальної структури капіталу;*
- г) система принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з рухом фінансових ресурсів.*

9. Фінансове планування базується на таких основних принципах:

- а) наукової обґрунтованості, оптимальності;*
- б) безеквівалентності;*
- в) використання помірних податків;*
- г) стабільності, комплексності, безперервності.*

10. Державний фінансовий контроль включає:

- а) контроль за розробкою, затвердженням і виконанням бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів;*
- б) контроль за фінансовою діяльністю державних підприємств;*
- в) контроль за вибором системи оплати праці;*
- г) контроль за фінансовою діяльністю державних установ, банків;*
- д) встановлення обов'язкового для всіх підприємств, організацій і посадових осіб порядку здійснення фінансової діяльності.*

11. Методами проведення фінансового контролю є:

- а) перевірки;*
- б) ревізії;*
- в) бюджетування;*
- г) візуалізація.*

12. Формами проведення фінансового контролю в залежності від часу його здійснення – є:

- а) попередній фінансовий контроль;*
- б) безперервний фінансовий контроль;*
- в) наступний фінансовий контроль;*
- г) поточний фінансовий контроль.*

13. Залежно від суб'єктів, фінансовий контроль поділяють на:

- а) загальнодержавний, внутрішньогосподарський, аудит;*
- б) попередній, поточний, наступний;*

- в) обов'язковий, ініціативний;*
- г) громадський, відомчий.*

14. Запобігати можливим зловживанням при одержанні і витраті коштів покликаний певний вид контролю. Це:

- а) президентський;*
- б) поточний;*
- в) валютний;*
- г) податковий;*
- д) оперативний.*

15. Фінансовими планами є:

- а) державний бюджет;*
- б) план структурної перебудови цеху промислового підприємства;*
- в) баланс доходів і витрат підприємства;*
- г) кошторис бюджетної організації.*

16. До складу фінансового механізму входять такі елементи:

- а) фінансові методи;*
- б) фінансові важелі;*
- в) суб'єктивні оцінки споживачів;*
- г) фінансові інструменти;*
- д) нормативно-правове, інформаційне та організаційне забезпечення.*

17. Фінансове право – це:

- а) спеціальний розділ у Конституції України;*
- б) сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів держави і територіальних громад;*
- в) певна віха у правовій діяльності;*
- г) немає правильної відповіді.*

18. Ознаками фінансового права є:

- а) організаційний характер;*
- б) суб'єктивний характер;*
- в) грошовий характер;*
- г) владний характер.*

Питання для самостійного вивчення

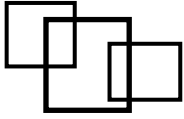
1. Генезис фінансової політики держави.
2. Людський фактор у фінансовій політиці.
3. Сучасна фінансова політика України.
4. Стратегічні і тактичні завдання фінансової політики України.

Теми рефератів

1. Організація стратегічного управління фінансами в Україні.
2. Взаємозв'язок фінансової політики і фінансового права.
3. Стратегічні і тактичні завдання фінансової політики держави в сучасних умовах.
4. Пріоритети сучасної фінансової політики України.

Базові терміни і поняття

Фінансова політика, принципи фінансової політики, фінансова стратегія, фінансовий механізм, фінансові важелі, фінансові методи, фінансові стимули та санкції, фінансове регулювання, фінансове забезпечення, нормативно-правове забезпечення, фінансове планування, управління фінансами, фінансовий контроль, фінансове право, фінансове законодавство.



6.1. Сутність, необхідність та функції податків

Податки в сучасному суспільстві – це обов’язковий елемент економічної системи будь-якої держави, основна форма її доходів. Окрім цієї суто фіскальної функції, податковий механізм використовується для економічного впливу держави на розвиток реального сектора економіки, його динаміку і структуру, на розвиток НТП.

Податок – універсальна початкова категорія, яка виражає основні суттєві риси і властивості фінансів в будь-якій економічній системі. На різних етапах історичного розвитку податки відповідали особливостям самого історичного періоду.

Головними передумовами виникнення податків вважаються:

- ⇒ перехід від натурального господарства до грошового;
- ⇒ виникнення держави.

Без податків не обходиться жодна держава. Вони потрібні державі для того, щоб формувати державний бюджет, з якого потім фінансуються державні витрати.

Економічна теорія характеризує податок як специфічну форму економічних відносин держави з господарюючими суб’єктами, з різними групами населення і з кожним членом суспільства.

Ці стосунки виникають у зв’язку з перерозподілом частини вартості ВВП і утворенням централізованого фонду фінансових ресурсів держави. У цих стосунках держава є головною, вирішальною дійовою особою, яка встановлює податки, а платники податків, – виконавцями податкового законодавства держави.

Специфічність цих відносин полягає, по-перше, в обов’язковому характері податків (вони є частиною ВВП, що примусово вилучається державою у юридичних і фізичних осіб); по-друге, в їх безповоротності (хоча значна частина податків витрачається на розвиток економіки держави, соціально-культурні і інші загальнодержавні заходи, тобто повертаються платникам опосередковано).

Стягування податків здійснюється владою держави за наявності відповідного податкового законодавства, тобто у формі правових відносин, проте сторони не скріплюють ці стосунки у формі певного договору або контракту. Стягування податку виступає одностороннім процесом і має безвідплатний та обов’язковий характер для

конкретного платника. Податкові відносини мають односторонню спрямованість – від платника до держави.

Стягнення державою на користь суспільства певної частини вартості ВВП у вигляді обов'язкового внеску і складає сутність податку.

Економічний зміст податків відображається взаємовідносинами суб'єктів господарювання і громадян, з одного боку, і держави – з іншого, з приводу формування державних фінансів. Загальним джерелом податкових надходжень, незалежно від об'єкта оподаткування, є ВВП, який формує первинні грошові доходи учасників суспільного виробництва і держави як організатора господарської діяльності в країні. Частина цих первинних доходів в формі установлених законодавством податків і зборів і спрямовується в централізовані фонди держави.

Отже податки за своїм економічним змістом – це основний інструмент державного розподілу і перерозподілу прибутків і фінансових ресурсів, а джерелом податків є новостворена вартість.

Таким чином, **податки як економічна категорія** – це фінансові відносини між державою і платниками податків з приводу примусового відчуження частини новоствореної вартості з метою формування централізованих фондів фінансових ресурсів, необхідних для виконання державою його функцій.

Особливою формою податкових платежів є збори. На відміну від податків, які мають характер регулярних надходжень, збори – це платежі разового, випадкового і незначного за розмірами характеру. Існують і інші платежі державі: плата, відрахування і внески.

Основні характерні особливості податків, порівняно з іншими обов'язковими платежами до бюджету, такі:

- ⇒ обов'язковість платежу;
- ⇒ односторонній характер установлення;
- ⇒ індивідуальна нееквівалентність;
- ⇒ регулярність стягнення;
- ⇒ базуються на актах вищої юридичної сили.

Таким чином, податки – обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними і фізичними особами в процесі розподілу і перерозподілу частини вартості ВВП й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Сутність податків як економічної категорії проявляється в їх функціях

- ★ *Функції податку – це вияв сутності податку в дії, спосіб вираження його властивостей.*

Податки виконують дві функції:

- ⇒ фіскальну;
- ⇒ розподільно-регулюючу

Фіскальна функція є основною, суть її полягає в тому, що з допомогою податків формуються фінансові ресурси держави. Фіскальна функція забезпечує об'єктивні

умови для утворення матеріальної основи функціонування суспільства. За її допомогою реалізується основна частина суспільного призначення податків, проявляються конкретні форми утворення грошових фондів держави, які забезпечують виконання покладених на неї функцій. Податки виступають основним джерелом доходів бюджетів різних рівнів.

Розподільно-регулююча функція полягає в тому, що за допомогою податків здійснюється перерозподіл вартості ВВП між державою та її суб'єктами і через елементи податку держава має змогу регулювати вартісні пропорції такого розподілу. Завдяки податкам держава, маневруючи податковими ставками, пільгами, штрафами, умовами оподаткування, створює умови для прискореного (або сповільненого) розвитку тих або інших виробництв і галузей економіки, тобто отримує можливість регулювати різні аспекти соціально-економічного життя і впливати на конкретну поведінку платників податків (наприклад, змінювати напрями їхньої діяльності).

Отже, соціально-економічний характер податку виявляється в одночасному існуванні податку як фіскального інструмента формування доходної частини бюджету держави та як інструмента економічного регулювання вартісних пропорцій розподілу ВВП та національного продукту. У цьому і виявляється природа податку.

6.2. Елементи системи оподаткування та класифікація податків

Теоретичну основу податків складають їх елементи. Кожен податок містить наступні основні елементи, що характеризують внутрішній зміст цього поняття : суб'єкт податку, об'єкт податку, джерело сплати податку, одиницю оподаткування, податкову ставку, предмет оподаткування, податкову квоту, податкові пільги тощо (рис.6.1).

Суб'єкт податку – учасник процесу справляння податку (фізична або юридична особа, на яку законом покладений обов'язок сплачувати податок; держава, державні органи).

Об'єкт оподаткування – предмет, що підлягає обкладенню (дохід, майно, товари), явище чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок. Часто назва податку впливає з об'єкту. Наприклад, земельний податок, прибутковий податок.

Джерело сплати – дохід суб'єкта (заробітна плата, прибуток, відсоток), фонд, явище чи предмет з якого сплачується податок. По деяких податках (наприклад, податок на прибуток) об'єкт і джерело співпадають.

Одиниця оподаткування – одиниця виміру об'єкта оподаткування (по прибутковому податку – грошова одиниця країни; по земельному податку – гектар, акр). Вона залежить від об'єкта оподаткування, виражається в грошовій або натуральній формі і має переважно розрахунковий характер.

База оподаткування – законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку.

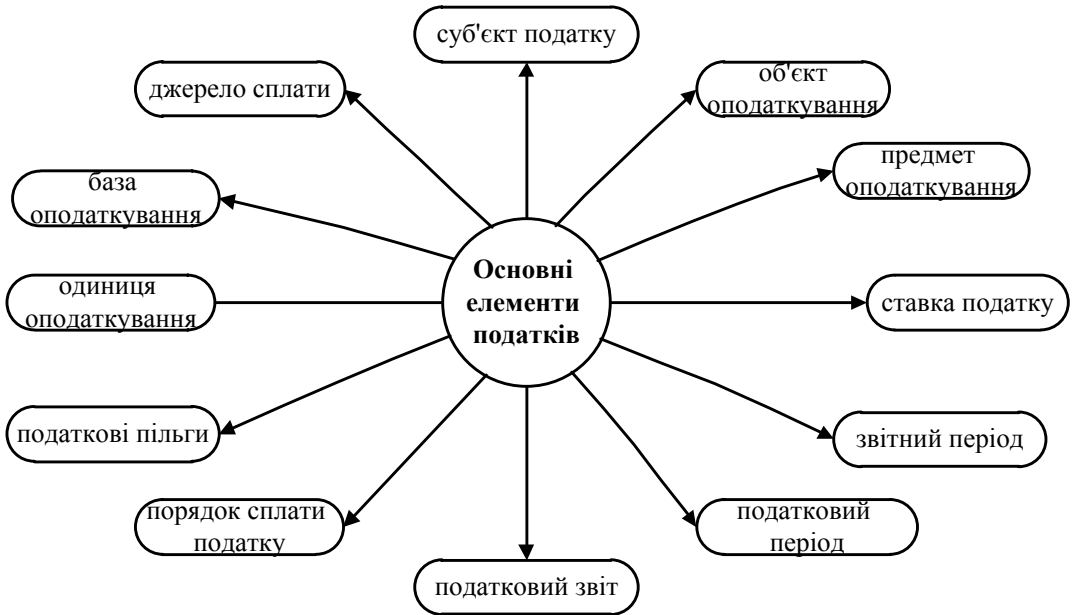


Рис 6.1. Основні елементи податків.

Ставка податку - це законодавчо встановлена величина податку, виходячи з об'єкта або одиниці оподаткування.

Залежно від способу побудови ставки податків поділяються на *тверді та процентні*.

Тверді ставки встановлюються у грошовому вимірі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні.

Процентні ставки встановлюються щодо об'єкта оподаткування, який має грошовий вимір. Процентні ставки можуть бути пропорційними, прогресивними, регресивними і змішаними.

Пропорційна ставка – процентна ставка, яка забезпечує пропорцію нарахування податку і не залежить від розміру об'єкта оподаткування.

Прогресивна ставка – при збільшенні об'єкта оподаткування збільшується ставка податку.

Регресивна ставка – при збільшенні об'єкта оподаткування зменшується ставка податку.

Податкова квота – частка податку в доході платника. Вона характеризує рівень оподаткування і може бути як в абсолютному, так і у відносному вимірах. У податковій справі податкові квоти законодавчо не встановлюються.

Податкові пільги – повне або часткове звільнення від податків суб'єкта відповідно до чинного законодавства (знижки, вирахування тощо.).

Найважливішою податковою пільгою є **неоподатковуваний мінімум** – найменша частина об'єкта, звільнена від податку.

Способи стягування податку. У податковій практиці існують три способи стягування податків:

- ⇒ кадастровий;
- ⇒ вилучення податку до отримання доходу (у джерела);
- ⇒ вилучення податку після отримання доходу (власником по декларації).

Перший спосіб оснований на використанні кадастру.

Кадастр – це реєстр, що містить перелік типових об’єктів землі, доходів, що класифікуються за зовнішніми ознаками. Він встановлює середню прибутковість об’єкта обкладення. До зовнішніх ознак відносяться, наприклад, при земельному податку розмір ділянки, кількість худоби тощо.

Вилучення податку *до отримання власником доходу* (у джерела) обчислюється і утримується бухгалтерією тієї юридичної особи, яка виплачує дохід суб’єктові податку. Таким шляхом стягується прибутковий податок із заробітної плати фізичних осіб.

Вилучення податку *після отримання доходу* (власником по декларації) передбачає подачу платником податків в податкові органи декларації про отримані доходи. Терміни подання декларацій та вимоги до їх оформлення встановлені Податковим кодексом України.

Кожен вид податків має свої специфічні риси і функціональне призначення в податковій системі. Для визначення місця та ролі кожного з них у суспільному виробництві важливою є класифікація податків.

В даний час податки класифікуються за багатьма ознаками (рис.6.2):

За формою оподаткування податки поділяються на *прямі і непрямі*.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету держави залежно від розміру об’єкта оподаткування. Сплата такого податку призводить до вартісного зменшення об’єкта оподаткування (податок на доходи фізичних осіб, податок з прибутку підприємств, плата за землю тощо). Тобто це податки на окремі об’єкти майна (земля, природні ресурси тощо) або на доходи окремих осіб (фізичних і юридичних).

Непрямі податки – обов’язкові платежі, які сплачуються платниками опосередковано через цінові механізми, причому сума податку не зменшує об’єкта оподаткування, а збільшує ціну товару. До непрямих податків в Україні відносяться ПДВ, акцизний податок, мито.

За економічним змістом об’єкта оподаткування податки поділяються на:

- ⇒ **податки на доходи та прибутки** – обов’язкові платежі, які справляються з чистого доходу юридичних і фізичних осіб в момент його отримання;
- ⇒ **податки на споживання** – обов’язкові платежі, які справляються в процесі споживання товарів, робіт та послуг, причому їх плата залежить не від результатів фінансово-господарської діяльності, а від розміру споживання. Вони справляються у формі непрямих податків;
- ⇒ **майнові податки** – обов’язкові платежі, які справляються при наявності конкретного виду майна, що перебуває в приватній, колективній та державній формах власності. Це податки на рухоме і нерухоме майно. Вони стягуються постійно, поки майно знаходиться у власності;
- ⇒ **ресурсні платежі або платежі рентного характеру** – обов’язкові збори, які справляються в процесі використання ресурсних платежів, які перебувають у державній формі власності.

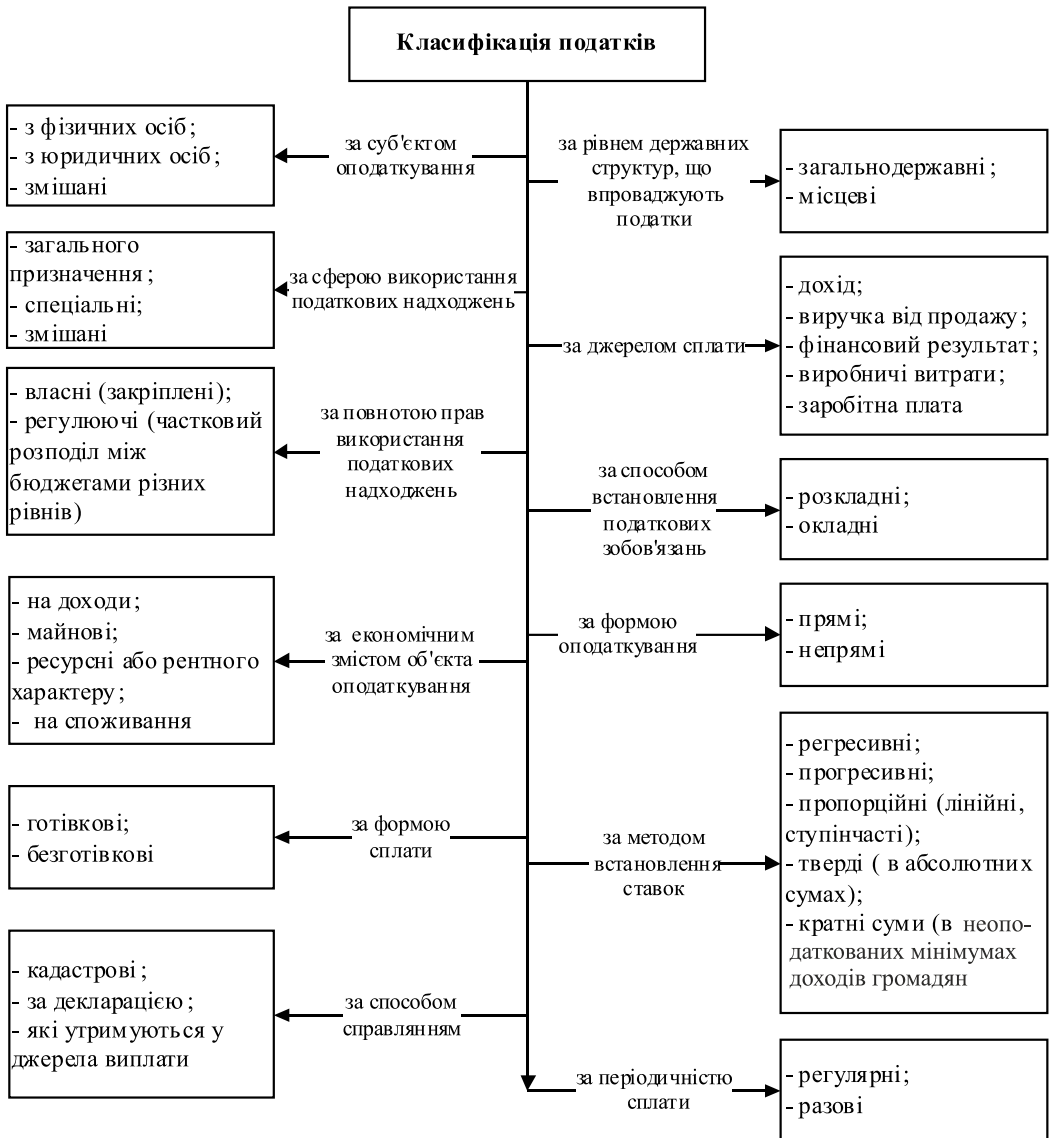


Рис. 6.2. Класифікація податків¹

За рівнем державних структур, що впроваджують податки, податки поділяються на:

⇒ *загальнодержавні* – обов'язкові платежі, які встановлюються найвищими органами влади в державі і є обов'язковими до сплати за єдиними ставками на всій території України. Ці податки можуть формувати дохідну частину як державного, так і місцевих бюджетів;

¹ Фінанси: Підручник /За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова.- К.: Знання, 2008. -611 с., с.111.

⇒ *місцеві податки і збори* – обов’язкові платежі, які встановлюються місцевими органами влади і є обов’язковими до сплати за встановленими ставками тільки на певній території (надходять виключно до місцевих бюджетів).

За повнотою прав використання податкових надходжень податки поділяються на:

- ⇒ *закріплені* – обов’язкові платежі, які на тривалий період повністю чи частково закріплені як дохідне джерело конкретного бюджету (бюджетів);
- ⇒ *регулюючі* – обов’язкові платежі, які можуть надходити до різних бюджетів.

За джерелом сплати податки поділяють на:

- ⇒ податки, що включаються у виробничі витрати;
- ⇒ податки, що включаються у виручку від продажу;
- ⇒ податки, що сплачуються з прибутку або доходу;
- ⇒ податки, що сплачуються із фінансового результату;
- ⇒ податки, що сплачуються із заробітної плати.

Отже, історичний розвиток податкових відносин знайшов своє відображення в існуванні різноманітних форм і видів податків.

6.3. Податкова політика і податкова система України

Кожна держава використовує податки для досягнення відповідних цілей на різних етапах свого розвитку. Ефективність такого використання залежить від економічного розвитку держави і здійснюваної податкової політики, яка є невід’ємною складовою фінансової політики держави.

Податкова політика – діяльність держави у сфері встановлення, правової регламентації і організації стягування податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових коштів держави.

Формуючи свою податкову політику, держава розробляє систему заходів, які вона здійснює для цілеспрямованого використання податкового механізму в інтересах розвитку виробництва товарів та послуг і забезпечення на цій основі формування централізованих фондів фінансових ресурсів.

Податкова політика держави в умовах перехідної економіки повинна забезпечувати:

- ⇒ стимулювання розвитку нових організаційних форм господарювання на основі використання оптимальної структури форм власності;
- ⇒ підвищення ефективності процесу переходу до ринкових принципів господарювання;
- ⇒ формування умов для залучення іноземних інвестицій і кредитних ресурсів;
- ⇒ зростання соціальної стійкості в суспільстві і вирішення найбільш важливих соціальних завдань;
- ⇒ формування централізованих фондів фінансових ресурсів для вирішення загальнодержавних соціально-економічних завдань;
- ⇒ формування ефективного фінансово-податкового механізму економічного зростання.

Податкова політика, як складова фінансової політики, є також однією з найважливіших складових *макроекономічної політики держави*. Податкова політика активно впливає на реалізацію макроекономічної політики тому, що система оподаткування, через яку здійснюється податкова політика, є важливим комплексним важелем державного регулювання ринкової економіки, її соціальної орієнтації. Саме здійсненням *регулюючої функції* характеризуються системи оподаткування в країнах з розвинутою ринковою економікою. При цьому реалізується *принцип адекватності побудови податкових систем*, який полягає в тому, що форми і методи оподаткування мають бути адекватними конкретним умовам і завданням формування ефективної ринкової економіки. Податкова політика повинна стимулювати формування ефективного ринкового механізму.

Через податкову політику реалізуються основні пропорції економічного розвитку. Їх формування є однією з основних функцій держави в умовах ринку.

Формуючи податкову політику, держава може сприяти:

- ⇒ зростанню або зниженню господарської активності;
- ⇒ створенню сприятливої кон'юнктури на ринку;
- ⇒ створенню умов для розвитку пріоритетних галузей економіки;
- ⇒ реалізації збалансованої соціальної політики.

Таке сприяння держава здійснює шляхом:

- збільшення або зменшення об'ємів податкових надходжень державі;
- зміни форм оподаткування і податкових ставок;
- звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення тощо.

Податкова політика має бути спрямована на вирішення завдань, що стоять перед суспільством, серед яких виділяють:

- ⇒ довгострокові;
- ⇒ короткострокові (рис.6.3).

Важливою умовою ефективності податкової політики є її стабільність і передбачуваність. Проблема формування ефективної податкової політики є однією з найактуальніших у період становлення в Україні ринкових відносин і інтеграції української економіки в міжнародний ринок. Її розв'язання мають здійснюватися шляхом вивчення, аналізу і творчого осмислення як існуючої в Україні законодавчої бази, так і світового досвіду у сфері оподаткування, з метою формування ефективної податкової політики держави для її соціально-економічного розвитку.

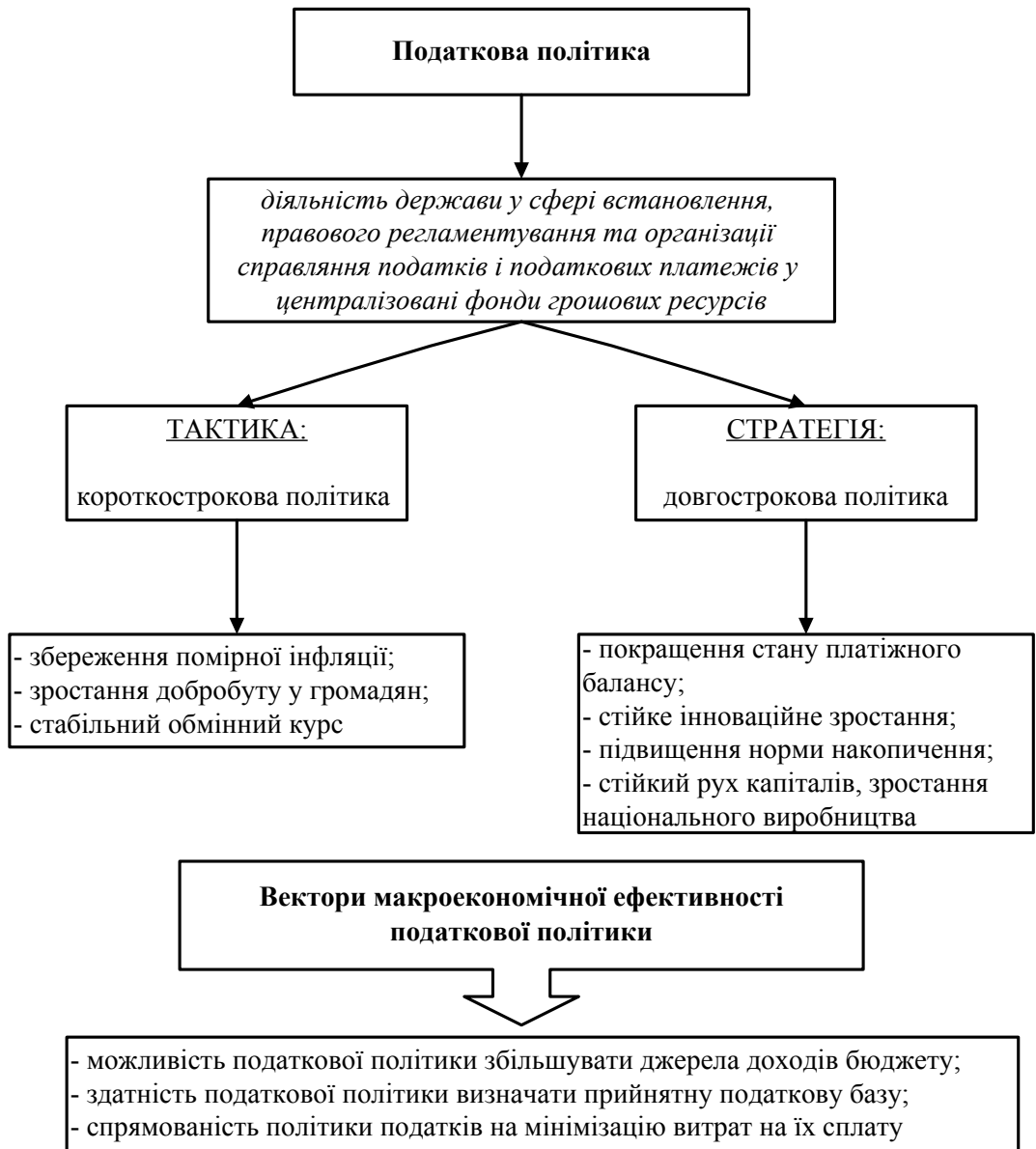


Рис. 6.3. Податкова політика в Україні

Таким чином, *податкова політика* як складова частина економічної політики, базується на діяльності держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Податкова політика держави на практиці проявляється в її *податковій системі*. В умовах ринкової економіки податкова система є важливим елементом регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Ефективність її функціонування визначається багатьма факторами і насамперед економічним становищем країни, розкладом політичних сил, рівнем податкової культури, досягненнями економічної науки тощо.

Податкова система, як економічне поняття, розглядається з двох сторін:
по-перше, як сукупність податків і зборів, які законодавчо встановлені в державі;
по-друге, як сукупність механізмів встановлення, нарахування, сплати податків та організації контролю і відповідальності за порушення податкового законодавства (рис.6.4).

Отже, **податкова система** – сукупність податків і зборів, механізмів і способів їх розрахунку та сплати, а також суб'єктів податкової діяльності, які забезпечують адміністрування і надходження податків і зборів до бюджету та інших державних цільових фондів.

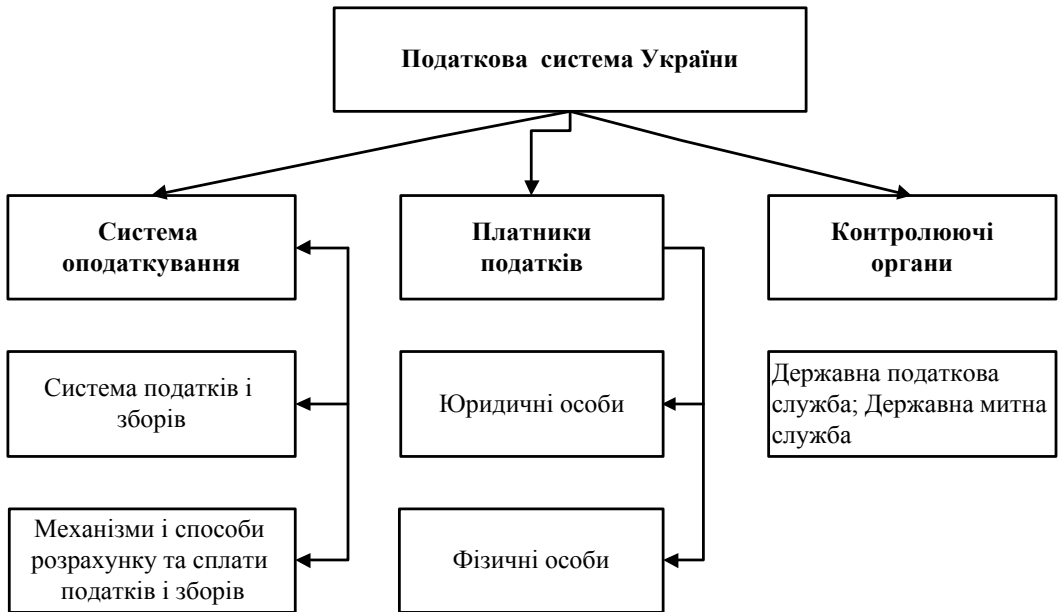


Рис. 6.4. Структура податкової системи України.

Кожна конкретна податкова система, тобто сукупність податків, зборів (обов'язкових платежів) у взаємозв'язку і взаємодії з платниками і органами контролю, є віддзеркаленням податкової політики, що проводиться державою, і критерієм її ефективності.

У **Податковому кодексі України** податкова система України визначається як сукупність загальнодержавних і місцевих податків і зборів, що стягуються у встановленому цим кодексом порядку.

Відповідно до **Податкового кодексу України** :

⇒ **податок** – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що стягується з платників податку відповідно до цього кодексу;

⇒ **збір (плата, внесок)** – це обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що стягується з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок здійснення на користь таких осіб юридично значущих дій з боку державних органів, органів місцевого самоврядування і інших уповноважених органів.

Важливою складовою податкової системи є **принципи** її побудови, які розробляються виходячи із загальних принципів оподаткування. Основоположником теорії

оподаткування є шотландський економіст і філософ Адам Сміт. Він вперше сформулював чотири загальні принципи оподаткування, складання і класифікації податків: *загальність, справедливість, визначеність, зручність* у відомій праці «Дослідження природи і причин багатства народів». Усі ці принципи набули особливої актуальності в нинішній час.

На їх основі розроблені принципи побудови податкової системи, вироблені фіскальною теорією і практикою. Це такі *принципи*:

- ⇒ єдність, тобто єдина законодавча і нормативна база;
- ⇒ стабільність податкового законодавства;
- ⇒ максимальна ефективність податкової системи;
- ⇒ раціональність і оптимальність податкової системи;
- ⇒ єдиноначальність та централізація управління податковою системою;
- ⇒ організаційно-правова побудова та організація податкової системи.

Кожна країна формує свою податкову систему.

Податкова система України, як незалежної держави, спочатку була встановлена Законом «Про систему оподаткування», прийнятим в 1991р., потім, в 1997 році був введений в дію Закон України «Про систему оподаткування» від 19.02.1997 р., який діяв до кінця 2010 р. Починаючи з 2011 року відношення у сфері оподаткування в Україні регламентуються **Податковим кодексом України**, прийнятим в грудні 2010 р.

З прийняттям цього кодексу було зведено, удосконалено та впорядковано податкове законодавство, визначено рівноправні відносини між платниками податків і податковими органами, забезпечено чітку регламентацію правил поведінки як працівників органів державної податкової служби, так і платників податків при здійсненні податкового контролю. Також в Податковому кодексі передбачено механізм коригування порядку обчислення окремих видів податків упродовж 2011-2019 рр. і закладено певну податкову стабільність і прозорість справляння податків і зборів до 2020 року.

Податковим кодексом визначено, що податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах:

- ⇒ загальність оподаткування – кожна особа зобов’язана сплачувати встановлені податки та збори, платником яких вона є згідно з подоженнями податкового законодавства;
- ⇒ рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів дискримінації – забезпечення однакового підходу до усіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності тощо;
- ⇒ невідворотність настання встановленої законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства;
- ⇒ презумпція правомірності рішень платника податку у разі, якщо норма закону або іншого нормативно-правового акту, виданого на основі закону, або якщо норми різних законів або різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне трактування прав і обов’язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення як платника податків, так і контролюючого органу.
- ⇒ фіскальна достатність – встановлення податків та зборів з врахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

- ⇒ соціальна справедливість – встановлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;
- ⇒ економічність оподаткування – встановлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;
- ⇒ нейтральність оподаткування – встановлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;
- ⇒ стабільність – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому діятимуть нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;
- ⇒ рівномірність та зручність сплати – встановлення строків сплати податків та зборів, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;
- ⇒ єдиний підхід до встановлення податків і зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

Сучасні податкові системи мають досить складну структуру, яка включає різні види податків.

Система оподаткування в Україні складається із загальнодержавних і місцевих податків і зборів.

Склад загальнодержавних податків і зборів наведено в рис.6.5.

Відносини, пов'язані зі встановленням і стягуванням мита, регулюються митним законодавством, якщо інше не передбачене Податковим кодексом.

Зарахування загальнодержавних податків і зборів в державний і місцеві бюджети здійснюється відповідно до Податкового кодексу.

Характеристика загальнодержавних податків в Україні подана в таблиці 6.1.

До місцевих податків і зборів в Україні належать:

Місцеві податки:

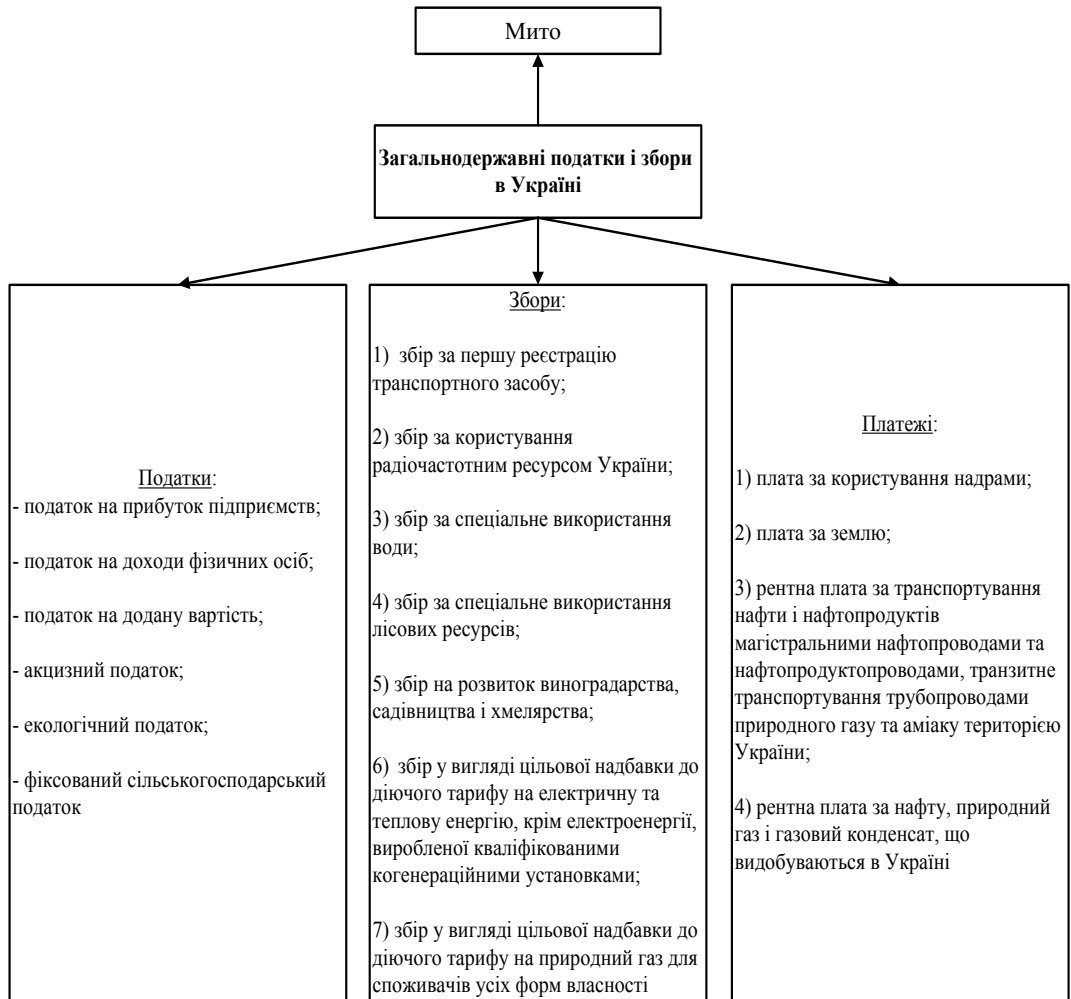
- ⇒ податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.
- ⇒ єдиний податок.

Місцеві збори:

- ⇒ збір за здійснення деяких видів підприємницької діяльності;
- ⇒ збір за місця для паркування транспортних засобів;
- ⇒ туристичний збір.

Обов'язковими для встановлення місцевими радами на підвідомчій території є такі податки і збори :

- ⇒ податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- ⇒ єдиний податок;
- ⇒ збір за здійснення деяких видів підприємницької діяльності.



Ст.9 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. №2755-УІ

Рис. 6.5. Загальнодержавні податки і збори в Україні.

Зарахування місцевих податків і зборів до відповідних місцевих бюджетів здійснюється відповідно до положень Бюджетного кодексу України.

Характеристика місцевих податків подана в таблиці 6.2. і рис. 6.6.

Таблиця 6.1.

Характеристика загальнодержавних податків в Україні

№ з/п	Назва податку	Платники	Об'єкт оподаткування	Ставка
1	2 Податок на прибуток підприємств	3 З числа резидентів: суб'єкти господарювання – юридичні особи, які проводять господарську діяльність як на території України, так і за її межами; з числа нерезидентів – юридичні особи, що створені у будь-якій організаційно-правовій формі, та отримують доходи з джерелом походження з України за винятком походження з України за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України	4 Прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визнається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного періоду, визначених згідно зі статтями 138-143 Податкового кодексу, з врахуванням правил, встановлених статтею 152 цього Кодексу.	5 Основна ставка податку становить 16%; за ставкою «0» відсотків прибутку від страхової діяльності юридичних осіб у випадках, встановлених п.166.2 ст.156 цього Кодексу; за ставками «0», «4», «6», «12», «15» і «20» % доходів нерезидентів та прирівняних до них осіб із джерелом їх походження з України у випадках, встановлених ст.160 цього Кодексу.
2	Податок на доходи фізичних осіб	Фізична особа – резидент, яка отримує доходи як із джерел їх походження в Україні, так і іноземні доходи; фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи з джерел їх походження в Україні; податковий агент	Для резидента: загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід; доходи з джерел їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання); іноземні доходи – доходи(прибуток), отримані з джерел за межами України. Для нерезидента: загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерел їх походження в Україні; доходи з джерел їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання)	167.1-167.4: Ставка податку становить 15% – база; 17% при десятикратному перевищенні розміру мінімальної заробітної плати; 5% від бази оподаткування на доходи: від процентів на банківський вклад, дисконтний дохід, дохід за іпотечними цінними паперами, дохід за сертифікатами фонду операцій з нерухомістю, дивідендний дохід. 30% – за доходи, нараховані за витрах, (приз) від азартних ігор; 10% бази – шахтарям та іншим робітникам, які йдуть за списком №1 – (підземні роботи)

продовження таблиці 6.1.

1	2	3	4	5
3	<p>Податок на додану вартість</p>	<p><u>Особа</u>, що веде господарську діяльність і реєструється як платник добровільно; <u>особа</u>, яка підлягає реєстрації як платник; <u>особа</u>, що ввозить товари на митну територію України; <u>особа</u>, що веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без утворення юридичної особи; <u>особа</u> – управитель майна; <u>особа</u>, що проводить операції з постачання конфіскаату, знахідок, скарбів і т.і; <u>особа</u>, що уповноважена вносити податок з об'єктів оподаткування.</p>	<p>Операції платників податку з: постачання <u>товарів</u> на митній території України; постачання <u>послуг</u> на митній території України; <u>ввезення</u> товарів (супутніх послуг) в режимі імпорту або реімпорту; <u>вивезення</u> товарів (супутніх послуг) у режимі експорту або реекспорту; <u>постачання</u> послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів усіма видами транспорту; <u>жирів</u> і <u>багажу</u> та <u>вантажів</u> усіма видами транспорту; <u>оподаткуванням</u> ПДВ до <u>експорту</u> привірюється постачання товарів (послуг), які перебувають у вільному обігу на території України, до митного режиму магазину безмитної торгівлі, митного складу, або спеціальної митної зони; <u>оподаткуванням</u> ПДВ до імпорту привірюється постачання товарів (послуг) з-під митного режиму магазину безмитної торгівлі, митного складу або спеціальної митної зони.</p>	<p>а) 17%; (ст.193) б) 0 % (ст. 195)</p>

продовження таблиці б.1.

1	2	3	4	5
4	Акцизний податок до підакцизних товарів належать: спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкотольні напої, пиво, тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну; нафтопродукти, скраплений газ; автотомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли	Особа, яка виробляє підакцизні товари на митній території України; особа – суб'єкт господарювання, яка ввозить підакцизні товари на митну територію України; фізична особа – резидент або нерезидент, яка ввозить підакцизні товари; особа, яка реалізує конфісковані підакцизні товари, або безхазайні товари; особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження підакцизні товари, що були ввезені на митну територію України із звільненням від оподаткування; особа, на яку покладається дотримання вимог митних режимів; особа, на яку покладається виконання умов щодо цільового використання підакцизних товарів; замовники виробництва підакцизних товарів сплачують податок виробнику.	Операції з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції); операції з реалізації підакцизних товарів з метою власного споживання та переробки; ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України; операції з реалізації конфіскованих, безхазайних підакцизних товарів; операції реалізації або передачі у володіння, користування чи розпорядження підакцизних товарів, що були ввезені на митну територію України із звільненням від оподаткування.	Ставок три види: -адвалорні (у відсотках); -специфічні; -адвалорні + специфічні. Наприклад: -пиво із солоду (грн. за 1 літр) – 0,74; вина виноградні натуральні (грн. за 1 л) - 0,01; -вина кріплені – 2,14; -сигарети з фільтром (грн. за 1000 шт.) – 96, 21 + 20%; -транспортні засоби – 0,6 євро за 1 куб. см. об'єму циліндрів двигуна.

продовження таблиці 6.1.

1	2	3	4	5
5	Екологічний податок	<p>Платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не проводять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони здійснюються:</p> <ul style="list-style-type: none"> -викиди забруднюючих речовин у повітря; —скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти; -розміщення відходів у спеціально відведених місцях; -утворення радіоактивних відходів; -тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками. 	<p>Обсяги та види забруднюючих речовин, які викидають в атмосферу повітря, скидаються у водні об'єкти, розміщуються у спеціально відведених місцях;</p> <p>обсяги та види палива, реалізованого податковими агентами;</p> <p>обсяги та види радіоактивних відходів; обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій).</p>	<p>Ставки податку залежать від викидів в атмосферу повітря та скидів у воду забруднюючих речовин. Ставки диференціюються в залежності від:</p> <ul style="list-style-type: none"> - класу небезпечності (I- IV); - рівнів впливу речовин на довкілля (від 0,0001 – до більше 10); – гранично – допустимій концентрації (мгтр./літр; від 0,001 до понад 10); – від місця (зони) розміщення відходів у природному середовищі (до 3км. k=3; більше 3 км. k=1); - за утворення і зберігання радіоактивних відходів. <p>Наприклад:</p> <ul style="list-style-type: none"> -азоту оксид: 1221 грн/т; бензопірен: 1554343грн/т; свинець та його сполуки: 51757 грн/т; бензин неетилований – 68 грн/т; дизельне пальне – 68 грн/т

продовження таблиці б.1.

1	2	3	4	5
6	<p>Фіксований сільськогосподарський податок</p>	<p>Сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка виробництва за попередній податковий звіт дорівнює або перевищує 75%; селекційні центри; при злитті, присіднанні, перетворенні господарського суб'єкта платниками податку стануть всі його члени; новоутворений суб'єкт також стає платником, коли частка товаровиробництва дорівнює або перевищує 75%.</p>	<p>Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди</p>	<p>Ставка податку (з гектара) залежить від категорії (типу) земель, їх розташування, і розраховується у %% до бази оподаткування:</p> <ul style="list-style-type: none"> - для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на польських територіях, а також для закритого ґрунту- 0,15; - для багаторічних насаджень – 0,09; - для земель водного фонду – 0,45; - для виробників, що спеціалізуються на виробництві (вирощуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті -1,0

Таблиця 6.2.

Характеристика місцевих податків в Україні

№ з/п	Назва податку	Платники	Об'єкт оподаткування	Ставка
1	2	3	4	5
1	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	Фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової нерухомості	Об'єкт житлової нерухомості	Встановлюється сільською, селищною або міською радою в таких розмірах за 1 кв. метр житлової площі: для квартир площею менше 240 кв.м. та будинків площею менше 500 кв.м. – 1% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного року; 2,7% якщо житлова площа перевищує вищеприведені показники.
2	Єдиний податок	(див. наступну сторінку, рис. 6,6)		

Місцеві збори в Україні

№ з/п	назва збору	стаття Податкового кодексу України
1	збір за місця паркування транспортних засобів	ст. 266
2	збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності	ст. 267
3	туристичний збір	ст. 268

20 жовтня 2011 р. Верховна Рада доповнила розділ XIV Податкового кодексу України недостаючим розділом 1, яким регулюється порядок застосування *спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, або єдиного податку* і внесла зміни в інші розділи ПК України.

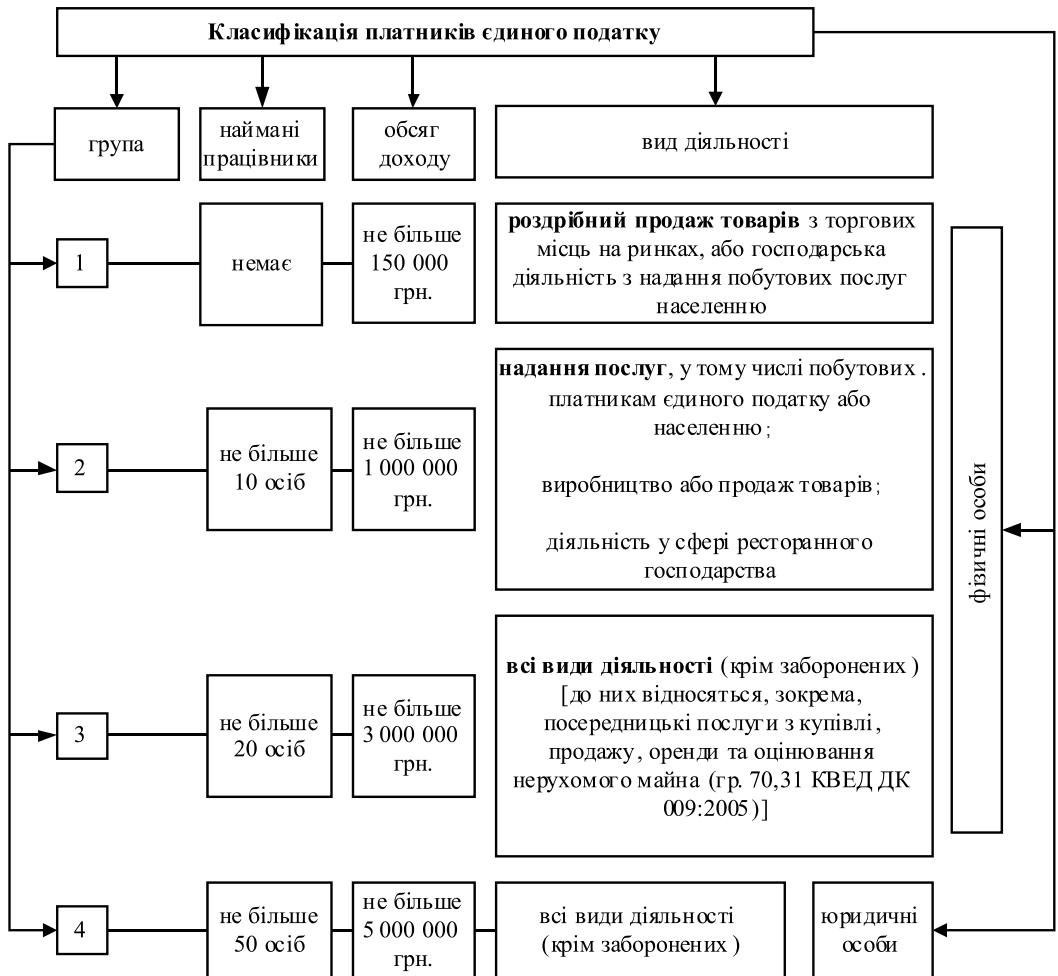


Рис. 6.6. Єдиний податок (спрощена система оподаткування).

Як визначити дохід «СПРОЩЕНЦЯ»:

1) для фізичної особи-підприємця доходом платника є дохід, отриманий протягом звітного періоду в грошовій формі (готівкою або безготівковий); в матеріальній або нематеріальній формах, визначених п. 202.3 ст.292 р.1. гл. XIV ПК України;

2) для юридичної особи – будь-який дохід, що включає дохід представництв, філій, відділень такої юридичної особи, отриманий протягом звітного періоду.

6.4. Організація податкової роботи та діяльність державних податкових органів в Україні

В процесі стягування і адміністрування податків, податкових платежів і зборів, виникають суспільні відносини між державою, державними органами і платниками податків, тобто податкові відносини. Ці відносини торкаються широкого кола питань – від розробки і встановлення форм платежу до контролю за стягуванням і надходженням платежів до бюджету, а реалізуються вони при здійсненні податкової роботи.

Основними складовими елементами податкової роботи є:

- ⇒ встановлення правової бази;
- ⇒ нарахування та обчислення податків і податкових платежів, їх облік;
- ⇒ визначення способів стягування податків ;
- ⇒ розрахунки з бюджетом – визначення їх форм (авансові платежі, платежі по факту) і способів (готівкові, безготівкові).

Отже, **податкова робота** – це діяльність держави, її органів, платників податків в процесі правової регламентації, нарахування, сплати і зарахування податків і податкових платежів, а також контролю за своєчасністю і повнотою їх надходжень до бюджету.

Податкову роботу в Україні здійснюють такі основні суб'єкти:

- ⇒ *Верховна Рада України* – приймає законодавчі акти у сфері оподаткування;
- ⇒ *органи державної виконавчої влади* – Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів, Державна казначейська служба, Міністерство економіки. Вони забезпечують дію механізмів стягування податків і податкових платежів;
- ⇒ *органи державної податкової служби* – розробляють нормативно-правову базу дії законів про оподаткування, проводять роз'яснення податкового законодавства і контроль за його дотриманням, здійснюють облік платників і податкових надходжень, здійснюють нарахування і стягування окремих податків, притягають до відповідальності порушників податкового законодавства.

В 2012 р. в Україні була проведена реорганізація органів державної податкової служби. Указом президента України № 726/2012 від 24.12.2012 р. було створено *Міністерство доходів і зборів України*, на базі Державної митної служби і Державної податкової служби. Окрім функцій в сфері оподаткування та митної справи на це міністерство також була покладена функція по адмініструванню єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Проте, 1 березня 2014 року Кабінет міністрів України прийняв Постанову «*Про реорганізацію Міністерства доходів і зборів*», яким було ліквідовано дане міністерство і відновлено діяльність Державної податкової служби України і Державної митної служби України;

- ⇒ *платники податків*. Вони подають податкову звітність, нараховують і сплачують податки та податкові платежі, несуть відповідальність за порушення податкового законодавства.

Правова регламентація порядку встановлення і стягування податків і зборів є основою податкової діяльності. Підготовку законопроектів з питань оподаткування в Україні здійснюють Кабінет Міністрів України і Державна податкова служба України,

а ухвалює закони Верховна Рада України. До 2011р. правову базу у сфері оподаткування становили законодавчі акти *загальної і спеціальної дії*. Основними законами *загальної дії* були закони України «Про систему оподаткування» і «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами». Законодавчі акти *спеціальної дії* здійснювали правове регулювання окремих податків, зборів і податкових платежів. З прийняттям в 2010 р. Податкового кодексу України вищеназвані закони у сфері оподаткування були скасовані.

Починаючи з 2011г. податкове законодавство України становлять:

- Конституція України;
- Податковий кодекс України;
- Митний кодекс України;
- діючі міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дано ВРУ, і якими регулюються питання оподаткування;
- нормативно-правові акти, прийняті на основі і у виконання Податкового кодексу України і законів з питань митної справи;
- рішення Верховної Ради АРК, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків і зборів, прийнятих відповідно до Податкового кодексу.

Для здійснення контролю в сфері оподаткування в державі створюються відповідні контрольні органи. *В Україні такими органами є Державна податкова служба і Державна митна служба України.* Обидві ці служби спрямовуються і координуються Кабінетом Міністрів через міністра фінансів.

Державна податкова служба (ДПС) України є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію єдиної державної податкової політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями при застосуванні податкового законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного соціального внеску.

Державна податкова служба (ДПС) – сукупність державних органів, які здійснюють адміністрування податків і податкових платежів, а також організують і контролюють їх надходження до бюджету. Структура органів державної податкової служби України приведена на рис. 6.7.

Вищою ланкою ДПС є Державна податкова адміністрація України, яка є центральним органом виконавчої влади на рівні міністерства.

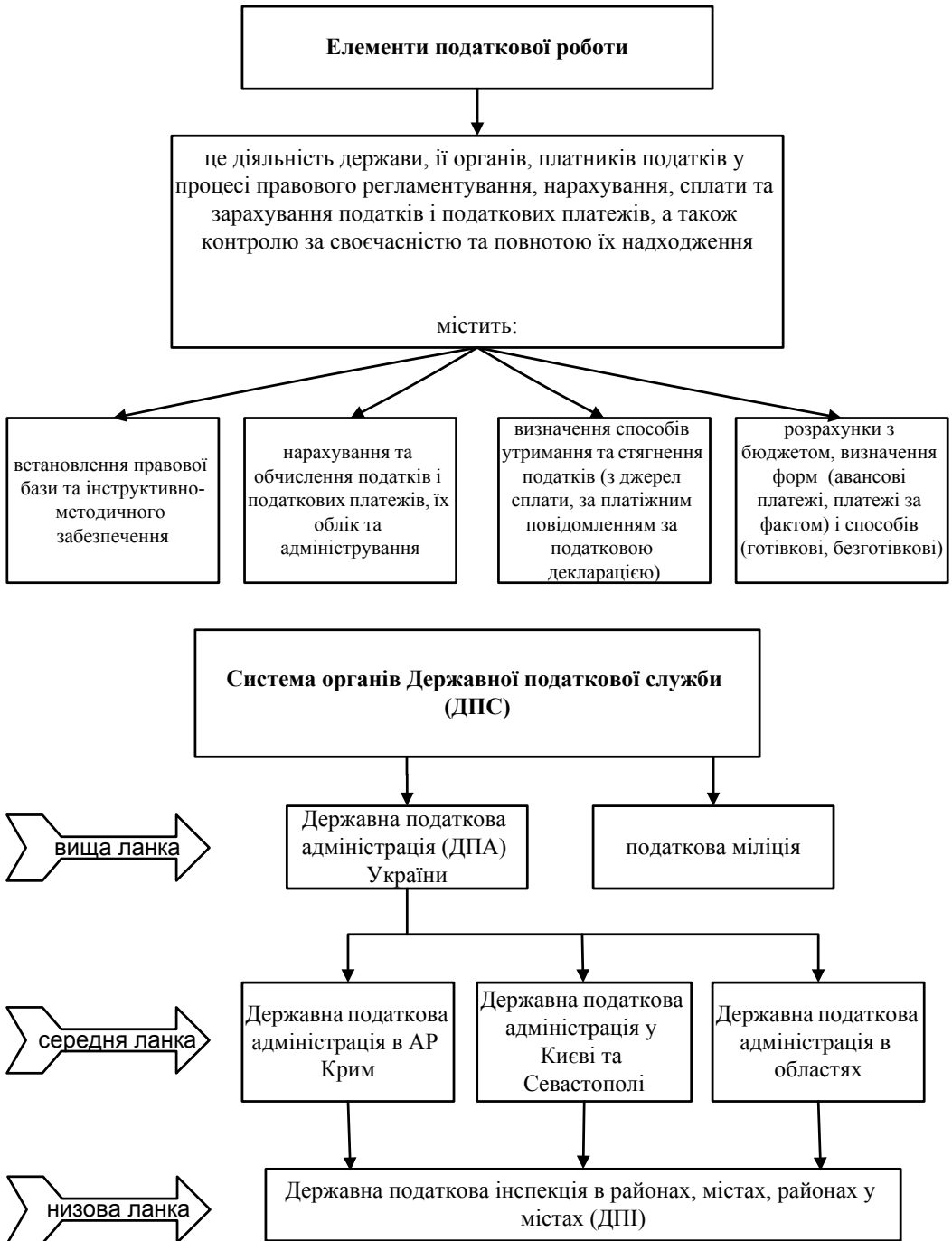


Рис. 6.7. Складові податкової роботи та структура органів ДПС в Україні.

Основними функціями Державної податкової адміністрації України є:

- ⇒ розробка проектів податкового законодавства;
- ⇒ координування діяльності усієї податкової служби;
- ⇒ роз'яснення окремих норм законодавчих актів про податки, інші платежі;
- ⇒ затвердження методик розрахунку податків і податкових платежів, а також форм податкової звітності;
- ⇒ контроль за діяльністю низових рівнів податкової служби;
- ⇒ прогноз, аналіз надходжень податків, інших платежів, джерел податкових надходжень, розробка пропозицій відносно їх збільшення;
- ⇒ міжнародна співпраця у сфері оподаткування тощо.

Основними функціями ДПА в АПК, областях, містах Києві і Севастополі є:

- ⇒ роз'яснення правової бази у сфері оподаткування;
- ⇒ контроль за діяльністю низових ланок;
- ⇒ здійснення перевірок і повторних перевірок діяльності окремих платників;
- ⇒ кадрова політика тощо.

Основні функції державних податкових інспекцій :

- ⇒ контроль за дотриманням податкового законодавства;
- ⇒ облік платників податків і податкових платежів, їх реєстрація;
- ⇒ облік податкових надходжень до бюджету;
- ⇒ роз'яснення правової бази відносно оподаткування платникам податків;
- ⇒ прийняття і обробка податкової звітності;
- ⇒ притягнення до адміністративної відповідальності порушників податкового законодавства;
- ⇒ контроль за законністю валютних операцій;
- ⇒ перевірка фактів приховування і заниження сум податків, інших платежів тощо.

Державній податковій службі підпорядковані підрозділи Міністерства внутрішніх справ України по боротьбі з кримінальними правопорушеннями в оподаткуванні – **податкова міліція**. Вони здійснюють контроль за виконанням податкового законодавства, виконують оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну і охоронну функції.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Що таке податок і які його специфічні особливості?
2. Чому податки є основним фіскальним інструментом держави?
3. Які функції виконують податки?
4. Як класифікуються податки?
5. Назвіть і охарактеризуйте основні елементи податків.
6. Що таке податкова політика?
7. Дайте визначення поняттю Податкова система.
8. Назвіть основні принципи побудови податкової системи.
9. Які податки входять до складу податкової системи України?
10. Які прямі податки справляються в Україні?
11. Які непрямі податки справляються в Україні?
12. Які платежі і збори входять до складу платежів за ресурси і інших обов'язкових платежів?
13. Назвіть основні місцеві податки і збори.
14. Назвіть суб'єкти та основні елементи податкової роботи.
15. Які функції в сфері оподаткування виконує Державна податкова адміністрація?
16. Яка структура органів державної податкової служби в Україні?
17. Які функції виконують ДПП?
18. Яке призначення податкової міліції?

Питання до семінарського заняття

1. Сутність, необхідність та функції податків.
2. Елементи системи оподаткування та їх характеристика.
3. Класифікація податків.
4. Податкова політика і податкова система.
5. Податкова робота, її складові елементи та суб'єкти.
6. Організація діяльності державних податкових органів в Україні.

Тестові завдання

(Знайдіть всі правильні відповіді)

1. Податки характеризуються як:

- а) збори, відрахування, платежі підприємств у фонди підприємств;
- б) форма фінансових відносин між державою і підприємствами, побудована на основі еквівалентності;
- в) обов'язкові платежі, що сплачуються юридичними і фізичними особами до бюджету в розмірі і терміни, встановлені податковим законодавством;
- г) дохід (прибуток) підприємства, що перераховується до бюджету.

2. Основні функції податків – це:

- а) фінансова функція;*
- б) контрольна функція;*
- в) стабілізуюча функція;*
- г) розподільчо-регулююча функція*

3. Податкова ставка характеризується як:

- а) сума податку, визначена до сплати в бюджет;*
- б) законодавчо встановлений розмір податку на одиницю об'єкта оподаткування;*
- в) сума, фактично сплачена до бюджету;*
- г) процентна ставка, за якою визначається сума відрахувань до сплати в місцевий бюджет.*

4. Податковий кодекс України характеризується як:

- а) сукупність податків, які встановлює держава;*
- б) сукупність податків і зборів, які встановлює держава;*
- в) механізм розрахунку й сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів;*
- г) цілісний законодавчий документ, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів.*

5. До місцевих податків належать:

- а) податок на додану вартість;*
- б) податок на доходи фізичних осіб;*
- в) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;*
- г) єдиний податок.*

6. До непрямих податків належать:

- а) плата за землю, податок з доходів громадян;*
- б) ПДВ, акцизний податок;*
- в) акцизний податок, мито, фіксований сільськогосподарський податок;*
- г) мито.*

7. Яке головне призначення місцевих податків і зборів?

- а) регулювання розвитку промисловості та послуг на місцевому рівні;*
- б) підтримка вітчизняних товаровиробників;*
- в) наповнення доходної частини місцевих бюджетів;*
- г) підвищення якості комунальних послуг.*

8. Акцизний податок характеризується як:

- а) прямий податок, що включається до ціни товарів;*
- б) податок з усіх вироблених товарів;*
- в) непрямий податок на визначені законодавством високорентабельні та монополні товари, що включається в ціну цих товарів;*
- г) прямий податок з імпортованих товарів.*

9. Основні способи стягування податків – це:

- а) кадастровий;
- б) закладний;
- в) стягнення податку до отримання доходу;
- г) стягнення податку після отримання доходу.

10. До прямих податків належать:

- а) ПДВ, податок на прибуток підприємств, мито, плата за землю, податок з доходів громадян;
- б) податок на прибуток підприємств, податок з доходів громадян;
- в) податок на прибуток підприємств, акцизний податок, плата за землю, ввізне (імпортне) мито;
- г) податок на прибуток підприємств, податок з доходів громадян, ПДВ.

11. Залежно від рівня державного управління податки поділяються на:

- а) прямі, непрямі;
- б) загальнодержавні, місцеві;
- в) разові;
- г) систематичні.

12. Обов'язки платників податків та інших обов'язкових платежів:

- а) сплачувати належні суми податків у встановлений законодавством термін;
- б) надавати в Державну податкову інспекцію (ДПІ) документи, що підтверджують право на пільги по оподаткуванню;
- в) допускати посадових осіб ДПІ до обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів та пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування;
- г) оскаржувати у встановленому порядку рішення ДПІ і дії окремих посадових осіб.

13. До загальнодержавних податків належать:

- а) акцизний податок;
- б) туристичний збір;
- в) податок на додану вартість;
- г) податок на прибуток підприємств;
- д) збір за місця для паркування транспортних засобів.

14. За якими ознаками класифікуються податки ?

- а) за формою оподаткування;
- б) за рівнем державних структур, що впроваджують податки;
- в) за видами законодавчих актів;
- г) за економічним змістом об'єкта оподаткування;

15. Суб'єктами оподаткування можуть бути:

- а) предмети, які оподатковуються;
- б) юридичні особи;

- в) фізичні особи;*
- г) заробітна плата.*

Питання для самостійного вивчення

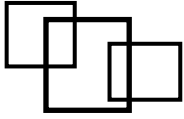
1. Види податкових пільг в Україні (у розрізі окремих податків) та їх вплив на формування доходів бюджетів.
2. Основні етапи становлення податкової системи України в роки незалежності

Теми рефератів

1. Вплив рівня оподаткування в країні на легалізацію доходів.
2. Податкові пільги: недоліки і переваги застосування.
3. Формування податкової системи України

Базові терміни і поняття

Податки, податкова політика, податкова система, податкова робота, загальнодержавні податки і збори, місцеві податки і збори, база оподаткування, прямі податки, непрямі податки, об'єкт оподаткування, суб'єкт податку, податковий період, одиниця оподаткування, податкові пільги, ставка податку, класифікація податків.



7.1. Сутність і призначення державних (публічних) фінансів

Державні (публічні) фінанси є основою економічного життя держави, розвитку її економіки, зростання матеріального добробуту населення. Наявність державних фінансів об'єктивно зумовлена необхідністю розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту між верствами населення, підприємницькими структурами і окремими територіями. Державні (публічні) фінанси є найважливішою сферою фінансової системи держави. Через них держава впливає на економічний і соціальний розвиток країни в цілому, окремих її регіонів і соціальних груп населення.

У *Великій економічній енциклопедії* дається таке роз'яснення щодо державних (публічних) фінансів, що «це система грошових відносин з приводу формування і використання фондів, необхідних державі для виконання своїх функцій. Це група грошових відносин, які виникають поза виробничої сфери в силу існування держави як органу управління. Вони виникають шляхом вилучення частини новоствореної вартості, створюють грошові фонди, необхідні для діяльності загальнодержавного органу управління, і є частиною грошового господарства країни в цілому. В радянський час, коли загальнодержавна власність превалювала, терміни «фінанси» і «державні фінанси» означали одну і ту ж групу відносин. В нинішній час державні фінанси стають невід'ємною ланкою економіки і суттєво впливають на весь відтворювальний процес. Даній категорії властиві три ознаки, які діють лише в сукупності, – це:

- 1) завжди грошові відносини;
- 2) грошові відносини, що викликані фактором наявності держави як органу управління;
- 3) відносини перерозподілу уже розподіленого сукупного продукту».¹

Отже, з допомогою державних фінансів держава розподіляє і перерозподіляє значну частину валового внутрішнього продукту, який є основним *об'єктом* фінансових відносин. *Суб'єктами* державних фінансів, з одного боку, є держава, з іншого – населення і суб'єкти господарювання.

¹ Большая экономическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 816 с., с.710.

Таким чином, за економічною сутністю **державні (публічні) фінанси** – це сукупність розподільчо-перерозподільчих відносин, що виникають в процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

До складу державних фінансів входять такі ланки: сукупність всіх бюджетів держави; централізовані і децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної і комунальної форми власності; державний і комунальний кредит. За рівнями управління державні фінанси поділяються на: загальнодержавні і місцеві (табл.7.1).

Таблиця 7.1.

Склад державних фінансів

РІВНІ	ЛАНКИ			
	Бюджет держави, в т.ч.:	Позабюджетні цільові фонди, в т.ч.:	Державний кредит, в т.ч.:	Фінанси держав. сектору, в т.ч.:
Загальнодержавні фінанси	Державний бюджет	Загальнодержавні цільові фонди	Державні позики	Фінанси державних підприємств і організацій
Місцеві фінанси	Місцеві бюджети	Регіональні фонди	Місцеві позики	Фінанси комунальних підприємств і організацій

Загальнодержавні фінанси формують фінансову базу діяльності найвищих органів державної влади і управління. Вони призначені для забезпечення тих потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси всієї держави. Вони є інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Загальнодержавні фінанси здійснюють розподіл і перерозподіл ВВП між окремими регіонами країни і галузями економіки з метою збалансованого їх розвитку. Таким чином, **загальнодержавні фінанси** сприяють оптимізації територіального і галузевого розвитку країни.

★ **Місцеві фінанси** – це фінансова база діяльності місцевих органів влади і управління. Основне призначення місцевих фінансів полягає в забезпеченні фінансової незалежності місцевих органів самоврядування. Місцеві фінанси забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах і їх внутрішньо територіальний перерозподіл.

Функціонування державних (публічних) фінансів невіддільне від держави. Їх необхідність обумовлена тим, що при будь-якому типі економічної системи основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб, які не можуть бути задоволені через ринковий механізм, тобто через попит і пропозицію, а також особисто кожним громадянином, з урахуванням об'єктивних причин. До цих потреб відносяться, зокрема, структурна перебудова економіки, захист навколишнього середовища, оборона, правопорядок, підготовка кадрів, загальна освіта, проведення фундаментальних наукових досліджень, охорона здоров'я, соціальне забезпечення і страхування тощо.

Виходячи з цього, держава буде свою фінансову політику, визначаючи рівень втручання в господарську діяльність виробничих структур і соціального забезпечення своїх громадян. Від цих чинників залежить, яка частина ВВП повинна зосереджуватись в державних фінансових інститутах.

Вперше *функції держави і державних фінансів* в умовах ринкової економіки були сформульовані американським вченим – економістом Річардом Масгрейвом в роботі «Теорія і практика державних фінансів» (1978г.). Таких функцій три:

1. Надання суспільних товарів і послуг, або регулювання процесу, відповідно до якого визначається склад суспільних товарів і послуг, тобто – здійснюється розподіл обмежених виробничих чинників (робочої сили і капіталів) між суспільним і приватним секторами (*алокаційна функція*).

2. Коригування розподілу доходів і майна (*дистрибутивна функція*).

3. Підтримка високого рівня зайнятості при достатній стабільності цін (*стабілізаційна функція*)¹.

Отже, в умовах ринкової економіки держава бере на себе вирішення тих завдань, які не можуть бути вирішені приватним сектором, або вирішуються ним неефективно. Тому державний сектор є необхідним для того, щоб суспільство залишалось життєздатним.

Держава коригує неспроможність ринку, надаючи суспільні блага і вживаючи заходів проти негативних зовнішніх впливів; вона визначає правові та інституційні рамки економічного життя країни і договірних відносин. В умовах неякісної конкуренції держава проводить політику захисту споживача. Виходячи з цього, сам факт існування держави можна розглядати як «суспільне благо».

7.2. Фінансові ресурси держави

Роль державних (публічних) фінансів в економіці країни визначається тим, яку величину *фінансових ресурсів* держава мобілізує у своє розпорядження, на які цілі і як ефективно їх використовує. Джерелом створення фінансових ресурсів є валовий внутрішній продукт, обсяг якого визначає фінансові можливості держави.

★ **Фінансові ресурси** – це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу і використання валового національного продукту, створюваного за певний період в державі. Фінансові ресурси в державі включають ресурси всіх секторів економіки: державного, підприємницького, приватного.

До складу фінансових ресурсів держави включають:

- фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні органів державного управління (ресурси державного і місцевих бюджетів, цільових державних фондів, фінансові ресурси державних фінансових інституцій);
- фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні суб'єктів господарювання різних форм власності та видів діяльності;
- фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні домогосподарств (депозити, заощадження тощо).

¹ Романенко О.Р. Фінанси: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.- 312 с., с.92-93.

Основна частина фінансових ресурсів являє собою грошовий вираз вартості чистого доходу, створеного в державі і включає:

- ⇒ прибуток;
- ⇒ відрахування до державних централізованих державних цільових фондів;
- ⇒ доходи від зовнішньоекономічної діяльності.

Друга частина фінансових ресурсів являє собою частину фонду споживання, що перерозподіляється за допомогою фінансів, і включає:

- ⇒ прямі і непрямі податки з населення (прибутковий податок з громадян, НДС, акцизний податок, плата за землю, місцеві податки і збори тощо).

Третя частина фінансових ресурсів – це різні відрахування, що включаються в собівартість продукції, а саме:

- ⇒ амортизаційні відрахування;
- ⇒ плата за воду тощо.

Проте важливо уяснити, що не всі ресурси створювані в державі за певний період є фінансовими ресурсами, якими розпоряджається держава.

Держава розпоряджається лише такими фінансовими ресурсами:

- ⇒ ресурсами бюджетної системи;
- ⇒ ресурсами централізованих та децентралізованих цільових фондів;
- ⇒ ресурсами державних фінансових інституцій (НБУ тощо).

Основні напрями використання фінансових ресурсів держави:

- розвиток економіки, структурна перебудова її галузей;
- соціальний захист населення;
- фінансування невиробничої сфери;
- зовнішньоекономічна діяльність;
- управління;
- оборона країни;
- охорона навколишнього середовища;
- створення резервів тощо.

В цілому обсяг фінансових ресурсів держави залежить від величини валового продукту, його внутрішньої структури, динаміки складових його частин. Для активізації впливу фінансів на економічний і соціальний розвиток в державі необхідне науково обгрунтоване прогнозування величини фінансових ресурсів і напрямів їх використання. З цією метою щорічно в Україні розробляється *баланс фінансових ресурсів та витрат держави*. Це система показників, що характеризують величину створюваних і використаних фінансових ресурсів у державі за відповідний період.

Його головні функції такі:

- ⇒ виявлення можливостей зростання фінансових ресурсів на основі підвищення ефективності господарювання;
- ⇒ посилення впливу фінансового механізму на підвищення раціонального використання всіх видів ресурсів;
- ⇒ забезпечення узгодженості вартісних і натуральних показників ресурсів за джерелами створення і напрямками використання;

⇒ обґрунтування меж централізації фінансових ресурсів у державному бюджеті та інших ланках фінансової системи.

Зведений фінансовий баланс включає фінансові ресурси, що створюються і використовуються у всіх секторах економіки незалежно від форми власності, а також обов'язкові та добровільні платежі, сплачувані населенням, довгострокові кредити банків, доходи від зовнішньоекономічної діяльності. У видатковій частині балансу наводять загальну суму витрат, здійснюваних підприємницькими структурами, державою, фінансовими інститутами.

Основним призначенням *зведеного фінансового балансу* є забезпечення інформацією процесу розробки державного бюджету України, місцевих бюджетів, зведеного бюджету держави.

7.3. Державні доходи, їх джерела і методи мобілізації

★ **Державні доходи** – це сукупність різних видів грошових надходжень до фондів держави, які використовуються нею для виконання своїх завдань і функцій. Вони є тією частиною грошових відносин з приводу розподілу і перерозподілу ВВП, яка пов'язана з формуванням доходів одного з головних суб'єктів розподільчих відносин – держави.

Суб'єктами відносин у формуванні державних доходів є держава, з одного боку, і підприємства, установи, організації, населення – з іншого.

Вартісним виразом цих відносин, що виникають і функціонують об'єктивно, є фонди грошових коштів, якими розпоряджається держава. Державні доходи складають фінансову базу функціонування держави.

Залежно від рівня розміщення виділяють **централізовані** і **децентралізовані** державні доходи.

До **централізованих доходів** відносяться кошти, призначені для формування централізованих грошових фондів, – державного і місцевих бюджетів, державних цільових фондів. **Децентралізовані доходи** – це доходи державних підприємств, установ, організацій, які формуються переважно за рахунок їх прибутку і використовуються за місцем їх створення.

Перерозподільчі процеси, які здійснюються за допомогою державних фінансів, це явище *макрорівня*, проте роль державних фінансів виявляється також у формах і методах мобілізації фінансових ресурсів.

Залежно від **методів** акумуляції фінансових ресурсів можна виділити наступні групи державних доходів:

- ⇒ обов'язкові платежі і збори;
- ⇒ добровільні надходження;
- ⇒ емісія (включаючи як емісію грошей, так і кредитну емісію);
- ⇒ державний кредит;
- ⇒ надходження від роздержавлення і приватизації державного майна;
- ⇒ надходження від зовнішньоекономічної діяльності.

Джерелами формування державних доходів можуть бути:

- доходи, що одержані від розподілу знову створеної вартості, тобто національного доходу;
- доходи, що включаються до складу фонду відшкодування (наприклад, амортизаційні відрахування);
- доходи від реалізації національного багатства.

Державні доходи включають не тільки доходи від державної власності, а й доходи, що одержані державою в порядку перерозподілу від інших форм власності і населення.

Власні доходи держави формуються на основі реалізації її прав власника: доходи державних підприємств, установ і організацій і доходи, що отримуються від державного майна (землі, природних багатств і угідь).

Перерозподіл доходів підприємницьких структур колективної і приватної власності, а також доходів населення здійснюється на основі наданих державі прав у сфері регулювання і розподілу доходів.

Державні доходи можуть формуватися на *поворотній і безповоротній* основі. **Поворотні доходи** – це державні позики. До **безповоротних доходів** відносяться доходи безпосередньо держави і доходи, отримані від інших суб'єктів розподільчих відносин на законодавчій основі.

Центральне місце в системі доходів держави займають доходи державного і місцевих бюджетів, завдяки яким мобілізується основна частина фінансових ресурсів, необхідних для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Наприклад, в США через бюджет перерозподіляється 28% ВВП, в Німеччині – 40%, у Швеції – 50%. Україні бюджетні ресурси складають 34% фінансових ресурсів держави і близько 45% ВВП.¹

7.4. Економічна сутність і класифікація державних видатків

★ **Державні видатки** – це сукупність фінансових відносин з приводу використання централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування соціально-економічного розвитку держави.

За матеріальним змістом *державні видатки* – це сума коштів, які використовуються державою в процесі здійснення її фінансової діяльності. Через державні витрати здійснюється раціональне розміщення і ефективне використання державних коштів.

Функціонування державних видатків – це безперервний процес перерозподілу грошових фондів і створення нових фондів з вужчим цільовим призначенням. Отже, об'єктом державних видатків є грошові фонди, що формуються в процесі розподілу та перерозподілу частини валового внутрішнього продукту й спрямовуються на потреби суспільного розвитку.

У Бюджетному Кодексі України розмежовуються поняття *видатки бюджету* і *витрати бюджету*:

¹ Романенко О.Р. Фінанси: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.- 312 с., с.97.

- *видатки бюджету* – це кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум;
- *витрати бюджету* – це видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу.

Державні видатки залежать від ряду факторів: функцій держави, рівня соціально-економічного розвитку, адміністративно-територіального устрою держави тощо.

Відповідно до рівня розміщення державних доходів державні видатки також поділяються на *централізовані* (з бюджету і фондів цільового призначення) і *децентралізовані* (витрати підприємств державного сектору).

За роллю в суспільному виробництві і з урахуванням впливу державних витрат на процес розширеного відтворення їх поділяють на *поточні видатки* і *видатки на розвиток*.

- ★ *Поточні видатки* – це видатки бюджетів на фінансування мережі установ, підприємств, організацій і органів, фінансування заходів щодо соціального захисту населення. До поточних видатків відносяться витрати на науку, освіту, охорону здоров'я, культуру та інші.
- ★ *Видатки розвитку* – це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної і інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурного перетворення народного господарства; субвенції і інші витрати, пов'язані з розширеним відтворенням.

Відповідно до цільового призначення витрати класифікуються за статтями витрат, наприклад, капітальні вкладення, капітальний ремонт, оплата праці, послуг, матеріалів та ін.

За формами фінансування виділяють такі державні видатки: кошторисне фінансування, державне фінансування інвестицій, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії і виплати.

- ★ *Кошторисне фінансування* – це виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документа (кошторису). Воно охоплює такі напрями витрат, як соціальна сфера, соціальне забезпечення, фундаментальні дослідження, обороноздатність, управління. Кошторис – це документ, що визначає об'єм, цільовий напрям і щоквартальний розподіл коштів, що виділяються з бюджету на утримання установ. Всі установи, які фінансуються в кошторисному порядку, відносяться до бюджетних установ.

Державне фінансування інвестицій пов'язане з економічними функціями держави. Це державні інвестиції у галузі економічної інфраструктури, інвестиції в основні об'єкти економічного і соціального розвитку. Досвід провідних держав, свідчить про те, що в період трансформації економіки державі належить провідна роль у фінансуванні конкретних загальнодержавних структуроутворюючих інвестиційних програм.

- ★ *Бюджетні кредити – це фінансова підтримка державних і інших підприємств, у яких понад 50% майна є державною власністю. Ця підтримка здійснюється у вигляді бюджетних асигнувань на поворотній і платній (як правило) основі під затверджені проекти використання коштів. В Україні бюджетні кредити надає Міністерство фінансів на договірних умовах різним галузям на значно м'якших умовах, ніж це робиться комерційними установами.*
- ★ *Державні дотації – це форма бюджетного фінансування планово-збиткових підприємств, організацій і установ, що надають послуги або виробляють необхідні товари, витрати на виробництво яких перевищують ціну продажу.*
- ★ *Субсидія – це сума коштів, в грошовій або натуральній формі, яка виділяється певному суб'єктові господарювання для організації або підтримки якоїсь діяльності, доходи від якої на даний момент не покривають нормативного розміру витрат. Субсидія видається одноразово з державного, або місцевих бюджетів, або спеціальних фондів, завжди має цільовий характер і видається тільки під певне завдання. Субсидювання проводиться як на поворотній, так і на безповоротній основах, але переважаючою формою є безповоротні субсидії. Субсидія видається на певних умовах або безоплатно. Субсидії нерідко пов'язані з системою державної підтримки окремих видів діяльності, наприклад, малого бізнесу.*

В умовах ринкової економіки до субсидій у широкому значенні також належать трансферти, що мають характер субсидій.

Склад і напрями державних витрат визначаються характером функцій держави.

До державних витрат, пов'язаних з виконанням політичних функцій, належать: витрати на утримання державного апарату управління і влади; утримання армії; консульств; сплата внесків до бюджетів міжнародних організацій тощо.

До складу державних витрат, пов'язаних з виконанням економічних функцій входять державні інвестиції у галузі економічної інфраструктури, субсидії приватному сектору і державним корпораціям, витрати на зовнішньоекономічну діяльність тощо.

Соціальні функції держави здійснюються через забезпечення мінімального прожиткового рівня, сприяння розвитку освіти, культури, охорони здоров'я і охорони навколишнього природного середовища.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна сутність державних фінансів?
2. Яким чином держава може впливати на розподіл фінансових ресурсів?
3. Охарактеризуйте склад і структуру державних фінансів.
4. Назвіть і охарактеризуйте функції держави і державних фінансів в умовах ринкової економіки.
5. Дайте визначення поняття «фінансові ресурси держави».
6. Які фінансові ресурси знаходяться в розпорядженні держави?
7. Назвіть основні напрями використання фінансових ресурсів держави.
8. Що впливає на обсяг фінансових ресурсів держави?
9. Що являє собою *баланс фінансових ресурсів та витрат держави*, які його головні функції?
10. Охарактеризуйте складові частини *балансу доходів та витрат держави*.
11. У чому полягає сутність поняття «Державні доходи»?
12. Охарактеризуйте джерела і методи формування державних доходів.
13. Розкрийте соціально-економічну сутність державних видатків.
14. У чому полягають відмінності між поточними видатками і видатками розвитку?
15. Які існують форми фінансування державних видатків?
16. Як державні видатки пов'язані з функціями держави?

Питання до семінарського заняття

1. Сутність і призначення державних (публічних) фінансів.
2. Фінансові ресурси держави.
3. Державні доходи, їх джерела і методи мобілізації.
4. Державні видатки.

Тестові завдання

1. До сфери державних (публічних) фінансів входять такі ланки:

- а) державні цільові фонди;
- б) міжнародні фінанси;
- в) бюджет держави;
- г) державний кредит;
- д) фінанси підприємств державної форми власності.

2. Місцеві фінанси – це:

- а) сукупність місцевих бюджетів, які складаються, затверджуються і виконуються відповідними місцевими органами влади;
- б) обов'язкові платежі, які повністю зараховуються до відповідних місцевих бюджетів;

- в) кошти, які утворюються в складі місцевих бюджетів для покриття тимчасових касових розривів при їх виконанні;*
- г) сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу і використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення функцій і завдань, що покладаються на місцеві органи влади.*

3. До складу державних фінансових ресурсів відносяться:

- а) ресурси бюджетної системи;*
- б) ресурси міжнародних фінансових інституцій;*
- в) ресурси державних цільових фондів;*
- г) ресурси державних фінансових інституцій.*

4. Бюджет держави є складовою ланкою:

- а) місцевих фінансів;*
- б) фінансового ринку;*
- в) державних фінансів;*
- г) міжнародних фінансів.*

5. Як поділяються державні видатки в залежності від рівня розміщення державних доходів?

- а) централізовані видатки;*
- б) видатки домогосподарств;*
- в) децентралізовані видатки;*
- г) міжнародні видатки.*

6. Державні видатки класифікують:

- а) за роллю в суспільному виробництві;*
- б) за цільовим призначенням;*
- в) за формами фінансування;*
- г) немає правильної відповіді.*

7. Виділіть групи державних доходів в залежності від методів акумуляції фінансових ресурсів:

- а) обов'язкові платежі і збори;*
- б) грошова і кредитна емісія;*
- в) державний кредит;*
- г) надходження від роздержавлення і приватизації державного майна;*
- д) немає правильної відповіді.*

8. Категорії «державні (публічні) фінанси» властиві три ознаки, які діють лише в сукупності, – це:

- а) завжди грошові відносини;*
- б) грошові відносини, викликані фактором наявності міжнародних фінансових інституцій;*
- в) відносини перерозподілу уже розподіленого сукупного продукту.*
- г) грошові відносини, викликані фактором наявності держави як органу управління;*

9. Джерелами формування державних доходів можуть бути:

- а) доходи домогосподарств, що витрачаються на освіту членів сім'ї;*
- б) доходи, що одержані від розподілу новоствореної вартості, тобто національного доходу;*
- в) доходи, що включаються до складу фонду відшкодування;*
- г) доходи від реалізації національного багатства.*

10. До державних безповоротних доходів належать:

- а) державні позики;*
- б) доходи безпосередньо держави;*
- в) доходи, що надходять державі від інших суб'єктів розподільчих відносин на законодавчій основі;*
- г) усі відповіді правильні.*

Питання для самостійного вивчення

1. Необхідність і зміст державних (публічних) фінансів.
2. Особливості формування фінансових ресурсів держави в Україні.
3. Правові й організаційні основи функціонування державних (публічних) фінансів в Україні

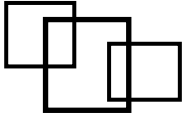
Теми рефератів

1. Еволюція науки про державні фінанси.
2. Становлення та розвиток державних (публічних) фінансів.
3. Державні (публічні) фінанси в системі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту

Базові терміни і поняття

Державні (публічні) фінанси, структура державних (публічних) фінансів, функції державних (публічних) фінансів, фінансові ресурси держави, державні доходи, державні видатки, баланс фінансових ресурсів та витрат держави.

РОЗДІЛ 8.



БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

8.1. Соціально- економічна сутність, необхідність та призначення бюджету

Бюджет держави є центральною ланкою фінансової системи будь-якої країни, складовою державних фінансів.

У фінансовій теорії і практиці його розглядають з двох позицій:

⇒ за сутністю економічної категорії;

⇒ за матеріальним вираженням цієї категорії.

Як *об'єктивна економічна категорія* бюджет відображає частину розподільчих відносин, пов'язану з формуванням і використанням основного централізованого фонду грошових коштів держави. Специфіка цих відносин як частини фінансових полягає в тому, що вони, по-перше, виникають в розподільчому процесі, неодмінним учасником якого є держава (в особі відповідних органів влади), і по-друге, пов'язані з формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів, призначеного для задоволення загальнодержавних потреб.

Бюджетні відносини характеризуються великим різноманіттям, оскільки опосередковують різні напрями розподільчого процесу (між секторами економіки, сферами суспільної діяльності, галузями економіки, територіями країни) і охоплюють всі рівні господарювання (державний, республіканський, місцевий).

Бюджетним відносинам властивий об'єктивний характер. Він обумовлений тим, що в руках держави щорічно має концентруватися певна частка ВВП, необхідна для задоволення соціально-культурних потреб громадян, вирішення оборонних завдань, покриття загальних витрат державного управління. В процесі функціонування бюджетні відносини отримують відповідне їм *матеріально-речове втілення*; вони матеріалізуються в бюджетному фонді країни, що має складну організаційну структуру. Конкретна величина бюджетного фонду, що відображає ступінь централізації фінансових ресурсів в руках держави, залежить від ряду чинників: рівня розвитку економіки; методів господарювання на підприємствах, в організаціях, установах; вирішуваних суспільством економічних і соціальних завдань.

Отже, головними ознаками бюджетних відносин є такі:

⇒ розподільчий характер;

⇒ вартісне вираження бюджетних відносин (їх носієм є гроші);

⇒ формування і використання централізованого фонду грошових коштів, як кінцевої мета бюджетних відносин.

Окрім валового внутрішнього продукту джерелом формування основного центра-

лізованого фонду держави є національне багатство, а також зовнішні надходження. Суб'єктами бюджетних відносин виступають, з одного боку, держава, з іншого – юридичні і фізичні особи; а об'єктом – є валовий внутрішній продукт і національне багатство.

Сукупність бюджетних відносин з формування і використання бюджетного фонду країни складає поняття *бюджету держави*.

Отже, ***бюджет держави*** як об'єктивна економічна категорія – це сукупність грошових відносин, що складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу перерозподілу ВВП і національного багатства, з метою формування і використання основного централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Бюджет, як самостійна економічна категорія, має певні *особливості*, до яких належать наступні:

- ⇒ бюджет є особливою економічною формою перерозподільчих відносин, пов'язаних з відособленням частини ВВП в руках держави і її використанням з метою задоволення потреб всього суспільства і окремих його державно-територіальних формувань;
- ⇒ за допомогою бюджету відбувається перерозподіл ВВП і національного багатства між галузями економіки, територіями країни, сферами суспільної діяльності;
- ⇒ пропорції бюджетного перерозподілу вартості визначаються потребами розширеного відтворення в цілому і завданнями, що стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку;
- ⇒ область бюджетного розподілу займає центральне місце у складі державних фінансів, що обумовлене ключовим положенням бюджету в порівнянні з іншими ланками.

Бюджет як економічна категорія має наступні ознаки: історичність, плановість, юридичний характер і термін дії (рис.8.1)

Сутність державного бюджету як економічної категорії проявляється через *розподільчу і контрольну функції*.

Завдяки *розподільчій функції* відбувається концентрація грошових коштів в руках держави і їх використання з метою задоволення загальнодержавних потреб. Зміст розподільчої функції бюджету визначається процесами розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів між різними підрозділами суспільного виробництва. Вона характеризується багатократністю розподілу, проявляється в усіх сферах суспільних відносин і використовується державою для регулювання економічного і соціального розвитку.

1.	<i>Історичність</i>	Бюджет як категорія сформувався історично, має свої специфічні риси зародження в різних країнах, які проявляються і в сучасних умовах
2.	<i>Плановість</i>	Основою функціонування бюджету є його плановий характер
3.	<i>Юридичний характер</i>	Бюджет має силу нормативного акту
4.	<i>Термін дії</i>	Бюджет складається і функціонує упродовж встановленого терміну

Рис. 8.1. Ознаки бюджету.

Контрольна функція дає змогу перевіряти своєчасність і повноту надходжень коштів, ефективність їх використання та дає можливість виявляти недоліки в управлінні фінансами й урегулювати їх. Основу контрольної функції становить рух бюджетних ресурсів, який відображається у відповідних показниках бюджетних надходжень та видатків.

Бюджет держави, як об'єктивна економічна категорія, за умови її матеріалізації набуває конкретних речових форм. Як матеріальне вираження економічної категорії, бюджет розглядається:

- ⇒ за матеріальним змістом;
- ⇒ за формою;
- ⇒ за організаційною будовою;
- ⇒ за правовим характером.

За матеріальним змістом бюджет є основним централізованим фондом грошових коштів держави.

Він характеризується такими ознаками:

- ⇒ винятковим правом держави (в особі уповноважених органів) на розпорядження коштами фонду;
- ⇒ державно-правовим регулюванням процесу формування і використання коштів фонду;
- ⇒ одностороннім рухом грошових коштів в процесі формування і використання коштів фонду;
- ⇒ динамічністю бюджетного фонду, що передбачає постійний рух як за надходженнями, так і за видатками;
- ⇒ мобільністю і масштабністю бюджету, що обумовлюється значною часткою фінансових ресурсів, що перерозподіляються через бюджет держави.

За формою прояву державний бюджет є основним фінансовим планом держави, у якому відображаються результати розподільчих процесів, що реалізуються через бюджетні відносини.

У бюджеті відображаються джерела та обсяги надходжень, напрями розподілу та використання коштів централізованого грошового фонду держави.

Складовими бюджету як фінансового плану є:

- ⇒ поточний бюджет;
- ⇒ бюджет розвитку;
- ⇒ загальний фонд бюджету;
- ⇒ спеціальний фонд бюджету.

За організаційною будовою бюджет України є центральною ланкою фінансової системи суспільства та основною ланкою державних фінансів, яка має власну структуру, відображену в бюджетній системі. **Бюджет держави включає державний бюджет і місцеві бюджети.**

За правовим характером бюджет держави є юридичним актом.

В Україні державний бюджет щорічно розглядається і затверджується Верховною Радою України як закон України. На місцевому рівні приймають рішення місцевих органів влади про місцеві бюджети. Як закон так і рішення про бюджет є обов'язковими для виконання усіма суб'єктами відносин, пов'язаних з формуванням і використанням коштів бюджетів.

На формування і використання державного бюджету впливають політичні, економічні та соціальні фактори. Економічна природа бюджету проявляється в тому, що з його допомогою держава надає суспільству блага і послуги, що істотно впливають на рівень і якість життя. До таких благ належать оборона країни, національна безпека і правопорядок, благоустрій, освіта, охорона здоров'я, наука, культура, охорона природного довкілля тощо.

Основне призначення бюджету – забезпечення фінансовими ресурсами потреб економічного і соціального розвитку країни на основі розподілу і перерозподілу ВВП в державі.

8.2. Бюджетна політика і бюджетний механізм

Ефективність формування та використання бюджету залежить від системи управління бюджетом, яка регламентується бюджетною політикою держави та реалізується через бюджетний механізм.

Бюджетна політика є складовою частиною економічної і фінансової політики держави.

Бюджетна політика держави – діяльність органів державної влади та державного управління, органів місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин, а також засобів бюджетної тактики для їх досягнення.

Основною бюджетної політики є розробка напрямів використання бюджету відповідно до засад соціально-економічного розвитку суспільства. Для цього держава визначає конкретні форми, методи і види організації бюджетних відносин. Практична реалізація бюджетної політики полягає в сукупності заходів довгострокового (стратегічного) і короткострокового (тактичного) характеру, здійснюваних державою через бюджетну систему.

Отже, в узагальненому вигляді податкова політика – це діяльність держави по використанню бюджетних відносин для забезпечення соціально економічного розвитку суспільства.

Бюджетна політика обумовлюється економічними відносинами, економічним базисом і безпосередньо пов'язана з економікою. Зміст бюджетної політики полягає у визначенні курсу, завдань і напрямів діяльності держави у сфері формування і використання бюджетного фонду.

Основні завдання бюджетної політики приведені на рис. 8.2.

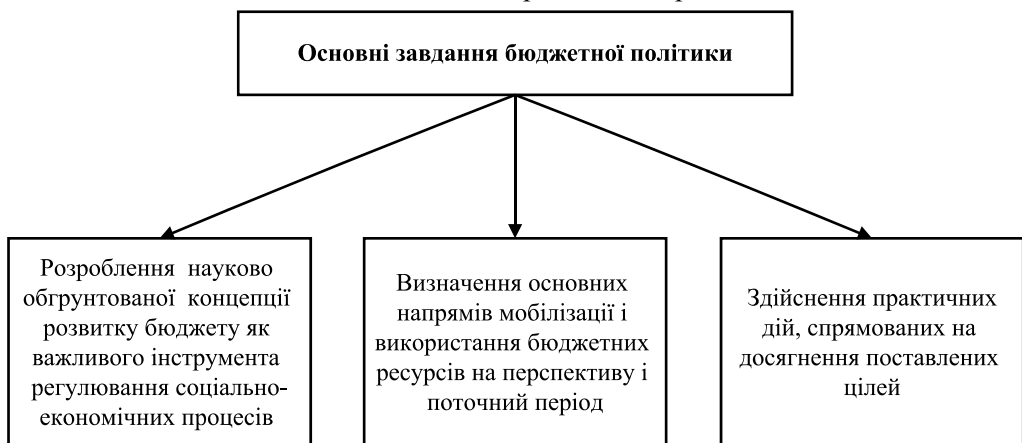


Рис. 8.2. Завдання бюджетної політики.

На бюджетну політику здійснюють вплив внутрішні і зовнішні чинники. *Внутрішніми чинниками* є: стан розвитку економіки і соціальної сфери, організація грошового обігу і стабільність грошової одиниці, стан розвитку кредитування тощо. До *зовнішніх чинників* належать експортні можливості самих держав, залежність держави від економічних взаємовідносин з іншими державами тощо.

На практиці бюджетна політика потребує правового оформлення, яке реалізується в законодавчих і нормативних актах.

Залежно від періоду і характеру вирішуваних завдань бюджетна політика поділяється на бюджетну стратегію і бюджетну тактику. **Бюджетна стратегія** – тривалий курс бюджетної політики, розрахований на перспективу, що передбачає вирішення глобальних завдань, визначених економічною стратегією. **Бюджетна тактика** – форма реалізації бюджетної стратегії, комплекс адаптивних заходів впливу держави на стан функціонування конкретних бюджетних взаємовідносин з метою надання їм параметрів, визначених завданнями бюджетної стратегії.

Бюджетна стратегія, як складова економічної стратегії, має корелювати з політичною, соціальною, гуманітарною, військовою та іншими стратегіями держави. Метою стратегії має бути забезпечення відповідних цілей держави, в незалежності від впливу з боку зовнішніх сил або обставин.

На відміну від бюджетної стратегії, спрямованої на вирішення перспективних завдань, *бюджетна тактика* охоплює переважно поточні питання і спрямована на вирішення завдань конкретного етапу розвитку суспільства методом своєчасної зміни способів організації бюджетних відносин, переорієнтації бюджетного механізму, перерозподілу фінансових ресурсів.

Бюджетна стратегія формується, як правило, під впливом політичних і ідеологічних засад, а тактика безпосередньо залежить від дій держави і може мати самостійний характер.

Тактичні дії держави знаходять своє відображення:

- ⇒ у бюджетному законодавстві;
- ⇒ у нормативних актах КМ України, інших органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування;
- ⇒ у щорічних бюджетах;
- ⇒ у бюджетних програмах.

Реалізація бюджетної політики здійснюється за допомогою бюджетного механізму. Бюджетний механізм є найдинамічнішою частиною бюджетної політики.

Держава формує бюджетний механізм відповідно до бюджетної стратегії. В цілому **бюджетний механізм розглядається як система встановлених державою форм і методів організації бюджетних відносин.** У практичному плані бюджетний механізм – це налагоджена економічна структура, що відображає послідовність і способи дій відповідних державних органів в процесі мобілізації і використання бюджетних коштів.

Структура фінансового механізму відрізняється великою складністю. До неї входять різноманітні організаційні форми, форми бюджетного забезпечення, методи і інструменти бюджетного регулювання, бюджетні стимули і санкції, які можна об'єднати у відповідні підсистеми (рис.8.3).

Бюджетний механізм відіграє визначальну роль у функціонуванні бюджетної системи. Проте аналіз функціонування бюджетного механізму і бюджетної політики України за роки її незалежності свідчить про їх недостатнє сприяння позитивним результатам соціально-економічного розвитку. У зв'язку з цим необхідно вирішити цілий ряд завдань в умовах поглиблення ринкових перетворень в державі (рис. 8.4).

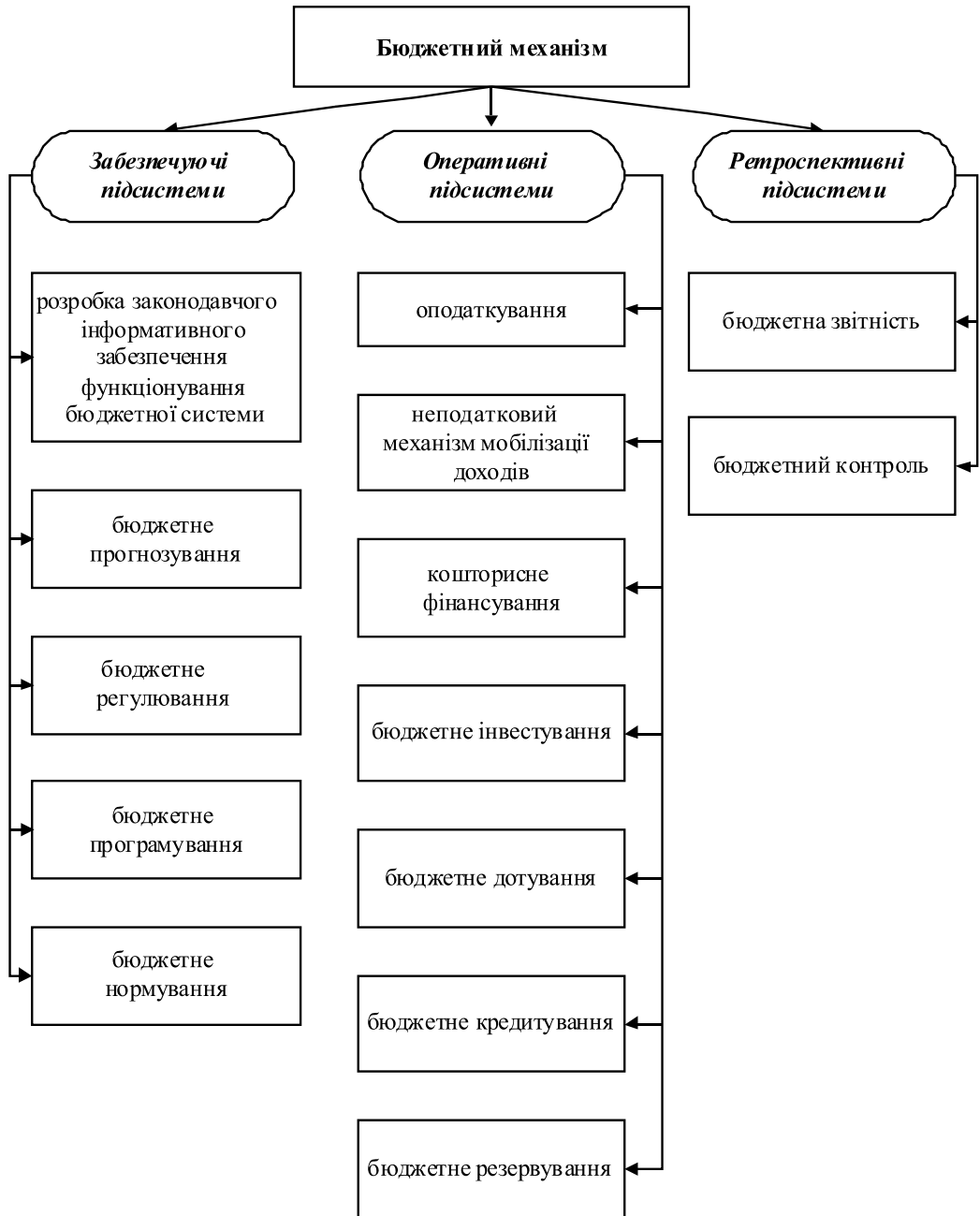
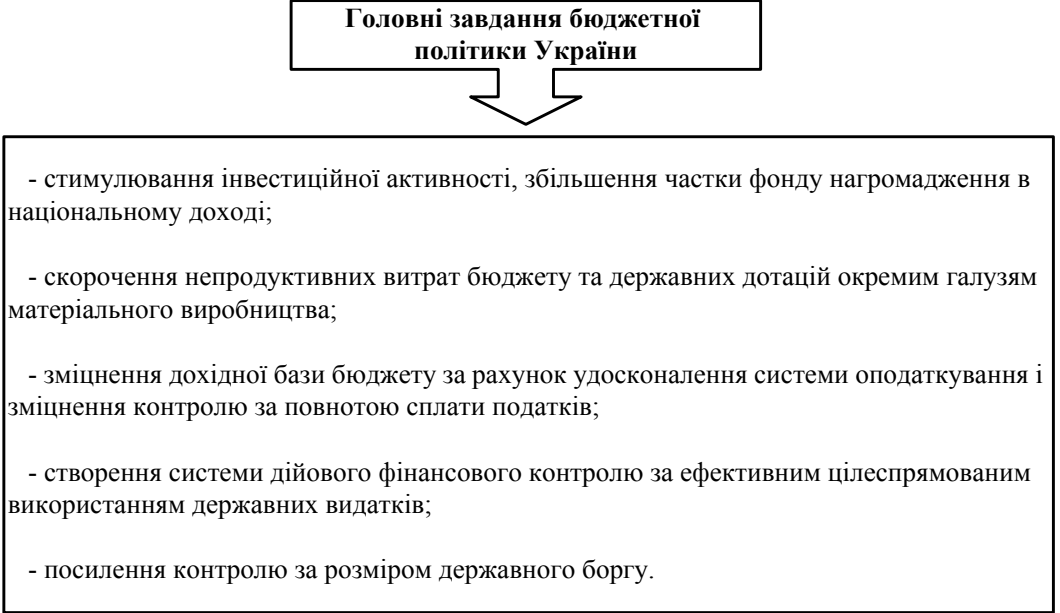


Рис. 8.3. Підсистеми бюджетного механізму.

**Головні завдання бюджетної
політики України**



- стимулювання інвестиційної активності, збільшення частки фонду нагромадження в національному доході;
- скорочення непродуктивних витрат бюджету та державних дотацій окремим галузям матеріального виробництва;
- зміцнення дохідної бази бюджету за рахунок удосконалення системи оподаткування і зміцнення контролю за повнотою сплати податків;
- створення системи дійового фінансового контролю за ефективним цілеспрямованим використанням державних видатків;
- посилення контролю за розміром державного боргу.

Рис. 8.4. Завдання бюджетної політики України в умовах поглиблення ринкових реформ.

8.3. Бюджетний устрій та бюджетна система

У державних формуваннях будь-якого типу обов'язковим елементом є бюджетна система. Структура бюджетної системи визначається бюджетним устроєм.

★ *Бюджетний устрій* – організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура, розподіл доходів і видатків між окремими ланками, правові основи функціонування бюджетів, встановлення характеру взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

Бюджетний устрій базується на економічних відносинах і юридичних нормах, що визначають компетенцію центральних і місцевих органів влади по здійсненню бюджетного процесу, по взаємовідносинах між різними видами бюджетів тощо.

Бюджетний устрій знаходиться в безпосередній залежності від державного устрою (федеральна або унітарна держава). В унітарних державах (Японія, Італія, Франція, Англія, Україна, Польща), як правило, є два рівні бюджетів: державний і місцеві. У федеральних державах (Росія, США, Німеччина, Канада і ін.) – три ланки: федеральний бюджет, бюджети членів федерації (штатів, кантонів, республік) і місцеві бюджети. Різноманітністю відрізняється і система місцевих бюджетів, що відповідає адміністративно-територіальному поділу відповідної країни.

Бюджетний устрій України визначається державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом України

Головне місце в бюджетному устрої займає бюджетна система.

★ *Бюджетна система* – заснована на економічних відносинах і правових нормах сукупність бюджетів окремих адміністративно-територіальних формувань кожної держави.

Правові основи бюджетної системи України встановлюють Конституція України і Бюджетний кодекс України, інші законодавчі акти. Складовими елементами бюджетної системи є її структура, принципи побудови і організація функціонування.

Структурно бюджетна система України складається з державного бюджету України та місцевих бюджетів.

До місцевих бюджетів належать: бюджет АР Крим, обласні, районні бюджети і бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (в т.ч. районів у містах). Всі ці бюджети є окремими ланками бюджетної системи. Схематично структура бюджетної системи зображена на рис.8.5.

Взаємозв'язок між усіма ланками бюджетної системи забезпечується за допомогою зведених бюджетів. Зведений бюджет – це сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Сукупність всіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України, є зведеним бюджетом України.

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету АРК, та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя. Зведений бюджет АРК включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського АРК значення. Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області. Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району. Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району у місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Бюджетним кодексом України визначені **основні принципи бюджетної системи України:**

- 1) принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку і звітності;
- 2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати об'єму надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;
- 3) принцип самостійності – Державний бюджет України і місцеві бюджети є самостійними. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради АРК та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;

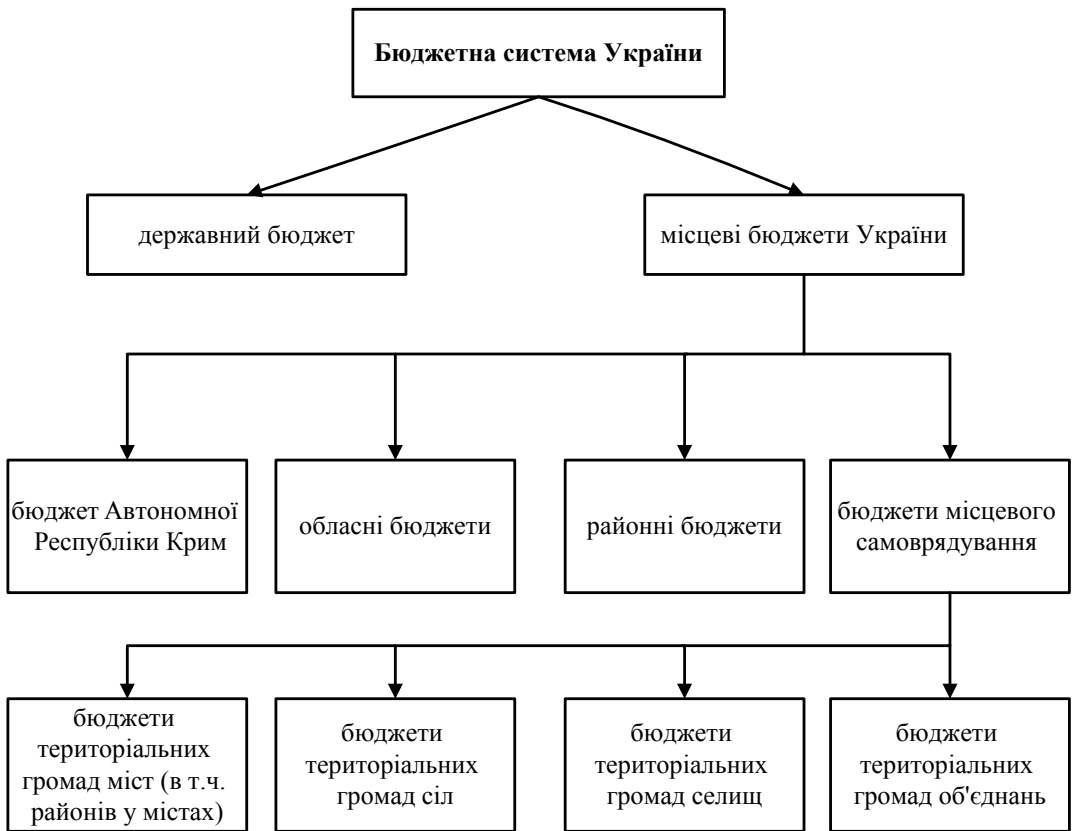


Рис. 8.5. Структура бюджетної системи України.

- 4) *принцип повноти* – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування;
- 5) *принцип обґрунтованості* – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;
- 6) *принцип ефективності та результативності* – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, через забезпечення якісного надання гарантованих послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;
- 7) *принцип субсидіарності* – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача;

- 8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;
- 9) принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;
- 10) принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

В ході реалізації основ державної бюджетної політики всі принципи бюджетної системи діють і застосовуються в бюджетному процесі в єдності і взаємозв'язку.

8.4. Економічна сутність і склад доходів бюджету

Доходи бюджету – об'єктивне економічне явище, пов'язане з сукупністю економічних відносин з приводу розподілу і перерозподілу ВВП з метою формування основного централізованого фонду грошових коштів держави. За своєю суттю доходи бюджету, з одного боку, є результатом розподільчих процесів, а з іншого – об'єктом подальшого розподілу на окремі цільові фонди відповідно до функцій держави.

По своєму матеріально-речовому втіленню доходами бюджету є грошові кошти, що надходять в безоплатному і безповоротному порядку, відповідно до бюджетного і податкового законодавства, в розпорядження органів державної влади. Їх склад, форми мобілізації залежать від системи і методів господарювання, а також від економічних завдань, що вирішуються суспільством в той або інший період.

Доходи бюджету – частина централізованих фінансових ресурсів держави, необхідних для виконання її функцій; фінансова база діяльності держави. Залежно від порядку формування системи державних доходів їх поділяють на *централізовані* (що акумулюються у бюджетах та державних цільових фондах) та *децентралізовані* (що знаходяться у розпорядженні державних підприємств).

Доходи бюджету виражають економічні відносини, що виникають в процесі формування основного загальнодержавного фонду грошових коштів і надходять в розпорядження органів державної влади і управління.

Формою прояву цих відносин виступають різні види платежів юридичних і фізичних осіб до бюджету. Склад доходів державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України і законами про державний бюджет на відповідний бюджетний рік.

В процесі мобілізації коштів держава може використовувати як загальні методи, властиві усім суб'єктам фінансових відносин, так і специфічні методи. *Загальними методами* є мобілізація доходів від продуктивної діяльності, від майна і державних угідь, позики. До *спеціальних методів* належать податковий і емісійний.

Основне джерело доходів бюджету – ВВП, який створюється працею фізичних осіб і діяльністю суб'єктів господарювання у виробничій сфері. У дохідній частині бюджету зосереджується та частина ВВП, яка у процесі розподілу і перерозподілу доходів і нагромаджень може бути спрямована на розвиток економіки держави, со-

ціальний захист населення, соціально-культурні заходи, потреби оборони, управління тощо. Основною формою доходів бюджету є податки.

Складовою частиною доходів бюджету є чистий дохід державного сектора економіки, що є власністю самої держави.

Відповідно до Бюджетного кодексу України доцільно розрізняти такі кошти бюджетів :

- ⇒ **доходи бюджету** – усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України;
- ⇒ **надходження до бюджету** – кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами влади АРК або органами місцевого самоврядування. Такі надходження формуються в результаті випуску державних та місцевих позик;
- ⇒ **кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування** – податки і збори, що закріплені на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування і враховуються при визначенні об'ємів міжбюджетних трансфертів.

Доходи бюджетів (державного, місцевих) класифікують за різними ознаками (див. рис. 8.6).

В Бюджетному кодексі України (стаття 9) класифікація доходів бюджету здійснюється за такими розділами:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) і місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Неподатковими надходженнями визнаються:

- ⇒ доходи від власності та підприємницької діяльності;
- ⇒ адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- ⇒ надходження від штрафів і фінансових санкцій;
- ⇒ інші неподаткові надходження.

Доходи від операцій з капіталом включають:

- ⇒ надходження від продажу землі і нематеріальних активів;
- ⇒ надходження коштів від реалізації безхазяйного майна, кладів;
- ⇒ надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і коштовних каменів;
- ⇒ надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву; інші.



Рис. 8.6. Класифікаційне угруповання доходів бюджету.¹

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. – К.: Знання, 2008.- 611 с., с.161.

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній і безповоротній основі.

За відношенням до бюджетної системи доходи бюджету поділяються на ті, що заховуються до державного бюджету; до місцевих бюджетів та змішані доходи.

Доходи місцевих бюджетів становлять основу фінансів місцевого самоврядування; вони формуються за рахунок *власних, закріплених та регулюючих доходів*. До *власних доходів* належать місцеві податки і збори, доходи від державного майна місцевого значення та від діяльності комунальних підприємств. *Закріпленими доходами* місцевих бюджетів є кошти, які за нормативними актами віднесені до бюджетів відповідних рівнів, вони утворюють основу дохідної частини кожного бюджету. *Регулюючими* є доходи, які щорічно перерозподіляються між різними ланками бюджетної системи, зокрема із Державного бюджету до бюджетів нижчого рівня.

У сучасних умовах в Україні близько 80% усіх доходів зведеного бюджету України формують податкові надходження.

8.5. Видатки бюджету, їх сутність, склад і класифікація

Видатки бюджету виражають економічні відносини, що виникають у зв'язку з використанням коштів загальнодержавного грошового фонду. Формою прояву цих відносин виступають конкретні види бюджетних видатків, причому їх різноманіття обумовлене дією цілого ряду чинників: природою і функціями держави, рівнем соціально-економічного розвитку країни, розгалуженістю зв'язків бюджету з національною економікою, адміністративно-територіальним устроєм держави тощо.

За *матеріально-речовим втіленням* бюджетними видатками є грошові кошти, що направляються на забезпечення завдань і функцій держави. Видатки бюджету відіграють головну роль у фінансовому забезпеченні потреб соціально-економічного розвитку суспільства.

Відповідно до Бюджетного кодексу України *видатки бюджету* – це кошти, що направляються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету *не належать*:

- ⇒ погашення боргу;
- ⇒ надання кредитів з бюджету;
- ⇒ розміщення бюджетних коштів на депозитах;
- ⇒ придбання цінних паперів;
- ⇒ повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) тощо.

Поняття «*видатки*» в Кодексі розкривається за допомогою поняття «*витрати*», а витрати – за допомогою видатків, зокрема підкреслюється, що *витрати бюджету* – це *видатки бюджету і (плюс) погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів*. (Тобто поняття «*витрати*» – ширше за поняття «*видатки*»).

Видатки здійснюються на стадії розподілу ВВП, характеризуються одностороннім рухом грошових коштів ($\Gamma \rightarrow$) і не обмінюються на відповідні еквіваленти. *Витрати* здійснюються відповідними суб'єктами на стадії обміну, характеризуються двостороннім рухом вартості ($\Gamma \rightarrow \Gamma$), тобто обмінюються на необхідний еквівалент вартості товарів чи послуг.

При здійсненні видатків бюджету відбувається рух бюджетних коштів від держави до розпорядників бюджетних коштів. Отже, розпорядники бюджетних коштів є суб'єктами бюджетних відносин, через яких забезпечується виконання видаткової частини бюджету (рис.8.7).

Розпорядниками бюджетних коштів є керівники бюджетних установ, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків бюджету.

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження.

Бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

За обсягом наданих прав розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів і розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (рис.8.8).

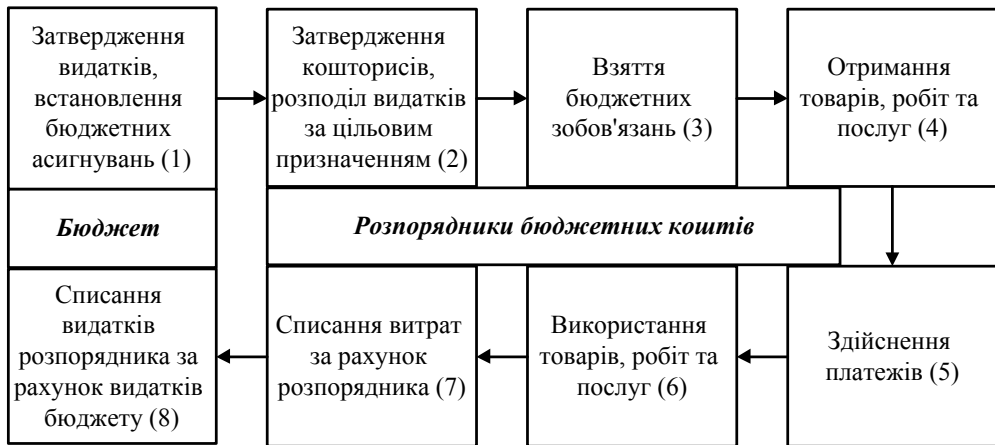


Рис. 8.7. Взаємозв'язок видатків бюджетів з витратами розпорядників бюджетних коштів.¹

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень. **Бюджетне призначення** – повноваження, надане головному розпорядникові бюджетних коштів Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

При дослідженні сутності бюджетних видатків необхідно базуватися на тому, що бюджетні витрати мають певний економічний зміст, обумовлений суспільним способом виробництва, природою і функціями держави, відіграють вирішальну роль в задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країни.

Розподільчі процеси, пов'язані з видатками бюджетів, характеризуються різноманітністю та взаємозв'язком. У основі розподілу коштів бюджетного фонду лежать

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. – К.: Знання, 2008.- 611 с., с.166.

функції держави, визначені Конституцією України.

Саме функції держави є головним чинником, що впливає на об'єми витрат бюджетів, їх розподіл і використання. Тому, в теорії і на практиці при складанні бюджету виходять не з об'ємів доходів, а з потреби у видатках.

В процесі використання коштів бюджетного фонду держава вступає у грошові відносини з різноманітними суб'єктами (підприємствами, організаціями, установами, фізичними особами, іноземними державами та міждержавними об'єднаннями тощо) з приводу їх фінансування, соціальних виплат, бюджетного регулювання, повернення державних позик тощо.

Сукупність цих грошових відносин і складає зміст *видатків бюджетів* як об'єктивного економічного поняття.

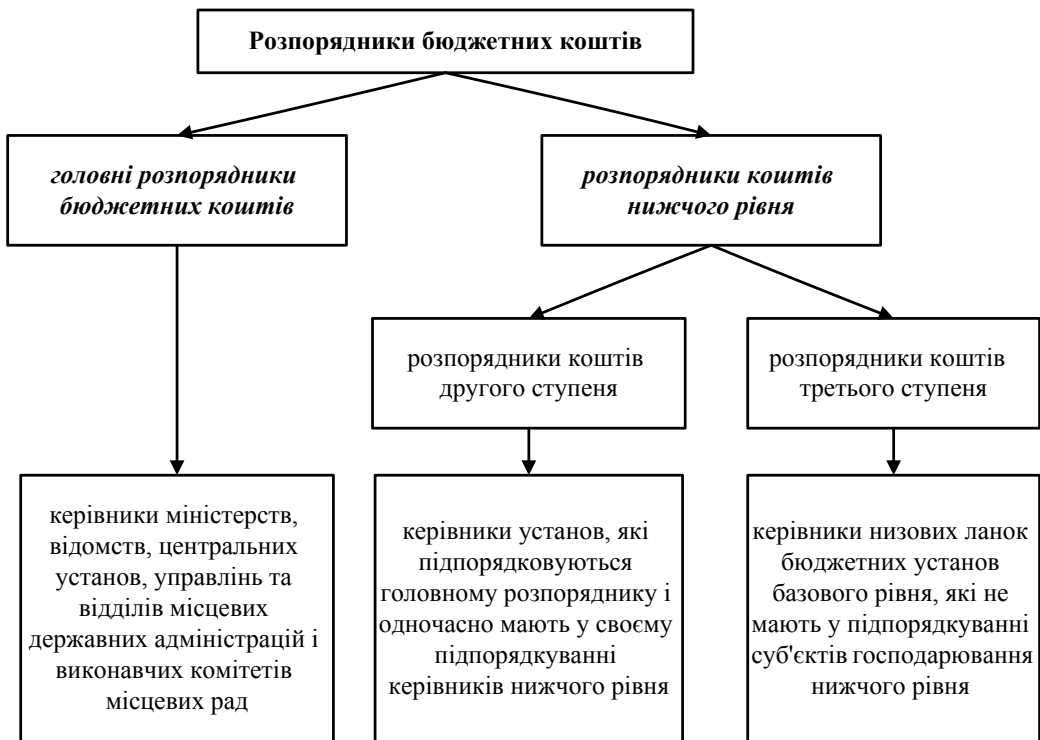


Рис. 8.8. Склад розпорядників бюджетних коштів.

Як об'єктивне економічне поняття видатки бюджетів набувають конкретних матеріальних форм в результаті прийняття законодавчих актів.

До таких форм належать:

- кошторисне фінансування;
- бюджетні інвестиції;
- державні трансферти;
- бюджетні кредити;
- бюджетні резерви.

Саме цим забезпечується єдність теорії і практики організації видатків бюджетів.

Видатки бюджетів проявляються за допомогою конкретних їх видів, які мають кількісні і якісні характеристики. Якісна характеристика дає можливість встановити

економічну природу і суспільне призначення кожного виду бюджетних витрат, а кількісна – їх величину.

Видатки бюджетів характеризуються певними ознаками. Наукова класифікація видатків бюджету за основними ознаками, наведена в рис.8.9.¹

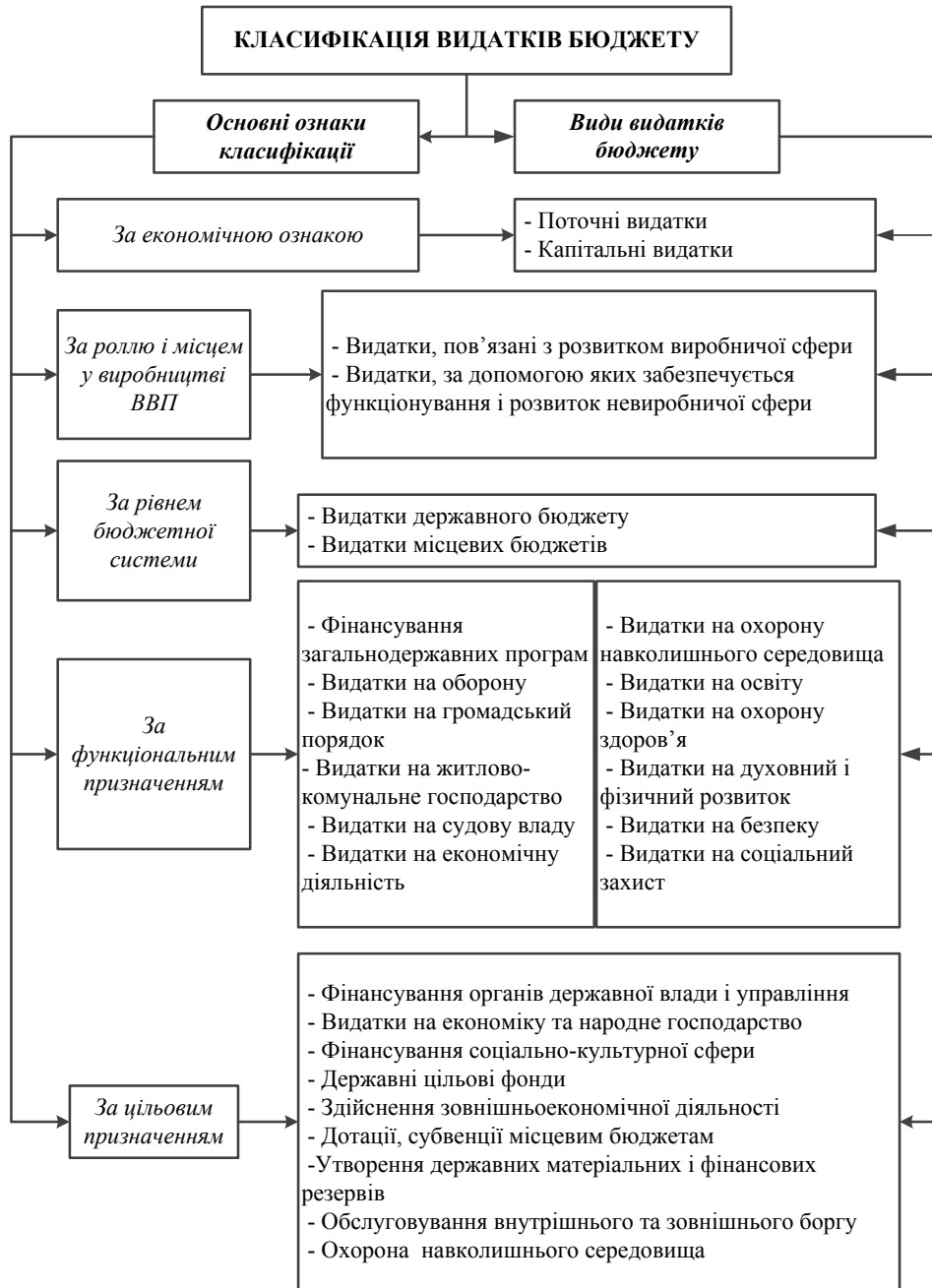


Рис. 8.9. Класифікація видатків бюджету.

¹ Біла О.Г., Чуй І.Р. Фінанси: Навч. посіб.- Львів: «Магнолія 2006», 2012.- 390 с., с.124

Класифікація видатків бюджету відповідно до Бюджетного кодексу України (стаття 10) наведена на рис. 8.10.

Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при використанні програмно-цільового методу в бюджетному процесі. Цей метод базується на визначенні результатів, яких необхідно досягти в державному секторі в результаті реалізації цих програм, і найбільш оптимальних об'ємів ресурсів, для досягнення цих результатів. Програмна класифікація витрат і кредитування державного бюджету (місцевого бюджету) формується Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) на основі пропозицій, поданих головними розпорядниками бюджетних коштів під час складання проекту закону про Державний бюджет (проекту рішення про місцевий бюджет) в бюджетних запитах.



Рис. 8.10. Класифікація видатків бюджету (згідно з Бюджетним кодексом України).

Відомча класифікація видатків бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів. На її основі Державне казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижнього рівня та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів і одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру.

Функціональна класифікація видатків бюджету має наступні рівні деталізації:

- ⇒ *розділи*, в яких систематизуються видатки та кредитування бюджету, пов'язані з виконанням функцій держави, АР Крим чи місцевого самоврядування;
- ⇒ *підрозділи та групи*, в яких конкретизуються видатки та кредитування бюджету на виконання функцій держави, АР Крим чи місцевого самоврядування.

За економічною класифікацією видатків бюджету їх поділяють на поточні та капітальні. *Поточні видатки* – це видатки бюджетів на утримання бюджетних установ, органів та організацій, фінансування заходів соціального захисту населення тощо. До них, наприклад, відносяться видатки на:

- ⇒ оплату праці працівників бюджетних установ і нарахування на заробітну плату;
- ⇒ придбання товарів і матеріалів;

- ⇒ відрядження;
- ⇒ оплату комунальних послуг і енергопостачання тощо.

Капітальні видатки (видатки розвитку) – видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності. Прикладом таких видатків є фінансування капіталовкладень, структурної перебудови, субвенції та інші видатки, пов'язані із розширеним відтворенням виробництва і соціальної сфери.

У складі видатків бюджету виділяються *видатки споживання* і *видатки розвитку* відповідно до бюджетної класифікації.

Видатки бюджету *в залежності від рівня бюджетної системи* поділяються на *видатки Державного бюджету України* і *видатки місцевих бюджетів*. Враховуючи різні види повноважень органів державної влади, управління і місцевого самоврядування видатки бюджетів ділять на три групи:

- ⇒ видатки на здійснення неделегованих державних повноважень, які не можуть бути передані місцевому самоврядуванню (на забезпечення конституційного устрою, державної цілісності і суверенітету, незалежного судочинства);
- ⇒ видатки на здійснення делегованих повноважень (витрати, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання АРК і місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності);
- ⇒ видатки на здійснення власних повноважень (витрати на реалізацію прав і обов'язків АРК і місцевого самоврядування, що мають місцевий характер і визначені законами України).

Розподіл видатків бюджетів між ланками бюджетної системи здійснюється на основі ряду *принципів*:

- *принципу значимості* (заходи державного значення фінансуються з державного бюджету, а місцевого значення – з місцевих бюджетів);
- *територіального принципу* (фінансування підприємств, установ, організацій має здійснюватися з бюджету тієї територіальної громади або регіону, на території якої вони знаходяться);
- *відомчого принципу* (означає забезпечення фінансування підприємств, організацій і установ з відповідного бюджету за підпорядкуванням);
- *субсидіарного принципу* (розподіл видатків між бюджетами має базуватися на максимально можливому наближенні надання гарантованих послуг до безпосереднього їх споживача).

Практичне спрямування видатків відповідно до затвердженого бюджету здійснюється за допомогою *бюджетного фінансування*.

★ ***Бюджетне фінансування*** – це сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного і безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом.

Бюджетному фінансуванню властиві такі *ознаки*:

- ✓ є однією з найважливіших форм фінансування видатків бюджету;
- ✓ безповоротність надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам;
- ✓ надання цих коштів здійснюється на проведення заходів, передбачених бюджетом;
- ✓ перелік цих заходів відповідає функціям держави;
- ✓ бюджетне фінансування з боку держави є формою фінансового механізму, а з боку суб'єктів господарювання – однією з форм фінансового забезпечення.

Процес бюджетного фінансування здійснюється у встановленому Бюджетним кодексом України порядку органами Державної казначейської служби України.

Бюджетне фінансування базується на основі цілого ряду наукових принципів (рис. 8.11).

Безпосередньо бюджетне фінансування здійснюється з допомогою встановлених форм. **Форми бюджетного фінансування** – способи надання бюджетних коштів на заходи, передбачені в бюджеті відповідно до наукових принципів.

Виділяються три основні форми бюджетного фінансування:

- ⇒ *кошторисне фінансування* – виділення державою бюджетних коштів відповідно до затверджених бюджетів і бюджетних розписів бюджетним установам на цілі, передбачені їх кошторисами;
- ⇒ *бюджетне інвестування* – виділення бюджетних коштів на інвестиційну або інноваційну діяльність;
- ⇒ *державні трансферти* – державні субсидії, державні субвенції, державні дотації і державна допомога населенню.

Основними **методами бюджетного фінансування** є метод єдиного казначейського рахунку та метод перерахування на рахунки головних розпорядників коштів. У сучасних умовах для фінансування заходів з державного та місцевих бюджетів застосовується метод єдиного казначейського рахунку.

Єдиний казначейський рахунок це система бюджетних рахунків органів Державної казначейської служби, відкритих в установах банків за відповідними балансовими рахунками, з яких органами цієї служби здійснюються платежі безпосередньо суб'єктам діяльності.

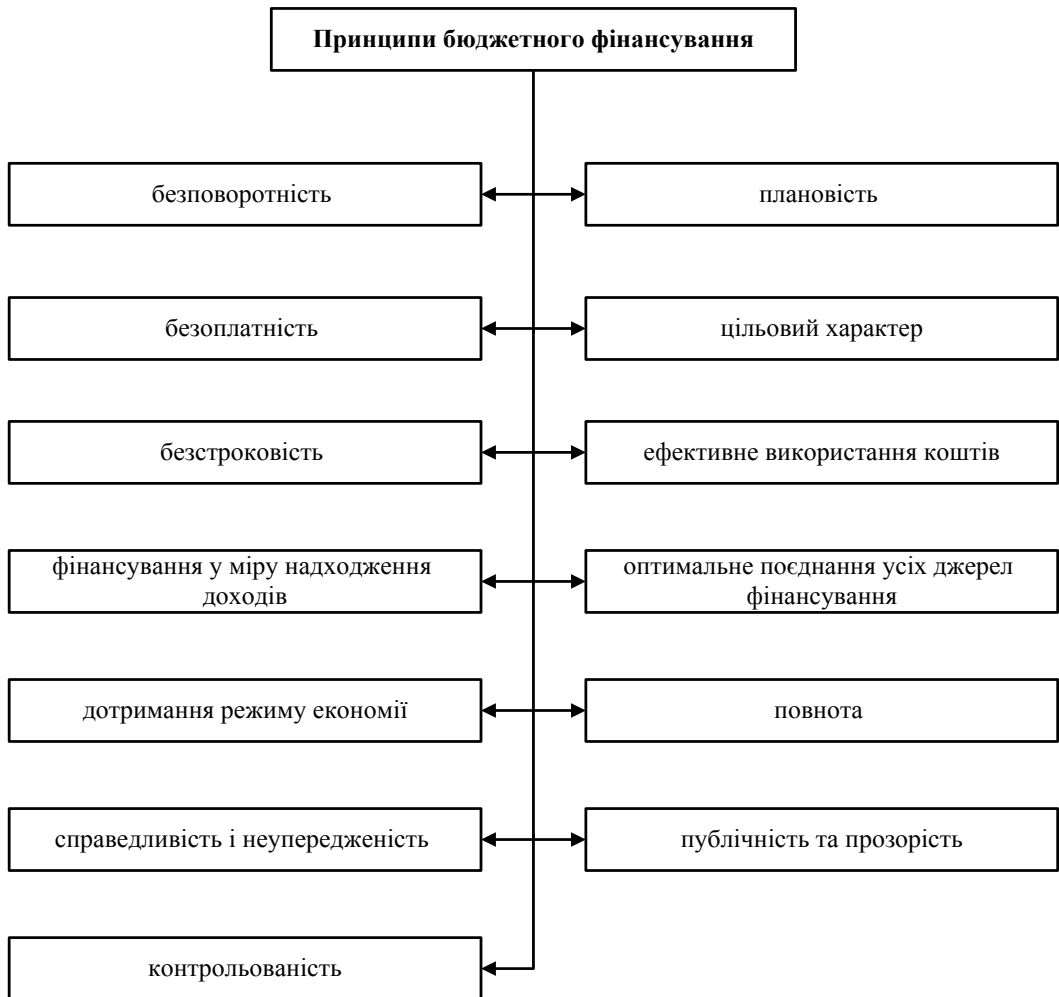


Рис 8.11. Принципи бюджетного фінансування.

8.6. Бюджетний процес і бюджетні права

Організація бюджетного процесу в Україні регламентується Бюджетним кодексом України, рішеннями Верховної Ради та місцевих рад народних депутатів та їх виконавчих органів.

Згідно з Бюджетним кодексом України **бюджетний процес** – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Стадіями бюджетного процесу визнаються:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Під стадіями бюджетного процесу розуміють перелік заходів, що охоплюють розробку бюджету, виконання і оцінку ефективності використаних коштів. При цьому мають бути враховані середньострокова і довгострокова перспективи, встановлений зв'язок із загальними цілями соціально-економічного розвитку.

За своїм змістом бюджетний процес охоплює: визначення фінансової і бюджетної політики, розробку управлінських стратегій, оцінку потреб, пріоритетів і можливостей бюджету, який узгоджується з певними підходами, оцінку ефективності проекту тощо.

Усі стадії бюджетного процесу повторюються систематично щорічно. Бюджет складається та затверджується на рік, що має назву *бюджетного року* або *бюджетного періоду*. В Україні він співпадає з календарним роком (у Великобританії, Канаді, Японії він починається з 1 квітня; в Італії – з 1 липня; в США – з 1 жовтня; у Франції, Бельгії, Швейцарії – співпадає з календарним роком).

Тривалість стадій бюджетного процесу в різних країнах різна, але в більшості випадків увесь процес триває в середньому близько двох років.

Відповідно до Бюджетного кодексу України (2010р.) передбачається широке застосування в бюджетному процесі програмно-цільового методу. Цей метод застосовується як на рівні державного бюджету так і на рівні місцевих бюджетів (за рішеннями ВР АРК, відповідної місцевої ради). Складовими частинами програмно-цільового методу в бюджетному процесі є:

- ⇒ бюджетні програми;
- ⇒ відповідальні виконавці бюджетних програм;
- ⇒ паспорти бюджетних програм;
- ⇒ результативні показники бюджетних програм.

Бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань і очікуваного результату, визначення і реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Програмно-цільовий метод в бюджетному процесі передбачає складання прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до статті 21 Бюджетного кодексу.

Процедура, відповідно до якої здійснюється бюджетний процес, визначається бюджетним регламентом. **Бюджетний регламент** – документ, в якому встановлюється порядок, строк складання, розгляду та затвердження бюджету, а також організація його виконання. Цей документ затверджується Верховною Радою України.

Бюджетний регламент визначає:

- розмежування функцій між органами державної влади та державного управління;
- форми документів, що використовуються в бюджетному процесі;
- особливий порядок виконання бюджету в разі його несвоєчасного затвердження;
- відповідальність органів влади за порушення бюджетного регламенту.

Велика роль у бюджетному процесі відводиться *бюджетному плануванню*, яке охоплює складання проектів бюджетів, їх розгляд і затвердження, оскільки від правильного визначення планових показників бюджету залежить якість його виконання.

★ Бюджетне планування – це комплекс організаційно-технічних, методичних заходів із визначення доходів та видатків бюджетів у процесі їх складання, розгляду та затвердження.

У процесі бюджетного планування виконуються такі завдання:

- ⇒ визначення *реального розміру доходів*, що підлягають мобілізації в бюджетному періоді;
- ⇒ *обґрунтованність та визначення розмірів бюджетних видатків* за кожним напрямком (відповідає принципу науковості бюджетного планування);
- ⇒ *збалансованність* бюджетних показників.

Порядок бюджетного планування визначається нормами Бюджетного кодексу і охоплює першу та другу стадії бюджетного процесу.

1. Складання проекту бюджету.

Формуванню проекту бюджету держави передує аналітична робота, що проводиться Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України, НБУ, іншими органами влади за такими напрямками:

- ⇒ розробка основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на наступний бюджетний період;
- ⇒ аналіз виконання бюджету у минулому році та очікуване виконання в поточному бюджетному періоді;
- ⇒ визначення загального рівня доходів і видатків бюджету, оцінка обсягу фінансування бюджету для складання пропозицій щодо проекту Державного бюджету України;
- ⇒ методично-нормативна робота щодо особливостей складання розрахунків до проекту бюджету на наступний рік;
- ⇒ визначення основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Національний банк України до 1 квітня року, що передує плановому, подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України:

- ⇒ проект основних засад грошово-кредитної політики на наступний бюджетний період;
- ⇒ проект кошторису доходів та видатків Національного банку України на наступний бюджетний період.

Не пізніше 1 червня у Верховній Раді України *відбуваються парламентські слухання* з питань бюджетної політики на наступний бюджетний період. Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період містить пропозиції Кабінету Міністрів України щодо:

1) граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу ВВП;

- 2) частки прогнозного річного обсягу ВВП, що перерозподіляється через Зведений бюджет України;
- 3) граничного обсягу державного боргу та його структури;
- 4) питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках Державного бюджету України і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів;
- 5) питомої ваги капітальних вкладень у видатках Державного бюджету України та пріоритетних напрямів їх використання;
- 6) взаємовідносин Державного бюджету України з місцевими бюджетами в наступному бюджетному періоді;
- 7) змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави;
- 8) переліку головних розпорядників коштів Державного бюджету України;
- 9) захищених статей видатків бюджету;
- 10) обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди.

За результатами парламентських слухань Верховна Рада України приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Процес розробки *місцевих бюджетів* має відповідати загальнодержавним засадам формування бюджету, напрямам бюджетної політики держави, враховувати макроекономічну ситуацію та перспективи соціально-економічного розвитку.

Для підготовки пропозицій проекту Державного бюджету України Міністерство фінансів України розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції щодо підготовки бюджетних запитів. **Бюджетний запит** – це документ, що підготовлений розпорядником бюджетних коштів, містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями відносно обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період.

Головні розпорядники бюджетних коштів організовують розроблення бюджетних запитів для подання Міністерству фінансів України, несуть відповідальність за своєчасність, достовірність і зміст поданих бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту Державного бюджету України.

Міністр фінансів України приймає рішення про включення бюджетних запитів до проекту Державного бюджету України перед поданням його на розгляд Кабінету Міністрів України.

Міністерство фінансів України в період підготовки пропозицій до проекту Державного бюджету України розглядає і вживає заходи по усуненню розбіжностей з головними розпорядниками бюджетних коштів.

Міністерство фінансів України подає проект Державного бюджету на розгляд Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України приймає постанову щодо схвалення проекту закону про Державний бюджет та подає його разом з відповідними матеріалами Верховній Раді України не пізніше 15 вересня року, що передує плановому.

2. Розгляд і затвердження бюджету.

На пленарному засіданні Верховної Ради України проект закону про державний бюджет представляє міністр фінансів України (не пізніше ніж через п'ять днів після

його подання Кабінетом Міністрів до ВРУ). Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету доповідає про відповідність проекту закону про Державний бюджет України вимогам Бюджетного кодексу, Основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період та пропозиціям Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Після прийняття до розгляду представленого проекту закону про Державний бюджет ***Верховна Рада України готує цей проект до першого читання.*** Загалом процедура прийняття закону про державний бюджет проходить три читання.

Закон про Державний бюджет України приймається Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

Проект рішення про *місцевий бюджет* готується місцевими фінансовими органами, схвалюється Радою міністрів АРК, місцевою державною адміністрацією чи виконавчим органом відповідної ради. Проект рішення про місцевий бюджет на наступний рік розглядається на сесії ВР АРК, відповідної ради (подається на розгляд не пізніше 10 грудня поточного року). *Місцеві бюджети затверджуються на сесії відповідних рад.*

Місцевий бюджет може бути затверджений тільки після затвердження державного бюджету.

3. Виконання бюджету.

Виконання бюджету полягає в забезпеченні мобілізації запланованих доходів і безперервного фінансування передбачених бюджетом витрат.

Організація виконання Державного бюджету покладена на Кабінет Міністрів України, оперативна робота здійснюється Міністерством фінансів України, Міністерством доходів і зборів України та Державною казначейською службою.

При виконанні державного бюджету і місцевих бюджетів в Україні застосовується казначейське обслуговування бюджетних коштів. Державна казначейська служба України, що діє у складі Міністерства фінансів України, забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого в Національному банку України. Казначейське обслуговування бюджетних коштів передбачає здійснення Державною казначейською службою України:

- 1) операцій із коштами державного бюджету;
- 2) розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- 3) контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- 4) бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання державного і місцевих бюджетів.

Державна казначейська служба діє на базі принципу «єдиної каси», що дає можливість мати вичерпну інформацію про щоденний стан державних фінансів. Безпосередньо касове виконання бюджету здійснюється через банківські установи.

Державний бюджет України виконується на основі розпису доходів і витрат, що затверджується міністром фінансів України згідно з бюджетними призначеннями в місячний термін після набуття чинності закону про Державний бюджет України. Міністр фінансів України протягом бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису Державного бюджету встановленим бюджетним призначенням.

4. Складання і затвердження звітності про виконання бюджетів – завершальна стадія бюджетного процесу.

★ *Бюджетна звітність* – це сукупність упорядкованих взаємопов'язаних даних, що характеризують умови, кількісні і якісні результати виконання бюджетів. Показники звітності базуються на інформації поточного бухгалтерського обліку, тобто реальних і достовірних даних.

В Україні зведення, складання та надання звітності про виконання Державного бюджету України і місцевих бюджетів здійснює Державна казначейська служба. Звітність про виконання бюджетів є оперативною, місячною, кварталною та річною.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті не пізніше 1 травня року, наступного за звітним. Рахункова палата ВРУ протягом двох тижнів з дня офіційного подання річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України готує та подає Верховній Раді України висновки про виконання закону про Державний бюджет з оцінкою ефективності управління коштами державного бюджету, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді, та відносно удосконалення бюджетного процесу загалом.

Розгляд і затвердження Верховною Радою України річного звіту про виконання закону про державний бюджет України здійснюється відповідно до спеціальної процедури, визначеної Регламентом ВРУ.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль, аудит і оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

У бюджетному процесі на всіх його стадіях задіяні учасники бюджетного процесу, якими є органи і посадові особи, наділені бюджетними правами і повноваженнями. **Бюджетні права** – сукупність юридичних норм, які визначають бюджетний устрій країни, права органів державної влади, державного управління і місцевого самоврядування у процесі складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів, а також складання і затвердження звітів про виконання бюджетів. **Бюджетними повноваженнями** визнаються права і обов'язки учасників бюджетних правовідносин, які регулюються спеціальними законами.

Бюджетні права в Україні регулюються:

- Конституцією України;
- Конституцією АРК;
- Законами України «Про Кабінет Міністрів України», «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні»;
- Бюджетним кодексом України.

Бюджетно-правовий статус державних і місцевих органів влади узагальнено сукупністю прав, приведених на рис. 8.12.

Бюджетно-правовий статус органів влади

- право на власний бюджет;
- право на отримання бюджетних доходів і включення їх до складу певного бюджету;
- право на використання бюджетних коштів на потреби держави, місцевих органів влади за призначенням;
- право розподілу бюджетних доходів між бюджетами певної території;
- право утворення і використання в межах бюджету цільових або резервних фондів.

Рис. 8.12. Бюджетно-правовий статус державних і місцевих органів влади.

Найбільшим обсягом бюджетних прав наділені органи державної влади та управління. **Президент України** підписує закон про Державний бюджет України на кожен бюджетний рік, закон про внесення змін і доповнень до закону про Державний бюджет інші закони, відносно бюджету і фінансів. Має право «вето».

Органи влади (представницькі органи) – ВРУ, ВР АР Крим, обласні, районні, сільські, селищні, міські і районні в містах, наділені такими бюджетними правами:

- ✓ розгляд і затвердження бюджетів;
- ✓ внесення змін до затверджених бюджетів;
- ✓ розгляд і затвердження звітів про виконання бюджетів;
- ✓ ухвалення стратегічних рішень відносно своїх бюджетів;
- ✓ контроль за виконанням рішень відповідної ради про бюджет.

Верховна Рада України як найвищий орган законодавчої влади :

- ⇒ затверджує закони, зокрема з фінансових питань;
- ⇒ схвалює Основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період;
- ⇒ затверджує державний бюджет і ухвалює закон про Державний бюджет України на плановий рік, вносить зміни до нього;
- ⇒ здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України;
- ⇒ визначає перелік податків і зборів, а також основи внутрішньої і зовнішньої політики України;
- ⇒ затверджує звіти про виконання Державного бюджету України.

Рахункова палата ВРУ здійснює:

- організацію і контроль за своєчасним виконанням дохідної та видаткової частини Державного бюджету, за витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів державних цільових фондів за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням;
- контроль за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України;
- визначення ефективності та доцільності використання державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів.

Органи державної виконавчої влади (КМ України, Рада Міністрів АПК, обласні, районні, міські державні адміністрації) та виконавчі комітети місцевих рад наділені такими основними бюджетними правами:

- ⇒ організація роботи по складанню проектів бюджету;
- ⇒ подача проекту бюджету відповідній раді для розгляду і затвердження;
- ⇒ організація роботи по виконанню бюджету, складання і подання відповідній раді звіту про виконання бюджетів;
- ⇒ використання коштів своїх бюджетних резервів;
- ⇒ прийняття тактичних рішень стосовно своїх бюджетів.

Кабінет Міністрів України як найвищий орган державної виконавчої влади має такі бюджетні права:

- ⇒ забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики, політики в сферах праці і зайнятості, соціального захисту, освіти, науки, культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- ⇒ розробляє і подає ВРУ:
 - ⇒ основні прогностичні макроекономічні показники соціально-економічного розвитку України;
 - ⇒ проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний рік;
 - ⇒ проект закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період;
- ⇒ забезпечує виконання закону про державний бюджет України;
- ⇒ готує і подає ВР звіти про виконання Державного бюджету України;
- ⇒ розраховує показники зведеного бюджету України та готує звіти про його виконання;
- ⇒ надає інформацію відносно прийняття законодавчих і нормативних актів на виконання закону про Державний бюджет України;
- ⇒ приймає рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету;
- ⇒ приймає рішення про здійснення державних запозичень в обсягах і на умовах, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Міністерство фінансів України наділено такими повноваженнями:

- складає проект державного бюджету;
- організовує виконання державного бюджету;

- проводить методичну роботу з питань бюджетного планування;
- розробляє стратегію щодо внутрішніх та зовнішніх запозичень держави, погашення і обслуговування державного боргу;
- контролює виконання державного бюджету, складає звіт про його виконання;
- розробляє пропозиції відносно вдосконалення податкової політики тощо.

Органи місцевого самоврядування відповідно до чинного законодавства:

- самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети;
- самостійно розпоряджаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання;
- випускають місцеві позики, лотереї та цінні папери, отримують кредити в банківських установах;
- можуть виступати гарантами при наданні кредитів підприємствам і установам комунальної форми власності;
- розміщують належні їм кошти в банках, у інших суб'єктів права власності, отримують відсотки від доходів і зараховують їх до дохідної частини відповідного місцевого бюджету.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою бюджет як економічна категорія?
2. Які характерні ознаки бюджетних відносин?
3. Які функції виконує бюджет?
4. У чому виражається матеріальний зміст бюджету?
5. Яке основне призначення бюджету держави?
6. Що таке бюджетна політика?
7. У чому полягає сутність бюджетного механізму?
8. Що відбивається в поняттях «бюджетний устрій» і «бюджетна система»?
9. Назвіть і охарактеризуйте принципи на яких ґрунтується бюджетна система України.
10. Які ланки включає бюджетна система України?
11. Що розуміється під доходами бюджетів і які існують методи їх формування?
12. Охарактеризуйте основні методи формування доходів бюджету.
13. Як класифікуються доходи бюджету?
14. Дайте визначення видатків бюджету, поясніть відмінності між поняттями «видатки» і «витрати» бюджету.
15. За якими ознаками класифікуються видатки бюджету?
16. Що таке бюджетний процес і хто є його учасниками?
17. Що розуміється під бюджетними правами і хто в Україні наділений бюджетними правами?
18. У чому полягає зміст бюджетного процесу?
19. Назвіть і охарактеризуйте основні стадії бюджетного процесу.
20. Які завдання вирішуються в ході бюджетного планування?

21. Який порядок складання, розгляду і затвердження державного бюджету в Україні?
22. У чому полягає сутність виконання бюджету?
23. Яким чином здійснюється контроль дотримання бюджетного законодавства в Україні?

Питання до семінарського заняття

1. Соціально економічна сутність, необхідність та призначення бюджету
2. Бюджетна політика і бюджетний механізм
3. Бюджетний устрій та бюджетна система
4. Економічна сутність і склад доходів бюджету
5. Видатки бюджету, їх сутність, склад і класифікація
6. Бюджетні права та бюджетна ініціатива
7. Бюджетний процес

Тестові завдання

1. Бюджет відображає:

- а) первинний перерозподіл коштів;*
- б) вторинний перерозподіл коштів;*
- в) обмін коштів;*
- г) міжвідомче використання коштів.*

2. Бюджет держави є складовою ланкою:

- а) державних фінансів;*
- б) фінансового ринку;*
- в) місцевих фінансів;*
- г) міжнародних фінансів.*

3. Державний бюджет України виступає в якості:

- а) економічної категорії;*
- б) централізованого фонду грошових коштів держави;*
- в) децентралізованого фонду грошових коштів держави;*
- г) основного фінансового плану держави;*
- д) кошторису видатків держави.*

4. Неподаткові надходження до бюджету – це:

- а) доходи від власності і підприємницької діяльності;*
- б) надходження від штрафів і фінансових санкцій;*
- в) надходження від ПДВ;*
- г) адміністративні збори і платежі;*
- д) надходження від продажу землі і нематеріальних активів.*

5. Період дії бюджету (бюджетний період) в Україні встановлено на строк:

- а) з 1 січня по 31 грудня;*
- б) з 1 квітня по 31 березня;*

- в) з 1 липня по 30 червня;
- г) з 1 вересня по 31 серпня.

6. Структурно бюджетна система України складається з:

- а) державного бюджету України;
- б) бюджету Пенсійного фонду України;
- в) зведеного бюджету;
- г) місцевих бюджетів.

7. Державний бюджет це:

- а) сфера економічних відносин, де відбувається купівля – продаж фінансових ресурсів;
- б) фінансовий план доходів і витрат держави;
- в) грошові фонди, що знаходяться в руках держави;
- г) сукупність податків, стягнутих державою.

8. Державний бюджет виконує такі функції:

- а) регулюючу і відтворюючу;
- б) розподільчу і контрольну;
- в) фіскальну і економічну;
- г) розподільчу і регулюючу.

9. До складу місцевих бюджетів входять:

- а) бюджет АР Крим;
- б) бюджети місцевого самоврядування;
- в) зведений бюджет області;
- г) обласні бюджети;
- д) районні бюджети.

10. Самостійність бюджетів забезпечується:

- а) наявністю власних доходних джерел і правом визначення напрямів їх використання;
- б) ефективністю використання бюджетних коштів;
- в) своєчасністю та повним зарахуванням податкових надходжень до бюджету;
- г) можливістю отримання бюджетної допомоги.

11. Державний бюджет України як фінансовий план держави затверджується:

- а) постановою Кабінету Міністрів;
- б) Указом Президента;
- в) Верховною Радою і має силу закону;
- г) розпорядженням Національного банку.

12. Бюджетами місцевого самоврядування в Україні є:

- а) бюджети сіл;
- б) бюджети міст (у тому числі районів у містах);

- в) бюджету області;
- г) бюджету селищ.

13. Складовими елементами бюджетної системи є:

- а) структура бюджетної системи;
- б) принципи побудови;
- в) організація функціонування;
- г) бюджетна стратегія і бюджетна тактика.

14. Бюджетне фінансування це:

- а) форма фінансового забезпечення, яке проводиться виключно за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету;
- б) інструмент перерозподілу тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб;
- в) принцип господарювання, заснований на самофінансуванні і кредитуванні;
- г) метод фінансового регулювання через механізм оподаткування.

15. Бюджетний устрій держави базується:

- а) на економічних відносинах;
- б) на міжнародних відносинах;
- в) на юридичних нормах;
- г) на фінансовому плануванні.

16. Зведений бюджет України включає показники:

- а) державного бюджету України;
- б) місцевих бюджетів;
- в) зведеного бюджету АР Крим;
- г) зведених бюджетів областей і міст Києва і Севастополя.

17. Основні напрямки бюджетної політики на наступний бюджетний період затверджує:

- а) Верховна Рада;
- б) Президент України;
- в) прем'єр-міністр;
- г) Кабінет Міністрів України;
- д) міністр фінансів.

18. Сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи, це:

- а) бюджетний устрій;
- б) зведений бюджет;
- в) бюджетна система;
- г) бюджетний процес.

19. Стадії бюджетного процесу це:

- а) складання проектів бюджетів;
- б) публікація проектів бюджетів в засобах масової інформації;

- в) розгляд і прийняття закону про Державний бюджет і рішень про місцеві бюджети;
- г) виконання Державного бюджету і рішень про місцеві бюджети;
- д) підготовка і розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення по ньому.

20. В Бюджетному кодексі України класифікація доходів бюджету здійснюється за такими розділами:

- а) податкові;
- б) неподаткові;
- в) кредитні;
- г) від операцій з капіталом;
- д) трансферти.

21. Бюджетний устрій держави це:

- а) організація і принципи побудови бюджетної системи;
- б) структура бюджетної системи;
- в) взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи;
- г) цільові грошові кошти.

22. Складання проекту Державного бюджету України організовує та здійснює:

- а) Верховна Рада України;
- б) Президент України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) прем'єр-міністр України;
- д) Міністерство фінансів України.

23. Звіт про виконання Державного бюджету затверджує:

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) міністр фінансів;
- д) прем'єр-міністр.

24. Головні учасники бюджетного процесу це:

- а) Президент України;
- б) органи законодавчої і виконавчої влади;
- в) міжнародні фінансові інституції;
- г) Національний банк України.

25. Єдність бюджетної системи забезпечується:

- а) єдиною правовою базою;
- б) реальністю;
- в) використанням єдиної бюджетної класифікації і форм бюджетної документації;
- г) погодженими принципами бюджетного процесу;

- д) єдиною соціально-економічною і податковою політикою;*
- е) самостійністю бюджетів.*

26. Бюджетне фінансування це:

- а) форма фінансового забезпечення, яке проводиться виключно за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету;*
- б) інструмент перерозподілу тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб;*
- в) принцип господарювання, заснований на самофінансуванні і кредитуванні;*
- г) метод фінансового регулювання через механізм оподаткування.*

Питання для самостійного вивчення

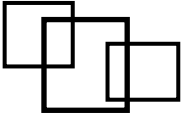
1. Роль бюджету в економічному і соціальному розвитку суспільства.
2. Міжбюджетні відносини в Україні та шляхи їх розвитку.
3. Роль Бюджетного кодексу України в регулюванні бюджетних відносин.

Теми рефератів

1. Система формування доходів бюджету.
2. Організація бюджетного процесу на місцевому рівні.

Базові терміни і поняття

Бюджет держави, бюджетний устрій, бюджетна система, бюджетна політика, бюджетний механізм, бюджетна стратегія, бюджетна тактика, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетне фінансування, бюджетні права, бюджетні трансферти, бюджетний процес, бюджетний регламент, бюджетне планування, виконання бюджету.



БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ

9.1. Поняття стану бюджетного фонду і дефіциту бюджету

Стан бюджету, як централізованого фонду грошових коштів держави, може характеризуватися трьома показниками (рис. 9.1). Показники стану бюджету визначаються у процесі збалансування бюджету зіставленням його дохідної і видаткової частин.

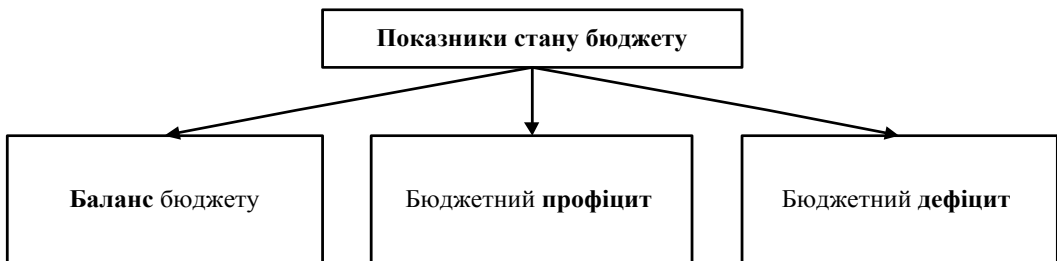


Рис. 9.1. Показники стану бюджету.

Баланс бюджету (рівновага доходів і видатків бюджету) є нормальним явищем і свідчить про збалансованість бюджету, тобто про достатність дохідних джерел для фінансування потреб держави у бюджетному році; **бюджетний профіцит** (перевищення доходів над видатками) означає економічну і фінансову стабільність в державі; **бюджетний дефіцит** (перевищення видатків над доходами) свідчить, що у плановому році заплановані видатки бюджету понад наявні джерела доходів бюджету. В процесі складання і затвердження бюджету при наявності бюджетного дефіциту обов'язково визначають необхідні джерела його (дефіциту) фінансування для збалансування бюджету.

Бюджетний дефіцит – це фінансове явище, що не є обов'язково надзвичайним. В сучасному світі немає держави, яка б в ті чи інші періоди своєї історії не стикалася з бюджетним дефіцитом.

Під дефіцитом бюджету розуміють об'єктивні економічні відносини між учасниками суспільного виробництва щодо використання коштів понад наявні закріплені джерела доходів бюджету через зростання граничних витрат виробництва. Бюджетний дефіцит виникає внаслідок незбалансованості бюджету, тобто нестачі бюджетних коштів у порівнянні з потребою в них для фінансування необхідного обсягу державних витрат і **означає перевищення видатків бюджету над його доходами.**

Отже, бюджетний дефіцит – складне економічне явище, в якому відбиваються різні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства, ефективність економічної і фінансової політики держави.

Фінансова наука передбачає класифікацію бюджетного дефіциту за певними ознаками (рис. 9.2).

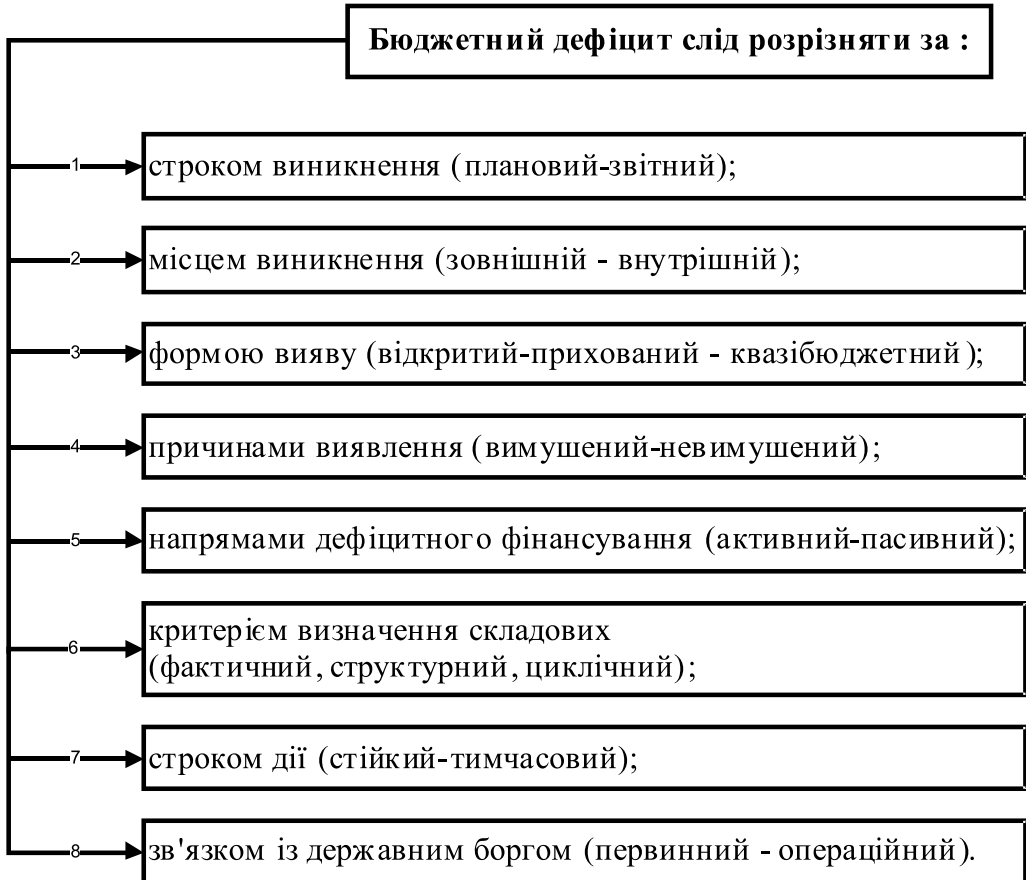


Рис. 9.2. Класифікація бюджетного дефіциту.

Коротко охарактеризуємо їх:

- *плановий дефіцит* – це дефіцит, затверджений в законі про Державний бюджет на відповідний рік;
- *звітний бюджетний дефіцит* – фактичний об'єм дефіциту відповідно до річного звіту про виконання державного бюджету України;
- *зовнішній дефіцит* – різниця між зовнішніми витратами і надходженнями від зовнішніх джерел;
- *внутрішній дефіцит* – характеризує перевищення об'ємів загального дефіциту над зовнішнім;
- *відкритий дефіцит* – офіційно затверджений стан бюджету в законі про Державний бюджет України на плановий рік або в рішеннях сесій місцевих рад про відповідний місцевий бюджет;

- *прихований бюджетний дефіцит* – офіційними документами не визнається;
- *квазіфіскальний (квазібюджетний) дефіцит* – прихований дефіцит бюджету, обумовлений квазіфіскальною діяльністю держави;
 - ⇒ фінансування державними підприємствами надлишкової зайнятості в державному секторі і виплата ними зарплати за ставками, що перевищують ринкові, за рахунок банківських позик або через накопичення взаємної заборгованості;
 - ⇒ окремі операції, пов'язані з державним боргом, а також фінансування НБУ збитків від заходів зі стабілізації обмінного курсу валюти, безвідсоткових і пільгових кредитів уряду, рефінансування сільськогосподарських, промислових і житлових програм за пільговими ставками;
 - ⇒ інші;
- *вимушений дефіцит* – пов'язаний з необхідністю витратити коштів більше, ніж їх можна мобілізувати (при стихійних лихах, економічній кризі тощо);
- *невимушений бюджетний дефіцит (свідомий)* – виникає внаслідок проведення неефективної фінансової політики і некваліфікованого управління фінансовою системою;
- *активний дефіцит* – дає можливість підштовхнути, активізувати подальший розвиток економіки і зростання капіталу (кошти направляються на інвестування);
- *пасивний дефіцит* – підкоряється законам інфляції, характеризується спрямуванням дефіцитних коштів на фінансування поточних витрат (на оборону, управління, соціальний захист тощо);
- *фактичний дефіцит* – це різниця між поточними видатками і поточними доходами держави;
- *циклічний бюджетний дефіцит* – результат недонадходження доходів бюджету внаслідок циклічних коливань в економіці;
- *структурний дефіцит* – відображає різницю між видатками і доходами бюджету в умовах повної зайнятості. У країнах з перехідною економікою проблеми структурного дефіциту бюджету ускладнюються маніпулюванням його розмірами за допомогою певних інструментів (рис. 9.3);
- *стійкий бюджетний дефіцит* – спостерігається в довгостроковому періоді;
- *тимчасовий дефіцит* – спостерігається в короткостроковому періоді;
- *первинний бюджетний дефіцит* – різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за борг;
- *операційний дефіцит* – дефіцит державного бюджету із вирахуванням інфляційної частини відсоткових платежів з обслуговування державного боргу.



Рис. 9.3. Інструменти впливу на структурний дефіцит бюджету.

В цілому основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є перевищення темпів зростання бюджетних витрат в порівнянні із зростанням доходів бюджету. Конкретні причини можна об'єднати в такі групи: об'єктивні (вимушені) і суб'єктивні (свідомі). Див. рис. 9.4.

9.2. Соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту

Наявність бюджетного дефіциту беззаперечно здійснює вплив на соціально-економічні процеси у суспільстві, проте теоретики бюджетного дефіциту досі не мають спільної точки зору щодо оцінки наслідків такого впливу. Для визначення наслідків бюджетного дефіциту необхідно враховувати різні чинники і способи його впливу на розвиток економіки, соціальної сфери, рівень соціального захисту населення.



Рис. 9.4. Головні причини виникнення бюджетного дефіциту.

Існують різні точки зору вчених щодо наслідків бюджетного дефіциту.

Вважається що такі наслідки можуть бути:

- ⇒ *позитивними* (так вважали ідеологи Великої Французької Революції, їх підтримував Дж. Кейнс);
- ⇒ *негативними* (вважають більшість теоретиків і практиків світу);
- ⇒ *наслідків може взагалі не бути.* (Рис. 9.5).

У багатьох країнах (в Україні також) бюджетні дефіцити мають хронічний характер, а це сприяє поглибленню фінансової нестабільності.

Наявність хронічних бюджетних дефіцитів у світовій практиці свідчить про існування певного причинно-наслідкового механізму (рис. 9.6). Хронічний бюджетний дефіцит формує надмірний державний борг, який створює ризик дефолту.

Дефолт веде до згубних для економіки країни і престижу держави наслідків. Знижуються обсяги виробництва, рівень заробітної плати, знижується обмінний курс у зв'язку з падінням попиту на національну валюту, зростає інфляція. В результаті цього настає загальна фінансова криза, масові банкрутства у реальному і фінансовому секторах економіки.

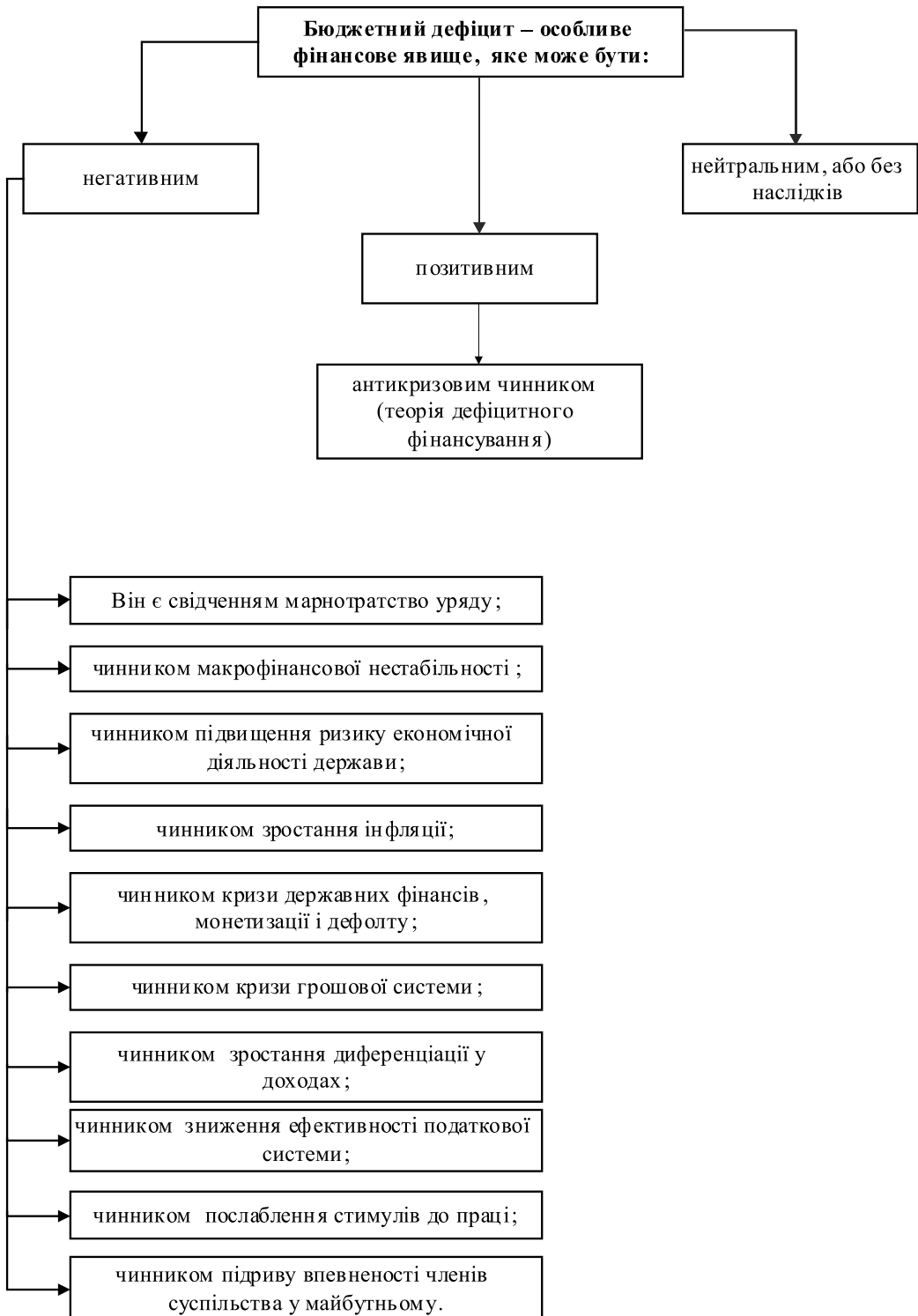


Рис. 9.5. Наслідки бюджетного дефіциту.

В Україні за роки незалежності у політиці дефіцитного фінансування можна умовно виділити декілька етапів (див. рис. 9.7).

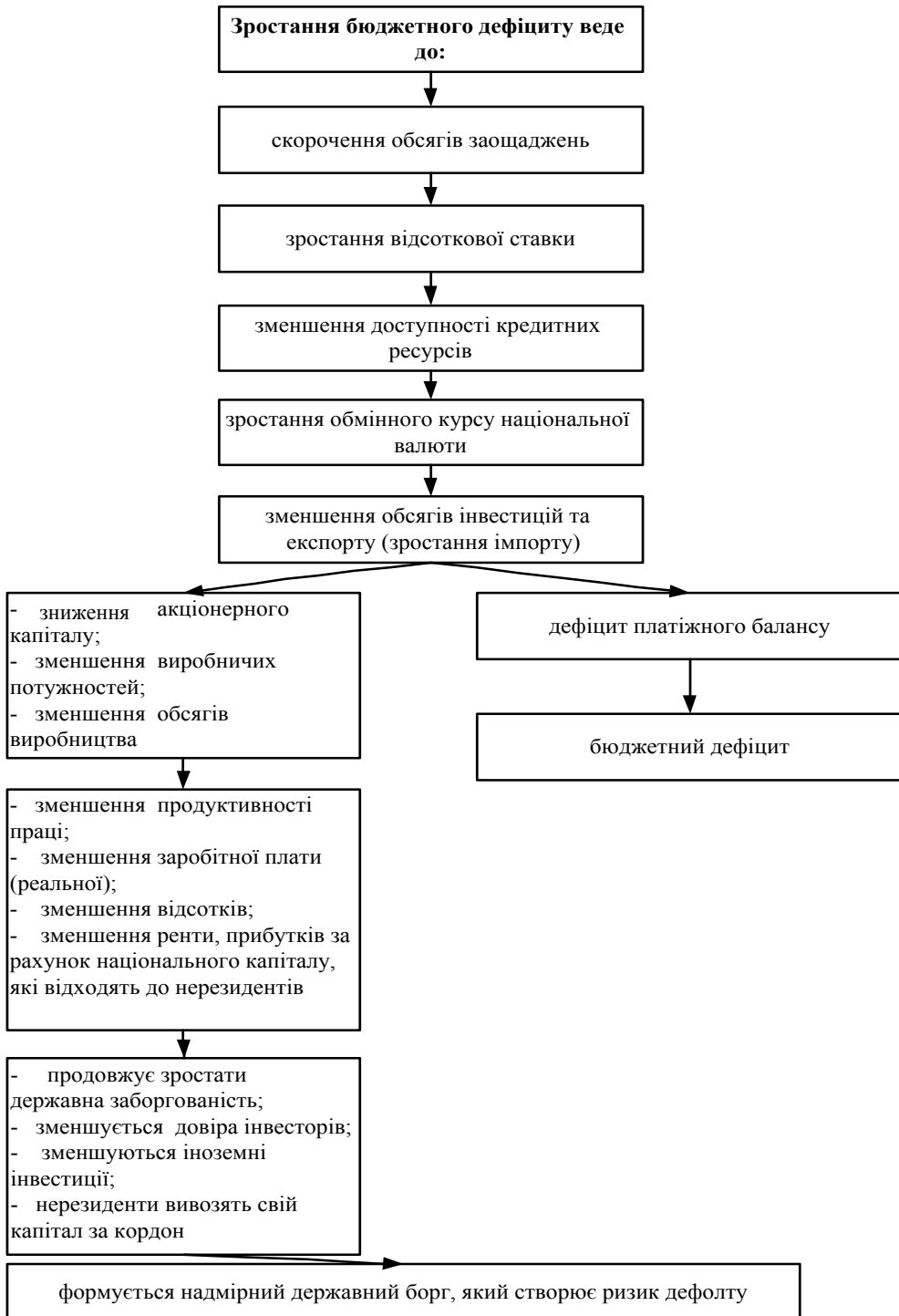


Рис. 9.6. Причинно – наслідкова діалектика бюджетного дефіциту.

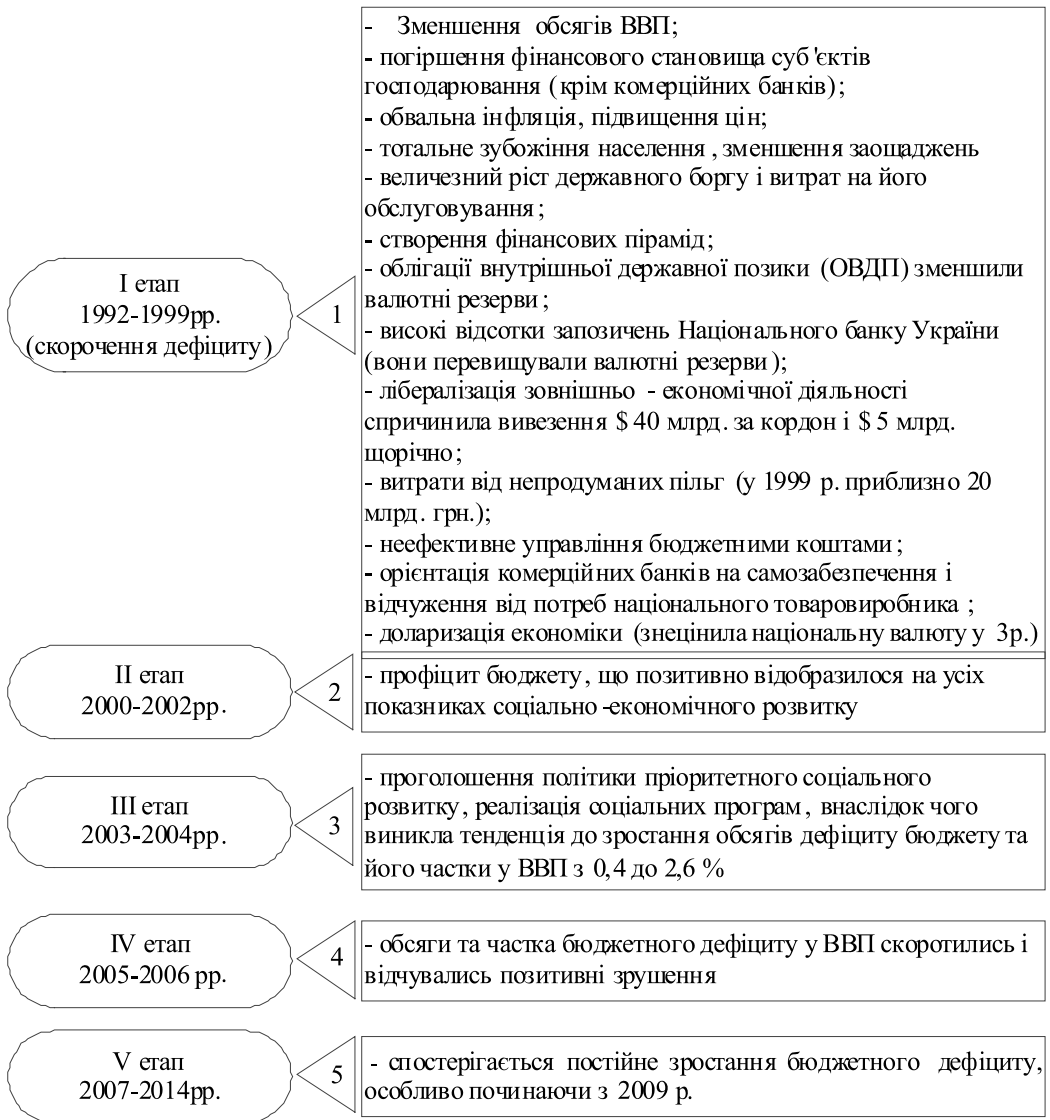


Рис 9.7. Головні наслідки дефіцитного фінансування бюджету України.

У цілому, оцінюючи соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту, можна зробити висновок, що дефіцитне фінансування економіки та інших сфер державної діяльності може бути вигідним, раціональним і виправданим за умови, коли темпи приросту ВВП будуть випереджувати приріст обсягів бюджетів, бюджетних дефіцитів і видатків на обслуговування державного боргу. Позитивними наслідками можна вважати також отриманий ефект від зміцнення економіки за рахунок дефіцитного фінансування.

9.3. Джерела фінансування дефіциту бюджету та їх класифікація

Бюджетний дефіцит, тобто перевищення видатків бюджету над його доходами, є досить складним явищем. Слід розуміти, що дефіцит бюджету зовсім не означає його незбалансованість, адже це перевищення видатків над постійними доходами бюджету. Тому надзвичайно важливими питаннями у бюджетній політиці є визначення джерел покриття незабезпечених доходами видатків бюджету. У зв'язку з бюджетними дефіцитами теоретиками і практиками вживаються такі поняття:

- ⇒ *фінансування бюджету* (це група певних фінансових операцій);
- ⇒ *джерела фінансування (покриття) бюджетного дефіциту* (види фінансових ресурсів);
- ⇒ *дефіцитне фінансування* (тип фінансової політики).

Поняття «фінансування бюджету» було запозичене на Заході і введено в українську практику з прийняттям Бюджетного кодексу, за яким *фінансування бюджету* – це надходження та витрати у зв'язку зі зміною обсягу боргу, а також залишки готівкових коштів за бюджетом, які використовуються для покриття різниці між доходами і видатками бюджету. Два інші поняття були відомі в Україні і раніше.

Фінансування бюджету характеризується такими ознаками:

- ⇒ операції з фінансування бюджету включають як надходження, так і витрачання бюджетних ресурсів
- ⇒ у бюджеті фінансування відображається окремо, оскільки не належить ні до доходів, ні до видатків;
- ⇒ фінансування бюджету може бути як «позитивним», так і «від'ємним» (недостатнім), так само як і бюджетне сальдо;
- ⇒ метою операцій по фінансуванню бюджету є:
 - ✓ профінансувати бюджетний дефіцит;
 - ✓ погасити державний борг;
 - ✓ покрити тимчасові касові розриви при виконанні бюджету;
 - ✓ забезпечити ліквідність бюджетного фонду.

Отже, поняття «*фінансування бюджету*» є ширшим і складнішим ніж поняття «*джерела фінансування бюджетного дефіциту*», тому що у фінансуванні бюджету враховуються не лише залишки готівки, що використовуються для покриття бюджетного дефіциту, але і операції з іншими активами, призначені для управління ліквідністю бюджетного фонду (рис.9.8). Метою управління ліквідністю бюджету є подолання тимчасових касових труднощів, які мають бути ліквідовані до закінчення бюджетного періоду.

Використовуються дві класифікації фінансування (за пропозицією МВФ): *за типом кредитора*, що характеризує категорію кредитора або власника боргового зобов'язання і *за типом боргового зобов'язання*, що характеризує вид фінансового інструмента запозичення коштів (табл.9.1).



Рис. 9.8. Призначення фінансування бюджету.

Таблиця 9.1.

Класифікація фінансування бюджету: підхід МВФ¹

Фінансування за типом кредитора	Фінансування за типом боргового зобов'язання
1. Внутрішнє фінансування: - від інших суб'єктів сектору державного управління; - від органів грошово-кредитного регулювання; - від депозитних банків; - інше внутрішнє фінансування; - коригування. 2. Зовнішнє фінансування: - від міжнародних інститутів розвитку; - від іноземних урядів; - інші запозичення за кордоном; - зміни готівки, депозитів і цінних паперів, які утримуються з метою управління ліквідністю	1. Довгострокові облігації. 2. Короткострокові облігації. 3. Векселі. 4. Довгострокові позики (більше 1 року). 5. Аванси 6. Інші зобов'язання. 7. Зміни залишків готівки, депозитів і цінних паперів, які уряд утримує з метою управління ліквідністю

¹ Фінанси: Підручник /За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова.- К.: Знання, 2008. -611 с., с.202.

Як відзначалося раніше, **джерелами фінансування** бюджетного дефіциту є різні види фінансових ресурсів. Ці джерела класифікують за такими ознаками:

- ⇒ за способом залучення – емісійні та неемісійні;
- ⇒ за характером впливу на інфляційні процеси – інфляційні і неінфляційні;
- ⇒ за рівнями управління – центральні і місцеві .

Емісійні джерела пов'язані з додатковою емісією грошової маси для здійснення бюджетних видатків; *неемісійні джерела* передбачають кредитні відносини між державою-позичальником та іншими суб'єктами-кредиторами.

Інфляційними джерелами фінансування бюджетного дефіциту є монетизація дефіциту, яка відбувається в результаті надання уряду позик національним банком та купівля національним банком державних цінних паперів, а також завдяки додатковій емісії грошей. *Неінфляційні джерела* – це державні зовнішні і внутрішні запозичення, трансферти, підвищення податків тощо.

За рівнями управління розрізняють центральні і місцеві джерела фінансування бюджетного дефіциту. *Центральні джерела* – це емісійні і неемісійні джерела, які використовуються урядом для покриття дефіциту державного бюджету. *Місцевими вважаються* неемісійні джерела, які використовуються органами місцевого самоврядування для фінансування дефіцитів місцевих бюджетів. Як правило, до останніх належать внутрішні місцеві запозичення, кредити комерційних банків, вільні залишки коштів місцевих бюджетів тощо.

Теоретично можливі три основних варіанти фінансування бюджетного дефіциту:

- продаж державних активів;
- державні запозичення;
- монетизація дефіциту.

Продаж державних активів для покриття дефіциту вважається досить рідкісним явищем, характерним для перехідних економік. Враховуючи обмеженість, цей метод не є універсальним, а разовим.

Державні запозичення є найпоширенішим методом покриття бюджетного дефіциту, оскільки він не має інфляційного характеру, та здійснюється у вигляді зовнішнього та внутрішнього фінансування.

Монетизація бюджетного дефіциту (грошово-кредитна емісія) використовується тоді, коли за наявності дефіциту держава має великий зовнішній борг, внаслідок якого залучення зовнішніх позик неможливе, а всі внутрішні джерела вичерпані. Монетизація пов'язана з випуском в обіг додаткової маси грошей незабезпечених товарною масою, для фінансування саме бюджетного дефіциту, що зумовлює підвищення цін. Внаслідок монетизації дефіциту держава може отримати *сеньйораж*.

Сеньйораж – дохід від друкування грошей, який виникає в умовах перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання середнього рівня цін.

Використання сеньйоражу для фінансування державних видатків недоцільне, бо воно спричинене інфляцією і породжує некероване її зростання. У результаті еконо-

мічні суб'єкти змушені сплачувати так званий *інфляційний податок*, який за допомогою вищих цін перезподіляє частину їхніх доходів на користь держави.

Таким чином, розглянуті вище джерела фінансування дефіциту бюджету мають як позитивні так і негативні якості, ідеального методу покриття дефіциту не існує, тому державі слід шукати способи скорочення бюджетного дефіциту та вибору оптимальних джерел його покриття.

9.4. Методи обмеження та шляхи скорочення дефіциту бюджету

Скорочення бюджетного дефіциту у більшості країн досягається завдяки застосуванню спеціальних *фіскальних правил* і процедур у сфері фіскальної політики щодо регулювання величини бюджетного дефіциту, розподілу державних видатків і джерел їх фінансування. Вони набувають форми:

- ⇒ законодавчих норм;
- ⇒ процедур бюджетного процесу;
- ⇒ встановлення граничних показників.

У різних країнах фіскальні правила мають свої особливості. Усі ці правила можна об'єднати у кілька груп (див. рис. 9.9).

В Україні бюджетне законодавство останніх років, зокрема, Бюджетний кодекс України, закони про Державний бюджет містять окремі положення, які регламентують бюджетну збалансованість і безпосередньо стосуються фінансової дисципліни органів державної влади, державного управління і місцевого самоврядування. Ці положення приведені на рис. 9.10.

Приведені норми є важливими для збалансування бюджетів і обмеження деяких джерел фінансування, проте вони не повністю відповідають вимогам ЄС оскільки:

- ⇒ не забезпечують запобігання відхилень від жорстких бюджетних обмежень;
- ⇒ не передбачають контрольних санкцій за недотримання бюджетних вимог.

Для удосконалення методів скорочення бюджетного дефіциту в Україні необхідно:

- 1) привести вітчизняне законодавство у відповідність із загальноєвропейськими вимогами і стандартами;
- 2) розробити оптимальну модель фіскального правила;
- 3) щорічно проводити комплекс *тактичних заходів* щодо скорочення бюджетного дефіциту і збалансування бюджету (рис.9.11).

**Методи боротьби з хронічним дефіцитом бюджету,
«фіскальні правила»**

I група

Правила збалансованого бюджету :

- збалансованість поточних бюджетних доходів і видатків - «золоте правило» –застосовується в Німеччині, Японії, США (місцеві бюджети);
- циклічний бюджетний баланс – Нідерланди , Швейцарія;
- встановлення граничних розмірів частки бюджетного дефіциту у ВВП – країни Євросоюзу

II група

Правила запозичень щодо обмежень або заборони використання окремих джерел державних запозичень:

- заборона внутрішніх державних запозичень – у країнах з нерозвинутими фінансовими ринками – наприклад Індонезії;
- заборона державних запозичень у ЦБ – країни ЄС, США, Японія, Канада, Аргентина, Угорщина;
- обмеження розміру запозичень у ЦБ у %% до минулорічних доходів чи видатків уряду – Бразилія, Єгипет, Марокко

III група

Боргові та резервні правила :

- 1) встановлення лімітів акумуляції валового або чистого державного боргу у %% до ВВП – (країни ЄС):
 - маастрихтські критерії (державний борг не може перевищувати 60% ВВП; бюджетний дефіцит – не більше 3% ВВП);
 - фінансові санкції за порушення маастрихтських критеріїв ;
 - моніторинг з боку Єврокомісії;
 - процедура надмірного дефіциту, за результатами якої можуть вживатися фінансові санкції;
- 2) формування спеціальних резервних фондів для запобігання фінансової кризи у несприятливі періоди , коли треба підтримувати соціальні виплати на фоні зменшення доходів

Рис. 9.9. Групи фіскальних правил.

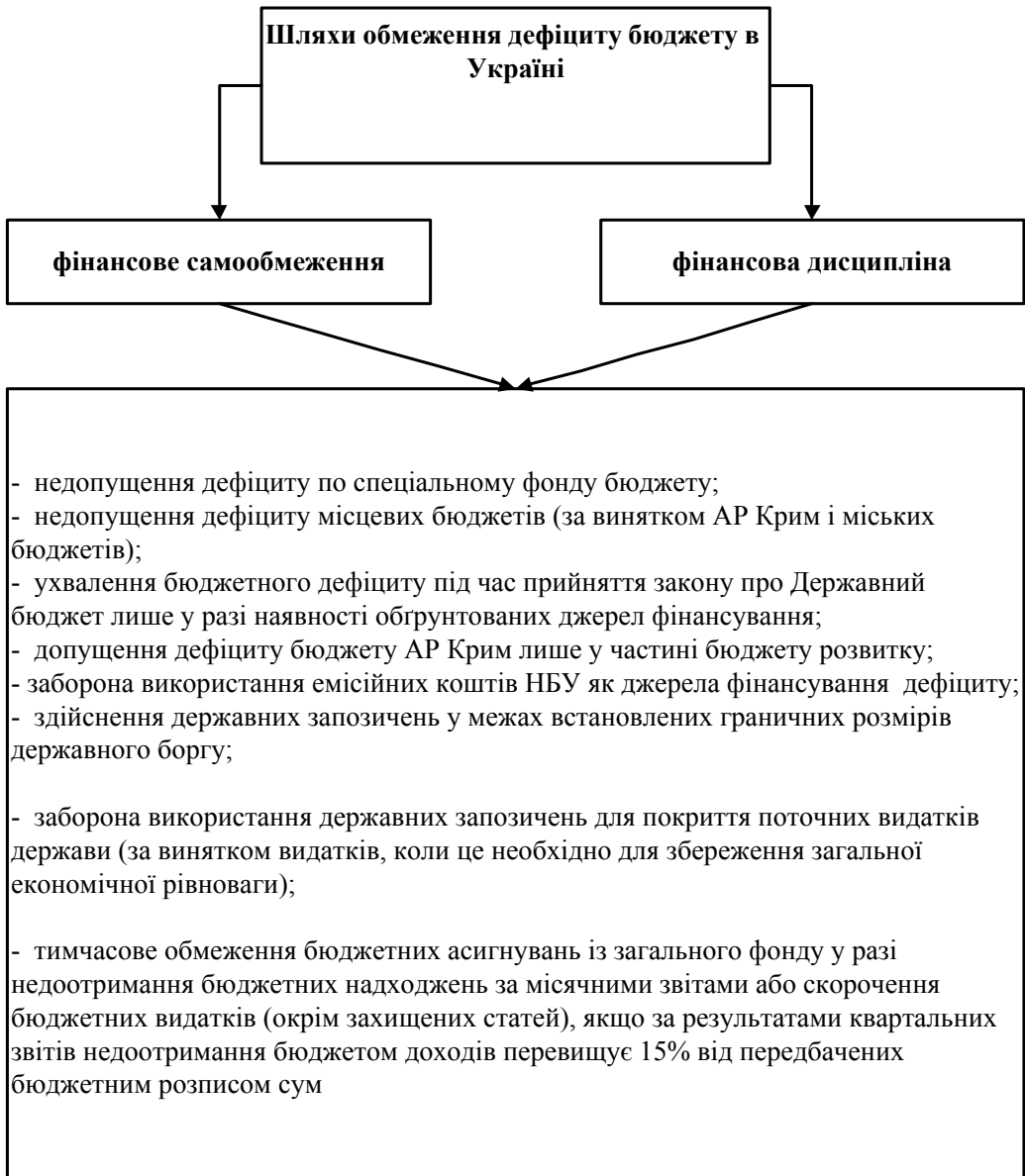


Рис. 9.10. Обмеження дефіциту бюджету в Україні.

Одним із тактичних методів боротьби з бюджетним дефіцитом вважається застосування механізму секвестру видатків бюджету. *Секвестр бюджету* полягає у пропорційному зниженні видатків бюджету за всіма статтями протягом часу, який залишився до закінчення бюджетного року. Не підлягають секвестру захищені статті за переліком Верховної Ради України. Секвестр видатків бюджету застосовується у випадку недоотримання запланованих бюджетом доходів або перевищення граничного рівня дефіциту. *Стратегічні напрями* подолання дефіциту бюджету включають заходи, пов'язані з розвитком економіки, збільшенням доходів та раціональним використанням видатків бюджетів.



Тактичні заходи:

- 1) удосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу на всіх стадіях ;
- 2) пошук шляхів збільшення доходів бюджету ;
- 3) щорічне уточнення бюджетних нормативів та норм видатків ;
- 4) використання прогресивних технологій бюджетного планування ;
- 5) удосконалення планування і розвиток системи платних послуг у соціально -культурній сфері;
- 6) наукове обґрунтування річних бюджетних програм та своєчасне внесення до них коректив ;
- 7) удосконалення трансфертної політики , підвищення ефективності трансфертних платежів ;
- 8) складання щорічних бюджетів на багатоваріантній основі для оптимізації доходів і видатків ;
- 9) відмова від концепції пріоритету бюджетних видатків і дефіцитного фінансування ;
- 10) розвиток РЦП (державних), що сприятиме фінансуванню видатків без збільшення грошової маси ;
- 11) оптимальне збалансування поточного бюджету в процесі складання бюджетного розпису ;
- 12) відмова від адміністративного тиску на платників податків у процесі виконання бюджету ;
- 13) скорочення малоефективних податкових пільг ;
- 14) запобігання виникненню у платників податкового боргу; протидія відмиванню «брудних» грошей ;
- 15) підтримка Державної програми детінізації економіки ;
- 16) удосконалення системи податкового контролю ;
- 17) запровадження жорсткого режиму економії бюджетних коштів ;
- 18) скорочення витрат на управління ;
- 19) ліквідація необґрунтованих економічних і соціальних пільг ;
- 20) посилення відповідальності керівників усіх ланок управління за нецільове використання бюджетних коштів .

Рис. 9.11. Тактичні заходи щодо скорочення бюджетного дефіциту і збалансування бюджету.

Тому для подолання бюджетного дефіциту в Україні необхідно вирішити ряд **стратегічних завдань**, а саме:

- ⇒ підвищення ефективності суспільного виробництва для зростання обсягів фінансових ресурсів суспільства – основного джерела доходів бюджетів;
- ⇒ розвиток і зміцнення ринкових відносин з метою оптимізації сфери державної економіки і скорочення бюджетного фінансування;

- ⇒ удосконалення податкової системи, забезпечення оптимального рівня податкових платежів для формування бюджетів усіх ланок і створення сприятливих умов для підприємницької діяльності;
- ⇒ оптимізація і реструктуризація видатків бюджетів, запровадження жорсткого режиму економії бюджетних коштів та їх раціонального використання;
- ⇒ перехід від бюджетного фінансування до системи надання адресних субсидій, субвенцій, інвестиційних позик суб'єктам господарювання;
- ⇒ забезпечення фінансової підтримки малого і середнього бізнесу шляхом розробки і реалізації цільових програм їх розвитку;
- ⇒ удосконалення міжбюджетних відносин та механізму їх регулювання у напрямі забезпечення їх стабільності та прозорості, вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів і збалансування бюджетів.

В цілому, стратегічні напрями подолання бюджетного дефіциту в Україні мають здійснюватись за спеціально розробленою програмою.

Отже, з метою зменшення бюджетного дефіциту держава має забезпечити ефективність функціонування фінансової системи та економіки в цілому. Подолання дефіциту бюджету включає заходи щодо збільшення доходів та раціонального використання коштів. Основним джерелом доходів бюджету є фінансові ресурси суспільства, тому підвищення ефективності суспільного виробництва сприятиме нарощенню дохідної частини бюджету. Разом з тим зміцнення дохідної бази бюджетів залежить від виваженої податкової політики держави.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Які показники характеризують стан бюджету як фінансового плану?
2. Що розуміється під бюджетним профіцитом?
3. Про що свідчить показник бюджетного дефіциту?
4. За якими ознаками класифікуються види бюджетного дефіциту?
5. Охарактеризуйте основні види бюджетного дефіциту.
6. Назвіть основні причини виникнення бюджетного дефіциту.
7. У чому полягає причинно-наслідкова діалектика бюджетного дефіциту?
8. Що таке «дефолт» і які його наслідки?
9. В чому полягає різниця між поняттями «фінансування бюджету» і «джерела фінансування бюджетного дефіциту»?
10. Назвіть основні ознаки, за якими характеризується фінансування бюджету.
11. Які класифікації фінансування бюджету використовуються за рекомендацією МВФ?
12. За якими ознаками класифікують джерела фінансування бюджетного дефіциту?
13. Назвіть основні варіанти фінансування бюджетного дефіциту.
14. Що являє собою монетизація бюджетного дефіциту?
15. Що таке сеньйораж?
16. Що ви розумієте під інфляційним податком?

17. Що таке фіскальні правила і яка їх роль у боротьбі з бюджетним дефіцитом?
18. В чому суть правового регламентування бюджетного дефіциту у країнах ЄС?
19. Які фіскальні обмеження встановлені Бюджетним кодексом України, які їх недоліки?
20. Які тактичні заходи може використовувати держава для скорочення бюджетного дефіциту?
21. Що являє собою секвестр видатків бюджету і коли він застосовується?
22. Назвіть стратегічні напрями боротьби з бюджетним дефіцитом.

Питання до семінарського заняття

1. Поняття стану бюджетного фонду і бюджетного дефіциту.
2. Соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту.
3. Джерела фінансування дефіциту бюджету і їх класифікація.
4. Методи обмеження дефіциту бюджету.
5. Шляхи скорочення бюджетного дефіциту

Тестові завдання

1. Які показники характеризують стан бюджету як фінансового плану?

- а) бюджетний профіцит;*
- б) бюджетний дефіцит;*
- в) рівновага доходів і видатків бюджету;*
- г) правильної відповіді немає.*

2. Бюджетний дефіцит характеризується як:

- а) перевищення доходів над видатками;*
- б) перевищення видатків над доходами;*
- в) сума субвенцій, наданих місцевим бюджетам;*
- г) обсяг поточних видатків бюджету.*

3. Виділити фактори, що сприяють скороченню дефіциту державного бюджету:

- а) скорочення витрат на оборону;*
- б) збільшення обсягів капіталовкладень у виробничу сферу;*
- в) скорочення витрат на соціальну сферу;*
- г) підвищення витрат на управління;*
- д) підвищення доходів від туризму;*
- е) ріст податків;*
- ж) скасування податкових привілеїв.*

4. Для покриття дефіциту державного бюджету використовують:

- а) державний кредит;*
- б) банківський кредит;*
- в) комерційний кредит;*
- г) бюджетний кредит.*

5. Бюджетний профіцит характеризується як:

- a) перевищення видатків над доходами;
- б) перевищення доходів над видатками;
- в) рівновага бюджетних доходів і видатків;
- г) правильної відповіді немає .

6. В залежності від місця розміщення держаних позик їх поділяють на:

- a) внутрішні позики;
- б) міжбанківські позики;
- в) зовнішні позики;
- г) довгострокові позики.

7. Секвестр бюджету полягає у зниженні бюджетних видатків щомісячно за всіма статтями бюджету (крім захищених):

- a) прогресивному зниженні;
- б) пропорційному зниженні;
- в) регресивному зниженні;
- г) правильної відповіді немає .

8. Відповідно до форм прояву бюджетний дефіцит поділяють на:

- a) активний, пасивний;
- б) відкритий, прихований;
- в) вимушений , свідомий;
- г) негативний, позитивний.

9. За напрямками дефіцитного фінансування бюджетний дефіцит поділяють на:

- a) стійкий і тимчасовий;
- б) відкритий і прихований;
- в) вимушений і свідомий;
- г) активний і пасивний.

10. Джерелами фінансування бюджетного дефіциту є:

- a) грошова емісія;
- б) державні позики;
- в) продаж державних активів;
- г) правильної відповіді немає.

11. Пасивний дефіцит виникає:

- a) при фінансуванні капітальних видатків;
- б) при фінансуванні поточних видатків;
- в) при зниженні надходжень бюджету від приватизації державного майна;
- г) всі відповіді правильні.

12. Сеньйораж – це:

- a) дохід від друкування грошей;
- б) дохід бюджету від продажу державних активів;

- в) державні запозичення у формі внутрішніх та зовнішніх позик;*
- г) дохід від приватизації державного майна.*

13. Граничний розмір частки бюджетного дефіциту у ВВП країн-членів ЄС складає:

- а) не більше 3 %;*
- б) не більше 5%;*
- в) не більше 10%;*
- г) не більше 60%.*

Питання для самостійного вивчення

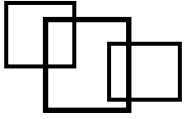
1. Економічні та соціальні наслідки бюджетного дефіциту в Україні.
2. Сучасний стан бюджетного дефіциту в Україні та фактори його зростання.
3. Проблеми та шляхи подолання бюджетного дефіциту в Україні.

Теми рефератів

1. Взаємозв'язок бюджетного дефіциту і державного боргу в Україні.
2. Концептуальні підходи у ставленні до бюджетного дефіциту та причин його виникнення

Базові терміни і поняття

Баланс бюджету, бюджетний дефіцит, державний профіцит, дефіцитне фінансування, фінансування бюджету, державний борг, монетизація бюджетного дефіциту, секвестр бюджету, сеньйораж, дефолт.



10.1. Економічна природа та роль державного кредиту

Держава для фінансування своїх потреб може мобілізувати фінансові ресурси у формі *державного кредиту*. В цьому випадку вона є *позичальником*, а населення і підприємницькі структури, тобто фізичні і юридичні особи-резиденти, – *кредиторами* (це внутрішній державний кредит). Державний кредит може бути як внутрішнім так і зовнішнім. У сфері міжнародних економічних відносин держава може виступати одночасно і кредитором і позичальником. У випадках, коли держава бере на себе відповідальність за погашення позик, взятих фізичними і юридичними особами, вона є гарантом.

Отже, у сфері міжнародних економічних відносин держава виступає в якості як кредитора, так і позичальника та гаранта. Державний кредит має термін повернення і ціну у формі процента.

Вперше державний кредит виник ще у XVII ст. в Англії, яка вміло використовуючи державний кредит для фінансування державних потреб, стала могутньою державою. Відтоді цей приклад почали наслідувати всі держави світу.

Державний кредит, як ланка державних фінансів, в умовах ринкової економіки відіграє важливу роль у функціонуванні фінансової системи і є своєрідною суспільною позиковою системою.

Для розкриття економічної сутності державного кредиту його розглядають в таких аспектах:

- ⇒ за економічним змістом;
- ⇒ матеріально-речовим втіленням;
- ⇒ формою прояву;
- ⇒ юридично-правовим статусом.

За економічним змістом державний кредит є самостійною економічною категорією.

Як економічна категорія державний кредит – сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади і управління, з одного боку, і резидентами та нерезидентами, з другого, при яких держава традиційно виступає у ролі позичальника (рідше кредитора і гаранта).

Державний кредит безпосередньо обслуговує економічні інтереси держави. За допомогою державного кредиту залучаються тимчасово вільні кошти юридичних і фізичних осіб, які використовуються для задоволення постійно зростаючих державних

потреб. Використання державного кредиту є повністю виправданою формою мобілізації коштів в розпорядження держави. Його використання при фінансуванні дефіциту бюджету, обумовлено тим, що це має значно менші негативні наслідки для фінансового стану держави, ніж покриття дефіциту за допомогою грошової емісії.

Матеріально-речовим втіленням державного кредиту є рух позикового капіталу у результаті вторинного перерозподілу ВВП. Його джерелом стають тимчасово вільні кошти населення, підприємств та організацій.

Конкретними **формами прояву державного кредиту** є державні позики (забезпечені випуском цінних паперів чи залучені на підставі угод) та гарантії.

За юридично-правовим статусом державний кредит трактується як врегульований нормами права механізм залучення додаткових тимчасово вільних коштів державою на засадах добровільності, зворотності, платності і строковості. Юридичною основою державних позик є договір або угода.

Об'єктивною причиною існування державного кредиту є невідповідність між потребами держави у фінансових ресурсах та можливостями їх задоволення за рахунок бюджетних фондів.

Державний кредит зумовлений такими причинами:

- ⇒ постійно зростаючими потребами держави у фінансових ресурсах;
- ⇒ наявністю бюджетного дефіциту;
- ⇒ необхідністю виконання державою своїх функцій.

Метою запозичення коштів державою в формі державного кредиту є:

- покриття бюджетного дефіциту;
- залучення коштів на фінансування інвестиційних програм;
- регулювання грошового обігу в країні.

Основними **суб'єктами державного кредиту** з боку держави є: Кабінет Міністрів України, органи влади АР Крим, органи місцевого самоврядування, Міністерство фінансів в особі державної казначейської служби, Національний банк України.

Сучасні фінансові системи держав побудовані на двох фіскальних засадах: податковій і кредитній. Податки і позики є взаємодоповнюючими інструментами державних фінансів, за допомогою яких держава мобілізує кошти для фінансування своїх потреб.

Державний кредит – специфічна інтегрована категорія, яка за внутрішньою сутністю та економічною природою поєднує характерні особливості двох видів грошових відносин – фінансів і кредиту. Усе це обумовлює багатоплановий характер взаємодії державного кредиту з державним бюджетом, безпосередній зв'язок з системою оподаткування і рухом позикового капіталу.

Проте державний кредит як фінансова категорія відрізняється рядом особливостей від таких класичних категорій як податки і банківський кредит.

Так, головними відмінностями між державним кредитом і податками є такі:

- податкові відносини – це односторонній, безеквівалентний рух вартості, а державний кредит – двосторонній рух вартості на принципах строковості, поворотності, платності;
- податки мають примусовий характер, а державний кредит – добровільний, – це відносини, що базуються на довірі, високій репутації і відповідальності;

- податки – це обов’язкові платежі у встановлені терміни, а державний кредит здійснюється, коли інші джерела мобілізації вичерпані;
- податки-основне підґрунтя мобілізації фінансових ресурсів, а державний кредит – засіб мобілізації додаткових фінансових ресурсів.

Відмінності між державним і банківським кредитом наведені в рис.10.1.



Рис. 10.1. Основні відмінності між державним і банківським кредитом.

Державний кредит виконує три функції – розподільчу, регулюючу і контрольну.

На основі **розподільчої функції** державного кредиту забезпечується формування коштів державного бюджету (іноді і цільових державних фондів). З її допомогою держава як позичальник акумулює додаткові кошти на фінансування витрат, пов’язаних з виконанням її основних функцій.

Регулююча функція державного кредиту проявляється у його використанні як інструмента регулювання економіки шляхом здійснення певної фінансової політики. Розмір державного кредиту, його форми, методи розміщення і погашення впливають практично на усі економічні процеси у суспільстві, а саме на:

- рівень податкового тиску;
- розміри бюджетного фінансування;
- бюджетний дефіцит і розмір грошової маси в обігу;
- звуження чи розширення сукупного попиту і пропозиції;
- міжнародну платоспроможність та кредитний рейтинг держави тощо.

Контрольна функція державного кредиту забезпечує контроль як у процесі залучення позикових коштів шляхом державних позик, так і у процесі їх розміщення. Це дає можливість контролювати напрями та цільове використання позик, строки їх повернення і своєчасність сплати відсотків, проводити моніторинг і забезпечувати платоспроможність та ліквідність боргових зобов’язань держави.

Отже державний кредит – це специфічна ланка державних фінансів. У результаті державних запозичень не відбувається формування відокремленого грошового фонду, а мобілізовані державою кошти акумулюються, як правило, у бюджеті.

10.2. Форми державного кредиту та класифікація державних позик

Державний кредит поділяють на *внутрішній* і *зовнішній (міжнародний)*, кожен з яких має свої особливості і форми вияву.

При *внутрішньому державному кредиті* держава зазвичай виступає позичальником грошових коштів, а її кредиторами є банківські установи, підприємства, страхові компанії, населення тощо.

Внутрішній державний кредит може виступати у таких формах:

- державні позики;
- використання частини вкладів населення в ощадних установах і перетворення їх в державні позики;
- використання коштів загальнодержавного позикового фонду;
- грошово-речові лотереї.

Міжнародний (зовнішній) державний кредит являє собою сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника або кредитора. Міжнародний державний кредит відображає відносини окремих держав, міжнародних організацій і фінансових інституцій у сфері мобілізації ресурсів на світовому рівні.

Найбільш типовими формами міжнародного державного кредиту є:

- зовнішні державні позики, забезпечені випуском цінних паперів;
- позики, що надаються на підставі угод на двосторонній основі;
- позики, що надаються на підставі угод на багатосторонній основі (позики міжнародних фінансових інституцій);
- державні гарантії.

Основною формою державного кредиту є державні позики, які відображають економічні відносини між державою як позичальником та іншими суб'єктами-кредиторами.

Основними передумовами випуску державних позик є:

- ⇒ нагальна потреба у додаткових фінансових ресурсах;
- ⇒ наявність кредиторів, які мають тимчасово вільні кошти;
- ⇒ фінансова зацікавленість кредиторів у наданні позик державі;
- ⇒ довіра кредиторів до держави;
- ⇒ платоспроможність держави, тобто її здатність своєчасно та у повному обсязі повернути борг та сплатити відсотки.

Державні позики класифікуються за рядом ознак (див. табл. 10.1).

Таблиця 10.1.

Ознаки класифікації та види державних позик¹.

<i>Ознака класифікації</i>	<i>Вид позики</i>
За правовим оформленням	На підставі угод (безоблігаційні); забезпечені випуском цінних паперів
За місцем розміщення	Внутрішні; зовнішні

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. – К.: Знання, 2008.- 611 с., с.223.

Продовження таблиці 10.1.

Залежно від статусу позичальника (емітента)	Державні; місцеві
Залежно від термінів погашення	Короткострокові (поточні, як правило, до 1 року); середньострокові (від 1 до 5 років); довгострокові позики (понад 5 років)
За видами дохідності	Відсоткові позики; безвідсоткові (дисконтні) позики; виграшні позики
За характером обігу цінних паперів	Ринкові; неринкові
За формою випуску	Готівкові; безготівкові
За способом погашення	Ординарні; серійні; з достроковим погашенням
За видами забезпеченості	Заставні; беззаставні

За правовим оформленням розрізняють:

- ⇒ державні позики, що надаються *на підставі угод* (безоблігаційні). Угодами оформляються зовнішні міжурядові позики на двосторонній основі, а також кредити від міжнародних організацій і фінансових інститутів на багатосторонній основі;
- ⇒ державні позики, *забезпечені випуском цінних паперів*, за допомогою яких мобілізуються кошти на фінансовому ринку.

За місцем розміщення позики поділяють на:

- ⇒ *внутрішні позики*, що розміщуються на внутрішньому фінансовому ринку і зазвичай у національній валюті;
- ⇒ *зовнішні позики*, які розміщуються на міжнародному фінансовому ринку переважно в іноземній валюті чи безоблігаційні позики, що надаються на підставі угод і надходять ззовні від урядів інших країн, міжнародних організацій та нерезидентів.

Залежно від статусу позичальника (точніше емітента) позики поділяють на:

- ⇒ *державні*, які випускаються центральними органами управління, а кошти, акумульовані від їх розміщення, спрямовуються у державний бюджет;
- ⇒ *місцеві*, що випускаються місцевими органами управління, а кошти від них спрямовуються у відповідні місцеві бюджети.

Залежно від строків погашення державною своїх боргових зобов'язань розрізняють:

- ⇒ *короткострокові* (поточні, термін погашення до одного року);
- ⇒ *середньострокові* (від одного до п'яти років);
- ⇒ *довгострокові* (понад п'ять років).

За видами дохідності державні позики поділяються на:

- ⇒ *відсоткові*, коли виплата доходу за державними позиками здійснюється у вигляді позикового відсотка;
- ⇒ *безвідсоткові (дисконтні)*, коли державні цінні папери реалізуються зі зниж-

кою, а погашаються за номінальною вартістю. Відсотки за такою облігацією не нараховують, а дохід кредитора виникає внаслідок її погашення за ціною, вищою від ціни придбання;

⇒ *виграшні*, які реалізуються без встановлення фіксованого відсотка, а виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів виграшів. При цьому дохід отримують не всі кредитори, а тільки ті, чий облігації виграли.

За характером обігу цінних паперів державні позики поділяють на:

⇒ *ринкові*, які вільно купуються і продаються на ринку цінних паперів;

⇒ *неринкові*, які мають обмеження щодо купівлі і продажу.

За формою випуску державних позик розрізняють:

⇒ *готівкові* (супроводжуються емісією державних цінних паперів);

⇒ *безготівкові* позики (проводяться шляхом записів на відповідних рахунках в електронному депозитарії).

За способом погашення позики поділяються на:

⇒ *ординарні* (погашення може проходити одночасно для всіх випущених позик);

⇒ *серійні* (погашення здійснюється частинами через певні проміжки часу);

⇒ *з достроковим погашенням*. До дострокового погашення держава може вдатися лише за наявності відповідних коштів.

Залежно від забезпеченості державні позики поділяють на:

⇒ *заставні*, що забезпечуються державним майном чи конкретними доходами;

⇒ *беззаставні*, що не мають конкретного матеріального забезпечення, а їх надійність визначається авторитетом держави.

Оформлення внутрішніх державних позик може здійснюватися двома видами цінних паперів – облігаціями і казначейськими зобов'язаннями (векселями).

Облігація є борговим зобов'язанням держави, за яким у встановлені терміни повертається борг і виплачується дохід у формі відсотка або виграшу. Облігація має номінальну вартість – позначену суму боргу – і курсову ціну, по якій вона продається і перепродується залежно від її прибутковості, надійності і ліквідності. Різниця між курсовою ціною і номінальною вартістю є курсовою різницею.

Казначейські зобов'язання (векселі), мають характер боргового зобов'язання, направленою тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі відсотків. Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформляються короткострокові позики (іноді середньострокові – казначейські ноти), облігаціями – середньо та довгострокові позики.

В сучасних умовах перспективним джерелом залучення позикового капіталу державою є вихід на світові фінансові ринки. Акумулявати кошти із зовнішніх джерел можна шляхом:

⇒ розміщення єврооблігацій;

⇒ залучення фідуціарних позик;

⇒ емісії облігацій державної зовнішньої позики.

★ **Єврооблігації** – це боргові зобов'язання, що є одним із видів цінних паперів, котрі випускаються позичальниками з метою отримання довгострокових кредитів на євrorинку.

- Єврооблігації мають всі ознаки облігацій, а також деякі особливості:
- ⇒ вони розміщуються на ринках кількох країн одночасно;
 - ⇒ валюта єврооблігації є іноземною як для кредитора, так і для боржника (за винятком банків США);
 - ⇒ гарантом позики виступає емісійний синдикат, створений банками кількох країн, який переважно і розміщує єврооблігації.

Фідуціарні позики – позики, що випускаються одними суб'єктами (переважно іноземними комерційними банками), а відповідальність за них несе інший суб'єкт (наприклад, Україна в особі Міністерства фінансів).

Залучення позик ґрунтується на таких принципах:

- ⇒ мінімізація вартості позик, що відображається відповідною відсотковою політикою;
- ⇒ стабільність та ліквідність державних цінних паперів.

Таким чином, державним кредитом є сукупність достатньо різноманітних форм і методів фінансових відносин. Кожна держава обирає найдоцільніший і прийнятний для неї спосіб реалізації специфічного виду фінансових відносин – державного кредиту.

10.3. Державний борг, його сутність та соціально – економічні наслідки

Використання державою позикових ресурсів зумовлює виникнення державного боргу, який є закономірним наслідком застосування державного кредиту. Державний борг – сума прямих договірних зобов'язань органів державного управління перед економічними суб'єктами інших секторів економіки (резидентами) і зарубіжними кредиторами.

Державний борг виникає у результаті:

- ⇒ запозичень у грошовій формі і випуску боргових зобов'язань;
- ⇒ прийняття боргів інших економічних суб'єктів;
- ⇒ безготівкового випуску боргових зобов'язань.

★ Отже державний борг – сума всіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами, а також відсотків за ними (включаючи гарантії за кредитами, що надаються іноземними позичальниками державним підприємствам).

Розрізняють такі види державного боргу:

- ⇒ *первинний борг*, який дорівнює сумі основного боргу без нарахованих відсотків;
- ⇒ *непогашений борг*, який складається із основної суми боргу і нарахованих відсотків;
- ⇒ *поточний борг* – сума основного боргу, що підлягає погашенню в поточному році, й належних до сплати у цей період відсотків за усіма випущеними на цей момент позиками;
- ⇒ *капітальний борг* – це загальна сума боргу й відсотків, що мають бути сплачені за всіма позиками.

- ⇒ *внутрішній борг* – це сукупність зобов’язань держави перед резидентами.
- ⇒ *зовнішній борг* – це сукупність зобов’язань держави перед нерезидентами.

Кожна держава самостійно визначає класифікаційну ознаку державного боргу і законодавчо її закріплює. В Україні у Бюджетному кодексі класифікація боргу здійснена за типом кредитора (хто є власником боргових зобов’язань, категорія кредитора) та за типом боргового зобов’язання (відповідно до коштів, що використовуються для фінансування бюджетного дефіциту).

В Україні, окрім того, борг класифікується у фінансовій та статистичній звітності на:

- ⇒ *державний прямий борг* (внутрішній і зовнішній), який відображає сукупність прямих зобов’язань уряду перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами;
- ⇒ *державний гарантований борг* (внутрішній і зовнішній), який включає боргові зобов’язання державних органів влади і державних підприємств, виконання яких гарантовано державою у випадку неплатоспроможності позичальників.

Щодо меж статистичного охоплення та кількісного відображення в офіційній звітності сумарної величини державної заборгованості поки що серед вчених і практиків не існує однозначної позиції. Так, в Україні фактично є два типи державного боргу (рис.10.2.):

- ⇒ *офіційно визнаний державний борг*; тобто борг, оформлений кредитними угодами чи державними цінними паперами, який передбачає погашення основної суми боргу і відсотків за ним;
- ⇒ *заборгованість, що в складі державного боргу не враховується, проте за економічною природою є державною.*



Рис. 10.2. Типи державного боргу.

Існує семантична різниця між термінами «борг» і «заборгованість».

★ **Борг** – це грошова сума, що взята в позику на строк на певних умовах і підлягає поверненню, тоді як **заборгованість** відображає початкову суму боргу та суму нагромаджених відсоткових платежів на його обслуговування..

Існування державного боргу для будь-якої країни спричинює певні соціально-економічні наслідки. За рахунок залучених державою додаткових фінансових ресурсів відбувається розширення можливостей держави для економічного зростання. Проте наслідком цього є поява боргів, які у майбутньому необхідно повертати, що відобразиться у зменшенні національного доходу.

Вважається, що внутрішній борг має певні переваги над зовнішнім. Це пояснюється тим, що повернення внутрішнього боргу і виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, тоді як зовнішній борг має у своїй основі вплив капіталу з держави. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у власності держави. Платоспроможність держави за зовнішніми позиками залежить насамперед від валютних надходжень, тобто від позитивного сальдо торговельного балансу держави.

Факт існування державного боргу не дає чіткої оцінки реального фінансово-економічного стану держави і ефективності її фінансової політики у тому числі боргової. Виникнення і зростання державного боргу – складне явище, обумовлене цілим рядом чинників, яке в умовах окремої держави може мати свою специфіку.

Зауважимо, що боргова політика вже давно не зводиться тільки до проблеми пошуку і залучення необхідних коштів. Державний борг є одним з важливих інструментів макроекономічної і фіскальної політики держави.

Боргова політика є важливою складовою частиною фіскальної політики уряду, тому використання державних позик пов'язане з певними тактичними і стратегічними завданнями податкового і бюджетного регулювання економіки, фінансування бюджетного дефіциту і управління державним боргом.

Застосовуючи ефективну боргову політику, держава забезпечує перерозподіл податкового тягара у часі, а також вплив на платоспроможний попит населення, регулює розмір грошової маси і відповідний вплив на рівень інфляції.

В цілому стратегічні цілі боргової політики держави полягають в створенні умов для довгострокового розвитку внутрішнього фінансового ринку, що дав би можливість на ринкових засадах здійснювати запозичення в обсягах, за вартістю та у строки, необхідні, з одного боку, для безперервного фінансування виваженого дефіциту державного сектору, а з іншого – достатні для фінансування недержавного сектору економіки. При цьому ефективна боргова політика держави забезпечує перерозподіл податкового тягара у часі, забезпечуючи податковій системі статус «надійного партнера» не лише держави, а й бізнесу, здатного у перспективі збільшити фінансові можливості держави.

Довгостроковим економічним наслідком зростання державного боргу є суттєве звуження інвестиційних можливостей економіки і гальмування економічного зростання.

Державний борг впливає практично на усі процеси економічного життя держави, зокрема на:

- ⇒ економічне зростання і розподіл прибутків;
- ⇒ бюджетний дефіцит і розмір грошової маси в обігу;
- ⇒ рівень споживання і накопичення;
- ⇒ баланс поточних зовнішніх рахунків;
- ⇒ міжнародну платоспроможність;
- ⇒ кредитний рейтинг держави.

Соціальним підсумком перерозподілу доходів через інструменти державного боргу є покращення життя сучасного покоління, але борговий тягар повинні будуть виплачувати майбутні покоління.

Отже, державний борг може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на економіку. Тому для сприяння позитивному ефекту від використання державних запозичень необхідне застосування ефективної стратегії управління державним боргом.

10.4. Управління державним боргом

Управління державним боргом полягає в забезпеченні платоспроможності держави, тобто можливості погашення нею своїх боргів.

Воно розглядається як комплекс заходів органів державного управління, спрямованих на забезпечення задоволення потреб держави у фінансуванні державного бюджету за рахунок боргових джерел за мінімально можливих витрат у середньо- та довгостроковій перспективі з прийнятним рівнем ризиків, а також спрямованих на розвиток і підтримку внутрішнього ринку державних цінних паперів.

У процесі управління державним боргом вирішуються такі **завдання**:

- пошук ефективних умов запозичення коштів (мінімізації вартості боргу);
- недопущення нецільового і неефективного використання запозичених коштів;
- забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;
- визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями ;
- забезпечення стабільності валютного курсу та фондового ринку.

Управління державним боргом може розглядатися як у широкому так і у вузькому розумінні, а державна політика у сфері управління державним боргом поділяється на боргову стратегію і боргову тактику (рис. 10.3).

Отже, **управління державним боргом – комплекс заходів, що здійснюються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення обсягів та умов залучення коштів, їх розміщення і погашення, а також забезпечення платоспроможності держави.**

Управління державним боргом має базуватися на таких **принципах**:

- ⇒ **безумовності** – забезпечення безумовного виконання державою всіх своїх зобов'язань перед кредиторами та інвесторами;
- ⇒ **збереження фінансової незалежності** – забезпечення оптимальної структури внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань держави;
- ⇒ **оптимізація структури боргів** – забезпечення оптимальної структури боргових зобов'язань за строками обігу і погашення;

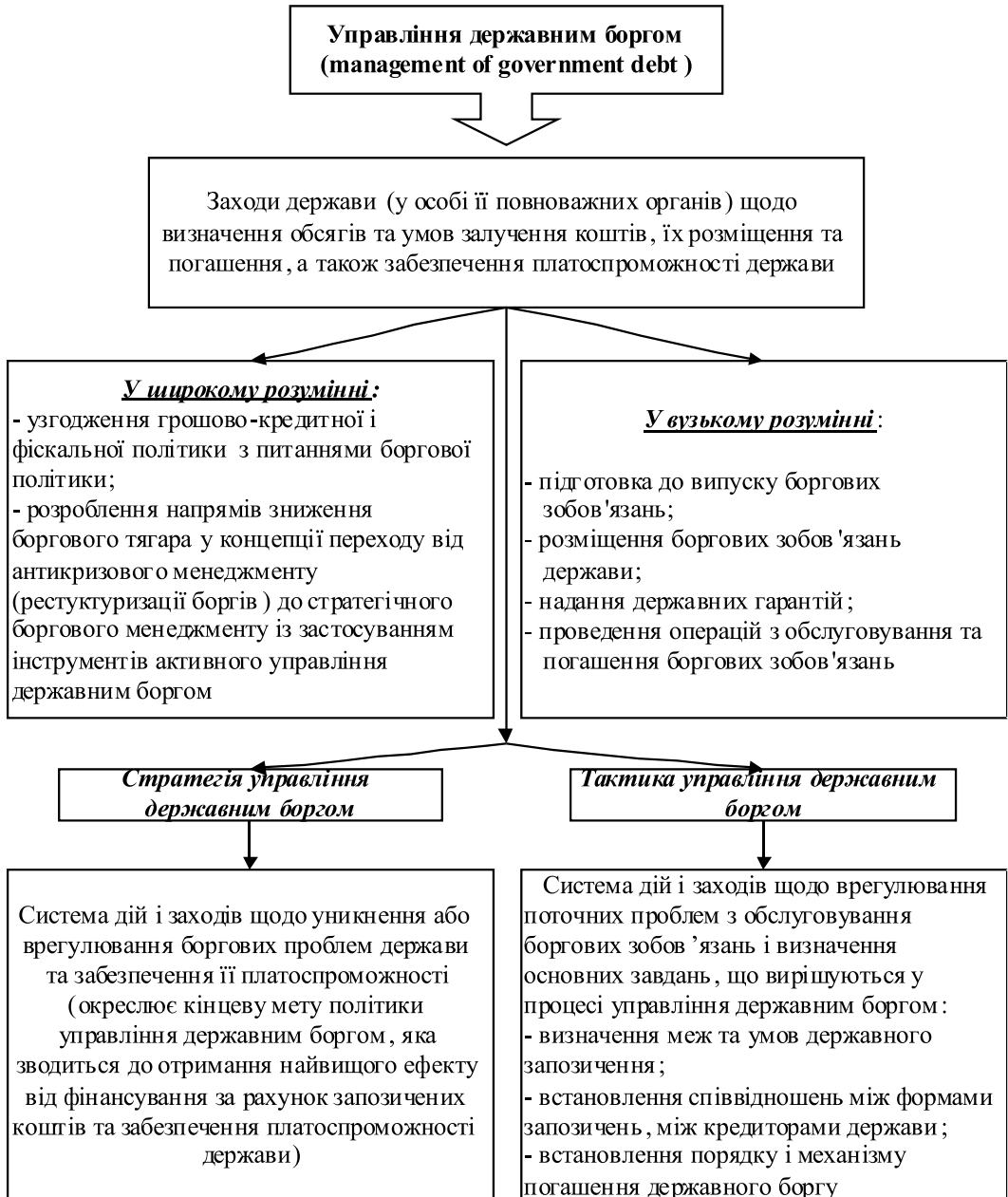


Рис. 10.3. Управління державним боргом.

- ⇒ **мінімізація вартості державного боргу** – мінімізація витрат держави на обслуговування та погашення державного боргу;
- ⇒ **мінімізація ризиків** – диверсифікація та оптимізація джерел державних запозичень, зниження впливу кон'юнктури світового ринку капіталів і ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань;

⇒ *прозорості* – дотримання відкритості і повної прозорості у визначенні доцільності запозичень, доступу до достовірної інформації, підтримка високої кредитної репутації і кредитного рейтингу.

Управління державним боргом розглядають як циклічний і багатостадійний процес, що послідовно включає такі три стадії:

залучення – використання – погашення позик.

1. На стадії **залучення позик** законом України «Про державний бюджет» на відповідний рік установлюються граничні розміри боргу, вказуються обсяги державних запозичень із чіткою класифікацією на внутрішні і зовнішні. На цій стадії визначаються:

- ⇒ обсяги позик;
- ⇒ форми і умови запозичення (валюта запозичення, відсоткові ставки);
- ⇒ строки погашення і пільговий період тощо;
- ⇒ структура позик (за кредиторами й формами позик).

2. Управління **розміщенням запозичених коштів** має базуватися на принципі максимізації доходу від залучених коштів та створення джерел його погашення.

Використання позик може бути:

- ⇒ *фінансовим*, – державні позики та кредити використовуються на фінансування інвестиційних проектів і розвиток національного виробництва (це найпрогресивніший спосіб використання державних запозичень);
- ⇒ *бюджетним*, – залучені ресурси направляються на поточне споживання та на покриття бюджетного дефіциту (це найменш ефективний спосіб використання залучених коштів);
- ⇒ *фінансово-бюджетним*, – запозичення використовуються як на фінансування поточних бюджетних потреб, так і на інвестиційний розвиток економіки в цілому.

3. **Погашення та обслуговування** державного боргу здійснюється через проведення платежів з виконання боргових зобов'язань перед кредиторами щодо погашення основної суми боргу, сплати відсотків та супутніх витрат, передбачених умовами випуску державних цінних паперів, угодами про позику, державними гарантіями та іншими документами.

Існує суттєва відмінність між поняттями «*погашення боргу*» і «*обслуговування боргу*». *Погашення боргу* – це виконання боргових зобов'язань перед кредиторами щодо сплати основної суми боргу (тобто суми позики, визначеної угодою про позики або номінальної вартості державних цінних паперів); *обслуговування боргу* – це виплата відсотків за позиками (доходу, що сплачується на користь кредитора).

Джерелами погашення державних позик є:

- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;
- додаткові надходження від податків;
- економія коштів від зменшення видатків;
- емісія грошей.

В Україні управління державним боргом регламентує чинне законодавство, а саме:

- ⇒ Конституція України;

⇒ Бюджетний кодекс України;

⇒ закон «Про державний бюджет України» на відповідний рік.

Бюджетним кодексом України (стаття 18) встановлено, що граничний обсяг державного боргу, граничний обсяг надання державних гарантій визначаються на кожний бюджетний період законом про Державний бюджет України. Загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати *60 відсотків* річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України. У разі перевищення цієї граничної величини Кабінет Міністрів України зобов'язаний вжити заходів для приведення такого загального обсягу боргів у відповідність із положеннями Бюджетного кодексу.

В управлінні державним боргом в Україні беруть участь:

⇒ Кабінет Міністрів України;

⇒ Міністерство фінансів України (департамент державного боргу);

⇒ Національний банк України;

⇒ Державна казначейська служба України.

Обслуговування і погашення державного боргу здійснюється у процесі виконання державного бюджету. Міністерство фінансів України та НБУ беруть участь у залученні та розміщенні коштів, а функцію погашення та обслуговування державного боргу виконує Державна казначейська служба України.

Методами управління державним боргом є:

- *конверсія боргу* – зміна початкових умов державної позики, зокрема зміна строків позики, часу виплати, способу погашення позики, а найчастіше – зміна величини позикового відсотка (зміна дохідності позик);
- *консолідація боргу* – зміна умов позики щодо часу її чинності (тривалості) з можливою зміною величини позикового відсотка, зокрема перетворення короткострокових державних позик у довгострокові, об'єднання кількох державних позик попередніх років в одну позику. Консолідація і конверсія можуть проводитись одночасно;
- *рефінансування боргу* – випуск нових позик для погашення зобов'язань по старих;
- *продлонгація боргу* – форма добровільної згоди кредиторів на відстрочення виплат за зобов'язаннями боржника;
- *уніфікація позик* – об'єднання кількох позик в одну;
- *списання/анулювання частини боргу* – відмова держави від зобов'язань щодо погашення боргу. Може бути зумовлене фінансовою неспроможністю держави, її банкрутством або політичними мотивами;
- *викуп боргу з дисконтом на вторинному ринку* – скорочення обсягу державного боргу через викуп власних боргів із дисконтом (знижкою) на вторинному ринку;
- *обмін боргу на акції національних підприємств чи національну валюту* – надання кредиторам права продажу боргів з дисконтом за національну валюту, на яку в результаті можна придбати акції національних компаній, або безпосередній обмін (своп) боргів на акції компаній, що перебувають у державній власності;

- *тимчасовий мораторій на виплату відсотків або частини основного боргу* – відстрочення оплати внутрішніх або зовнішніх боргових зобов'язань, що оголошується спеціальними актами державної влади на певний строк чи до закінчення певних надзвичайних подій.
- *реструктуризація боргу* – угода кредитора з позичальником, який має труднощі з погашенням своїх фінансових зобов'язань, про нову схему їх погашення. Реструктуризація боргу може проводитись за допомогою використання у комплексі чи частково усіх вище зазначених методів управління державним боргом.

Реструктуризація зовнішнього боргу проводиться у рамках Паризького клубу офіційних кредиторів (реструктуризація міжурядових позик і позик, гарантованих урядом) та Лондонського клубу приватних кредиторів (реструктуризація комерційного боргу). Борг перед МВФ і Світовим банком реструктуризації не підлягає.

Управління державною заборгованістю є одним із ключових факторів забезпечення макроекономічної стабільності в державі. При управлінні державним (особливо зовнішнім) боргом велике значення має розрахунок коефіцієнтів платоспроможності держави та її ліквідної позиції. У міжнародній практиці з цією метою використовують різноманітні показники. Так, Світовий банк для аналізу боргової безпеки держави пропонує використовувати Мінімальну стандартну модель (таблиця 10.2.) і відповідно до неї визначати основні боргові індикатори.

Державний борг України оцінюють такими основними показниками:

- ⇒ борг на душу населення;
- ⇒ співвідношення між державним боргом та доходами населення;
- ⇒ відносна величина боргу до ВВП;
- ⇒ коефіцієнт обслуговування (відношення платежів по обслуговуванню та погашенню боргу до ВВП або до доходів бюджету; визначається у відсотках).

Ефективне управління державним боргом є запорукою зростання економіки, інвестиційної привабливості, фінансової стабільності держави, тобто є одним з головних чинників забезпечення макроекономічної стабільності в державі.

Таблиця 10.2.

Мінімальна стандартна модель Світового банку для оцінки боргової безпеки держави

<i>Назва</i>	<i>Формула, %</i>	<i>Економічний зміст</i>
Відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг	EDT/XGS	Демонструє відносну довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП	EDT/GNP	Показує загальний рівень боргової складової економіки
Відношення загальних платежів щодо обслуговування боргу до експорту товарів і послуг	TDS/XGS	Коефіцієнт обслуговування боргу, що показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу
Відношення відсоткових платежів до ВВП	INT/GNP	Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу

Продовження таблиці 10.1.

Відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг	INT/XGS	Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу
Відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу	RES/EDT	Показує, чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу
Відношення міжнародних резервів до імпорту товарів	RES/MGS	Відображає запас фінансової міцності держави
Відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу	Short – term/ EDT	Показує, яку частку становить короткостроковий борг у загальній сумі зовнішнього боргу
Відношення боргу міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу	Multilateral/ EDT	Відображає частку заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу або свого роду залежність держави від фінансування цими організаціями

Критичний борг = 50% від ВВП (за методикою Світового банку).

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення державного кредиту.
2. Розкрийте суть державного кредиту за економічним змістом, матеріально-речовим втіленням, зовнішньою формою вияву і юридично-правовим статусом.
3. У чому полягає об'єктивна необхідність державного кредиту і з якою метою він використовується?
4. Хто є основними суб'єктами державного кредиту з боку держави в Україні?
5. Назвіть основні відмінності між державним кредитом і податками.
6. Які існують відмінності між державним і банківським кредитом.
7. Назвіть форми державного кредиту.
8. За якими ознаками класифікують державні позики?
9. Назвіть і охарактеризуйте види цінних паперів, якими здійснюється оформлення внутрішніх державних позик
10. Назвіть основні джерела погашення державних позик.
11. Що таке державний борг і які розрізняють його види?
12. Чим відрізняється капітальний державний борг від поточного державного боргу?
13. Як класифікується державний борг в Україні?
14. Що являє собою боргова політика держави?
15. В чому полягають соціально-економічні наслідки державного боргу?
16. Розкрийте сутність управління державним боргом і назвіть його головні завдання.
17. Назвіть і охарактеризуйте принципи управління державним боргом.
18. Що передбачає процедура обслуговування і погашення державного боргу?

19. Які законодавчі акти регулюють управління державним боргом в Україні?
20. Які державні органи беруть участь в управлінні державним боргом в Україні?
21. Які існують методи управління державним боргом?

Питання до семінарського заняття

1. Економічна природа та роль державного кредиту
2. Форми державного кредиту та класифікація державних позик
3. Державний борг, його сутність та соціально-економічні наслідки
4. Управління державним боргом

Тестові завдання

1. Найбільш повною характеристикою державного кредиту є:

- а) сукупність відносин, в яких держава виступає позичальником вільних коштів у населення та підприємницьких структур;
- б) банківський кредит, що надається державними банками;
- в) сукупність відносин, в яких держава виступає кредитором;
- г) сукупність відносин, в яких держава виступає в ролі позичальника, кредитора та гаранта.

2. Головною причиною наявності державного кредиту є:

- а) наявність вільних коштів у населення і юридичних осіб;
- б) наявність дефіциту бюджетних коштів;
- в) наявність державних цільових фондів;
- г) наявність міжнародних фінансових інститутів.

3. В залежності від місця розміщення позик їх поділяють на :

- а) внутрішні позики;
- б) міжбанківські позики;
- в) зовнішні позики;
- г) довгострокові позики.

4. За правовим оформленням державні позики поділяються на такі види:

- а) державні позики, що забезпечені випуском цінних паперів;
- б) державні позики, що надаються на підставі урядових угод;
- в) державні позики, що забезпечені вкладками населення;
- г) державні позики, що забезпечені банківським кредитом.

5. Оформлення державних позик може здійснюватися такими видами цінних паперів:

- а) майновими сертифікатами;
- б) акціями;
- в) облігаціями;
- г) казначейськими зобов'язаннями (вексями).

6. Граничні розміри державного боргу встановлює:

- а) Національний банк України;*
- б) Кабінет Міністрів України;*
- в) Верховна Рада України;*
- г) Президент України;*

7. За терміном погашення державні позики бувають:

- а) строкові і безстрокові;*
- б) фіксовані і плаваючі;*
- в) короткострокові, середньострокові і довгострокові;*
- г) витратні і дисконтні.*

8. Сума отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами:

- а) не включається в державний борг;*
- б) включається в державну позичку;*
- в) включається в державний борг;*
- г) немає правильної відповіді.*

9. За характером доходу, що виплачується, державні позички поділяють на:

- а) заставні, беззаставні;*
- б) ринкові, неринкові;*
- в) виграшні, процентні, дисконтні;*
- г) усі відповіді правильні.*

10. Капітальний борг – це:

- а) сума зобов'язань перед резидентами;*
- б) загальна сума зобов'язань і проценти, що мають бути сплачені за позичками;*
- в) сума зобов'язань держави перед нерезидентами;*
- г) немає правильної відповіді.*

11. За забезпеченістю боргових зобов'язань державні позички поділяють на:

- а) заставні, беззаставні;*
- б) ринкові, неринкові;*
- в) виграшні, процентні, дисконтні;*
- г) внутрішні, зовнішні.*

12. Внутрішні державні позички – це:

- а) розміщення цінних паперів серед вітчизняних юридичних і фізичних осіб;*
- б) надходження від урядів інших держав;*
- в) надходження від міжнародних фінансових організацій;*
- г) емісія цінних паперів комерційним банком.*

Питання для самостійного вивчення

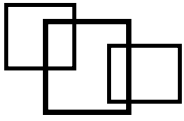
1. Необхідність і роль державного кредиту у формуванні фінансових ресурсів держави.
2. Дискусійні питання щодо соціально-економічних наслідків державного боргу

Теми рефератів

1. Функції державного кредиту.
2. Відмінності державного кредиту від банківського
3. Державний борг України і його соціально-економічні наслідки.

Базові терміни і поняття

Державний кредит, державні позики, казначейські зобов'язання, облігація, державний борг, боргові зобов'язання, внутрішній державний борг, зовнішній державний борг, державна заборгованість, управління державним боргом, обслуговування державного боргу, погашення державного боргу, методи управління державним боргом.



МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ І ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ

11.1. Основи теорії місцевих фінансів

Наука про місцеві фінанси є окремою, самостійною галуззю фінансової науки. Процес її формування відбувався наприкінці XVIII – на початку XIX ст., тобто тоді, коли в різних державах здійснювалося остаточне формування органів місцевого самоврядування і регіональних органів влади та їхніх фінансів.

Перші посилання на доцільність розмежування державних і місцевих фінансів зроблено ще Адамом Смітом у його роботі «Багатство народів» (1776 р.).

Проблематика місцевих фінансів починає досліджуватись як самостійна у першій половині XIX ст. в США, Англії, Німеччині, Франції. Вперше господарства територіальних громад досліджували у своїх роботах відомі вчені К. Штейн, К. Рау, А. Вагнер та ін., які зазначали необхідність надання територіальним громадам автономії, у тому числі у сфері фінансів.

У другій половині XIX ст. з'являються роботи, присвячені цій проблемі, в Росії, де процес формування теорії місцевих фінансів, як окремої галузі фінансової науки, розпочався після земської реформи 1864 року. Наслідком цієї реформи стало створення інститутів земського самоврядування та демократизація місцевого управління.

Отже, вчення про місцеві фінанси як сукупність теоретичних положень про фінансове господарство та фінансову діяльність місцевих органів влади сформувалося в XIX столітті, наприкінці якого воно виокремилося в самостійну галузь фінансової науки

Упродовж XIX – XX ст. відбувався розвиток науки про місцеві фінанси: про їх сутність, склад і принципи організації. Місцеві фінанси послідовно розглядалися:

- ⇒ як фінансове господарство територіальних одиниць (господарство місцевих громад);
- ⇒ як сукупність умов для задоволення потреб місцевих самоврядних одиниць;
- ⇒ як матеріальні засоби місцевого самоврядування;
- ⇒ як доходи і видатки органів місцевого самоврядування;
- ⇒ як система економічних відносин.

У Росії дослідженню сутності місцевих фінансів, бюджетів місцевих союзів, принципів місцевого оподаткування у другій половині XIX – на початку XX ст. присвячені

роботи таких вчених: І. Озерова, М. Курчинського, В. Лебедева, А. Маркова, В. Твердохлебова, І. Янжул та ін.

Після революції 1917 р. радянський уряд, як у Росії, так і в Україні поетапно здійснив заходи з ліквідації органів місцевого самоврядування, націоналізацію їхнього майна, формування нової системи місцевої влади на базі її радянської моделі. Радянська влада не визнавала інституту місцевого самоврядування, місцеві ради вважалися органами державної влади і місцевого управління одночасно.¹

У 20-х роках ХХ ст. відбулося відновлення інституту місцевих фінансів в радянській державі, що сприяло зростанню наукового інтересу до цієї проблематики. У цей період досліджувалися теоретичні основи і практика організації місцевих фінансів (Б. Веселовський, М. Леонтєв, П. Озеров, М. Соболев та ін.). Розвиток теорії місцевих фінансів був тісно пов'язаний із розширенням фінансової діяльності місцевих органів влади. У колишньому СРСР він припинився в 30-х роках, що було пов'язано з початком процесу інтенсивного згортання фінансової самостійності місцевих рад і демонтажу місцевих фінансів. Переломним моментом у цьому стала податкова реформа 30-х років, яка різко скоротила чисельність податків і, в першу чергу, тих, які були закріплені за місцевими бюджетами. Був встановлений жорсткий контроль згори за доходами місцевих рад, здійснювалось пряме вилучення доходів місцевих бюджетів та регулювання їх на основі дольових відрахувань від загальносоюзних податків.

В 1938 році Верховна Рада СРСР затвердила єдиний державний бюджет, до якого було включено і місцеві бюджети. З 1938 року остаточно завершується процес ліквідації місцевих фінансів в СРСР.

У наступні роки видаються підручники і навчальні посібники з місцевих фінансів (Н. Ровинського, І. Смирнова, В. Шаврина), у яких обґрунтовується сутність і роль місцевих фінансів, узагальнюється практика їх функціонування.

Теоретичні спроби обґрунтування права існування місцевих фінансів в СРСР мали місце після війни, в 50-х роках у період реформ М.С.Хрущова, коли було зроблено чергову спробу теоретично обґрунтувати наявність місцевих фінансів СРСР.

У другій половині ХХ ст. у наукових роботах досліджуються питання складання місцевих бюджетів, використання бюджетних коштів, міжбюджетні відносини, бюджетне регулювання (А. Александрова, Л. Величко, Г. Поляк, Г. Лалаєва та ін.). Незважаючи на активне дослідження проблематики місцевих фінансів в радянські часи, у кінці 80-х років ХХ ст. сформувався погляд на місцеві фінанси як на категорію, властиву розвиненим капіталістичним країнам і країнам, що розвиваються.

Відродження місцевих фінансів в СРСР розпочалося в останній період горбачовської перебудови в 1990 році, коли було визнано інститут місцевого самоврядування. Визнання місцевого самоврядування як територіальної самоорганізації громадян для самостійного вирішення усіх питань місцевого життя на основі чинного законодавства і власної фінансової бази, спричинило становлення відповідних економічних відносин, які лежать в основі місцевих фінансів.

У 90-х роках ХХ ст. в науковій літературі країн СНД у цілому визнається факт наявності місцевих фінансів у фінансових системах нових незалежних держав.

¹ Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: Навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999.- (Вища освіта XXI століття).- с.27

В нинішній час питання місцевих фінансів досліджуються багатьма ученими пострадянського простору (С. Буковинський, О. Василик, В. Кравченко, І. Луніна, К. Павлюк та ін.).

Місцеві фінанси як система економічних відносин функціонують в Україні на базі певних основ, закріплених у відповідному законодавстві, а саме в:

- ⇒ Конституції України;
- ⇒ Бюджетному кодексі України;
- ⇒ законі України «Про місцеве самоврядування в Україні»;
- ⇒ щорічних законах про Державний бюджет України;
- ⇒ Податковому кодексі України та ін.

11.2. Сутність, функції та принципи організації місцевих фінансів

Об'єктивні передумови функціонування місцевих фінансів беруть своє коріння ще в общині, яка виникла як інститут раніше держави, і зіграла важливу роль в організації суспільного життя.

В нинішній час у світі прискорюється процес розвитку демократичних принципів в державному устрої і управлінні. У багатьох країнах обов'язковим компонентом демократичного державного ладу є місцеве самоврядування, здійснюване самим населенням через вільно вибрані представницькі органи. Для виконання своїх функцій ці органи наділяються певними майновими і фінансово-бюджетними правами.

У ХХ столітті відбулися значні зміни в організації місцевого самоврядування в більшості європейських країн і його відносна уніфікація. У 1985р. була підписана Європейська хартія про місцеве самоврядування, яка заклала загальноєвропейські принципи організації місцевого самоврядування. У листопаді 1996 року до Європейської хартії про місцеве самоврядування приєдналася Україна.

Регіоналізація економічних і соціальних процесів призводить до того, що все більше функцій з регулювання цих процесів переходить від центральних рівнів державної влади до територіальних. Тому роль місцевих фінансів посилюється, а сфера їх застосування розширюється. В багатьох країнах місцеві фінансові ресурси є превалюючою частиною фінансових ресурсів держави.

Отже, сучасні місцеві органи в демократичних державах мають певні функції і завдання. Це – *власні* функції і завдання, і завдання, які *делегуються* місцевій владі центральним урядом.

Перелік делегованих державою місцевих повноважень визначає центральна влада. *За чинним законодавством України до сфери компетенції місцевого самоврядування належать:* соціальне обслуговування, початкова й середня освіта, охорона здоров'я, ветеринарна допомога, дорожнє господарство місцевого значення, благоустрій, житлове будівництво, водозабезпечення, житлово-комунальне господарство, працевлаштування безробітних, економічна інфраструктура, екологічні проблеми, організація землекористування, теплове господарство, місцеві електричні мережі.

Наявність завдань і функцій, що покладаються на місцеві органи влади, є об'єктивною причиною необхідності фінансів для цих органів влади. Так, якщо

основними причинами функціонування *фінансів як економічної категорії* є виникнення держави і товарно-грошових відносин, то причиною виникнення *місцевих фінансів* є наявність територіальних громад, а також виділення функцій і завдань, які покладаються на їх органи влади.

Відновлення в Україні на початку 90-х років минулого сторіччя інституту місцевого самоврядування як носія місцевих інтересів, виникнення функцій і завдань, що виконуються органами місцевого самоврядування, стали об'єктивними чинниками процесу відродження місцевих фінансів в нашій державі. Цей процес розвивається в ході становлення національної фінансової системи України. Місцеві фінанси формуються як самостійна частина фінансової системи держави.

Місцеві фінанси забезпечують фінансування широкого кола заходів, пов'язаних з соціально-культурним і комунально-побутовим обслуговуванням населення. Через місцеві фінанси держава активно проводить соціальну політику; з їх допомогою здійснюється вирівнювання економічного і соціального розвитку територій.

Отже, *місцеві фінанси як економічна категорія – система економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них функцій і завдань.*

Сутність місцевих фінансів проявляється в їх функціях:

- ⇒ розподільчій;
- ⇒ контрольній;
- ⇒ стимулюючій.

Розподільча функція впливає з економічної суті місцевих фінансів і відображає відносини, що складаються в процесі розподілу і перерозподілу ВВП у розрізі окремих адміністративно-територіальних одиниць. У процесі таких відносин відбувається формування доходів і здійснення витрат місцевих бюджетів, цільових фондів органів місцевого самоуправління, з допомогою яких здійснюється процес забезпечення їх фінансовими ресурсами, необхідними для виконання покладених на місцеве самоврядування завдань.

Контрольна функція реалізується через діяльність органів місцевого самоврядування у процесі складання проектів місцевих бюджетів, їх розгляду й затвердження, перевірки повноти надходження доходів та ефективності їх виконання, складання звітів про виконання бюджетів. Сфера дії контрольної функції не обмежується лише місцевими бюджетами. Вона включає контроль за ефективним використанням загалом усіх фінансових ресурсів та майна, які знаходяться у розпорядженні місцевого самоврядування.

Стимулююча функція місцевих фінансів полягає в створенні сприятливих умов для зацікавлення органів місцевого самоврядування в отриманні та збільшенні додаткових надходжень до місцевих бюджетів. Реалізація цієї функції виявляється в установленому порядку формування власних доходів місцевих бюджетів, самостійності органів місцевого самоврядування при визначенні джерел додаткових надходжень та використанні додатково залучених коштів.

Організації місцевих фінансів здійснюється на основі наступних принципів:

- ⇒ обов'язкового розмежування функцій і повноважень між державною владою і органами місцевого самоврядування;

- ⇒ чіткого поділу дохідних джерел, а також видатків між державним і місцевими бюджетами;
- ⇒ надання відповідних власних доходів місцевому самоврядуванню;
- ⇒ самостійності у формуванні та використанні фінансових ресурсів;
- ⇒ державної фінансової підтримки несамодостатніх територіальних громад, проведення фінансового вирівнювання;
- ⇒ стимулювання збільшення доходів усіх бюджетів;
- ⇒ раціонального та економного використання матеріальних і фінансових ресурсів;
- ⇒ здійснення постійного контролю за використанням ресурсів;
- ⇒ гласності та відкритості у формуванні та використанні фінансових ресурсів місцевого самоврядування;
- ⇒ залучення громадськості до прийняття рішень у сфері місцевих фінансів.

Місцеві фінанси взаємодіють з усіма іншими ланками і суб'єктами фінансової системи країни в процесі розподілу і перерозподілу ВВП. Вони грають важливу роль в економічній системі кожної сучасної держави, де визнається і функціонує місцеве самоврядування (рис. 11.1.).

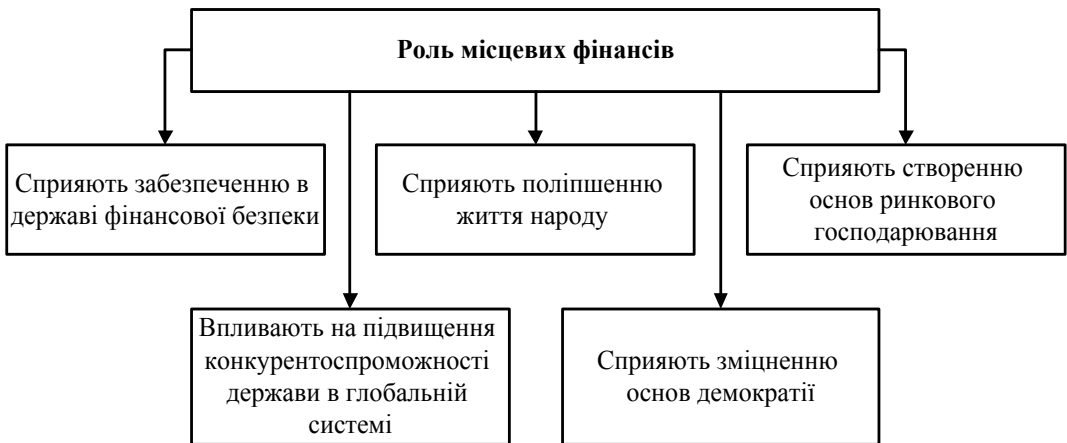


Рис. 11.1. Роль місцевих фінансів в економічній системі держави.

Місцеві фінанси, у тому числі місцеві бюджети, виступають інструментами перерозподілу громадського продукту між різними сферами діяльності, соціальними верствами населення, окремими адміністративно-територіальними формуваннями.

В умовах ринкових перетворень в Україні місцеві фінанси і місцеві бюджети стають основними фінансовими гарантами існування і розвитку демократії і надання населенню громадських благ і послуг, які недоцільно і неефективно задовольняти за рахунок державного бюджету. У зв'язку з цим велике значення має забезпечення місцевого самоврядування фінансовими ресурсами адекватними їх новим завданням.

11.3. Місцеві фінансові інститути та їх характеристика

До складу місцевих фінансових інститутів належать:

- 1) місцеві бюджети;
- 2) місцеві податки і збори;
- 3) цільові фонди органів місцевого самоврядування;
- 4) комунальний кредит;
- 5) місцеві позики.

І. Місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій органів місцевого самоврядування. В Україні налічується більше 12 тисяч місцевих бюджетів; до їх складу входять: бюджет АРК, обласні, районні бюджети і бюджети місцевого самоврядування. Бюджети місцевого самоврядування – це бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів в містах).

Як складова частина бюджетної системи держави і основа фінансової бази діяльності органів самоврядування місцеві бюджети забезпечують необхідними грошовими коштами фінансування заходів економічного і соціального розвитку, що проводяться органами влади і управління на відповідній території. В місцевих бюджетах зосереджується понад 80% усіх фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні місцевого самоврядування.

Органам місцевого самоврядування надані широкі права для здійснення економічного і соціального розвитку на своїй території. У статті 43 Конституції України встановлено, що **місцеві органи самоврядування:**

- ⇒ здійснюють управління майном, яке знаходиться в комунальній власності;
- ⇒ затверджують програми соціально-економічного і культурного розвитку і контролюють їх виконання;
- ⇒ затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання;
- ⇒ встановлюють місцеві податки і збори відповідно до законодавства;
- ⇒ створюють, реорганізують і ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи.

Через місцеві бюджети складаються певні фінансові відносини органів самоврядування практично зі всіма підприємствами, установами, що знаходяться на їх території, та населенням даної території у зв'язку з мобілізацією і використанням коштів цих бюджетів. Між місцевими бюджетами різних рівнів, а також між цими бюджетами і державним бюджетом виникають фінансові відносини з приводу перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення ефективного функціонування кожного бюджету.

Основними положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування, що мають безпосереднє відношення до функціонування бюджетів місцевого самоврядування, є наступні:

- ⇒ місцева влада має право на свої власні фінансові ресурси;
- ⇒ об'єм фінансових ресурсів має відповідати функціям, які виконує місцева влада;

- ⇒ місцева влада має право вільно розпоряджатися власними фінансовими ресурсами;
- ⇒ частину фінансових ресурсів слід формувати за рахунок місцевих податків і зборів;
- ⇒ розміри місцевих податків і зборів місцева влада уповноважена встановлювати в межах закону;
- ⇒ захист слабкої у фінансовому відношенні місцевої влади проводиться за допомогою процедур усунення фінансових диспропорцій (фінансового вирівнювання);
- ⇒ перевага у виборі форм фінансової допомоги відводиться дотаціям, які не призначені для фінансування конкретних проектів і не обмежують свободи місцевої влади.

Ухвалення Бюджетного кодексу України є важливим кроком у напрямі наближення до загальноприйнятих стандартів в цій сфері. Згідно з Бюджетним кодексом, дохідна частина місцевих бюджетів формується за рахунок:

- ⇒ **власних доходів** – надходжень, що формуються внаслідок дій і рішень, прийнятих місцевими органами влади (місцеві податки і збори, платежі, введені місцевою владою, доходи від комунального майна та підприємств комунальної власності, штрафи та санкції, пов'язані зі справлянням власних доходів);
- ⇒ **закріплених доходів** – загальнодержавних податків і зборів та інших надходжень, що передаються місцевим органам на стабільній і довгостроковій основі у повному розмірі, або у визначеній одиниці для усіх бюджетів частині (податок на доходи фізичних осіб, плата за ліцензії тощо);
- ⇒ **міжбюджетних трансфертів** – коштів, які безоплатно і безповоротно передаються із одного бюджету іншому. Видами міжбюджетних трансфертів є:
 - ⇒ дотації вирівнювання;
 - ⇒ субвенції;
 - ⇒ кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
 - ⇒ інші дотації.

Бюджетним кодексом України визначений на тривалу перспективу перелік власних і закріплених доходів місцевих бюджетів. Надходження *власних доходів* не враховуються при визначенні об'ємів міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам, що сприяє заінтересованості органів місцевого самоврядування в нарощуванні дохідної бази. *Закріплені доходи* місцевих бюджетів є основою для визначення податкової спроможності території, їх обсяги впливають на розміри міжбюджетних трансфертів, що надаються місцевим бюджетам з Державного бюджету України.

Видатки місцевих бюджетів багато в чому залежать від бюджетної політики, що проводиться в державі, і ступеню децентралізації управління соціальною сферою. Все це є вирішальним чинником, що впливає на обсяг фінансових ресурсів, що проходить по каналах місцевих бюджетів, на їх питому вагу в загальнодержавних бюджетних витратах.

У видатках місцевих бюджетів основне місце займають асигнування на соціально-культурні об'єкти. Наприклад, у Німеччині ці видатки складають 1/4 видатків місцевих бюджетів, в Японії і Франції – більше 1/3, а в бюджетах Великобританії і США – понад 40%. В Україні на соціальний захист і соціальне забезпечення, утримання об'єктів соціальної інфраструктури витрачається майже 3/4 коштів місцевих бюджетів.

За рахунок місцевих бюджетів фінансується і охорона здоров'я. Наприклад, в Норвегії, Швейцарії, Фінляндії ці видатки складають більше 50% бюджетних видатків. У ряді країн (Німеччина, США) за рахунок територіальних бюджетів покриваються витрати на вищі навчальні заклади.

З регіональних бюджетів фінансуються видатки на утримання місцевих органів влади, правопорядку, в деяких країнах – судів.

Отже, у процесі витрачання коштів місцевих бюджетів яскраво виявляється зміст основних функцій і завдань, що виконують органи місцевого самоврядування. Структура видатків місцевих бюджетів підтверджує їх чітко окреслену соціальну спрямованість. Важливим напрямом використання коштів місцевих бюджетів є також видатки, пов'язані з економічною діяльністю місцевої влади у сфері промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку та інших галузей місцевого господарства, охороною навколишнього природного середовища.

Видатки місцевих бюджетів в Україні можна згрупувати за такими цілями:

- ⇒ фінансування закладів та установ культури, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту;
- ⇒ утримання органів влади та місцевого самоврядування;
- ⇒ фінансування підприємств житлово-комунального господарства та заходів з благоустрою поселень.

В Україні видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією програм, перелік яких визначений Бюджетним кодексом.

Бюджетним кодексом передбачені критерії розмежування видів видатків між місцевими бюджетами. Таке розмежування здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та наближення їх до безпосереднього споживача. Згідно з цими критеріями види видатків діляться на такі групи:

1) *перша група* – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання гарантованих державою послуг, і які розташовані найближче до споживачів (здійснюються з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст);

2) *друга група* – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України (здійснюються з бюджетів міст республіканського АРК та міст обласного значення, а також районних бюджетів);

3) *третья група* – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України (здійснюються з бюджету АР Крим і обласних бюджетів).

З бюджетів міст Києва і Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп.

Місцеві бюджети можуть складатися із загального і спеціального фондів. Розподіл бюджету на загальний і спеціальний фонди у разі потреби визначається законом про Державний бюджет на відповідний рік. До складу загального фонду відповідного місцевого бюджету входить *резервний фонд*. У складі місцевих бюджетів формується *бюджет розвитку*, який є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів.

Бюджет АРК і міські бюджети можуть прийматися з дефіцитом виключно в частині дефіциту бюджету розвитку. Цей дефіцит покривається за рахунок позик. Затвердження обласних, районних, районних в містах, сільських і селищних бюджетів з дефіцитом не допускається.

Місцевий бюджет включає всі надходження і витрати на виконання повноважень органів місцевої влади. Ці надходження і витрати складають єдиний баланс відповідного бюджету.

II. Місцеві податки і збори. Частина доходів місцевих бюджетів обов'язково формується за рахунок місцевих податків і зборів. До місцевих податків і зборів в Україні належать:

Місцеві податки:

- ⇒ податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.
- ⇒ єдиний податок.

Місцеві збори:

- ⇒ збір за здійснення деяких видів підприємницької діяльності;
- ⇒ збір за місця для паркування транспортних засобів;
- ⇒ туристичний збір.

Органи місцевого самоврядування мають певні права відносно впровадження місцевих податків і зборів, встановлення розмірів їх ставок і надання пільг окремим платникам. Проте місцеві податки в Україні поки що не відіграють істотної ролі у формуванні доходів місцевих бюджетів.

III. Цільові фонди органів місцевого самоврядування.

Цільові фонди місцевого самоврядування в Україні можуть формуватися лише у складі спеціального фонду місцевих бюджетів. Згідно з Бюджетним кодексом України (2001р. і 2010р.) створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування і іншими бюджетними установами не допускається. Цільові фонди місцевого самоврядування включають фонд охорони навколишнього середовища, фонд фінансування дорожніх робіт та інші. Джерелами формування цільових фондів є: залучені кошти від населення на добровільній основі для цільових регіональних програм (будівництво шкіл, лікарень); доходи від місцевих позик, місцевих грошово-речових лотерей та інші.

Обсяги цих фондів в Україні є несуттєвими. Так, протягом останніх років лише близько 1% сукупних доходів місцевих бюджетів формувалися за рахунок відрахувань до цільових фондів:

IV. Комунальний кредит. Він є самостійним інститутом місцевих фінансів і відображає економічні відносини, що виникають між органами місцевого самоврядування та фізичними і юридичними особами, у яких місцевий орган влади виступає у ролі позичальника (рідше – кредитора).

Комунальний кредит виступає різновидом державного кредиту. Йому характерні ознаки повернення, платності, строковості та цільового використання. Основними формами комунального кредиту є місцеві (муніципальні) позики, місцеві грошово-кредитні лотереї.

Кошти, мобілізовані за рахунок комунального кредиту, спрямовуються на фінансування важливих місцевих програм та проєктів.

V. Місцеві позики є найбільш поширеною формою комунального кредиту.

Якщо у зарубіжних країнах практика місцевих позик є широко розповсюдженою, а облігації органів місцевої влади мають великий попит і довіру серед населення, то в Україні випуск місцевих позик поки що носить епізодичний характер. Проте останніми роками спостерігається позитивна тенденція відновлення і розширення випуску облігацій місцевих позик. Склад місцевих позик та існуючі в Україні вимоги до них приведені на рис. 11.2.

Формами муніципальних позик є облігаційні позики (облігації внутрішніх місцевих позик), безоблігаційні позики, цільові кредити спеціалізованих комерційних банків. Такі запозичення дають можливість розширити комунальну інфраструктуру, зміцнити матеріально-фінансову базу території.

Існує характерна відмінність між державним та комунальним кредитом. Вона полягає у тому, що державні позики випускаються, як правило, з метою покриття бюджетного дефіциту, а місцеві позики – для здійснення інвестиційних проєктів.

Оснovoю правової і організаційної самостійності органів місцевого самоврядування складає їх матеріальна і фінансова база. Матеріальною базою місцевих фінансів є об'єкти комунальної власності, до складу яких входять рухоме і нерухоме майно, земля, природні ресурси, підприємства, установи та організації комунальної форми власності, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, охорони здоров'я, науки, спорту, соціального забезпечення.

Більшість цих об'єктів належать до невиробничої сфери, які є неприбутковими організаціями і, як правило, знаходяться на утриманні за рахунок коштів місцевих бюджетів; окремі об'єкти (комунального і житлового господарства) отримують дотації з місцевих бюджетів. Суб'єкти господарювання комунальної форми власності є платниками як загальнодержавних, так і місцевих податків і зборів.

Головною умовою ефективного функціонування місцевого самоврядування є забезпечення принципу фінансової незалежності в здійсненні ним своїх функцій і завдань.

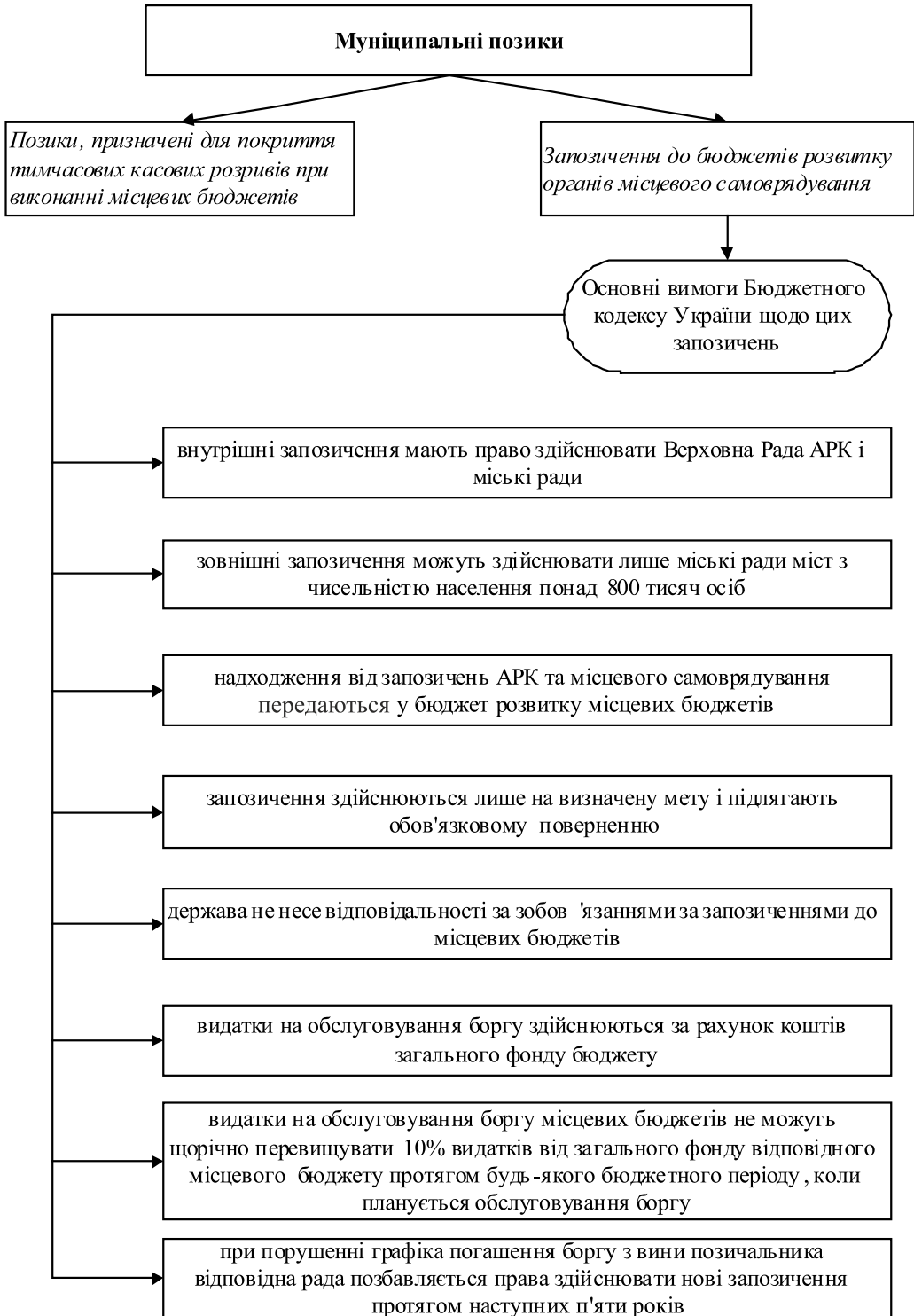


Рис. 11.2. Склад муниципальних позик і вимоги до них.

11.4. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання

Бюджетний устрій різних країн визначається їх державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом, а їх бюджетні системи будуються на принципах *бюджетного унітаризму чи бюджетного федералізму*, в залежності від їх унітарного чи федеративного державного устрою.

★ **Бюджетний унітаризм** – це така форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, при якій основні принципи їх організації визначаються центральною владою. Саме центральна влада здійснює політику забезпечення єдиних стандартів суспільних послуг по всій території країни, вирівнює фінансові дисбаланси. При цьому місцевій та регіональній владі відводиться, як правило, пасивна роль.

Проте, в останні роки у багатьох унітарних країнах почали активно застосовувати окремі принципи *бюджетного федералізму* у сфері внутрішніх міжурядових фінансових відносин

★ **Бюджетний федералізм** – це законодавчо закріплена стратегія розподілу функціональних повноважень і відповідальності державної, регіональної, місцевої влади з компромісним розмежуванням на цій основі доходів і витрат між ланками бюджетної системи на засадах політичної доцільності, соціальної етики, міжрегіональної й міжнаціональної солідарності¹.

Актуальність бюджетного федералізму зумовлена різноманітними чинниками (економічними, соціальними, політичними) і пов'язана з необхідністю ефективної організації загальнодержавних і місцевих фінансів на всіх рівнях. Його *головне призначення* полягає в забезпеченні витрачання обмежених бюджетних ресурсів на тому рівні державної влади, на якому вони дають максимальний ефект за умови адекватних пропорцій розподілу зібраних податків.

Таке розмежування фінансових ресурсів ґрунтується на розподілі функцій і завдань держави і місцевого самоврядування у сфері надання суспільних послуг. При цьому необхідно забезпечити такий розподіл фінансових ресурсів, який сприяв би ефективному вирішенню загальнодержавних і місцевих проблем.

Бюджетний федералізм не обмежується лише територіальним перерозподілом ресурсів у вигляді фінансової допомоги, його метою також є забезпечення самодостатності територіальних формувань, стимулювання власних зусиль територіальних громад до нарощування економічного потенціалу.

Головними **принципами бюджетного федералізму** є наступні:

- ⇒ відповідність доходів бюджетів функціям, що покладаються на органи влади певного рівня;
- ⇒ самостійність органів місцевої влади у прийнятті рішень щодо якості і пере-

¹ Місцеві фінанси: Підручник / За ред. О.П. Кириленко. – К.: Знання. 2006. – 677 с.

ліку місцевих послуг;

⇒ самостійність у сфері оподаткування і розміщення ресурсів, в управлінні комунальним майном, у залученні альтернативних джерел доходів.

Бюджетний федералізм передбачає проведення бюджетної децентралізації. За своїм змістом *бюджетна децентралізація* являє собою передачу повноважень, функцій і компетенцій від центрального органу до органів місцевого самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів.

З прийняттям Бюджетного Кодексу в Україні втілюються принципи бюджетного федералізму і бюджетної децентралізації, але при цьому мають місце цілий ряд проблем. Практичне втілення бюджетної децентралізації, як підтверджує досвід розвинутих країн, означає, що органи місцевого самоврядування набувають більшої відповідальності і в їх розпорядження надходить більше коштів. В Україні щодо розподілу владних повноважень спостерігається тенденція передачі все більшої частини функцій і завдань від центрального до місцевого рівня. Проте не завжди таке розширення переліку функцій і завдань місцевих владних структур супроводжується передачею їм адекватних фінансових ресурсів, що спричиняє наявність бюджетного дисбалансу.

У результаті виникає суперечність між обсягами доходів, які зосереджуються на рівні місцевих бюджетів, і обсягами видатків, що мають фінансуватися з цих бюджетів, тобто бюджетний дисбаланс.

Нині розміри видатків місцевих бюджетів перевищують закріплені за ними і їхні власні доходи майже вдвічі. Більше 90% видатків місцевих бюджетів України пов'язані з виконанням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень, і лише 10% – власних. У загальному фонді місцевих бюджетів переважають закріплені доходи над власними (у співвідношенні 85% до 15%), що також суперечить принципам бюджетного федералізму і бюджетної децентралізації¹.

Нестача фінансових ресурсів змушує органи місцевого самоврядування направляти наявні кошти майже повністю на фінансування поточних потреб бюджетних установ та на соціальний захист населення, практично не виділяючи кошти на потреби розвитку. Часто має місце ситуація, коли органи місцевого самоврядування використовують частину власних доходів на фінансування делегованих повноважень, які держава повинна повністю фінансувати за рахунок загальнодержавних коштів.

Така ситуація призводить до виникнення проблем місцевих бюджетів, основними з яких є:

- недостатність фінансових ресурсів, що спричинює спрямування усіх коштів на фінансування поточних видатків;
- практична відсутність ресурсів на фінансування капітальних видатків;
- залежність місцевих бюджетів від фінансових дотацій з державного бюджету;
- відсутність взаємозв'язку між розмірами дотацій вирівнювання та основними макроекономічними показниками регіонів і посилення диспропорції їх соціально-економічного розвитку та зниження інвестиційних можливостей.

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І.Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. -611 с. – С.264.

За Конституцією України, усі громадяни мають рівні можливості для здійснення своїх прав, незалежно від того, на якій території вони проживають, адже вони дотримуються однакових обов'язків щодо сплати податків і мають право на однаковий рівень надання суспільних послуг, фінансування яких забезпечується переважно бюджетними коштами. Тому на рівні держави необхідно здійснювати перерозподіл фінансових ресурсів через механізм фінансового вирівнювання.

★ **Фінансове вирівнювання** – це приведення витрат бюджетів (за економічною та функціональною класифікацією) у відповідність до гарантованого державою мінімального рівня соціальних послуг на одного мешканця, ліквідація значних диспропорцій у здійсненні бюджетних видатків у розрізі окремих територій.

У широкому розумінні фінансове вирівнювання відображає процеси політичного, економічного і соціального значення, за допомогою яких вирішуються загальнодержавні завдання відносно:

- ⇒ забезпечення динамічного зростання економіки;
- ⇒ розвитку продуктивних сил;
- ⇒ підвищення добробуту населення;
- ⇒ усунення відмінностей в рівнях розвитку окремих територій та фінансового забезпечення місцевого самоврядування;
- ⇒ вирішення національних проблем.

Метою фінансового вирівнювання є наближення видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу наявного населення до середнього рівня видатків, який є у країні. Основні підходи при здійсненні фінансового вирівнювання приведені на рис. 11.3.

Важливість фінансового вирівнювання визначають норми, закріплені в Європейській хартії місцевого самоврядування, що передбачають необхідність захисту фінансово слабших органів місцевого самоврядування через запровадження процедур фінансового вирівнювання, що дають змогу усунути наслідки нерівномірного розподілу потенційних джерел фінансування цих органів та їхніх витрат.

Вирішення завдань фінансового вирівнювання досягається за допомогою певної системи форм і методів державної підтримки. В бюджетній практиці України використовуються два методи бюджетного вирівнювання:

- *метод відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків і зборів* (для фінансового вирівнювання доходів і видатків місцевого бюджету визначаються нормативи відрахувань від загальнодержавних податків і зборів);
- *метод міжбюджетних трансфертів* (міжбюджетні трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно надаються з одного бюджету іншому).

Основні підходи при здійсненні фінансового вирівнювання

- врахування об'єктивно існуючих розбіжностей в економічному та соціальному розвитку регіонів, окремих населених пунктів, особливості їх місцезнаходження, природно-кліматичні, екологічні, демографічні умови, які спричиняють диференціацію бюджетних видатків;
- узгодження механізму фінансового вирівнювання із визначеними у законодавстві цілями та пріоритетами регіональної політики, врахування встановлених критеріїв та переліку депресивних територій країни, які потребують додаткових фінансових ресурсів;
- вирівнюванню видатків місцевих бюджетів має передувати вирівнювання їх дохідної бази;
- визначення ступеню вирівнювання доходів місцевих бюджетів з метою забезпечення заінтересованості органів місцевого самоврядування у збільшенні дохідних джерел;
- кінцевою метою вирівнювання видатків бюджетів органів місцевого самоврядування має бути забезпечення надання суспільних послуг населенню кожної територіальної громади на єдиному рівні, який гарантується законами країни.

Рис. 11.3. Основні підходи до фінансового вирівнювання.

Головне місце серед них займають процедури бюджетного регулювання і фінансової допомоги територіям у вигляді бюджетних трансфертів.

Бюджетним кодексом України встановлені такі види міжбюджетних трансфертів:

- 1) дотація вирівнювання;
- 2) субвенції;
- 3) кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- 4) додаткові дотації.

Дотація вирівнювання (субсидія) – це міжбюджетний трансферт, який надається із державного бюджету місцевим бюджетам на вирівнювання їх дохідної спроможності, на покриття їх дефіцитів.

Встановлення обсягу дотації вирівнювання здійснюється шляхом співставлення видатків місцевих бюджетів, визначених із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та спеціальних коригуючих коефіцієнтів, і доходів, які згідно із Бюджетним кодексом закріплені за місцевими бюджетами (кошиком доходів).

★ **Субвенція** – це цільовий міжбюджетний трансферт, призначений на певну мету в порядку, визначеному органом, що її надає.

Субвенції, як правило, направляються на програми соціального захисту населення, на компенсацію пільг, наданих з місцевих бюджетів, на фінансування інвестиційних проектів, утримання об'єктів спільного користування, виконання власних повноважень територіальними громадами сіл та їх об'єднань, селищ, міст тощо. Отже, *головною ознакою субвенцій є цільове використання одержаних коштів.*

Принципи бюджетного федералізму і цілі фінансового вирівнювання реалізуються в державній регіональній політиці. В останні роки в Україні прийнято ряд законодавчих документів, в яких визначені правові, економічні і організаційні основи державної регіональної політики, її пріоритетні напрями і фінансове забезпечення, механізм державного регулювання і стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій.

Це такі законодавчі документи:

- ⇒ Концепція державної регіональної політики (2001 р.);
- ⇒ Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.),
- ⇒ Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р. (2006 р.);
- ⇒ Бюджетний Кодекс України (2001 і 2010рр.).

Цими правовими документами встановлені фінансово-бюджетні інструменти регулювання економічних і соціальних процесів в державі.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення місцевих фінансів.
2. У чому полягає сутність місцевих фінансів?
3. Теорії місцевого самоврядування та їх суть.
4. Яка роль місцевих фінансів в економічному і соціальному розвитку території?
5. Назвіть основні об'єктивні причини існування місцевих фінансів.
6. Які функції виконують місцеві фінанси?
7. Назвіть і охарактеризуйте принципи організації місцевих фінансів.
8. Назвіть місцеві фінансові інститути та дайте їм коротку характеристику.
9. Визначте сутність і значення місцевих бюджетів.
10. Які бюджети входять до складу місцевих бюджетів в Україні?
11. Назвіть джерела формування доходів місцевих бюджетів.
12. У чому полягають основні положення Європейської хартії місцевого управління відносно бюджетів самоврядування?
13. Назвіть основні доходи місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні об'ємів міжбюджетних трансфертів.
14. Які доходи місцевих бюджетів не враховуються при визначенні об'ємів міжбюджетних трансфертів?
15. Охарактеризуйте основні видатки місцевих бюджетів.
16. Як розвиваються комунальний кредит і місцеві запозичення в Україні?
17. Назвіть види муніципальних позик та охарактеризуйте механізм здійснення муніципальних запозичень.

18. В чому полягає економічний зміст бюджетного федералізму?
19. Що являють собою міжбюджетні трансферти та які їх види застосовуються в Україні?
20. В чому полягає сутність бюджетної децентралізації і фінансового вирівнювання;
21. Назвіть основні нормативно-правові документи, що регламентують місцеві фінанси в Україні.

Питання до семінарського заняття

1. Основи теорії місцевих фінансів
2. Сутність, функції та принципи організації місцевих фінансів
3. Місцеві фінансові інститути та їх характеристика
4. Роль місцевих фінансів в економічній системі держави
5. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання

Тестові завдання

1. Об'єктивною причиною виникнення місцевих фінансів є:

- а) поява держави і товарно-грошових відносин;*
- б) поява місцевих органів влади, які виконують певні функції та завдання;*
- в) потреба розширеного відтворення;*
- г) потреба збалансування місцевих бюджетів.*

2. Місцеві фінанси – це:

- а) сукупність місцевих бюджетів, які складаються, затверджуються і виконуються відповідними місцевими органами влади;*
- б) обов'язкові платежі, які повністю зараховуються до відповідних місцевих бюджетів;*
- в) кошти, які утворюються в складі місцевих бюджетів для покриття тимчасових касових розривів при їх виконанні;*
- г) сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу, використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення функцій і завдань, що покладаються на місцеві органи влади.*

3. Міжбюджетні трансферти це:

- а) кошти, які тимчасово передаються із одного бюджету іншому;*
- б) кошти, які безоплатно і безповоротно передаються із одного бюджету іншому;*
- в) кошти, які закріплюються за окремими підприємствами;*
- г) кошти, які надаються населенню окремих територій.*

4. До складу місцевих бюджетів входять:

- а) бюджет АР Криму;*
- б) бюджети місцевого самоврядування;*
- в) зведений бюджет області;*

- г) обласні бюджети;
- д) районні бюджети.

5. Бюджетами місцевого самоврядування в Україні є:

- а) бюджети сіл;
- б) бюджети міст (у тому числі районів у містах);
- в) бюджет області;
- г) бюджети селищ.

6. Місцеві фінанси підпорядковані:

- а) міжнародним фінансам;
- б) загальнодержавним фінансам;
- в) фінансовому ринку;
- г) фінансам підприємств.

7. В якому році була ратифікована Верховною Радою України Європейська хартія про місцеве самоврядування:

- а) в 1991 році;
- б) в 1996 році;
- в) в 2000 році;
- г) немає правильної відповіді.

8. Кошти, які надаються з державного бюджету місцевим бюджетам або з місцевих бюджетів вищого рівня до місцевих бюджетів нижчого рівня на фінансування цільових видатків, це:

- а) субвенції;
- б) бюджетні асигнування;
- в) субсидії;
- г) дотації.

9) Кошти, що передаються з державного бюджету місцевим бюджетам або з місцевих бюджетів вищого рівня до місцевих бюджетів нижчого рівня безповоротно для вирівнювання їх дохідної спроможності, це:

- а) субвенції;
- б) бюджетні позики;
- в) дотації вирівнювання;
- г) місцеві фінанси.

10. Обсяг дотації вирівнювання місцевим бюджетам визначається на основі:

- а) бюджетних позик;
- б) співставлення запланованих доходів з сумою податкових надходжень;
- в) перевищення видатків, розрахованих із застосуванням нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, над кошиком закріплених доходів;
- г) відсоткового відношення від обсягу доходів державного бюджету.

Питання для самостійного вивчення

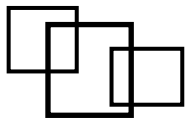
1. Роль місцевих фінансів в економічній системі держави.
2. Інструменти міжбюджетних відносин.

Теми рефератів

1. Історичні аспекти становлення місцевих фінансів України.
2. Формула розподілу міжбюджетних трансфертів.
3. Концепція бюджетної децентралізації.

Базові терміни і поняття

Місцеві фінанси, фінансова незалежність місцевого самоврядування, функції місцевих фінансів, місцеві бюджети, місцеві податки і збори, власні доходи місцевих бюджетів, закріплені доходи місцевих бюджетів, цільові фонди місцевого самоврядування, комунальний кредит, місцеві позики, бюджетний унітаризм, бюджетний федералізм, бюджетна децентралізація, фінансове вирівнювання, міжбюджетні трансферти, субвенції, дотації вирівнювання.



СОЦІАЛЬНІ ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ

10.1. Соціальні позабюджетні фонди як різновид державних цільових фондів, їх необхідність, зміст і роль

Соціальні позабюджетні фонди є різновидом державних цільових фондів.

★ Державні цільові фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування суспільних потреб з певних джерел, які мають цільове призначення.

Цільові фонди історично з'явилися раніше за бюджет й існували у вигляді спеціальних фондів та особливих рахунків. Кількість їх постійно коливалась, більшість з них мала тимчасовий характер. Зміцнення і розвиток держави сприяли уніфікації спеціальних фондів і створенню на основі їх об'єднання *державного бюджету* – основного централізованого державного фонду грошових ресурсів.

У сучасних умовах необхідність створення різноманітних державних цільових коштів пов'язана з тим, що не всі свої потреби держава може профінансувати за рахунок бюджетів, тому що у неї можуть бути потреби, які мають особливе значення і тому потрібне відповідне гарантоване фінансове забезпечення. Це і є основою для створення фондів цільового призначення.

Цільове призначення державних цільових фондів забезпечується як чітко визначеними джерелами їх утворення, так і напрямками використання їх коштів. Вони є самостійною ланкою фінансової системи і входять до складу державних фінансів. Порядок формування і використання державних цільових фондів регламентується відповідним законодавством.

Цільові державні фонди, як правило, знаходяться у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління ними здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Керівництво фондів самостійно визначає напрями використання коштів відповідно до законодавства.

Державні цільові фонди дозволяють:

1) впливати на процес виробництва завдяки фінансуванню, субсидюванню, кредитуванню вітчизняних підприємств;

2) забезпечувати природоохоронні заходи, фінансуючи їх за рахунок спеціальних певних джерел і штрафів за забруднення навколишнього середовища;

3) надавати спеціальні послуги населенню шляхом виплати допомоги, пенсій, субсидіюванням і фінансуванням соціальної інфраструктури в цілому;

4) надавати позики, зокрема зарубіжним партнерам, включаючи іноземні держави.

Порядок формування і використання державних цільових фондів регламентується відповідним законодавством.

Напрямок витрачання коштів, що надходять до державних цільових фондів, обумовлюється призначенням фондів, конкретними економічними умовами і змістом розроблених програм, що реалізуються. Частина коштів спрямовується на засновницьку діяльність і вкладається в цінні папери. Державні цільові фонди можуть виступати інвесторами і учасниками фінансового ринку у зв'язку з тим, що, по-перше, нерідко використання грошових коштів не співпадає з часом їх утворення, а по-друге, доходи від інвестицій є додатковими джерелами фінансування витрат відповідного фонду.

У різних країнах формуються різні цільові фонди, які відображають специфічні риси фінансових систем цих країн. Ці фонди займають вагомe місце у фінансових системах. Наприклад, у Франції спеціальні фонди за розміром наближаються до державного бюджету країни, в Японії із спеціальних фондів фінансується більше половини державних витрат, у Великобританії – понад 1/3 державних витрат.

Державні цільові фонди можуть утворюватися у структурі бюджету (шляхом виокремлення з державного бюджету окремих видатків, що мають особливе значення), або у вигляді **позабюджетних фондів** із самостійними джерелами доходів. Позабюджетні фонди відрізняються один від одного правовим статусом, терміном дії, цілями використання тощо (рис. 12.1).

В Україні найбільше розповсюдження отримали загальнодержавні **соціальні позабюджетні фонди**, що мають постійний характер. Нині у сфері соціального страхування створюються такі позабюджетні фонди:

- ⇒ Пенсійний фонд України;
- ⇒ Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- ⇒ Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- ⇒ Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань.

Соціальні позабюджетні фонди є формою перерозподілу ВВП в грошовому вираженні з метою формування централізованих фондів грошових коштів і їх використання на соціальні програми.

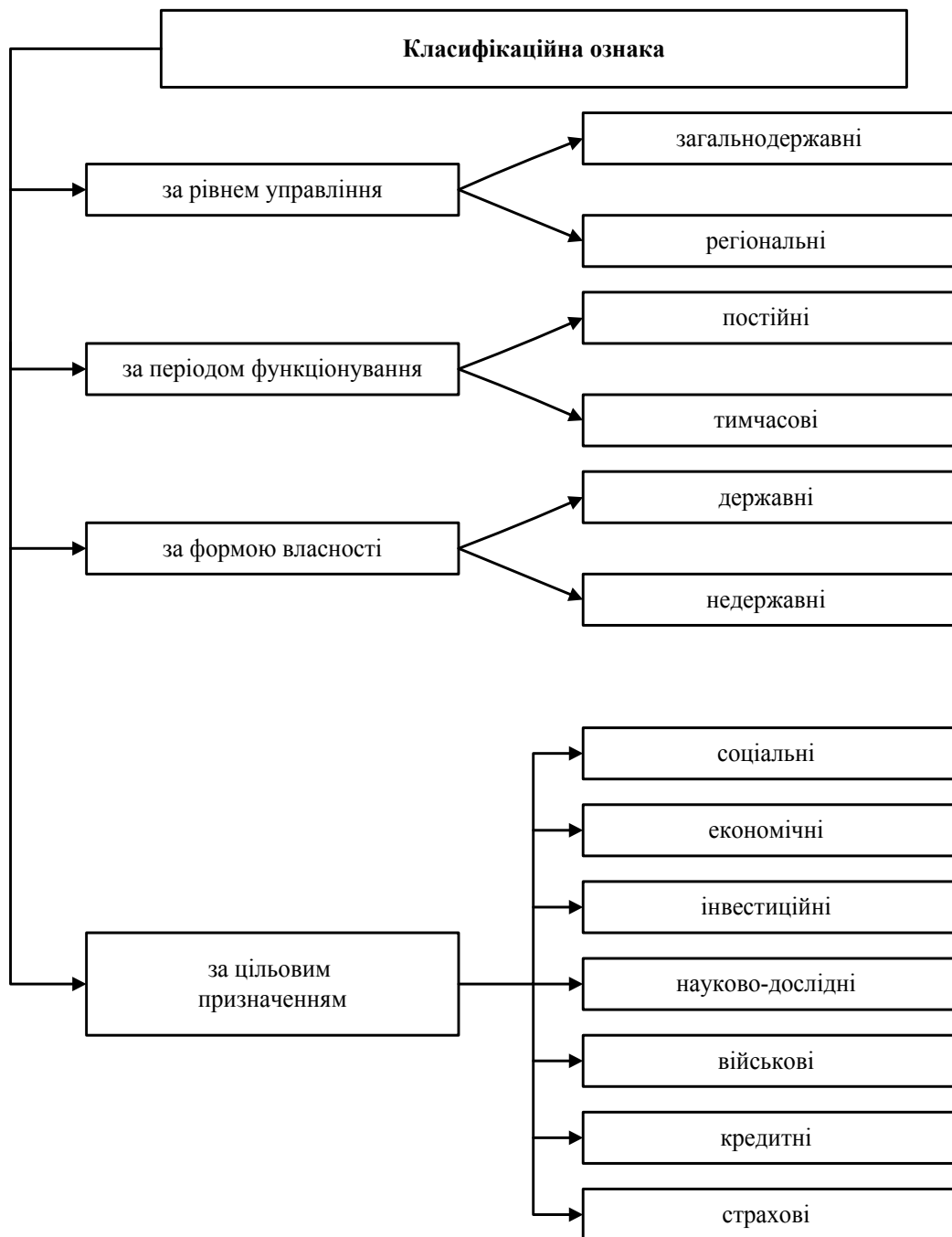


Рис. 12.1. Класифікація позабюджетних фондів.

Соціальні позабюджетні фонди формуються на постійній основі з метою державного фінансування забезпечення системи соціального страхування.

Соціальне страхування є самостійною галуззю страхування, що охоплює сукупність відносин з приводу формування і використання колективних страхових фондів,

призначених для виплати відшкодування при постійній або тимчасовій втраті працездатності або місця роботи.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є: *страховики, страхувальники, застраховані*.

У системі державного соціального страхування головним *страховиком* виступає держава, яка бере на себе зобов'язання по створенню колективних страхових фондів і виплаті страхового відшкодування. Проте безпосередніми *страховиками* є відповідні державні соціальні позабюджетні фонди. На ринку страхових послуг можуть функціонувати і недержавні компанії соціального страхування, які доповнюють і розширюють спектр страхових послуг. *Страховальниками* за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці, громадяни, держава. *Застрахованими* є працівники підприємств, установ і організацій, а по деяких виплатах і непрацюючі громадяни.

Централізовані фонди грошових коштів, що створюються в сфері державного соціального страхування, характеризуються відповідними ознаками (рис. 12.2).



Рис. 12.2. Головні ознаки соціальних позабюджетних фондів.

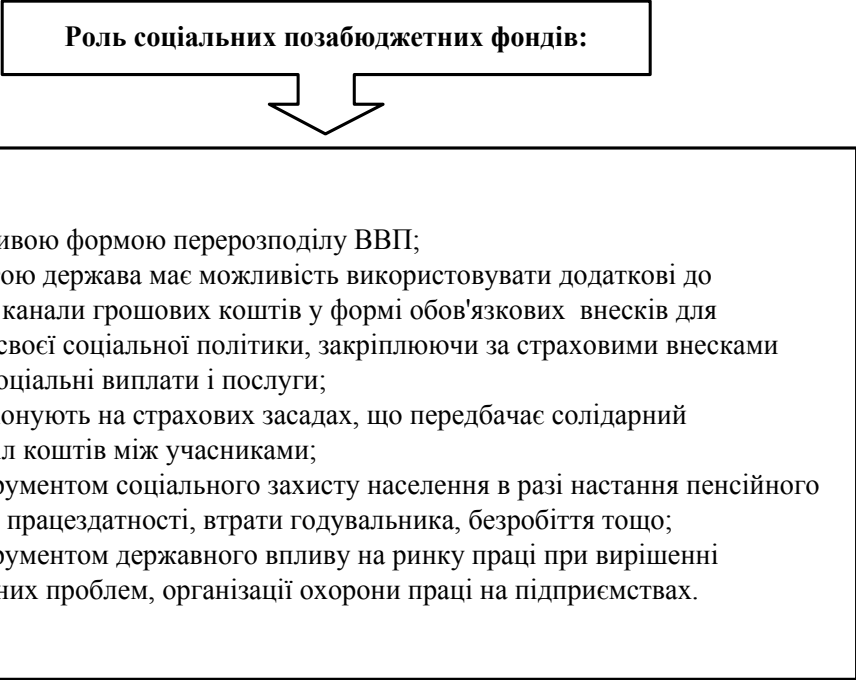
Економічний зміст соціальних позабюджетних фондів виявляється в сукупності розподільчих грошових відносин, які виникають при їх формуванні і використанні (при сплаті внесків у фонди, отриманні соціальної допомоги, перерозподілі коштів державного бюджету і окремих соціальних фондів тощо).

Основним призначенням соціальних позабюджетних фондів є забезпечення спеціальних органів державної виконавчої влади достатнім обсягом фінансових ресурсів для виконання ними своїх повноважень. Всі соціальні позабюджетні фонди формують свої *бюджети*, які за своєю формою є фінансовими планами, що мають особливий склад і структуру доходів і видатків, характеризуються певним порядком їх складання, затвердження і виконання.

Організаційна структура позабюджетних фондів складається з правлінь і виконавчих дирекцій, які розпоряджаються коштами цільового призначення.

Соціальні позабюджетні фонди відіграють важливу роль у вирішенні соціальних питань в державі (див.рис.12.3).

Роль соціальних позабюджетних фондів:



- вони є важливою формою перерозподілу ВВП;
- з їх допомогою держава має можливість використовувати додаткові до бюджетних канали грошових коштів у формі обов'язкових внесків для здійснення своєї соціальної політики, закріплюючи за страховими внесками конкретні соціальні виплати і послуги;
- вони функціонують на страхових засадах, що передбачає солідарний перерозподіл коштів між учасниками;
- вони є інструментом соціального захисту населення в разі настання пенсійного віку, втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття тощо;
- вони є інструментом державного впливу на ринку праці при вирішенні демографічних проблем, організації охорони праці на підприємствах.

Рис. 12.3. Роль соціальних позабюджетних фондів.

12.2. Становлення та розвиток соціальних позабюджетних фондів

Соціальні позабюджетні фонди постійно розвиваються і удосконалюються залежно від фінансової і соціальної політики держави.

До 1991 року система позабюджетних фондів в колишньому СРСР не була достатньо розвиненою. Практично усі фінансові ресурси концентрувалися в єдиному централізованому фонді – бюджеті. У складі державного бюджету виділявся бюджет державного соціального страхування. Окрім цього, були добродійні фонди (Дитячий фонд, Фонд миру та ін.).

В Україні, як незалежній державі, на початку 90-х років минулого століття стали впроваджуватися нові елементи фінансової системи, у тому числі цільові фонди. Спочатку це були централізовані фонди (наприклад, Пенсійний фонд), а потім – галузеві, місцеві. Позабюджетні цільові фонди почали виникати часто, на різних рівнях, особливо багато їх було створено на місцевому рівні з ініціативи місцевих органів виконавчої влади.

В середині 1996 року в Україні діяло понад 140 позабюджетних фондів, створених центральними органами, та від 100 до 300 фондів у кожній області, створених

з ініціативи виконавчих органів місцевого самоврядування.¹ Відрахування в усі ці фонди здійснювали у порядку, передбаченому для здійснення обов'язкових платежів до державного бюджету. Існування такої кількості цільових фондів розпорошувало державні кошти і не сприяло їх цільовому і ефективному використанню. Тому Постановою Кабінету Міністрів від 23 вересня 1996 р. «Про ліквідацію галузевих цільових позабюджетних фондів» міністерствам було доручено ліквідувати всі цільові позабюджетні фонди, діяльність яких не передбачена законодавством.

Після впорядкування таким чином питання про формування цільових позабюджетних фондів, в Україні існують два види цільових фондів:

- ⇒ цільові бюджетні фонди;
- ⇒ державні і місцеві позабюджетні фонди.

Будь який цільовий бюджетний фонд утворюється або на підставі закону, або на підставі нормативного акту, який видається для виконання заходів, передбачених в якомусь законі.

Особливістю вітчизняної системи позабюджетних фондів є перевага **позабюджетних фондів соціального призначення**.

Найбільші зміни у складі соціальних позабюджетних фондів і їх взаємодії з державним бюджетом відбувалися в період з 1990 по 2001 р.

У 1990 – 1992 рр. були сформовані соціальні позабюджетні фонди, представлені на рис. 12.4. Пенсійний фонд був створений в грудні 1990 р. як Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР, яке з січня 1992 р. було перетворене в Пенсійний фонд України.

В 1994 році Пенсійний фонд був включений до складу державного бюджету згідно з Законом України «Про державний бюджет України на 1994 р.» Пенсійний фонд був у складі державного бюджету України до 1996 року включно, а починаючи з 1997 року він став самостійним позабюджетним фондом. У 1996 р. до складу державного бюджету увійшов і Державний фонд сприяння зайнятості населення.

Фонд соціального страхування був позабюджетним до 1996 року, а починаючи з 1997 р. законом «Про державний бюджет України» він був включений в Державний бюджет.

Починаючи з січня 1999 р. кошти усіх державних і місцевих позабюджетних фондів, окрім Пенсійного Фонду і Фонду соціального страхування, повинні були зараховуватися до відповідних бюджетів і використовуватися на передбачені законодавством заходи. У 2000 р. до складу доходів і видатків державного бюджету був введений і Фонд соціального страхування. Таким чином, всі державні цільові фонди, крім Пенсійного, знаходились у централізованому фонді держави з метою поповнення його доходів та збалансування їх з видатками.

¹ Фінансове право: Підручник / (Алісов Є.О., Воронова Л.К., Кадькаленко С.Т. та ін.); Керівник авт. колективу і відп. ред. Л.В.Воронова.- Х.: Фірма «Консум», 1998.- 496 с. С.197.

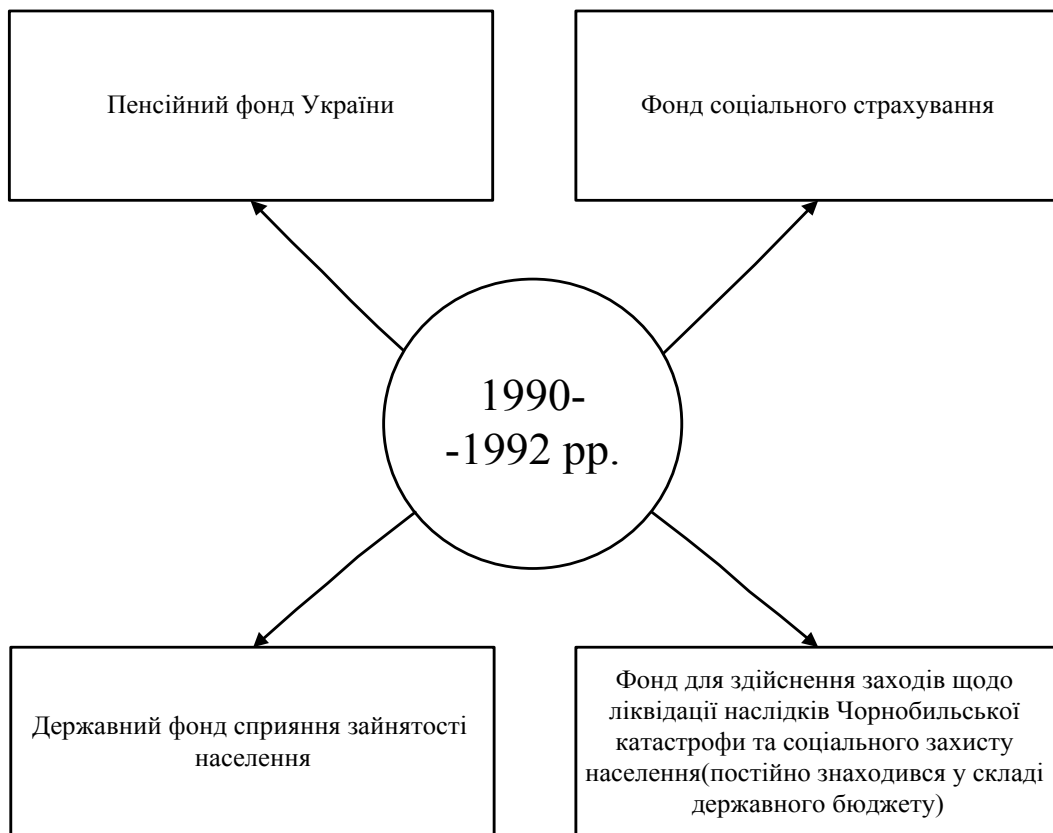


Рис. 12.4. Формування соціальних фондів в Україні.

У 1999 р. були скасовані обов'язкові внески підприємств, організацій і установ до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення. Фінансування витрат в 2000 р. з Фонду Чорнобиля проводилося за рахунок коштів Державного бюджету України.

До 1 квітня 2000 р. всі цільові і позабюджетні фонди, створені ВР АРК і місцевими радами, повинні були зараховуватися до відповідних бюджетів.

У 2001 р. почався новий етап розвитку соціальних позабюджетних фондів в Україні. З того часу вони функціонують як самостійні фінансові системи і не включаються до складу Державного бюджету України.

Зміни, що відбулися у складі державних соціальних позабюджетних фондів в Україні у 2001 році, приведені на рис.12.5.

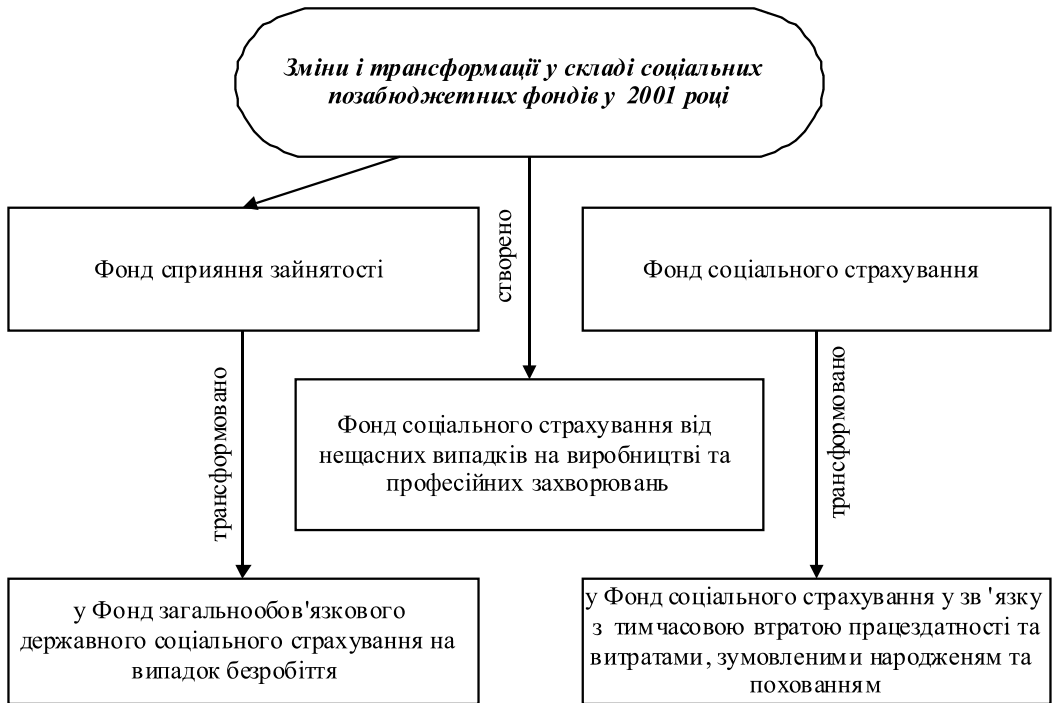


Рис. 12.5. Зміни у складі державних соціальних позабюджетних фондів.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого в застрахованій особі (члена її сім'ї) виникає право на отримання матеріального забезпечення та передбачених соціальних послуг.

У зарубіжних країнах також створюються і функціонують різні соціальні фонди. Наприклад, **в США** діє велика кількість соціальних фондів, що знаходяться в різному адміністративному підпорядкуванні. Найбільші серед них – це:

- фонд страхування по старості, інвалідності і на випадок втрати годувальника;
- фонд страхування державних службовців;
- фонд допомоги незабезпеченим.

Фонди соціального страхування **Німеччини** включають велику кількість автономних фондів, що охоплюють окремі види страхування, :

- ⇒ фонд пенсійного страхування робітників і службовців;
- ⇒ фонд страхування на випадок хвороби;
- ⇒ фонд страхування з безробіття тощо.

У **Франції** найбільшими соціальними фондами є:

- фонд страхування на випадок хвороби, інвалідності, материнства;
- пенсійний фонд;
- національний фонд допомоги безробітним.

Інші країни також формують свої фонди соціального страхування.

12.3. Загальна характеристика соціальних позабюджетних фондів

Соціальні позабюджетні фонди створюються на постійній основі з метою державного фінансового забезпечення системи соціального страхування. Сукупність соціальних позабюджетних фондів формує систему державного соціального страхування. Між цими фондами чітко розмежовані сфери функціонування, а саме:

- *Пенсійний фонд України* – здійснює страхування на випадок постійної втрати працездатності, а формою страхового відшкодування є пенсії;
- *Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття* – забезпечує страхування на випадок втрати місця роботи. Формою страхового відшкодування є допомоги у зв'язку з безробіттям, на перекваліфікацію, на працевлаштування;
- *Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності* – здійснює страхування на випадок тимчасової втрати працездатності. Формою страхового відшкодування є допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та відшкодування частини витрат на відновлення працездатності;
- *Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України* – здійснює страхування від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання відповідного матеріального забезпечення та/або певних соціальних послуг (відповідно до законодавства).

Особливістю державних позабюджетних фондів соціального призначення є те, що вони вирішують завдання соціального захисту населення через механізм загальнообов'язкового державного соціального страхування.

★ *Загальнообов'язкове державне соціальне страхування* – система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, надання бюджетних коштів і інших джерел відповідно до чинного законодавства України.

Це страхування здійснюється позабюджетними страховими фондами, які є страховиками з окремих видів соціального страхування. Вони мають багато спільного в організації своєї роботи. Ці фонди є некомерційними самоврядними організаціями. Кожен такий фонд є юридичною особою, має печатку та власну символіку. Держава є гарантом надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам кожним фондом, їхньої стабільної діяльності. Усі застраховані особи є членами вищеназваних фондів.

Управління кожним фондом здійснюється на паритетній основі:

- державою;
- представниками застрахованих осіб;
- представниками роботодавців.

Пряме безпосереднє управління здійснюють правління та виконавчі дирекції фондів.

З метою забезпечення виконання соціальними фондами їх статутних завдань і цільового використання коштів, здійснюється нагляд за діяльністю фондів їх Наглядовою радою. До Наглядової ради, яка діє на громадських засадах, входять представники від застрахованих осіб, роботодавців і держави. Державний нагляд проводить уповноважений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади.

Державні соціальні позабюджетні фонди беруть на себе зобов'язання формувати доходи і надавати застрахованим особам матеріальне забезпечення і соціальні послуги у зв'язку з настанням страхових подій.

До коштів цих фондів застосовується казначейська форма обслуговування в порядку, передбаченому для обслуговування Державного бюджету України.

Джерелами формування доходів бюджетів позабюджетних соціальних фондів можуть бути:

- ⇒ обов'язкові внески і збори;
- ⇒ добровільні внески і пожертвування;
- ⇒ цільові асигнування з бюджету;
- ⇒ кредити;
- ⇒ доходи від розміщення тимчасово вільних коштів;
- ⇒ надходження з інших законодавчо встановлених джерел.

Обов'язкові внески стаховиків-роботодавців і застрахованих осіб завжди були основним джерелом доходів бюджету соціального фонду

В Україні до 2010 року включно встановлювалися і стягувалися обов'язкові страхові внески окремо до кожного державного позабюджетного фонду загальнообов'язкового соціального страхування. Розміри таких внесків встановлювалися щорічно Верховною Радою України при затвердженні державного бюджету на відповідний рік.

З 1 січня 2011 року набрав чинності закон України № 2464 – VI «Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Відповідно до цього закону замість декількох обов'язкових страхових внесків до відповідних позабюджетних фондів соціального страхування встановлений єдиний соціальний внесок.

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок) – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється в систему загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку і на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб і членів їх сімей на отримання страхових виплат (послуг) по діючих видах загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Єдиний внесок не входить в систему оподаткування. Податкове законодавство не регулює порядок нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску. Органом, уповноваженим вести облік платників єдиного внеску, забезпечувати збір і ведення обліку страхових коштів, контролювати повноту і своєчасність їх сплати, вести Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування і виконувати інші функції, передбачені цим законом був визначений Пенсійний фонд України. Проте, зі створенням в 2012 році *Міністерства доходів і зборів України* функції по адмініструванню єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування були покладені на це міністерство, а після його ліквідації з 1 березня 2014 р. – на Державну податкову службу України.

Розмір єдиного страхового внеску встановлений у відсотках до суми фактичних витрат на оплату праці відповідно до класів професійного ризику виробництва, до яких віднесено платників єдиного внеску, з урахуванням видів їх економічної діяльності. При цьому встановлюється максимальна сума доходу, з якого справляються страхові внески (зазвичай він складає 15 прожиткових мінімумів для працездатної особи). Приклад розподілу єдиного внеску за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування у відсотках до суми єдиного внеску, визначених законом, наведено в таблиці 12.1.

Таблиця 12.1.

Приклад розподілу єдиного соціального внеску за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, %¹

<i>Види загальнообов'язкового державного соціального страхування</i>	<i>Розмір відрахувань в залежності від класу професійного ризику виробництва, %</i>		
	<i>для бюджетних установ</i>	<i>для першого класу</i>	<i>для 67 класу</i>
Загальнообов'язкове державне соціальне пенсійне страхування (до солідарної системи)	91,4601	90,3156	66,8008
Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття	4,1322	4,0805	3,0181
Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	3,8567	3,8085	2,8169
Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві	0,551	1,7954	27,3642
Усього відрахувань, %	100,0	100	100

Напрями використання коштів державних соціальних фондів залежить від призначення цих фондів.

12.4. Вітчизняна практика функціонування соціальних позабюджетних фондів

В Україні в 1998г. були затверджені «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (№ 16/98-ВР), відповідно до яких залежно від страхового випадку були встановлені такі його види:

- ⇒ пенсійне страхування;
- ⇒ страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленим народженням і похованням;
- ⇒ медичне страхування;
- ⇒ страхування на випадок безробіття;
- ⇒ страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, які призвели до втрати працездатності.

¹ Біла О.Г., Чуй І.Р. Фінанси: Навч. посіб. – Львів: «Магнолія 2006», 2012.- 390 с., с.187.

Серед вище названих видів тільки медичне страхування в Україні фактично ще не впроваджене як загальнообов'язкове на державному рівні. Усі інші види соціального страхування реалізуються через відповідні цільові страхові фонди.

12.4.1. Пенсійний фонд України.

Пенсійний фонд України є спеціалізованою фінансовою установою, яка здійснює управління системою державного пенсійного забезпечення. Він був створений в 1991 році. Відповідно до Положення про Пенсійний фонд України, затвердженого Указом Президента України № 384/2011 від 6 квітня 2011 року, Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики України. Пенсійний фонд входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення.

Основними функціями Пенсійного фонду України є:

- ⇒ здійснення керівництва і управління солідарною системою пенсійного страхування;
- ⇒ здійснення збору, акумуляції і обліку страхових внесків;
- ⇒ призначення пенсії і підготовка документів для її виплати;
- ⇒ забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування і виплат пенсій, допомог на поховання;
- ⇒ здійснення контролю за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду;
- ⇒ вирішення питань, пов'язаних з веденням обліку пенсійних активів застрахованих осіб на накопичувальних пенсійних рахунках;
- ⇒ здійснення адміністративного управління Накопичувальним фондом;
- ⇒ участь в підготовці нормативних актів, спрямованих на удосконалення системи пенсійного забезпечення;
- ⇒ інші функції, передбачені законодавством.

Починаючи з 2004 року, в Україні здійснювалася реформа пенсійного забезпечення на основі двох законів, затверджених Верховною Радою України 9 липня 2003 року: закону України № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і закону України №1057 – IV «Про недержавне пенсійне забезпечення», згідно з якими була запроваджена трирівнева система пенсійного забезпечення.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. На цьому рівні на основі принципу солідарності поколінь і загальнообов'язкового соціального страхування встановлюється пряма залежність майбутнього розміру пенсій від страхового стажу і розміру сплачених внесків.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на основах накопичення коштів застрахованих осіб в *Накопичувальному фонді* на особистих рахунках громадян і здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на основах добровільної участі громадян, працедавців і їх об'єднань у формуванні пенсійних фондів з метою отримання громадянами в майбутньому пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні складають систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий і третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні складають систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть брати участь і отримувати пенсійні виплати з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні, але відповідно до законодавства.

Види пенсійних виплат і соціальних послуг.

За рахунок коштів *Пенсійного фонду в солідарній системі* призначаються такі пенсійні виплати:

- 1) пенсія за віком;
- 2) пенсія по інвалідності в наслідок загального захворювання (в т.ч. каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);
- 3) пенсія в зв'язку з втратою годувальника;
- 4) пенсія за вислугу років.

За рахунок коштів *Накопичувального фонду*, які враховуються на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснюються такі пенсійні виплати:

- 1) довічна пенсія зі встановленим періодом;
- 2) довічна обумовлена пенсія;
- 5) довічна пенсія подружжя;
- 6) одноразова виплата.

У солідарній системі надаються *соціальні послуги* за рахунок коштів Пенсійного фонду. До соціальних послуг належить допомога на поховання пенсіонера.

Накопичувальний фонд створюється Пенсійним фондом України як цільовий позабюджетний фонд. Адміністративне управління Накопичувальним фондом здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду. Управління пенсійними активами Накопичувального фонду здійснюється компаніями по управлінню активами. Рахунки Накопичувального фонду відкриваються виконавчою дирекцією Пенсійного фонду в хранителіві.

Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» №1057-ІУ, визначаються правові, економічні і організаційні основи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Цей закон регулює правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності.

До недержавного пенсійного забезпечення відносять:

- ⇒ недержавні пенсійні фонди;
- ⇒ страхування пенсій у страхових компаніях;
- ⇒ пенсійні фонди (каси) підприємств;
- ⇒ особисті пенсійні рахунки в банках;
- ⇒ інші форми недержавного пенсійного забезпечення.

Поки що в Україні найбільш ефективно функціонує лише перший рівень системи пенсійного забезпечення.

Подальше реформування пенсійної системи в Україні здійснюється відповідно до закону України № 3688-17 від 08.07.2011 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», який набув чинності з 1 жовтня 2011 року.

Основні положення цього закону:

- 1) активне формування накопичувальної системи пенсійного страхування (тобто другого рівня);
- 2) учасниками накопичувальної системи є особи, яким на дату проведення сплати

страхових внесків до Накопичувального фонду виповнилося не більше 35 років. При цьому встановлено, що перерахування страхових внесків до цього фонду почнеться з того року, в якому буде забезпечено бездефіцитність Пенсійного фонду України;

3) страховий стаж для тих, що виходять на пенсію збільшується на 10 років;

4) пенсійний вік для жінок поступово збільшиться до 60 років (додається по півроку стажу в кожному наступному році, – тобто в 2012 р. жінки йдуть на пенсію в 56 років, а в 2021 – в 60 років);

7) встановлено максимальний розмір пенсій, який не може перевищувати 10 прожиткових мінімумів для непрацездатних громадян. Це обмеження торкається лише тих пенсіонерів, пенсії яких розраховуються відповідно до нового закону, тобто з 1 жовтня 2011р.;

8) збільшено пенсійний вік для чоловіків, що перебувають на державній службі, дипломатичній службі і службі в органах місцевого самоврядування до 62 років тощо.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування здійснюється через Пенсійний фонд України, до структури якого входять:

⇒ Пенсійний фонд України (центральний рівень);

⇒ головні управління Пенсійного фонду в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;

⇒ управління Пенсійного фонду в районах, містах і районах у містах.

Кошти Пенсійного фонду.

Бюджет Пенсійного фонду – план формування і використання цільового страхового фонду. Він затверджується Правлінням Пенсійного фонду не пізніше 10 грудня року, що передує плановому. Джерела формування доходів бюджету Пенсійного фонду наведені в рис.12.6.

Облік надходжень і витрат коштів Пенсійного фонду здійснюють його виконавчі органи. Кошти Пенсійного фонду зараховуються на єдиний рахунок Пенсійного фонду і зберігаються на окремих рахунках територіальних органів Пенсійного фонду в уповноваженому банку.

З метою забезпечення фінансової стабільності Пенсійного фонду, формується *резерв коштів Пенсійного фонду*, який складається з резерву коштів для поточних потреб, і резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах. Вони зараховуються на окремі субрахунки єдиного рахунку Пенсійного фонду. Порядок формування і використання резерву коштів Пенсійного фонду встановлюється Правлінням Пенсійного фонду.

Кошти Пенсійного фонду України використовуються на такі цілі:

1) виплату пенсій, передбачених законодавством;

2) підвищення пенсій у зв'язку із зміною індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;

3) надання соціальних послуг та інших виплат, передбачених чинним законодавством;

4) фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду;

5) оплату послуг з виплати і доставки пенсій;

6) формування резерву коштів Пенсійного фонду;

7) функціонування та розвиток системи персоніфікованого обліку відомостей у системі обов'язкового державного пенсійного страхування.



Рис. 12.6. Джерела формування доходів бюджету Пенсійного фонду.

12.4.2. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням

Цей фонд здійснює управління загальнодержавним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, пов'язаними з народженням і похованням.

Він був створений в 2001 році відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18.01.2001г. № 2240 – III (замість Фонду соціального страхування України).

Фонд здійснює захист прав громадян на отримання матеріального забезпечення і соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності, вагітності і пологів, народження дитини, необхідності догляду за малолітньою дитиною, смерті громадянина або члена його сім'ї.

Кошти цього фонду зараховуються на єдиний централізований рахунок фонду в установах банків, визначених Кабінетом Міністрів України для обслуговування коштів Державного бюджету України або спеціалізованого банку, який обслуговує фонди по окремих видах страхування. Кошти Фонду можуть використовуватися тільки відповідно до їх цільового призначення.

Для забезпечення фінансової стабільності Фонду створюється резерв страхових коштів в сумі, необхідній для фінансування усіх видів матеріального забезпечення з розрахунку на місяць. У разі не використання коштів Фонду в поточному році вони переходять на наступний фінансовий рік.

Платниками страхових внесків до цього фонду є страхувальники і застраховані особи, платники єдиного соціального внеску. Джерела формування та напрями використання коштів фонду наведено на рис.12.7.

12.4.3. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Цей фонд був створений відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 р. № 1533 – III і почав функціонувати в 2001 р. Фонд є важливим атрибутом ринкової економіки. Формами страхового відшкодування в цьому виді соціального страхування виступають допомога по безробіттю, на перекваліфікацію, на працевлаштування.

★ Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття за незалежними від застрахованих осіб обставинами і надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Страхуванню на випадок безробіття підлягають особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), включаючи тих, хто проходить альтернативну (невоєнну) службу, працює неповний робочий день або неповний робочий тиждень і на інших підставах, передбачених законодавством про працю.

Об'єктом страхування на випадок безробіття є страховий випадок, з настанням якого у застрахованої особи (члена його сім'ї) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття і надання соціальних послуг.

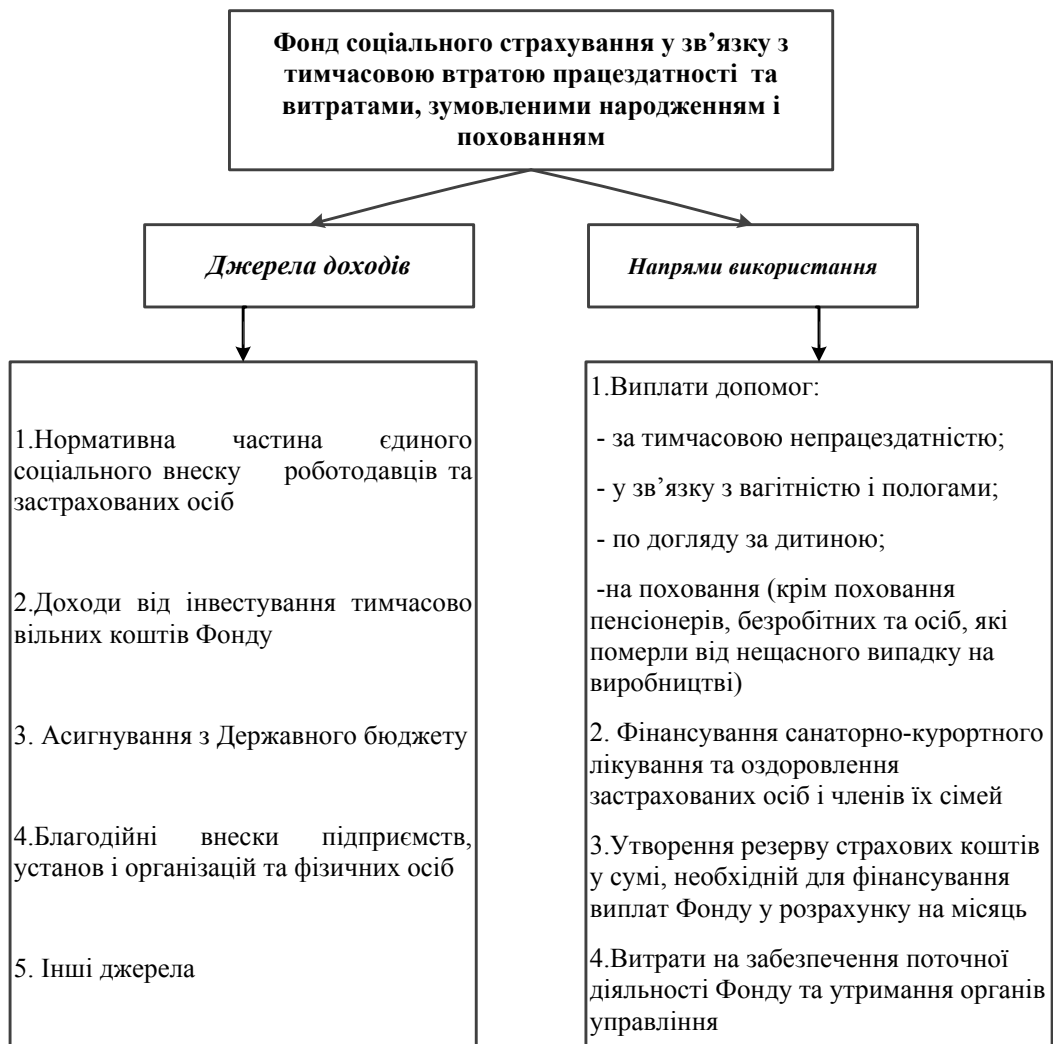


Рис. 12.7. Джерела доходів та напрями використання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Право на матеріальне забезпечення у зв'язку з безробіттям та соціальні послуги мають застраховані особи і незастраховані особи, які вперше шукають роботу, інші незастраховані особи в разі їх реєстрації в установленому порядку як безробітних

Основними джерелами формування Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття є:

- ⇒ нормативна частина єдиного соціального внеску роботодавців та застрахованих осіб;
- ⇒ асигнування з Державного бюджету;
- ⇒ благодійні внески юридичних і фізичних осіб;
- ⇒ суми фінансових санкцій і адміністративних штрафів за порушення законодавства про зайнятість;

- ⇒ прибуток, одержаний від розміщення на депозитних рахунках тимчасово вільних коштів Фонду (у тому числі резерву коштів Фонду);
- ⇒ інші надходження.

Управління *Фондом соціального страхування на випадок безробіття* здійснюють його правління, виконавча дирекція та її робочі органи. Цей фонд покликаний сприяти забезпеченню ефективної зайнятості, створенню нових робочих місць, наданню матеріальної допомоги і соціальних послуг у разі безробіття. Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України.

Забезпечення соціального захисту незайнятого населення здійснюють органи державної служби зайнятості. Функції виконавчої дирекції Фонду соціального страхування на випадок безробіття покладені на Державний центр зайнятості, а її робочих органів – на центр зайнятості АР Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські, районні, міжрайонні, міські та районні в містах центри зайнятості.

Кошти фонду використовуються для сприяння зайнятості на державному і місцевому рівнях.

На державному рівні основними об'єктами фінансування даним Фондом є:

- ⇒ створення і розвиток центрів підготовки і навчання безробітних;
- ⇒ проведення наукових досліджень і розробок по проблемах зайнятості населення;
- ⇒ утримання інформаційних і обчислювальних центрів;
- ⇒ здійснення міжнародної діяльності і співпраці у сфері працевлаштування тощо.

На місцевому рівні Фондом фінансуються заходи:

- ⇒ з професійної орієнтації, перепідготовки і перекваліфікації вивільнених працівників і безробітних;
- ⇒ по забезпеченню компенсаційних виплат безробітним, що знаходяться на обліку в центрах зайнятості;
- ⇒ з виплати допомоги по безробіттю і надання матеріальної допомоги членам сім'ї безробітного, що знаходяться на його утриманні тощо.

Склад видатків фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття наведений в рис. 12.8. Видатки бюджету фонду щодо забезпечення виплат допомоги у зв'язку з безробіттям є захищеними, тобто їх фінансування проводиться у першочерговому порядку.

12.4.4. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань

Цей Фонд був створений в 2001 р. відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання» від 23 вересня 1999 р. № 1105 – XIV. Фонд є некомерційною самоврядною організацією, яка здійснює страхування від нещасного випадку. Це цільовий централізований страховий фонд, який діє під контролем держави, представників застрахованих осіб і працедавців.



Рис. 12.8. Видатки фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Страхування від нещасного випадку і професійного захворювання є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист життя і здоров'я громадян в процесі їх трудової діяльності.

Завданнями страхування від нещасного випадку є:

- проведення профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаних умовами праці;
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків або професійних захворювань;
- відшкодування шкоди, пов'язаної із втратою застрахованими особами заробітної плати або відповідної її частини під час виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у разі їхньої смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їхніх сімей.

Отже, Фонд соціального страхування від нещасних випадків створений з метою проведення профілактичних заходів щодо охорони праці, відновлення здоров'я і працездатності потерпілих на виробництві в результаті нещасних випадків, відшкодування їм заподіяного матеріального і морального збитку. Працівники не несуть ніяких витрат на страхування від нещасного випадку. Кошти на здійснення страхування від нещасного випадку не включаються до складу Державного бюджету України, використовуються виключно за їх призначенням і зараховуються на єдиний централізований рахунок Фонду соціального страхування від нещасних випадків в установах банків, визначених Кабінетом Міністрів України для обслуговування коштів державного бюджету.

Джерелами формування Фонду соціального страхування від нещасних випадків є:

- ⇒ нормативна частина єдиного соціального внеску роботодавців;
- ⇒ доходи від розміщення тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;
- ⇒ надходження від сплати фінансових санкцій за порушення правил техніки безпеки;
- ⇒ благодійні внески тощо.

Основні види виплат застрахованим особам з Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань наведені на рис. 12.9.

В цілому слід зазначити, що в Україні в основному вже створена система позабюджетних фондів соціального страхування, проте в їх функціонуванні ще спостерігаються окремі недоліки в законодавчому і нормативному забезпеченні, в управлінні доходами та витратами, в копіюванні зарубіжного досвіду без його необхідної адаптації до українських реалій. Тому в системі соціальних позабюджетних фондів необхідно впроваджувати досконаліші, науково обгрунтовані методи планування доходів і витрат, створити єдину інформаційну базу про матеріальний стан і доходи громадян, удосконалювати облік і звітність, посилити результативність контролю за рухом фінансових коштів.

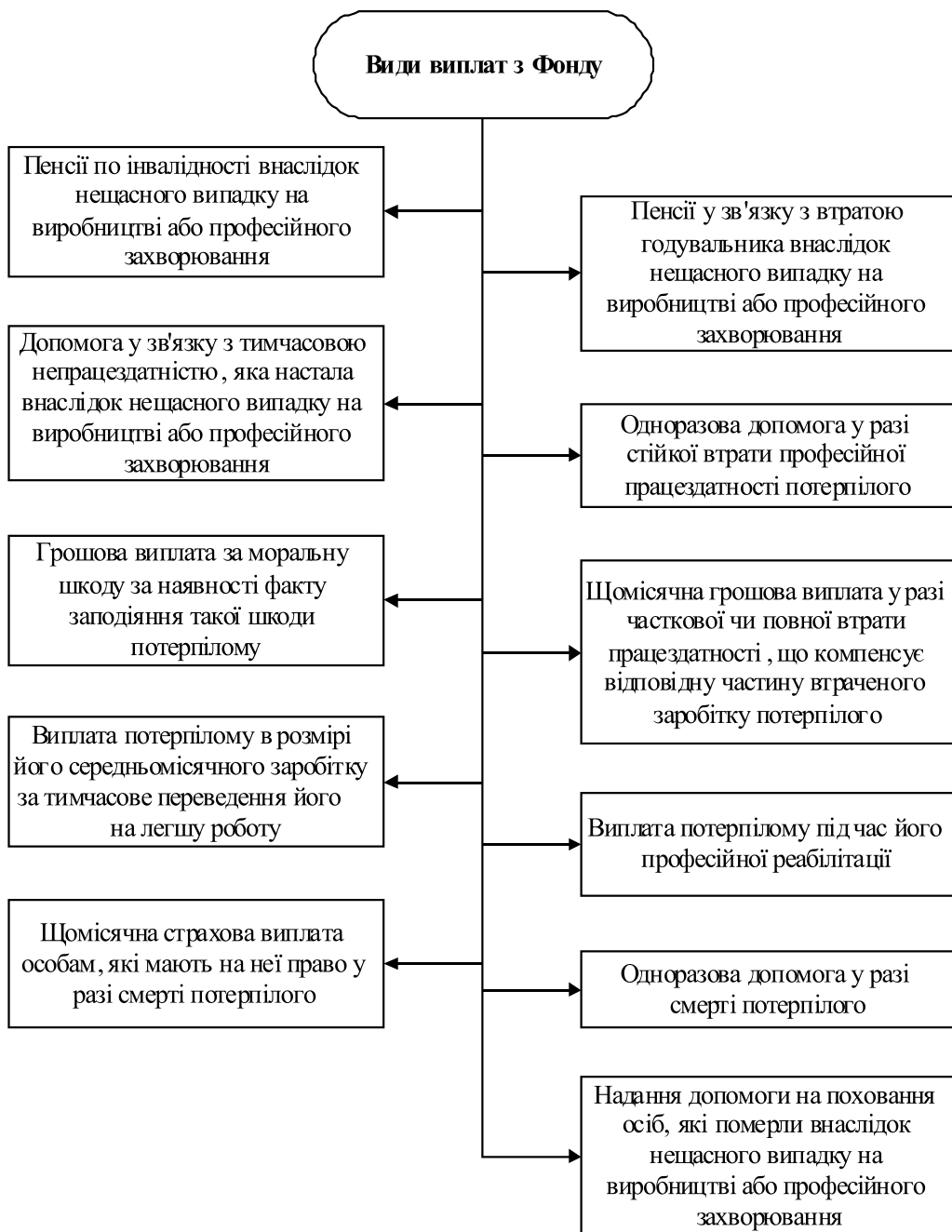


Рис. 12.8. Види виплат застрахованим особам з Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність і мета формування державних цільових фондів?
2. Як класифікуються державні цільові фонди?
3. В чому полягає необхідність запровадження державних соціальних позабюджетних фондів?
4. Які державні соціальні позабюджетні фонди створені в Україні?
5. Як відбувалися становлення і розвиток соціальних позабюджетних фондів в Україні?
6. Охарактеризуйте управління соціальними позабюджетними фондами.
7. Які визначені джерела формування державного Пенсійного фонду?
8. Охарактеризуйте основні напрями використання і завдання Пенсійного фонду.
9. В чому полягає сутність пенсійної реформи в Україні?
10. Які види пенсій виплачуються з Пенсійного фонду України?
11. Які джерела формування і напрямки використання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності?
12. Які джерела формування і напрямки використання Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття?
13. Які види соціальних послуг у сфері зайнятості фінансуються за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття?
14. Які джерела формування і напрямки використання Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань?
15. Які види виплат здійснюються за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві застрахованим особам у разі настання страхового випадку?
16. У чому полягає соціальна суть недержавного пенсійного страхування?

Питання до семінарського заняття

1. Соціальні позабюджетні фонди як різновид державних цільових фондів; їх необхідність, зміст і роль
2. Становлення і розвиток соціальних позабюджетних фондів
3. Загальна характеристика соціальних позабюджетних фондів
4. Пенсійний фонд України
5. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття
6. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності
7. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань

Тестові завдання

1. Система пенсійного забезпечення в Україні включає такі рівні:

- а) солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- б) накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- в) солідарна система державного майнового страхування;
- г) система недержавного пенсійного забезпечення.

2. В Україні основними видами загальнообов'язкового соціального страхування є:

- а) пенсійне, тимчасової втрати працездатності, відповідальності;
- б) майнове, особисте, медичне, життя, здоров'я, підприємницьких ризиків;
- в) пенсійне, тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття, від нещасних випадків на виробництві та профзахворювання;
- г) страхування юридичних осіб, страхування фізичних осіб.

3. В залежності від рівня управління цільові фонди поділяються на:

- а) регіональні (місцеві);
- б) міжбюджетні;
- в) державні;
- г) статутні.

4. Пенсійний фонд здійснює страхування на випадок:

- а) тимчасової втрати працездатності;
- б) безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставинах;
- в) постійної втрати працездатності;
- г) каліцтва на виробництві.

5. Із Пенсійного фонду в солідарній системі пенсійного страхування надаються такі соціальні послуги:

- а) довічна пенсія подружжя;
- б) допомога на поховання пенсіонера;
- в) допомога по інвалідності;
- г) допомога по безробіттю.

6. В формуванні коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві беруть участь:

- а) роботодавці;
- б) держава;
- в) робітники;
- г) службовці.

7. Органами управління Пенсійним фондом в солідарній системі являються:

- а) Правління Пенсійного фонду;
- б) Виконавча дирекція;
- в) уповноважений банк;
- г) Накопичувальний фонд

8. За рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі пенсійного страхування виплачуються такі пенсійні виплати:

- а) пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання;*
- б) пенсія по інвалідності внаслідок каліцтва на виробництві;*
- в) пенсія за віком;*
- г) пенсія по втраті годувальника;*
- д) допомога у зв'язку з безробіттям.*

9. Кошти Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві використовуються на фінансування таких заходів:

- а) виплата пенсій за віком;*
- б) створення гуртожитків і тимчасового житла для осіб без певного місця проживання;*
- в) виплати пенсій у зв'язку із втратою годувальника;*
- г) немає правильної відповіді.*

10. Основним централізованим фондом грошових коштів держави є:

- а) Пенсійний фонд України;*
- б) Фонд страхування від нещасних випадків на виробництві;*
- в) Державний бюджет України;*
- г) Фонд соціального страхування на випадок безробіття.*

11. Позабюджетні державні цільові фонди характеризуються як:

- а) система доходів, що акумулюються в державному бюджеті;*
- б) сукупність фондів грошових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні Міністерства фінансів України;*
- в) система перерозподільчих відносин, спрямована на розвиток реального сектору економіки;*
- г) сукупність фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні центральних або регіональних органів управління і мають цільове призначення*

Питання для самостійного вивчення

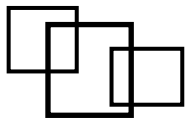
1. Пенсійна реформа в Україні
2. Державне медичне страхування в зарубіжних країнах та необхідність його запровадження в Україні.

Теми рефератів

1. Недержавне пенсійне забезпечення, його сутність і шляхи розвитку
2. Зарубіжний досвід організації державного соціального страхування

Базові терміни і поняття

Державні цільові фонди, позабюджетний соціальний фонд, пенсія, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, недержавне пенсійне забезпечення, єдиний соціальний внесок, соціальна виплата.



ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

13.1. Поняття суб'єкта господарювання, ознаки його ідентифікації. Класифікація суб'єктів господарювання

У ринкових умовах господарювання різні види людської діяльності проявляються як сукупність економічних взаємовідносин і зв'язків між фізичними особами, суб'єктами підприємництва та державними інституціями. Людська діяльність, пов'язана із створенням матеріальних і нематеріальних благ і послуг, координується в межах діючої економічної системи сукупністю встановлених в країні принципів, правил, законодавчо встановлених норм, що визначають форму і зміст основних економічних відносин, які виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання економічного продукту. Економічна система вимагає наявності відповідної інфраструктури у вигляді державних і недержавних інститутів, виробників матеріальних і нематеріальних благ, продавців, покупців, споживачів з відповідним економічним та правовим статусом – суб'єктів ринкової економіки.

Економічна система як сукупність господарських (інституційних) одиниць складається з відповідних секторів економіки (рис.13.1).

Господарські (інституціональні) одиниці поділяються на дві групи:

- 1) юридичні особи;
- 2) домашні господарства.

Основні види юридичних осіб наведені в рис.13.2.

Домашні господарства розглядаються як споживчі одиниці та учасники виробничої діяльності. Формами виробничої діяльності домогосподарств є:

- ⇒ поставка робочої сили для різних типів інституціональних одиниць;
- ⇒ безпосередня зайнятість на власних некорпоративних підприємствах (індивідуальних, сімейних, селянських, підсобних господарствах, які здійснюють підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи).

Найбільш узагальненою характеристикою внутрішньої інституційної одиниці є поняття *суб'єкта господарювання*.

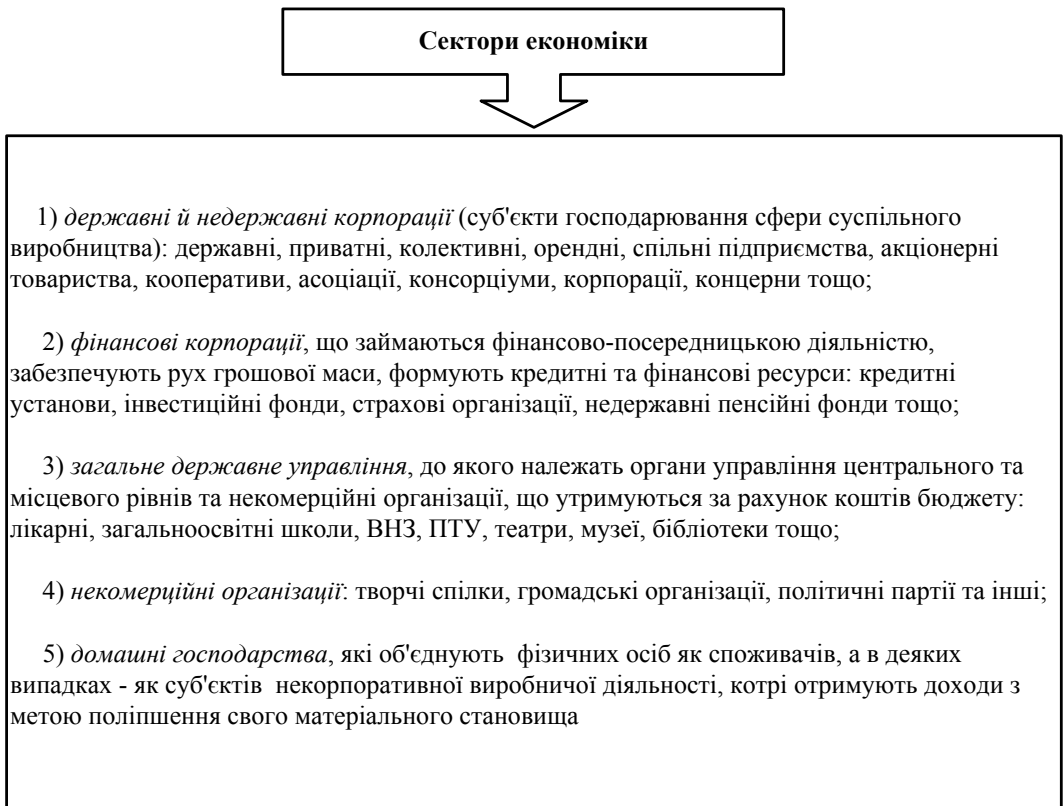


Рис. 13.1. Сектори економіки ринкової економічної системи.

★ ***Суб'єкти господарювання*** – це учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав і обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством (*Господарський кодекс України, ст.55, с.33*).

- До суб'єктів господарювання (згідно з Господарським кодексом України) належать:
- ⇒ *господарські організації* – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;
 - ⇒ *громадяни України, іноземці та особи без громадянства*, які здійснюють господарську діяльність, не заборонену законом, та зареєстровані відповідно до закону як підприємці;
 - ⇒ *філії, представництва та відокремлені підрозділи господарських організацій*, утворені ними для здійснення господарської діяльності, які діють на основі права оперативного-господарського використання майна без статусу юридичної особи.



Рис. 13.2. Види юридичних осіб в ринковій економіці.

Головними ознаками будь-яких суб'єктів господарювання, що визначають їх місце в господарських відносинах, є такі (див. рис.13.3):

- ⇒ господарська компетенція;
- ⇒ майнова незалежність і відповідальність за зобов'язаннями;
- ⇒ мета діяльності;
- ⇒ організаційно-правова форма і юридичний статус.

Суб'єкти господарювання підлягають державній реєстрації, яку здійснюють виконавчі комітети відповідної державної адміністрації (міської, районної тощо) за місцезнаходженням або місцепроживанням даного суб'єкта. Дані державної реєстрації включаються до Єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення. Він містить відомості про організаційно-правову форму юридичної особи, її

найменування, місцезнаходження, органи управління, філії та представництва, мету організації та інші відомості відповідно законодавству.

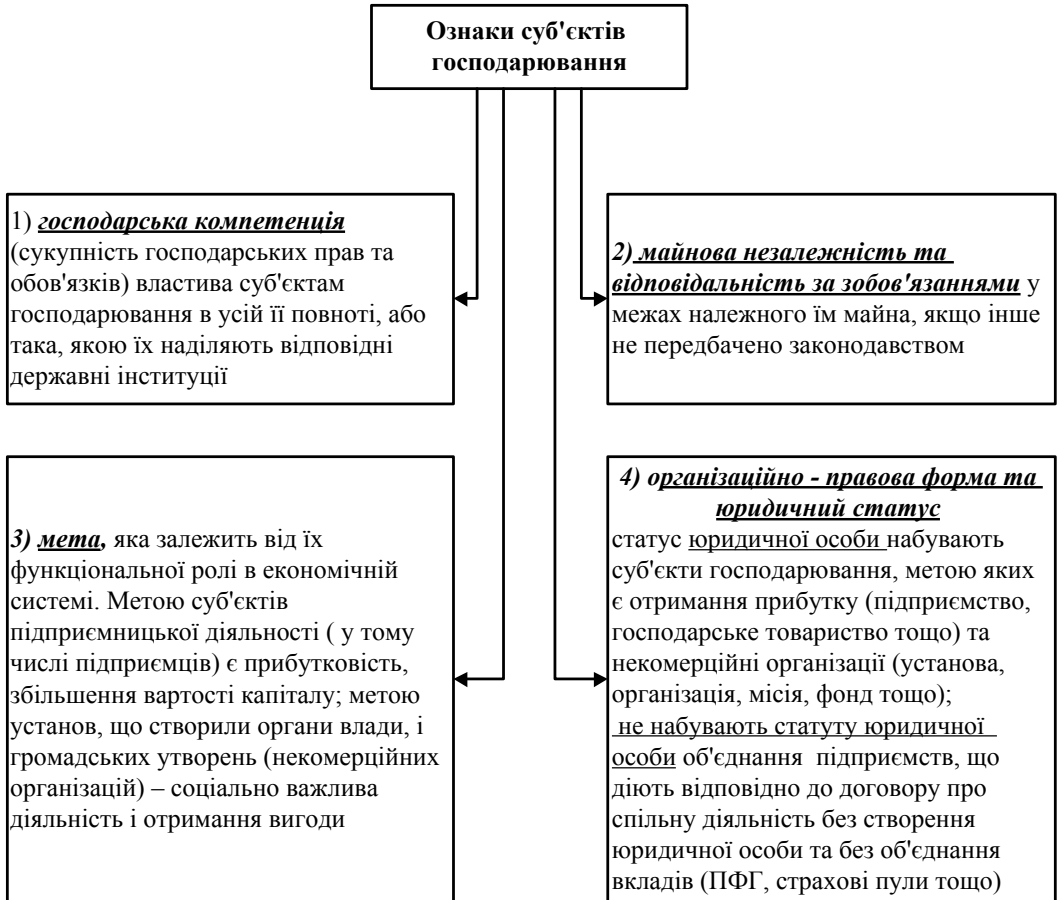


Рис. 13.3. Головні ознаки суб'єктів господарювання.

Суб'єкти господарювання мають печатку і штамп, на яких має бути ідентифікаційних код, за яким вони включені до державного реєстру суб'єктів господарювання або ідентифікаційний код громадянина-підприємця, підлягають взяттю на облік в органах державної податкової служби. Все це є підставою для відкриття рахунків в установах банків і здійснення процесу господарювання. Суб'єкти господарювання функціонують у сфері суспільного виробництва, де створюється валовий внутрішній продукт, матеріальні і нематеріальні блага. Вони мають різні організаційно-правові форми, які залежать від форми власності, організаційної структури, галузі діяльності, завдань і мети створення.

Отже, суб'єктами господарювання є власники майна і наділені майном незалежні учасники господарських відносин різних форм власності і організаційно-правових форм з властивою їм господарською компетенцією відповідно до функцій, які вони виконують у ринковій інфраструктурі, здатні нести майнову відповідальність за зобов'язаннями в межах, передбачених суспільним господарським порядком, та мають на меті отримання вигоди або суспільно-корисну діяльність.

Склад суб'єктів господарювання з урахуванням їх основних ознак наведений на рис. 13.4.



Рис. 13.4. Склад суб'єктів господарювання.

13.2. Основи організації фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) реального сектору економіки

В ринкових умовах функціонування економіки тісно пов'язане з розвитком підприємницького сектора, який є надійною основою формування конкурентного середовища, сферою повнішого задоволення потреб споживачів. Згідно з Господарським кодексом України (стаття 42) **підприємництво** – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Фінанси суб'єктів підприємництва є самостійною ланкою фінансової системи країни, яка займає значуще місце в структурі фінансових відносин суспільства. Вона характеризується індивідуальним кругообігом коштів, в процесі якого забезпечується покриття витрат виробництва і реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та одержання прибутку.

★ **Фінанси суб'єктів підприємництва (підприємств)** – це сукупність економічних відносин, що складаються на грошовій основі в процесі відтворення валового внутрішнього продукту і пов'язані з кругооборотом виробничих фондів, формуванням і використанням грошових доходів і фондів грошових ресурсів підприємств для їх економічного і соціального розвитку.

Фінансові відносини суб'єктів підприємництва носять розподільчий характер, вони пов'язані з трансформацією ВВП та інших грошових надходжень у фінансові ресурси та їх використання у процесі відтворення. До фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) належать групи відносин, наведені на рис. 13.5.

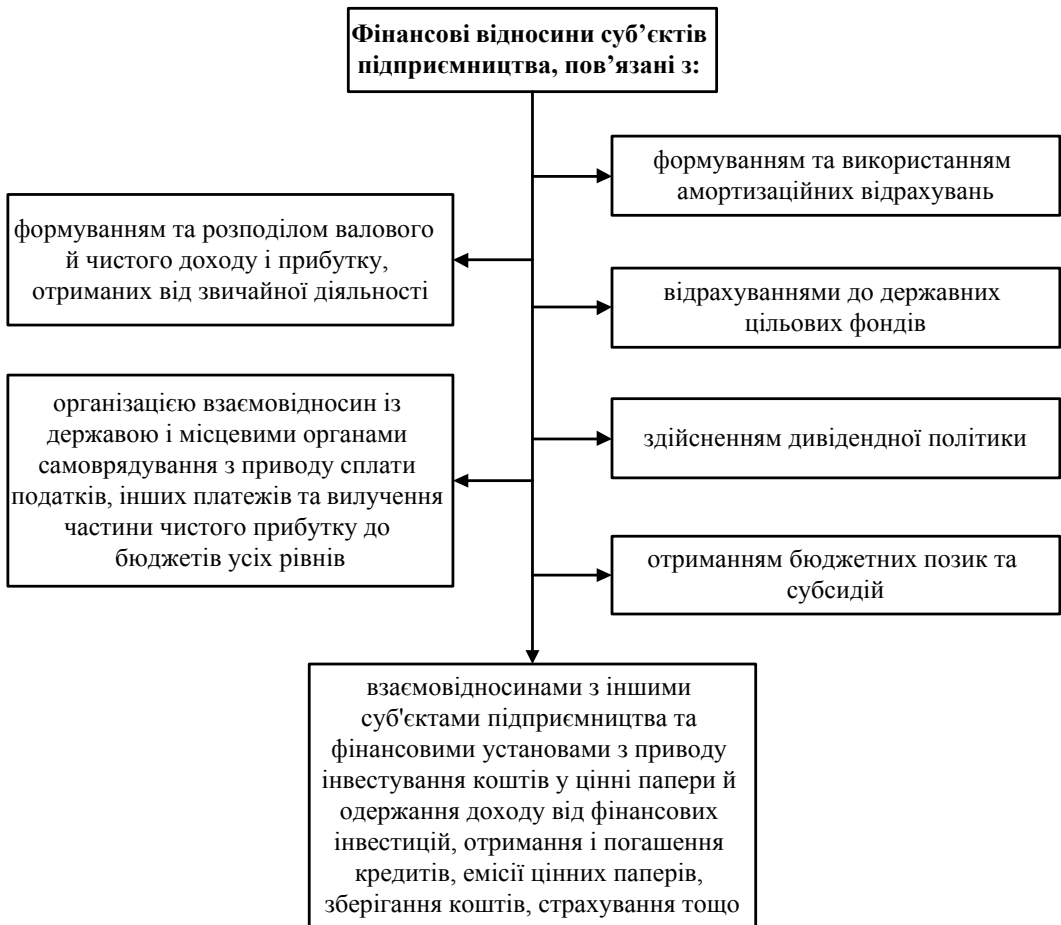


Рис. 13.5. Групи фінансових відносин суб'єктів підприємництва (підприємств).

Отже, *фінанси суб'єктів підприємництва* – економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів в процесі відтворення. Суть фінансів суб'єктів підприємництва, як економічної категорії проявляється в їх функціях (див. рис. 13.6.)

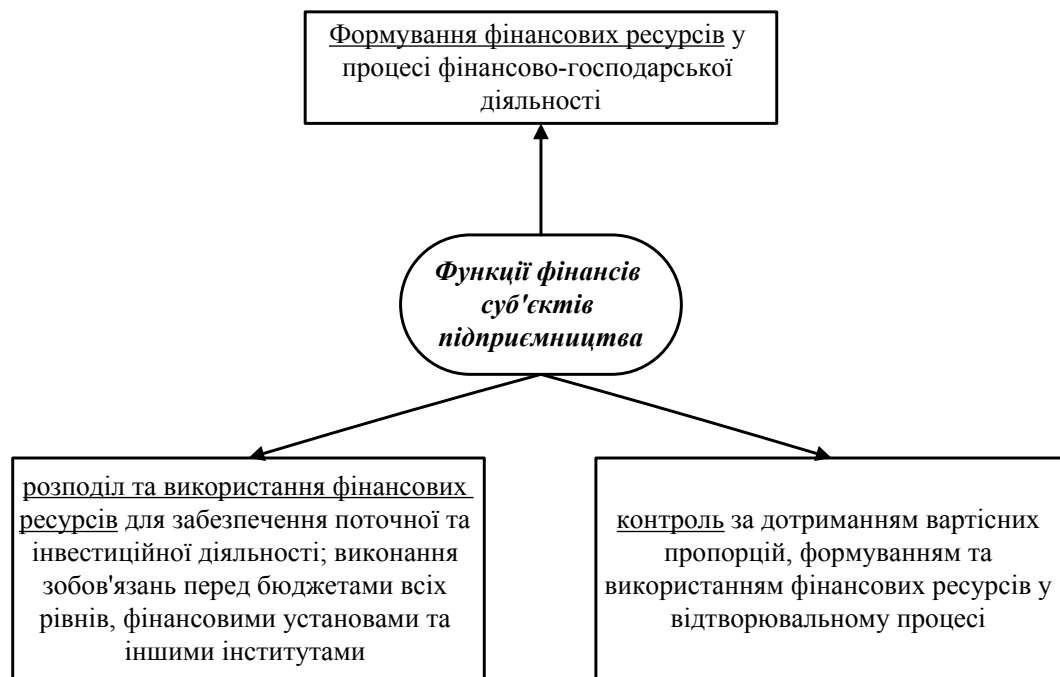


Рис. 13.6. Функції фінансів суб'єктів підприємництва.

Для здійснення господарської діяльності, забезпечення економічного і соціального розвитку суб'єкти підприємництва повинні мати відповідні **фінансові ресурси**. Залежно від джерел і приналежності вони поділяються на *власні, позичені і залучені* (рис.13.7).

Організація фінансів суб'єктів підприємництва здійснюється на основі **принципів**, які тісно пов'язані з метою і завданнями їх діяльності і визначені статутними документами (рис.13.8).

На організацію фінансів також впливають *організаційно-правові форми* суб'єктів підприємницької діяльності (підприємство, господарське товариство, виробничий кооператив, об'єднання підприємств: корпорація, концерн, консорціум, промислово-фінансова група, технопарк та ін.).

Матеріальною основою функціонування суб'єкта підприємництва і здійснення ним виробничої і інших видів діяльності є майно, яке визнається **активами** (тобто контрольованими ресурсами), від використання яких очікується отримання економічних вигод в майбутньому. Вкладення фінансових ресурсів в активи, що знаходяться у розпорядженні підприємства і є достатніми для здійснення господарської і фінансової діяльності і отримання прибутку, формують **капітал підприємства**.

На момент утворення суб'єкта підприємництва формується його **статутний капітал** за рахунок майнових вкладень, які можуть складатися з вартості матеріальних цінностей, об'єктів права, фінансових активів та грошових коштів, які належали фізичним і юридичним особам, або грошових коштів, котрі отримали господарські товариства від продажу акцій акціонерам. На цьому етапі суб'єкт підприємництва ще не має зовнішньої заборгованості, тому його статутний капітал визнають відповідно до законодавства **власним капіталом**, який дорівнює вартості активів.

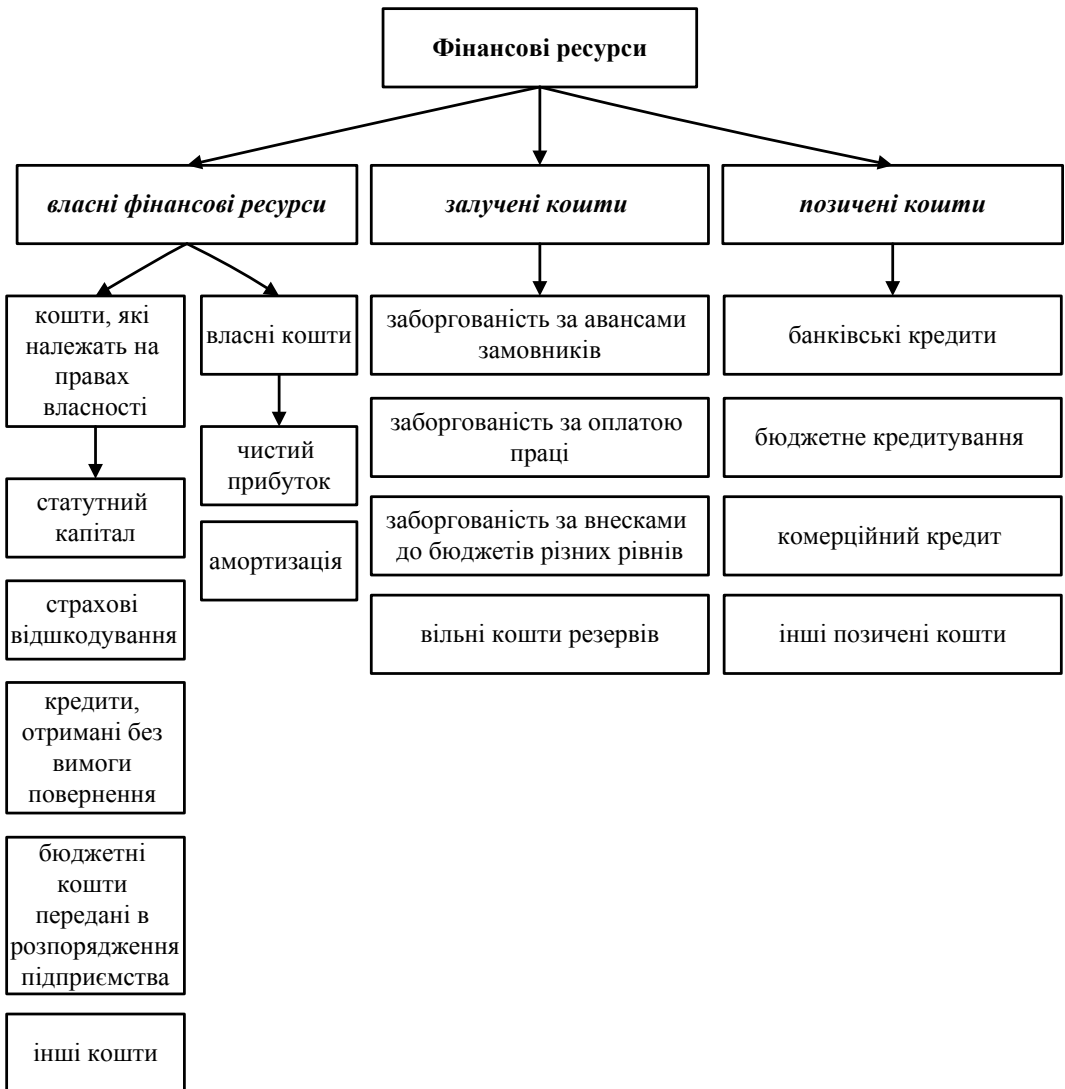


Рис 13.7. Склад фінансових ресурсів суб'єктів підприємництва

Власний капітал суб'єкта підприємництва залежно від джерел формування поділяють на вкладений і нагромаджений.



Рис. 13.8. Принципи організації фінансів суб'єктів підприємництва.

Вкладений капітал – капітал, який внесли засновники (власники) підприємства; це:

- 1) *статутний капітал* – зафіксована в статутних документах загальна вартість активів, внесених власниками (учасниками) в капітал підприємства;
- 2) *пайовий капітал* – пайові внески членів суспільств і інших підприємств, якщо це передбачено засновницькими документами;
- 3) *додатково вкладений капітал* – сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість (у акціонерних товариствах); сума капіталу, внесеного засновниками понад статутний капітал (на інших підприємствах).

Нагромаджений капітал – капітал, отриманий в процесі господарської і фінансової діяльності суб'єкта підприємництва. Розрізняють такі його види:

- 1) *інший додатковий капітал* – сума дооцінки необоротних активів, вартість необоротних активів, безкоштовно отриманих підприємством від інших юридичних або фізичних осіб, тощо;
- 2) *резервний капітал* – сума резервів, створених відповідно до законодавства або засновницьких документів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства (товариства);
- 3) *нерозподілений прибуток* – сума встановлена при визначенні підсумку власного капіталу.

Використання суб'єктом підприємництва залучених коштів в ході господарської діяльності призводить до виникнення його боргових зобов'язань. Тому, власний капітал підприємства визначають як різницю між вартістю його майна і короткостроковими та довгостроковими зобов'язаннями. Таким чином, *власний капітал – частина активів підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань.*

У результаті вкладень в капітал формується дві частини: **основний і оборотний капітал**. В процесі функціонування основний капітал набуває форми *необоротних активів*, а оборотний – *форму оборотних активів*.

Основний капітал – капітал інвестований в позаоборотні (довготермінові) активи підприємства. До основного капіталу належать вкладення в *необоротні активи* у вигляді вартості матеріальних активів:

1) *основних засобів в робочому стані* (матеріальних активів, термін використання яких складає більше року і вартість яких перевищує 1000 грн.) незавершених капітальних вкладень;

2) *нематеріальних активів – об'єктів права* (вони не мають матеріальної форми – це права користування природними ресурсами, майном, право на товарні знаки, права на об'єкти промислової власності: винаходи, промислові зразки, ноу-хау та ін.);

3) *довгострокових фінансових інвестицій* (фінансових інвестицій на період більше року) до яких належать: придбання акцій, облігацій, депозитних сертифікатів, казначейських зобов'язань та інших цінних паперів, тобто активи, які утримує підприємство з метою одержання прибутку за рахунок відсотків, дивідендів, зростання вартості капіталу тощо.

Основні види інвестицій приведені на рис. 13.9.

Пряма фінансова інвестиція – господарська операція, що передбачає внесення коштів або майна до статутного капіталу юридичної особи в обмін на корпоративні права, котрі імітувала така юридична особа. *Портфельна фінансова інвестиція* – господарська операція, що передбачає придбання цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів на біржовому ринку.

Оборотний капітал.

★ *Оборотний капітал суб'єкта підприємництва (підприємства) – грошові кошти і мобільні активи, що перетворюються на грошові кошти протягом одного виробничого циклу, які забезпечують безперервність процесу виробництва й обігу та отримання прибутку від звичайної діяльності.*

Найважливішою частиною оборотного капіталу підприємств реального сектору економіки, пов'язаною із створенням і продажем матеріальних благ, є **оборотні кошти**, тобто грошові кошти, авансовані в **оборотні виробничі фонди і фонди обігу**, які забезпечують безперервність процесу виробництва та здійснення розрахунків.

За матеріальним змістом **оборотні виробничі фонди** є предметами праці, які повністю переносять свою вартість на вартість готової продукції у процесі одного виробничого циклу; за економічним змістом – це грошові кошти, авансовані у виробничі запаси, незавершене виробництво тощо.

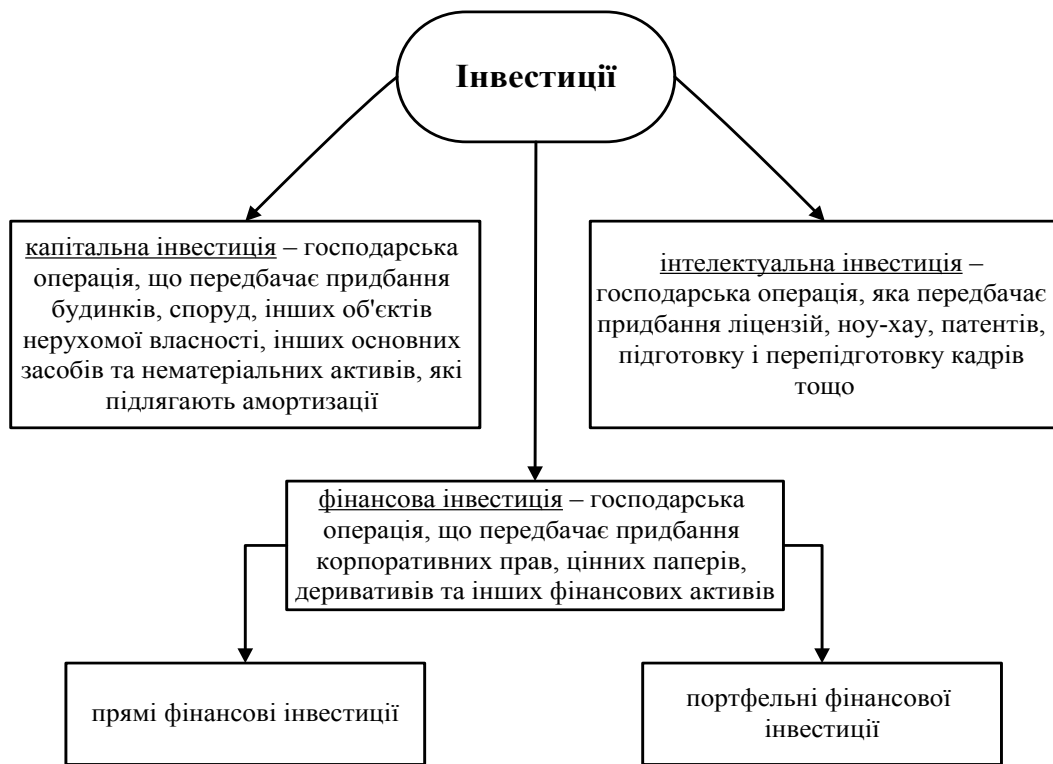


Рис. 13.9. Основні види інвестицій.

В оборотні виробничі фонди входять:

- предмети праці (сировина, основні й допоміжні матеріали, паливо, тара, куповані напівфабрикати, запасні частини тощо);
- засоби праці (малоцінні і швидкозношувані предмети);
- незавершене виробництво (незавершена виготовленням продукція);
- витрати майбутніх періодів (витрати на освоєння нової продукції, вдосконалення технології).

Фонди обігу необхідні для забезпечення безперервності процесу виробництва і обігу. До її складу входять:

- готова продукція на складах;
- товари відвантажені;
- залишки грошових коштів на рахунках у банках і в касі підприємства.

Від забезпеченості оборотними коштами залежить ритмічність і результативність роботи підприємства. Оптимальна потреба в оборотних коштах визначається шляхом їх нормування. Для нарощування оборотних коштів підприємства використовують власні, позичені й залучені кошти. (рис.13.10).

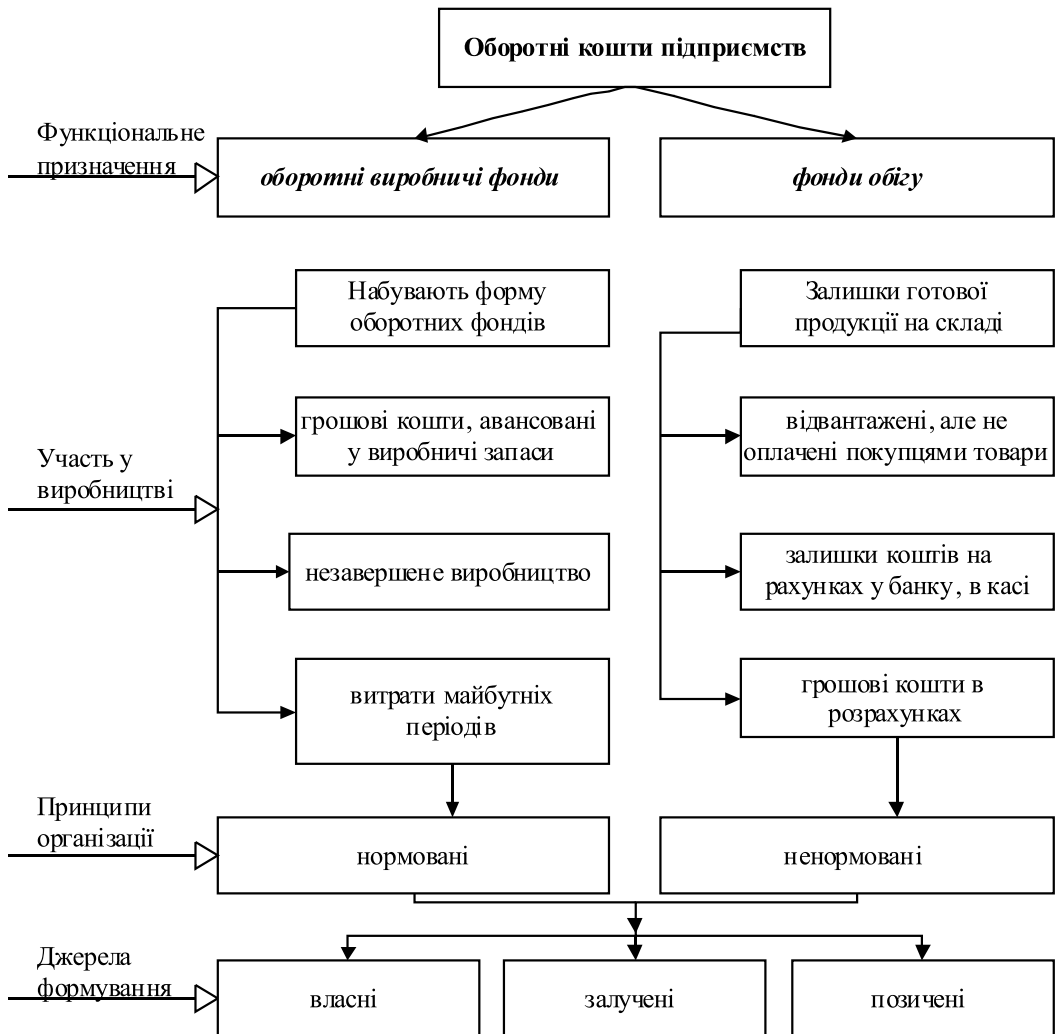


Рис. 13.10. Функціонування оборотних коштів суб'єктів підприємництва (підприємств).

До власних джерел формування оборотних коштів на момент створення підприємства належать: частина майна (матеріальні активи) і грошові кошти засновників (акціонерів), спрямовані в статутний капітал. Поповнення підприємствами оборотних коштів здійснюється за рахунок:

- ⇒ збільшення акціонерного капіталу (емісії ЦБ);
- ⇒ чистого прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства;
- ⇒ вільних амортизаційних коштів;
- ⇒ залишків резервів, створених за рахунок прибутку.

До позичених коштів належать:

- суми короткострокових позик банків;
- кошти міністерств (асоціацій), отримані на умовах їх повернення;

➤ надходження від продажу облігацій тощо.

До залучених коштів належать: стійкі пасиви, асигнування з бюджету тощо.

Фінансовим результатом діяльності суб'єкта підприємництва (підприємства) є прибуток (збиток), який визначають шляхом зіставлення прибутків і витрат. **Прибуток** є частина доходу, що обчислюється як різниця між чистим доходом, отриманим від продажу продукції (обчисленої за відпускними цінами виробника без ПДВ і акцизного податку) та активів і витратами на її виробництво і реалізацію.

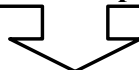
Загальним показником, що характеризує фінансовий результат від діяльності за будь-який період є **прибуток від звичайної діяльності**. До його складу входять: прибутки від основної (операційної) діяльності; фінансові прибутки; прибуток, отриманий методом участі в капіталі; прибутки від інших операцій.

Прибуток від основної діяльності – від продажу товарної продукції, а також від інших видів діяльності підприємства, які не є інвестиційними або фінансовими – визначається методом прямого рахунку (рис.13.11).

Фінансовий прибуток складається з сум отриманих дивідендів, відсотків і інших прибутків, отриманих від фінансових інвестицій (окрім прибутків, які обчислюються методом участі в капіталі), зменшених на суми витрат на виплату відсотків і інших витрат суб'єкта підприємництва, пов'язаних із залученням позикового капіталу.

Прибуток, отриманий методом участі в капіталі, визначається як різниця між прибутками, отриманими від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведеться методом участі в капіталі, і збитком, пов'язаним із здійсненням інвестицій в названі підприємства.

Визначення прибутку від операційної діяльності підприємства



1) **чистий дохід** визначають шляхом зменшення доходу від обсягу проданої продукції за відпускними цінами виробника на суми вирахування наданих знижок, повернення проданих товарів та непрямих податків;

2) **валовий прибуток** одержують у вигляді різниці між чистим доходом і обсягом проданої продукції за її виробничою собівартістю, збільшеною на суми нерозподілених постійних загально-виробничих витрат, не списаних на виробничу собівартість продукції і понаднормативних виробничих витрат;

3) **операційний прибуток** (прибуток від основної діяльності) визначають шляхом зменшення валового прибутку на суми адміністративних витрат і витрат на збут і рекламу.

Рис. 13.11. Послідовність визначення прибутку від операційної діяльності підприємства.

Загальна сума всього прибутку (збитку) визнається прибутком (збитком) від звичайної діяльності до оподаткування. З цієї суми сплачується податок на прибуток під-

приємств по встановленій законодавством ставці, після чого визначається *прибуток від звичайної діяльності підприємства* як різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування і сумою податку на прибуток.

Чистий прибуток (збиток) розраховують як алгебраїчну суму *прибутку (збитку) від звичайної діяльності* і *надзвичайного прибутку (збитку)* та податків з *надзвичайного прибутку*. При цьому, *надзвичайний прибуток* – різниця між надзвичайними прибутками (страховими сумами, доходами від інших подій та операцій) і надзвичайними витратами (втрати від надзвичайних подій: пожеж, стихійних лих, техногенних катастроф тощо). Розмір податку на надзвичайний прибуток визначається за встановленою законодавством базовою ставкою.

Розподіл і використання чистого прибутку суб'єктів підприємництва відрізняються залежно від їх організаційно-правової форми і форми власності. Напрями використання чистого прибутку приватного підприємства наведені на рис. 13.12.

Господарські товариства всіх форм власності при використанні чистого прибутку розподіляють його на дві частини: спочатку формують резерв на виплату дивідендів, а решту суми прибутку використовують за тими ж напрямками, що і приватні підприємства.

Якщо в статутному капіталі господарських товариств є частка держави, то вони додатково вносять до бюджету державні дивіденди на державну частку. Їх розмір встановлюється законодавчо у відсотках до чистого прибутку без урахування виплат з фонду дивідендів.

13.3. Основи організації фінансів суб'єктів підприємництва – фінансових установ ¹

Фінансова діяльність суб'єктів господарювання включає грошове і інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів та страхування. *Фінансовим посередництвом* є діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових ресурсів, окрім випадків, передбачених законодавством.² Фінансове посередництво здійснюється установами банків і іншими фінансово-кредитними організаціями, які, в свою чергу, є суб'єктами підприємництва.

До суб'єктів підприємництва – фінансових установ належать:

- 1) банківські установи;
- 2) інститути спільного інвестування (ІСІ);
- 3) страхові компанії тощо.

¹ Підрозділ написаний в співавторстві з проф. В.В.Глуценком.

² Господарський кодекс України. стаття 333.



Рис. 13.12. Напрями використання чистого прибутку приватного підприємства.

1) Особливості організації фінансів банківських установ

★ *Банки – це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення вказаних коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян і фізичних осіб (Господарський кодекс України, стаття 334).*

До основ діяльності банків багатівікова історія банківської справи відносить три головні посередницькі операції:

- 1) приймання грошових вкладів від клієнтів;
- 2) надання клієнтам позик і створення нових платіжних засобів;
- 3) здійснення розрахунків між клієнтами.

Основні напрями **фінансової діяльності банків** наведені на рис. 13.13. В цілому вони пов'язані з управлінням фінансовими ресурсами банків та банківськими ризиками. *Фінансові ресурси банку становлять банківський капітал, який являє собою грошовий капітал, залучений банком з різних джерел, і який використовується для проведення банківських операцій.*¹

Управління фінансами банківських установ полягає у досягненні максимальної ринкової вартості власного капіталу та ринкової вартості акцій банку.

¹ Большая экономическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 816 с. С.53.



Рис. 13.13. Напрями фінансової діяльності банківської установи.

Власний капітал банку становить частину банківського капіталу, вкладену засновниками, власниками або акціонерами банку.

Банківський (власний) капітал відіграє визначальну роль у процесі створення та функціонування комерційного банку, хоча за величиною він становить незначну частину сукупних ресурсів банку (на сьогодні частка власного капіталу у ресурсах банку має бути не нижчою за 10%).

Власний капітал банку включає:

- ⇒ основний капітал (капітал 1-го рівня);
- ⇒ додатковий капітал (капітал 2-го рівня).

Основний капітал банку вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та має повністю покривати поточні збитки. Основний капітал банку складається з таких елементів:

- фактично сплаченого зареєстрованого статутного капіталу;
- розкритих резервів (тобто оприлюднених банком у фінансовій звітності), що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку – дивіденди, що направлені на збільшення статутного фонду; емісійні різниці; резервні фонди, що створюються згідно з законодавством України; загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій;
- загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів та

зменшується на суму: нематеріальних активів за мінусом суми зносу; капітальних вкладень у нематеріальні активи; несформованих резервів за активними операціями банку тощо.

Додатковий капітал банку має непостійний характер і його розмір піддається змінам. Додатковий капітал може включати:

- ⇒ резерви під стандартну заборгованість інших банків;
- ⇒ резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків;
- ⇒ результат поточного року (прибуток), що зменшений на суму доходів, неотриманих понад 30 днів з дати їх нарахування (крім доходів за державними цінними паперами та цінними паперами, емітованими НБУ);
- ⇒ субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал);
- ⇒ нерозподілений прибуток минулих років;
- ⇒ прибуток звітного року, що очікує затвердження.

Субординований капітал включає кошти, що залучені від юридичних осіб – резидентів і нерезидентів, як у національній, так і в іноземній валюті на умовах субординованого боргу.

★ **Субординований борг** – це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів.

Сума субординованого боргу, включеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Додатковий капітал не може бути більш як 100 відсотків основного капіталу.¹

В результаті своєї діяльності банк отримує доходи, що становлять загальну суму коштів, отриманих від активних операцій, до яких належать:

- відсотки;
- доходи і комісія від наданих послуг;
- доходи від операцій з цінними паперами, валютою, банківськими металами та інші доходи.

Валовий дохід банку включає відсоткові і невідсоткові доходи.

Основним джерелом доходів банку є *відсоткові доходи* (операційні доходи). Найбільша частка доходів банку надходить у вигляді відсотків від надання кредитів на різний термін в національній і іноземній валюті резидентам і нерезидентам для виробничих, торговельних, споживчих і інших цілей. Розмір відсоткових ставок і порядок їх сплати встановлює банк.

Доходи банку формують також надходження від:

- ⇒ заставних і дисконтних операцій з векселями;

¹ Квасницька Р.С. Фінансова діяльність суб'єктів підприємництва: Навч. посібник.- Львів: «Магнолія 2006», 2013. – 631с., с.147.

- ⇒ неоподатковуваних та оподатковуваних інвестиційних цінних паперів;
- ⇒ строкових депозитів, розміщених в інших банках тощо.

Склад невідсоткових доходів банків приведений на рис.13.14.

Слід зазначити, що не всі активи банку приносять доходи. До активів, що не приносять доходів належать:

- грошові кошти в касі;
- кошти на кореспондентських рахунках;
- кошти, що знаходяться на резервних рахунках;
- вартість основних засобів;
- сума іммобілізованих власних коштів.

В ході своєї діяльності банки здійснюють різноманітні затрати, які являють собою витрати грошових коштів на виконання банківських операцій та витрати на забезпечення їх функціонування. Ці затрати поділяються на дві групи: відсоткові і невідсоткові витрати. Відсотковими витратами є нараховані й сплачені відсотки. До невідсоткових витрат належать:

- ⇒ операційні (поштові витрати та витрати на електронний зв'язок, сплачені комісійні за послуги, витрати на валютні операції тощо);
- ⇒ витрати на утримання апарату управління;
- ⇒ господарські витрати (амортизаційні відрахування, орендна плата);
- ⇒ інші витрати (штрафи, пеня, неустойки сплачені тощо).

Фінансовим результатом діяльності банку є його прибуток, який визначається шляхом співставлення його доходів та витрат, тобто становить суму перевищення доходів банку над його витратами. Прибуток банку після сплати податку на прибуток підлягає розподілу за напрямками, приведеними на рис.13.15.

Банки є платниками податків до бюджету. Вони сплачують податок на додану вартість (при виконанні операцій, не пов'язаних з основною діяльністю банку), плату за землю, податок на прибуток.

2). Особливості організації фінансів інститутів спільного інвестування (ІСІ).

★ **Інститут спільного інвестування(ІСІ)** – це інвестиційний фонд, який провадить діяльність зі спільного інвестування – об'єднання (залучення) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість.

Історія інститутів спільного інвестування почалася ще в XIX столітті в Нідерландах, коли наказом короля Вільяма I в 1822 році був створений перший фонд взаємного страхування (проте існують й інші концепції щодо історії виникнення ІСІ).

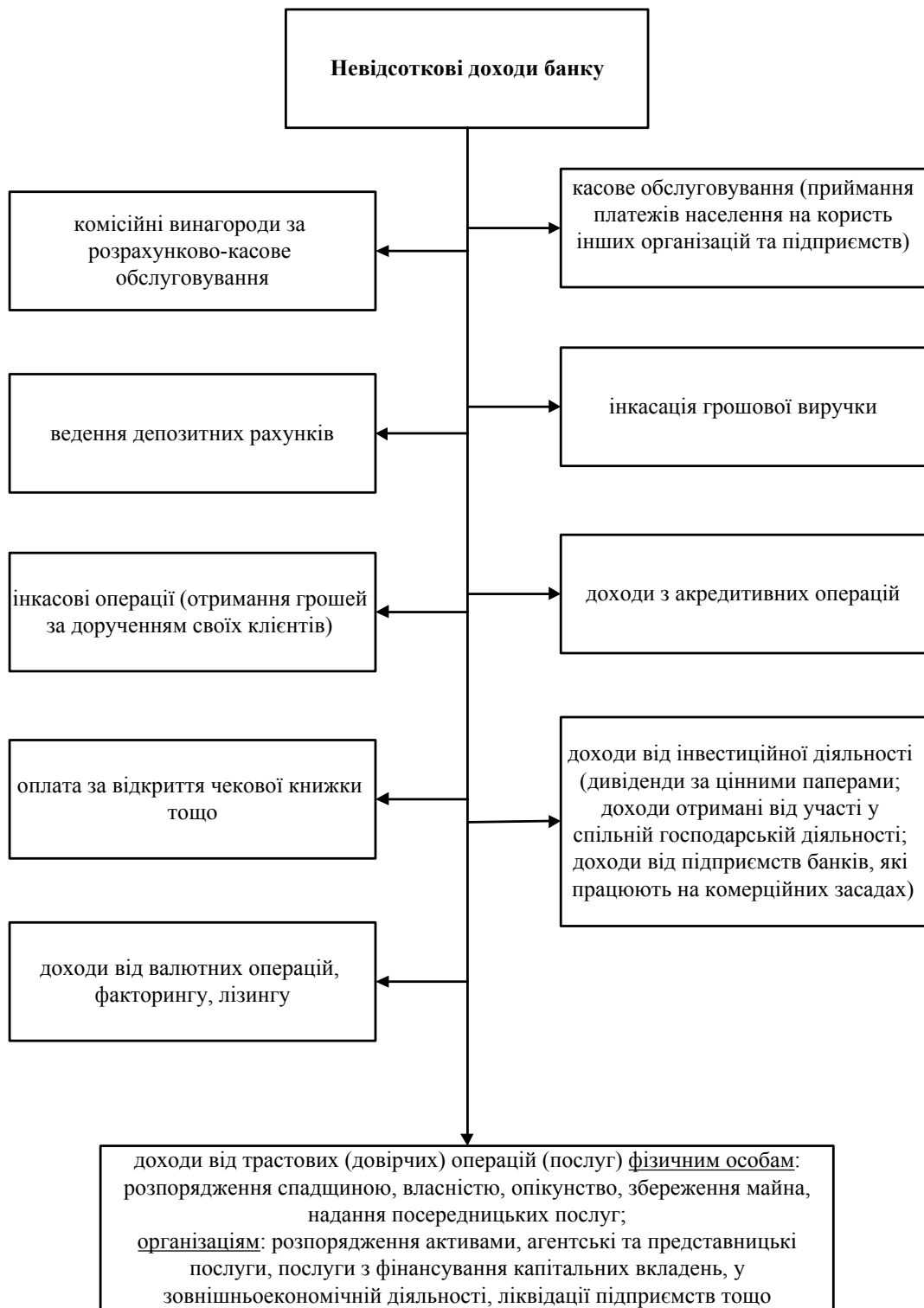


Рис. 13.14. Склад невідсоткових доходів банку.

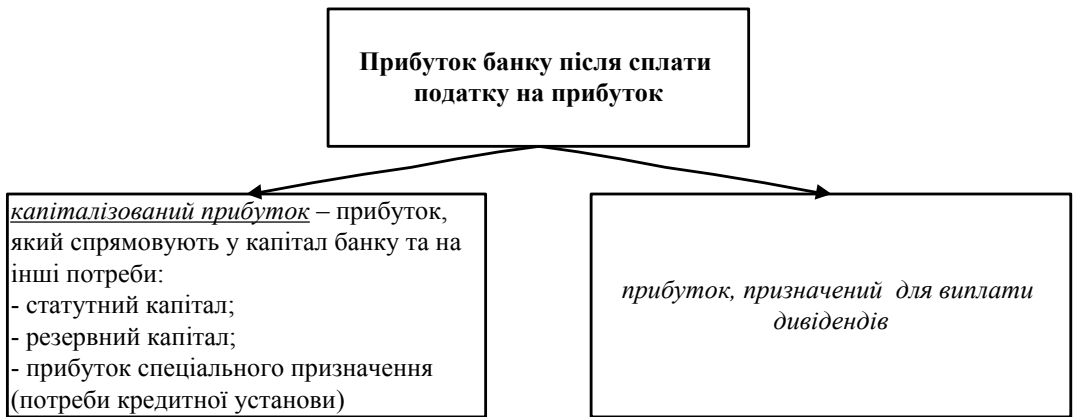


Рис. 13.15. Напрями розподіл прибутку банку після сплати податку на прибуток

В Україні перші інвестиційні фонди з'явилися у 1994 році і стали важливим механізмом започаткування процесу масової приватизації, але для класичного спільного інвестування вони не були готові. У класичному розумінні, з точки зору їхньої природи та функцій, інвестиційні фонди почали створюватись в нашій країні після прийняття у 2001 році Верховною Радою України Закону «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)».

В нинішній час діяльність ІСІ в Україні регулюється Законом України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 року № 5080 – VI. Цей закон спрямований на забезпечення залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів і визначає правові та організаційні основи створення, діяльності, припинення суб'єктів спільного інвестування, особливості управління активами зазначених суб'єктів, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання таких активів, особливості емісії, обігу, обліку та викупу цінних паперів ІСІ. В Україні юридично активи Інститутів спільного інвестування мають контролюватися компаніями керування активами (ККА), альтернативна назва – компанія з управління активами (КУА).

Залежно від форми організації ІСІ поділяються на :

- пайові інвестиційні фонди;
- корпоративні інвестиційні фонди;
- венчурні інвестиційні фонди.

★ **Пайовий інвестиційний фонд (ПІФ)** – це інвестиційний фонд, активи якого належать інвесторам на правах спільної часткової власності та перебувають в управлінні компанії з управління активами (КУА) і враховуються окремо від результатів її господарської діяльності.

★ **Корпоративний інвестиційний фонд (КІФ)** – це інститут спільного інвестування, який створюється у формі публічного акціонерного товариства і проводить діяльність виключно із спільного інвестування.

Корпоративний інвестиційний фонд:

- ⇒ юридична особа у формі публічного акціонерного товариства (ПАТ);
- ⇒ статутний капітал фонду формується за рахунок грошових коштів, державних цінних паперів та цінних паперів інших емітентів, що допущені до торгів на фондовій біржі або торговельно-інформаційній системі та об'єктів нерухомості; збільшення статутного капіталу здійснюється виключно за рахунок грошових коштів;
- ⇒ не менше 70 % середньорічної вартості активів має інвестуватись у цінні папери;
- ⇒ управління фондом (відповідно, його активами) здійснює Компанія з управління активами (КУА) на підставі договору, органи управління корпоративного інвестиційного фонду такі, як у ВАТ – загальні збори акціонерів та наглядова (спостережна) рада.

Корпоративний фонд набуває статусу інституту спільного інвестування з дня внесення відомостей про нього до Єдиного державного реєстру інститутів спільного інвестування.

★ Венчурний інвестиційний фонд – це корпоративний або пайовий недиверсифікований інвестиційний фонд, активи якого більше, ніж на 50% складаються з корпоративних прав і цінних паперів, які не котируються на фондових біржах, здійснює виключно приватне розміщення емітованих ним цінних паперів і провадить досить ризиковану інвестиційну стратегію, зокрема, інвестиції у інноваційні проекти.

Основним призначенням інститутів спільного інвестування є залучення і об'єднання вільних ресурсів населення, підприємств і організацій та їх подальше розміщення. Державний нагляд за діяльністю ІСІ в Україні здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – Комісія). Учасником інституту спільного інвестування є особа, яка є власником цінних паперів інституту спільного інвестування.

Реєстрація інституту спільного інвестування здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку внесенням відомостей про ІСІ до Єдиного державного реєстру інститутів спільного інвестування з присвоєнням такому інституту реєстраційного коду. Ведення цього реєстру здійснюється Комісією. Підставою для внесення відомостей про ІСІ до Єдиного реєстру є зареєстрований в установленому Комісією порядку регламент.

Відповідно до законодавства України інститути спільного інвестування класифікують за такими ознаками:

1) залежно від порядку провадження діяльності ІСІ може бути відкритого, інтервального та закритого типу.

Відкриті ІСІ – якщо фонд або його КУА беруть на себе зобов'язання у будь-який час здійснювати викуп на вимогу інвестора цінних паперів, емітованих фондом (або

його компаніїю з управління активами). Відкритий інвестиційний фонд створюється на невизначений час і здійснює викуп своїх інвестиційних сертифікатів у терміни, встановлені статутними документами цього фонду.

Закриті ІСІ – якщо фонд або його КУА беруть на себе зобов'язання щодо викупу цінних паперів, емітованих цим ІСІ (або його компанією з управління активами) до моменту припинення цього фонду. Закритий інвестиційний фонд створюється на визначений час і здійснює викуп своїх інвестиційних сертифікатів після закінчення терміну своєї діяльності. ІСІ закритого типу може бути лише строковим.

Інтервальні ІСІ – якщо фонд або його КУА беруть на себе зобов'язання здійснювати викуп на вимогу інвесторів цінних паперів, емітованих цим ІСІ (або його компанією з управління активами) протягом обумовленого у проспекті емісії строку, але не рідше одного разу на рік:

- ⇒ за цінними паперами дивіденди не нараховуються;
- ⇒ чисті активи розраховуються на день прийому заявок на розміщення або викуп цінних паперів, але не рідше одного разу щоквартально.

2) залежно від терміну функціонування ІСІ може бути *строковим або безстроковим*.

Строковий ІСІ – створюється на певний термін, встановлений у його регламенті, після закінчення якого зазначений ІСІ припиняє свою діяльність. Строк діяльності *строкового корпоративного фонду* може бути продовжено за рішенням загальних зборів учасників фонду, а *строкового пайового фонду* – за рішенням органу компанії з управління активами фонду, уповноваженого вносити зміни до його регламенту.

Безстроковий ІСІ створюється на невизначений строк.

3) за структурою активів ІСІ може бути *диверсифікованого, недиверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного виду*.

Диверсифіковані ІСІ – інвестиційні фонди, структура активів яких відповідає спеціальним вимогам законодавства, що направлені на зменшення ризику вкладників, зокрема, не більше 5% активів в цінні папери одного емітента.

ІСІ вважається спеціалізованим, якщо він інвестує активи виключно у визначені діючим законодавством активи. До спеціалізованих ІСІ належать інвестиційні фонди таких класів:

- 1) фонди грошового ринку;
- 2) фонди державних цінних паперів;
- 3) фонди облігацій;
- 4) фонди акцій;
- 5) індексні фонди;
- 6) фонди банківських металів.

ІСІ вважається кваліфікаційним, якщо він інвестує активи виключно в один із кваліфікаційних класів активів та кошти, а також не має будь-яких вимог до структури активів. *До кваліфікаційних належать такі класи активів:*

- 1) об'єднаний клас цінних паперів;

- 2) клас нерухомості;
- 3) клас рентних активів;
- 4) клас кредитних активів;
- 5) клас біржових товарних активів;
- 6) інші класи активів, які Комісія може вводити та відносити до кваліфікаційних.

ІСІ, які не відповідають вимогам Закону України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 року № 5080 – VI та нормативно –правових актів Комісії до диверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного інституту спільного інвестування, *є недиверсифікованими*.

Активи інституту спільного інвестування можуть складатися з цінних паперів, коштів, у тому числі в іноземній валюті, банківських металів та інших активів передбачених законодавством. Законодавство України визначає активи ІСІ як сформовану за рахунок коштів спільного інвестування сукупність майна, корпоративних прав, майнових прав і вимог та інших активів, передбачених законами та нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.¹

Вартість чистих активів ІСІ визначається як різниця між сумою активів інституту спільного інвестування з урахуванням їх ринкової вартості і розміром зобов'язань ІСІ. В Україні юридично активи Інститутів Спільного Інвестування мають контролюватися компаніями керування активами (ККА), альтернативна назва – компанія з управління активами (КУА).

Інститути спільного інвестування формують свій статутний капітал. При цьому, початковий статутний капітал корпоративного фонду – це статутний капітал, сплачений в повному обсязі засновниками до внесення корпоративного фонду до Єдиного державного реєстру.

Кошти спільного інвестування формуються за рахунок:

- ⇒ коштів, внесених засновниками корпоративного фонду;
- ⇒ коштів та інших активів (згідно з законодавством), залучених від учасників інституту спільного інвестування;
- ⇒ доходів, нарахованих за активами інституту спільного інвестування;
- ⇒ інших доходів від діяльності ІСІ – відсотки за позиками, орендні (лізингові) платежі, роялті тощо.

Кошти, внесені засновниками корпоративного фонду, вважаються коштами спільного інвестування після внесення такого фонду до Єдиного державного реєстру інститутів спільного інвестування.

Доходи фонду складаються з дивідендів та інших надходжень від цінних паперів, що перебувають у власності фонду, та доходів від операцій з цінними паперами й іншими активами.

Прибуток фонду підлягає розподілу між засновниками та учасниками у вигляді дивідендів. Прибуток засновників фонду відповідно до інвестиційної декларації

¹ Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 №5080 –VI, стаття 1.

може бути спрямовано на збільшення розміру статутного фонду.

Доходи фонду, його засновників та учасників оподатковуються при виплаті дивідендів у порядку, встановленому чинним законодавством.

3) Особливості організації фінансів страхових компаній.

Страхові компанії, з одного боку, шляхом реалізації страхових послуг забезпечують страховий захист добробуту людей, а з іншого – займаються комерційною діяльністю, яка дає прибуток; тобто вони є суб'єктами господарювання. Джерелом прибутку страховика є доходи від страхової діяльності, від розміщення тимчасово вільних коштів в об'єкти виробничої та невиробничої сфер діяльності, банківські депозити, акції, облигації тощо. Окрім того страхові компанії здійснюють фінансове посередництво шляхом формування та використання спеціальних цільових фондів. Страхові компанії відіграють велику роль у стимулюванні господарської активності учасників ринку, який створює конкурентне середовище, що викликає потужну психологічну мотивацію їх економічної діяльності. Страхування створює рівні права для всіх учасників ринку, сприяє можливості отримати вигоду, надає впевненості в розвитку бізнесу.

Капітал страхової компанії включає три елементи (рис.13.16):

1) статутний капітал, сплачений тільки в грошовій формі, у тому числі в іноземній валюті (можна також державними цінними паперами, але не більше 25% загального розміру фонду);

2) гарантійний фонд, в який входять додатковий і резервний капітал, а також сума нерозподіленого прибутку;

3) страхові резерви, які до настання страхових випадків знаходяться у розпорядженні компаній, які використовують для поповнення робочого капіталу.

На рис 13.17. наведені активи страхових компаній, якими можуть бути представлені їх страхові резерви. Розміщуються кошти страхових резервів на основі безпечності, прибутковості, ліквідності, диверсифікованості.

Страхові організації здійснюють не лише страхову діяльність, але і інвестиційно-фінансову, використовуючи для цього тимчасово вільні кошти страхових резервів та інших нагромаджень.

Внаслідок своєї діяльності страхові організації отримують *доходи*: від страхової діяльності; від інвестування і розміщення тимчасово вільних коштів як власних (статутний капітал, амортизація, прибуток) так і вільних коштів страхових резервів; інші доходи (плата за здані в аренду приміщення, транспортні засоби, доходи від продажу комп'ютерних програм тощо).

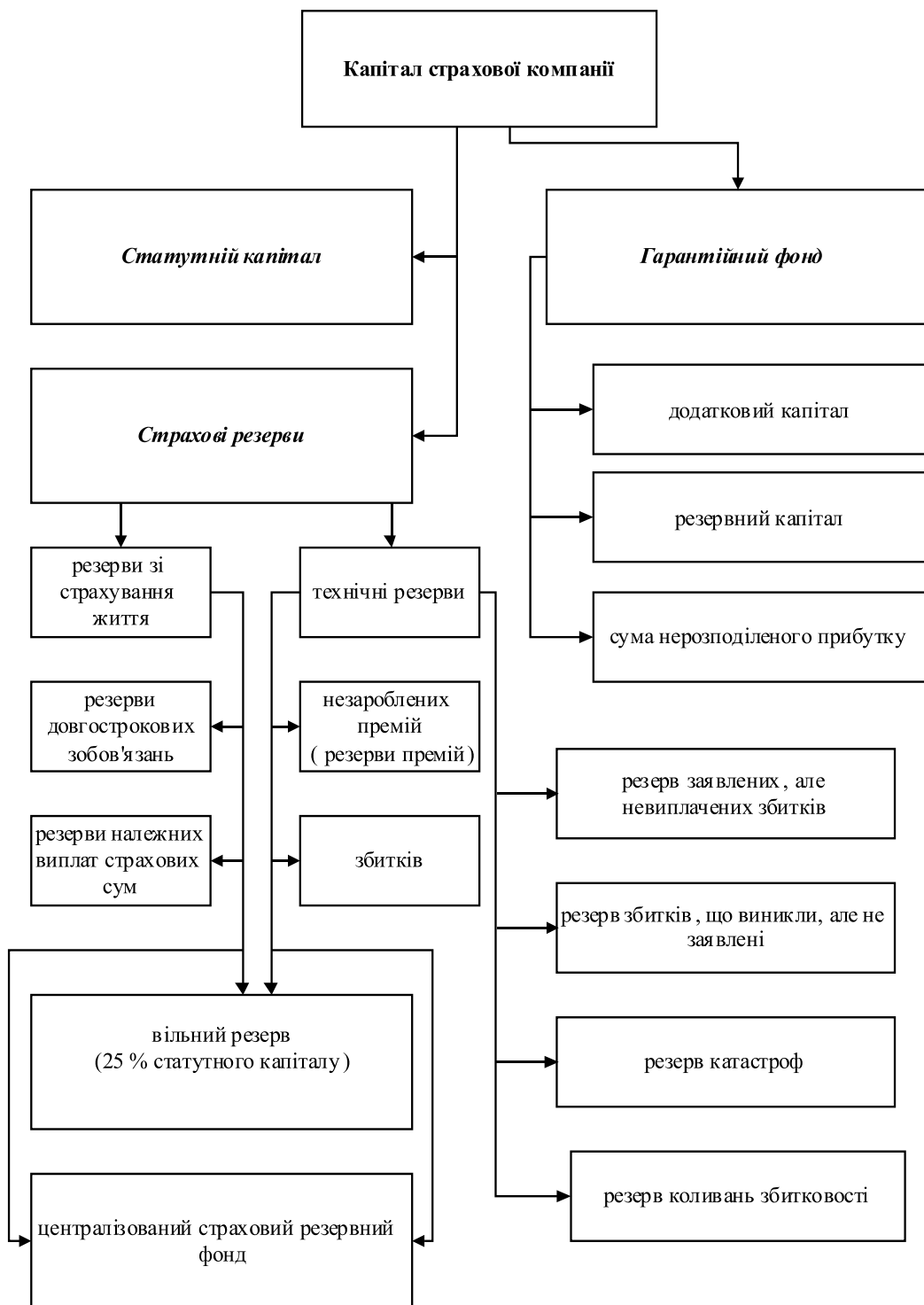


Рис. 13.16. Структура капіталу страхових компаній.



Рис. 13.17. Активи, якими можуть бути представлені страхові резерви страховиків.

За характером діяльності страхові компанії (страховики) поділяються на такі:

- ⇒ страхові компанії, що здійснюють страхування життя;
- ⇒ страхові компанії, що здійснюють інші види страхування (ризикове страхування);
- ⇒ страхові компанії, що надають тільки перестраховальні послуги.

Прибуток від звичайної діяльності *компаній зі страхування життя* складається з прибутку від операцій зі страхування життя, фінансових (інвестиційних) прибутків та інших прибутків.

Прибуток від звичайної діяльності *компаній з ризикового страхування* включає:

- операційний прибуток (різниця між прибутками від страхової діяльності і витратами страховика на надання страхових послуг);
- фінансовий (інвестиційний) прибуток (від розміщення власних коштів і страхових резервів у кредитних та інших установах – у вигляді відсотків, дивідендів);
- інших прибутків – комісійних винагород за перестраховання тощо.

Страхові компанії, як і інші суб'єкти господарювання, є платниками податків і зборів, відповідно до Податкового кодексу України. Це такі основні податки:

- податок на додану вартість (при виконанні господарських операцій: продажу основних засобів, нематеріальних активів тощо);
- податок на прибуток;
- плата за землю.

Оподаткування прибутку (доходу) страхових компаній має особливості і здійснюється на основі статті 156 «Особливості оподаткування страховика» Податкового кодексу України, який набув чинності з 1 січня 2011 року.

13.4. Фінанси організацій і установ створених органами виконавчої влади

Організації і установи соціального забезпечення, охорони здоров'я, наукові організації тощо, належать до організацій, створених органами державної влади і місцевого самоврядування. Вони є суб'єктами господарювання і мають статус юридичної особи

Ці організації і установи (суб'єкти господарювання) залежно від джерел фінансового забезпечення поділяються на такі:

- ⇒ ті, що фінансуються лише за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів;
- ⇒ ті, що фінансуються за рахунок коштів, отриманих від надання послуг (робіт), що відповідають їх основному функціональному призначенню.

Господарсько-фінансова діяльність бюджетних організацій, які повністю або частково фінансуються із загального фонду бюджетів різних рівнів, здійснюється на основі кошторисів доходів і видатків та надходжень від проведення господарських і фінансових операцій, необхідних для виконання завдань, передбачених їх статутними документами.

Кошторис бюджетної установи – основний документ, який визначає обсяг, цільове скерування та поквартальний розподіл бюджетних коштів на утримання установи, здійснення централізованих заходів щодо господарського та культурного будівництва. Кошторис містить два розділи – доходи та видатки. Дохідна частина складається з бюджетних асигнувань та позабюджетних коштів, запланованих на покриття затрат установи. Видаткова частина кошторису поділяється на витрати, котрі покриваються з бюджетних коштів, і витрати, що фінансуються за рахунок позабюджетних надходжень. Кошторис складається на календарний рік. Одночасно з кошторисом складається зведення показників спеціального фонду кошторису установи у розрізі спеціальних коштів та інших власних надходжень.

Розпорядниками коштів бюджетних установ і організацій є їх керівники, уповноважені на отримання асигнувань, взяття зобов'язань і здійснення витрат.

Бюджетні організації і установи як суб'єкти господарювання наділені господарською компетенцією, мають право вільно здійснювати зазначену в установчих документах підприємницьку діяльність у межах переліку платних послуг відповідно до

їх функціональних повноважень та послуг із здійснення господарської (виробничої) діяльності.

Доходи від підприємництва і інші надходження коштів бюджетних організацій і установ кваліфікують як *позабюджетні* і включають до *спеціального фонду кошторису*. Такі доходи поділяються на:

- ⇒ власні надходження (див рис. 13.18);
- ⇒ інші надходження (див рис.13.19);
- ⇒ інші власні надходження (див рис. 13.20).



Рис 13.18. Склад власних надходжень державних організацій і установ.



Рис. 13.19. Склад інших надходжень державних організацій і установ.

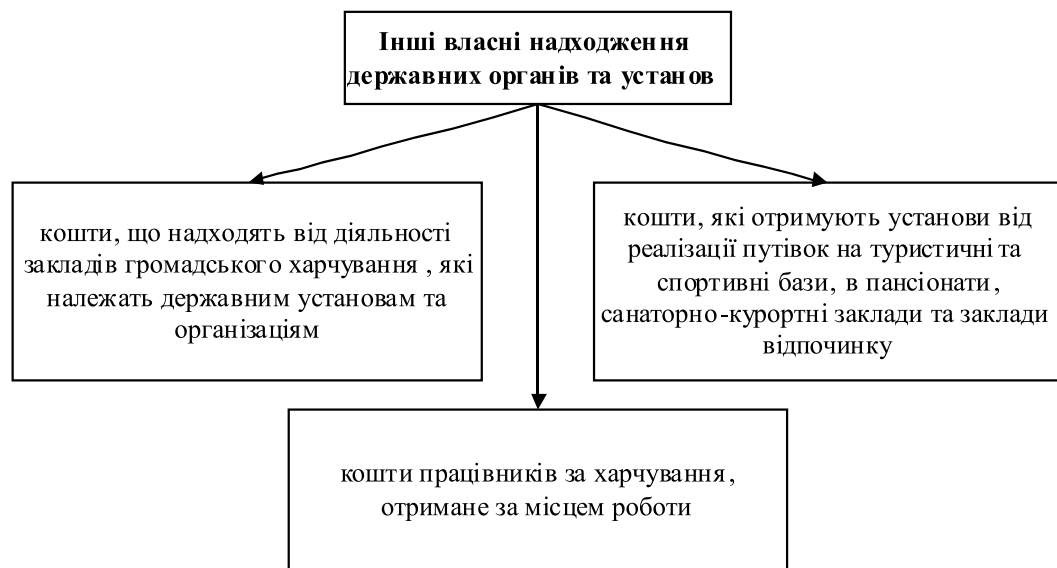


Рис. 13.20. Склад інших власних надходжень державних організацій і установ.

Неприбуткова діяльність установ і організацій зумовлена забезпеченням ними певних суспільних потреб (утримання органів державної влади України і місцевого самоврядування, закладів освіти, науки, охорони здоров'я, культури, інших соціальних і господарських потреб. Статус юридичної особи, що здійснює неприбуткову діяльність, установи і організації набувають з дня їх державної реєстрації).

Фінанси неприбуткових установ і організацій – це сукупність економічних відносин, що складаються на грошовій основі в процесі виконання статутних завдань і пов'язані з формуванням і використанням грошових надходжень, необхідних для здійснення основної діяльності.

Бюджетні установи та організації у фінансовому аспекті виконують такі основні функції:

- ⇒ економічне обґрунтування видатків за статтями кошторису і подання проекту кошторису на затвердження відповідному органу державної влади;
- ⇒ оперативний контроль за дотриманням витрат, передбачених в кошторисі, та своєчасним надходженням коштів на їх покриття;
- ⇒ своєчасне подання обґрунтування щодо зміни кошторису фінансування у разі потреби з об'єктивних причин виконання робіт, непередбачених кошторисом.

Оподаткування бюджетних організацій і установ здійснюється відповідно до положень Бюджетного кодексу України.

13.5. Фінанси некомерційних організацій – об'єднань громадян.

Добровільні громадські формування, об'єднуючі громадян на основі єдності інтересів, захоплень тощо, є *некомерційними організаціями*.

Вони створюються для задоволення і захисту соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних і інших спільних інтересів громадян. Найбільш масовими і популярними серед громадських організацій є політичні партії, професійки, спілки діячів мистецтв, спортивні спілки тощо.

Добровільні громадські формування (громадські організації та політичні партії) є суб'єктами господарювання, які як суб'єкти господарювання беруть участь у господарських відносинах, але не мають на меті отримання прибутку для розподілу між засновниками (учасниками). Для них важливим є наявність статусу неприбуткової організації, який вони отримують після введення їх в Реєстр неприбуткових організацій і присвоєння в ідентифікаційному номері ознак неприбуткової організації.

Доходи громадських організацій формуються в більшості за рахунок вступних і членських внесків, надходжень від комерційних структур, які належать таким організаціям, від проведення платних заходів, добровільних і спонсорських пожертвувань фізичних і юридичних осіб. Такі доходи вважаються власними (рис. 13.21).

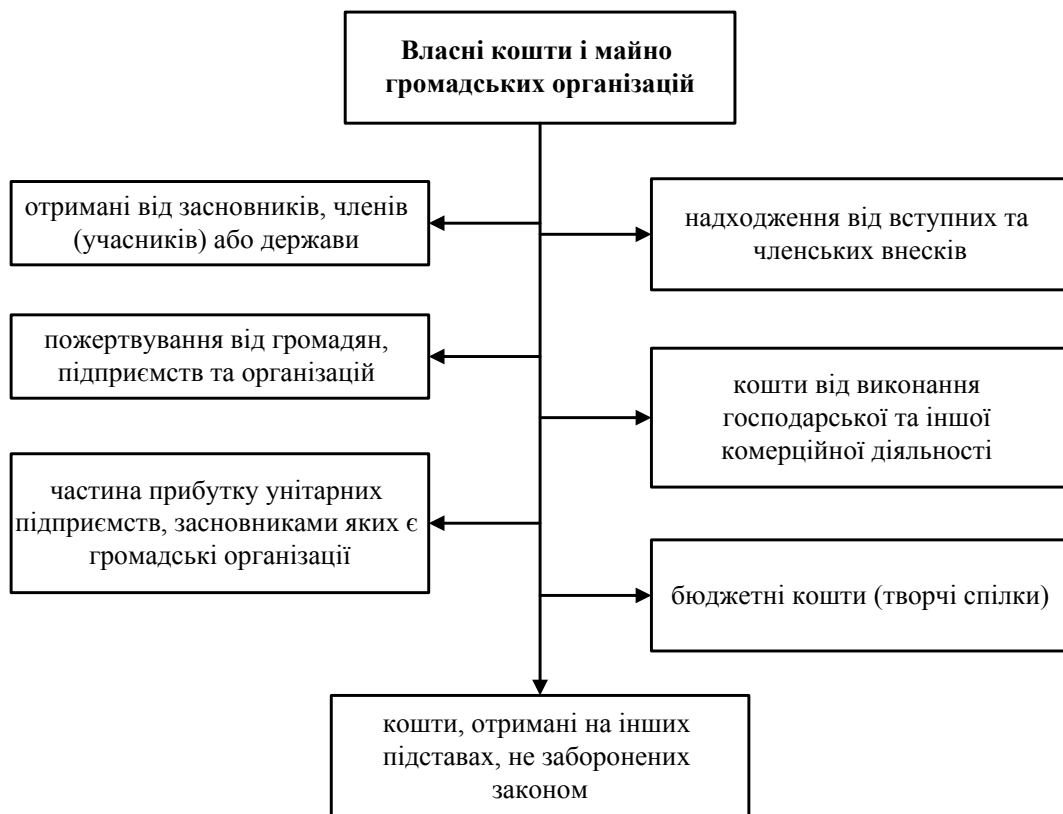


Рис. 13.21. Склад власних коштів і майна громадських організацій.

Добровільні пожертвування надаються неприбутковим організаціям, доходи яких формуються виключно з добровільних пожертвувань або з бюджетних асигнувань. Вимоги цільового використання пожертвувань ставляться тільки при проведенні екологічної, оздоровчої, культурної, освітньої, релігійної, наукової і добродійної діяльності.

Для політичних партій встановлені деякі обмеження в сфері їх діяльності. Зокрема, створені ними установи і організації, можуть належати тільки до засобів масової інформації, а комерційна діяльність має бути пов'язана з продажем суспільно-політичної літератури, продукції з власною символікою, проведенням фестивалів, свят, виставок, лекцій тощо.

Склад власних коштів і майна політичних партій наведено в рис. 13.22.

Політичні партії мають право на державне фінансування статутної діяльності. Це стосується тих партій, у яких на останніх чергових виборах народних депутатів України виборчий список кандидатів у депутати від цієї партії отримав п'ять і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Політичним партіям заборонено отримання коштів і майна від:

- ⇒ іноземних держав, міжнародних організацій, іноземних громадян і осіб без громадянства;

- ⇒ державних органів і органів місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ і організацій;
- ⇒ підприємств, створених на основі змішаної форми власності, в яких частина держави або іноземного учасника складає більше 20%;
- ⇒ нелегалізованих об'єднань громадян;
- ⇒ анонімних осіб; політичних партій, що не належать до виборчого блоку політичних партій;
- ⇒ благодійних та релігійних об'єднань та організацій тощо.



Рис. 13.22. Склад власних коштів і майна політичних партій.

Політичні партії не мають права на отримання прибутків від акцій і інших цінних паперів, їм заборонено мати рахунки в іноземних банках і зберігати в них цінності.

Витрати громадських формувань пов'язані з необхідністю фінансування витрат на здійснення статутної діяльності і її розвиток, на оплату праці штатного управлінського апарату, адміністративно-господарських витрати, проведення культурно-масових заходів тощо.

Оскільки громадські організації – це некомерційні організації, вони не сплачують податок на прибуток. Проте підлеглі їм комерційні організації сплачують податки на загальних підставах. Діяльність громадських організацій регламентується виключно власним статутом.

Професійні спілки – найбільш чисельні самодіяльні громадські організації. Метою їх діяльності є захист інтересів і прав громадян, об'єднаних за професійною ознакою.

Діяльність профспілкових організацій забезпечується за рахунок:

- ⇒ вступних і членських внесків їх членів;

- ⇒ доходів від господарської, комерційної і ін. діяльності підприємств і організацій, які їм належать;
- ⇒ добродійних внесків;
- ⇒ коштів, що поступають від підприємств відповідно до колективних договорів.

Профспілкові організації мають право зберігати вільні кошти в установах банків, мати власність у вигляді будівель, готелів і іншого майна.

Кошти, що надходять первинним профспілковим організаціям, витрачаються відповідно до кошторису на:

- ⇒ культурно-виховну роботу;
- ⇒ фізичну культуру і спорт;
- ⇒ матеріальну допомогу членам профспілок;
- ⇒ адміністративно-господарські і організаційні витрати;
- ⇒ преміювання профактиву.

Не всі кошти і доходи, отримані від операцій громадськими організаціями підлягають оподаткуванню податком на прибуток. Так, в Україні не оподатковуються цим податком кошти і доходи, наведені на рис. 13.23. Але при цьому, доходи, отримані від здійснення господарської діяльності через відокремлені підрозділи без статусу юридичної особи або агентів, підлягають оподаткуванню податком на прибуток на загальних підставах.

Громадські організації і політичні партії є платниками таких податків і зборів: податку на землю, екологічного податок, збору за першу реєстрацію транспортних засобів, а також єдиного соціального внеску. Особливості їх оподаткування встановлені Податковим кодексом України.

13.6. Фінансова діяльність підприємців-фізичних осіб

В Україні право займатися підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи мають громадяни країни і громадяни інших країн, не обмежені законом в правоздатності і дієздатності. Громадянина визнають суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи.

Для державної реєстрації громадянина - підприємця йому необхідно подати у виконавчий комітет міської, районної у місті ради або в районну державну адміністрацію (за місцезнаходженням або місцем проживання) наступні документи:

- ⇒ реєстраційну карту встановленого зразка, що є водночас заявою про державну реєстрацію;
- ⇒ копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера громадянина - платника податків та інших обов'язкових платежів;
- ⇒ документ, що засвідчує внесення плати за державну реєстрацію.



Рис. 13.23. Склад коштів і доходів громадських організацій, що не підлягають оподаткуванню податком на прибуток.

Як суб'єкт господарювання, громадянин-підприємець здійснює самостійну господарську діяльність на свій ризик з метою досягнення економічних і господарських результатів та одержання прибутку. Займатися господарською діяльністю він може самостійно або разом з іншими громадянами, а також залучати найманих працівників.

Джерелами грошових коштів громадян - підприємців є власні кошти, а при їх недостатності – позичені і залучені кошти. Громадянин - підприємець при здійсненні своєї діяльності відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм особистим майном, що належить йому на праві приватної власності, включаючи і те, що не використовується в господарській діяльності.

Основними видами підприємницької діяльності громадян є:

- ⇒ торгівля;
- ⇒ виробництво;
- ⇒ видавнича справа;
- ⇒ надання послуг тощо.

Окремі види господарської діяльності в Україні підлягають ліцензуванню. Підприємець, що здійснює господарську діяльність, яка підлягає обмеженню з боку держави,

повинен отримати відповідну ліцензію і дотримуватися ліцензійних умов. Патентуванню підлягають такі види підприємницької діяльності:

- торговельна діяльність у пунктах продажу товарів;
- торгівля валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти;
- діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей);
- діяльність із надання побутових послуг (за переліком, визначеним КМ України).

Свою підприємницьку діяльність громадяни - підприємці здійснюють на принципах комерційного розрахунку. Фінансова діяльність пов'язана з бюджетуванням доходів і витрат, з тим, щоб в результаті господарської діяльності отримати прибуток, достатній для самокупності і самофінансування. Для забезпечення прибуткової діяльності громадяни - підприємці повинні розробляти свою фінансову стратегію і фінансовий план, здійснювати контроль за виконанням фінансового плану.

При здійсненні господарської діяльності громадянин - підприємець зобов'язаний враховувати вимоги чинного законодавства в сфері оподаткування, бухгалтерського обліку тощо.

В Україні, з метою активізації підприємницької діяльності, сприяння створенню нових робочих місць і підвищення конкуренції між виробниками товарів і послуг, застосовують спрощену систему оподаткування приватних підприємців.

Нині в Україні згідно з Податковим кодексом застосовують три системи оподаткування приватних підприємців:

- ⇒ традиційну систему оподаткування;
- ⇒ спрощену систему оподаткування (єдиний податок);
- ⇒ оподаткування фіксованим податком.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «фінанси суб'єктів господарювання».
2. Назвіть основні ознаки суб'єкта господарювання.
3. У чому полягає сутність фінансів суб'єктів господарювання?
4. Які існують організаційно-правові форми суб'єктів підприємництва?
5. Які функції виконують фінанси суб'єктів підприємництва?
6. На яких принципах базується функціонування фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств)?
7. Що являє собою статутний капітал суб'єкта підприємництва?
8. Чим відрізняється основний капітал підприємства від оборотного капіталу?
9. Яка роль оборотного капіталу в забезпеченні фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємництва?
10. Назвіть і охарактеризуйте складові оборотних коштів суб'єкта підприємництва.
11. Які ви знаєте джерела формування оборотного капіталу суб'єкта підприємництва?

12. Що є фінансовими ресурсами підприємства?
13. Який склад власних і залучених фінансових ресурсів підприємств?
14. Назвіть склад прибутку від звичайної діяльності підприємства.
15. Що являє собою прибуток від фінансових операцій?
16. Як визначається чистий прибуток суб'єкта підприємництва?
17. В чому полягають основи фінансової діяльності банківських установ?
18. Які особливості організації фінансової діяльності страхових компаній?
19. Як організована фінансова діяльність бюджетних установ і організацій?
20. Які особливості формування доходів некомерційних організацій - об'єднань громадян?
21. Які встановлені обмеження при формуванні доходів і майна політичних партій в Україні?

Питання до семінарського заняття

1. Поняття суб'єкта господарювання, ознаки його ідентифікації. Класифікація суб'єктів господарювання
2. Основи організації фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) реального сектору економіки
3. Основи організації фінансів суб'єктів підприємництва – фінансових установ
4. Фінанси організацій і установ, створених органами виконавчої влади
5. Фінанси некомерційних організацій – об'єднань громадян
6. Фінансова діяльність підприємців – фізичних осіб

Тестові завдання

1) До складу юридичних осіб в ринковій економіці належать:

- а) корпоративні підприємства;*
- б) громадяни-підприємці;*
- в) некорпоративні підприємства;*
- г) некомерційні організації.*

2) До складу суб'єктів господарювання в ринковій економіці належать:

- а) суб'єкти підприємницької діяльності реального сектору економіки;*
- б) фінансові установи і підприємці;*
- в) некомерційні організації;*
- г) об'єднані товариства багатопверхових будинків.*

3) Головні ознаки суб'єктів господарювання, що визначають їх місце у господарських відносинах, це:

- а) господарська компетенція і мета підприємницької діяльності;*
- б) формування та використання амортизаційних відрахувань;*
- в) майнова незалежність та відповідальність за зобов'язаннями;*
- г) організаційно - правова форма та юридичний статус.*

4) До складу принципів організації фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) належать:

- а) самостійність і самофінансування;*
- б) виплата дивідендів;*
- в) саморегулювання господарської та фінансової діяльності;*
- г) наявність фінансових резервів;*
- д) розмежування джерел формування капіталу на власні і запозичені.*

5) Суть самофінансування можна охарактеризувати як:

- а) принцип господарювання, при якому господарська самостійність тісно пов'язана із самостійністю у формуванні і використанні власних фінансових ресурсів;*
- б) форму фінансового забезпечення, яка передбачає використання кредитів та інших позикових коштів;*
- в) форму фінансового забезпечення, яке проводиться виключно за рахунок коштів державного бюджету;*
- г) інструмент перерозподілу тимчасово вільних коштів суб'єктів господарювання і заощаджень населення.*

5) Вкладений капітал суб'єкта підприємництва (підприємства) включає:

- а) статутний капітал;*
- б) резервний капітал;*
- в) пайовий капітал;*
- г) додатково вкладений капітал.*

б) До нормованих оборотних активів підприємства відносять:

- а) оборотні виробничі фонди;*
- б) фонди обігу;*
- в) сировина, матеріали, запасні частини;*
- г) грошові кошти.*

7) Функції фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) – це:

- а) функція формування фінансових ресурсів;*
- б) зберігальна функція;*
- в) контрольна функція;*
- г) функція розподілу та використання фінансових ресурсів.*

8) Прибуток від звичайної діяльності підприємства включає:

- а) прибуток від основної (операційної) діяльності;*
- б) довгострокові кредити комерційних банків;*
- в) фінансові прибутки;*
- г) прибутки від інших операцій;*
- д) прибуток, отриманий методом участі в капіталі.*

9) Структура витрат підприємства включає:

- а) витрати від операційної діяльності;*
- б) витрати від інвестиційної і фінансової діяльності;*
- в) суми одержаних грантів і субсидій;*
- г) витрати від надзвичайної діяльності.*

10) Фінансові ресурси суб'єктів підприємництва формуються за рахунок:

- а) власних фінансових ресурсів;*
- б) залучених коштів;*
- в) позичених коштів;*
- г) немає правильної відповіді.*

Питання для самостійного вивчення

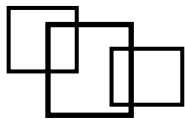
1. Державна підтримка розвитку підприємництва в Україні
2. Формування і розподіл прибутку суб'єктів підприємництва у сучасних умовах.
3. Дивідендна політика акціонерних товариств в Україні.

Теми рефератів

1. Історія становлення та розвитку інститутів спільного інвестування
2. Розвиток малого бізнесу в Україні
3. Особливості інвестиційно – фінансової діяльності страхових компаній.

Базові терміни і поняття

Підприємство, суб'єкт господарювання, господарське товариство, акціонерне товариство, корпорація, фінансові ресурси, статутний капітал, основний капітал, оборотний капітал, цінні папери, прибуток від звичайної діяльності підприємства, чистий прибуток, банківські установи, інститути спільного інвестування, страхові компанії, страхові резерви, об'єднання громадян, приватний підприємець.



14.1. Домогосподарство як суб'єкт фінансових відносин

Однією із сфер фінансової системи країн з соціально-орієнтованою економікою є *сфера фінансів домогосподарств*, яка відображає рівень життя населення країни. Як складова фінансової системи країни, фінанси домогосподарств відіграють важливу роль у її функціонуванні. Так, за рахунок податків з доходів громадян держава отримує значну частину надходжень до бюджету, а соціальні трансферти впливають на формування значної частини їх видатків. Домогосподарства забезпечують економіку країни вільними грошовими ресурсами за рахунок своїх заощаджень в установах банків, накопичення коштів на пенсійних рахунках, інвестування коштів в паї інвестиційних фондів тощо. Частка домогосподарств в кінцевому використанні ВВП складає близько 55 %.

Домогосподарство є основою життєдіяльності будь-якого суспільства, Часто домогосподарство ототожнюють з сім'єю, тобто первинною ланкою суспільства, що об'єднує людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю. Проте поняття «домогосподарство» є ширшим, ніж поняття «сім'я» за рахунок можливої участі в ньому осіб, які ведуть загальне з сім'єю домашнє господарство, але при цьому не пов'язані з членами сім'ї родинними стосунками.

Домогосподарство – сукупність фізичних одиниць – резидентів, що мають загальні економічні інтереси, функції, поведінку і джерела фінансування. Існують і інші визначення домогосподарств.

Основними формами домогосподарства є:

- ⇒ сімейне домогосподарство;
- ⇒ сімейне підприємництво;
- ⇒ фермерство;
- ⇒ індивідуальне підприємництво.

Домогосподарство в ринковій економіці може характеризуватися як:

- власник засобів виробництва (землі, праці, капіталу);
- основний споживач ринкових та неринкових продуктів і послуг;
- постачальник робочої сили;
- джерело заощаджень, як основи інвестиційних ресурсів держави.

Домогосподарства в ринковій економіці виконують ряд функцій (рис.14.1).

Сектор домогосподарств в межах його економічної діяльності поділяється на такі підсектори:

- ⇒ наймані працівники;
- ⇒ роботодавці;
- ⇒ самостійно зайняті працівники;
- ⇒ отримувачі доходу від власності та трансфертів.

Загальною метою ведення домогосподарства, є досягнення високого рівня облаштування домашнього побуту і підвищення матеріального добробуту. Загальна мета домогосподарства за своєю значимістю поділяється на головну (стратегічну) і проміжну (тактичну).

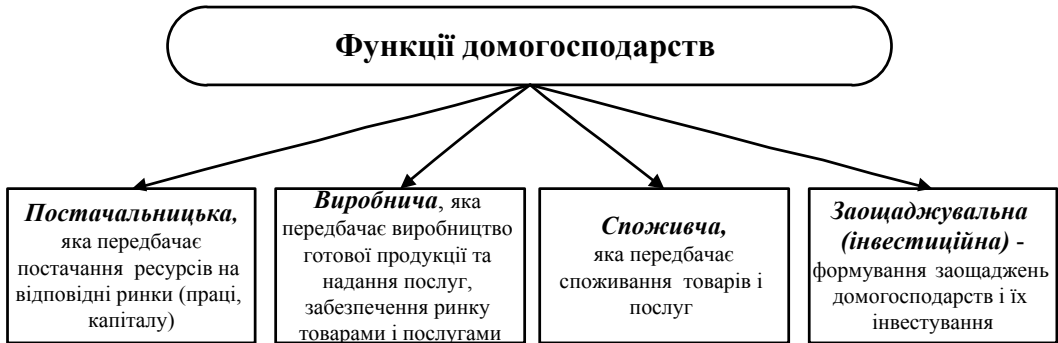


Рис. 14.1. Функції домогосподарств.

Головною метою домогосподарств можуть бути:

- розвиток будь-якого виду домогосподарської діяльності;
- організація індивідуального підприємництва;
- накопичення сімейних заощаджень;
- будівництво житла;
- придбання автомобіля тощо.

Для досягнення головної (стратегічної) мети домогосподарства формують проміжну (тактичну) мету.

Домогосподарства в ринковій економіці виконують ряд основних завдань:

- ⇒ прогнозування змін у матеріальних та фінансових потребах з урахуванням демографічних змін у складі сімей та домогосподарств;
- ⇒ планування діяльності членів домогосподарств;
- ⇒ планування первинних і вторинних доходів членів домогосподарства, визначення можливості здійснення заощаджень;
- ⇒ планування і контроль за змінами у сімейному бюджеті, ведення обліку доходів і витрат;
- ⇒ вивчення економічної кон'юнктури у навколишньому економічному середовищі та визначення її впливу на фінанси домогосподарств.

Домогосподарство як економічна одиниця господарювання в сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки стає дедалі вагомішим суб'єктом фінансових відносин.

14.2. Сутність фінансів домогосподарств та їх функції

Домашнє господарство в умовах ринкової економіки не може знаходитись поза сферою фінансових відносин, воно постійно вступає в такі відносини, які виникають як всередині домогосподарства, так і з зовнішніми по відношенню до домогосподарства ринковими суб'єктами.

До *внутрішніх фінансових відносин* домогосподарств можна віднести відносини, що виникають між його учасниками з приводу формування сімейних грошових фондів, які мають різне цільове призначення:

- страхового резерву для підтримки рівня поточного використання;
- грошового резерву для підвищення рівня капітальних витрат;
- грошового фонду з метою його подальшого інвестування тощо.

Система *зовнішніх фінансових відносин* складається у домогосподарств з державою, суб'єктами господарювання, інститутами фінансового ринку тощо. Так, взаємовідносини фінансів домогосподарств з *державними фінансами* проявляються :

- при сплаті податків фізичними особами до бюджету;
- при сплаті єдиного соціального внеску до фондів державного соціального страхування;
- у формі отримання грошових виплат з бюджету і відповідних фондів – пенсій, фінансової допомоги, фінансування послуг і пільг тощо.

Зовнішні фінансові відносини також складаються у домогосподарств з *суб'єктами господарювання* різних сфер матеріального виробництва та виробництва послуг, які виступають в якості роботодавців по відношенню до членів домогосподарств, з приводу розподілу частини виробленого ВВП в його вартісній формі і формування первинних доходів населення у вигляді заробітної плати, а також доходів від володіння фінансовими активами (цінними паперами).

Фінансові відносини домогосподарств зі *страховими компаніями* пов'язані з формуванням та використанням різних страхових фондів: здійсненням страхових внесків та отриманням страхових виплат при страхуванні життя, здоров'я, працездатності, при страхуванні майна тощо.

З *банками та небанківськими фінансовими установами* фінансові відносини домогосподарств здійснюються щодо збереження заощаджень у формі депозитів та отримання кредитів.

Перераховані вище відношення складають соціально-економічний зміст категорії «фінанси домашніх господарств».

Отже, ***фінанси домогосподарств – сукупність економічних відносин, що виникають при утворенні, розподілі та використанні грошових доходів, заощаджень і грошових фондів громадян та їх сімей з метою задоволення особистих потреб домогосподарств.***

Головним призначенням фінансів домогосподарств є забезпечення життєвих потреб домогосподарства, працюючих і непрацюючих його членів. Фінанси домогосподарств є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян.

Виникнення фінансів домогосподарств відбувається на другій стадії відтворювального процесу – стадії розподілу ВВП. Члени домогосподарств отримують *первинні доходи* у вигляді заробітної плати, доходів від здійснення підприємницької діяльності, від особистого підсобного господарства, від власності.

У вторинному розподілі (перерозподілі) ВВП участь домогосподарств здійснюється при сплаті членами домогосподарств податків і інших обов'язкових платежів, завдяки чому вони набувають право на отримання *вторинних доходів* у вигляді пенсій, стипендій, допомоги і інших трансфертних платежів.

Фінанси домогосподарств виконують такі функції:

- **розподільчу** – вона проявляється в розподілі доходу домогосподарств на споживання і накопичення. При цьому *об'єктом розподілу* виступає сукупний дохід домашнього господарства, а його *суб'єктами* є всі члени домогосподарства, як працюючі так і непрацюючі. Виконуючи цю функцію, фінанси домогосподарств забезпечують матеріальними ресурсами безперервність процесу відтворення робочої сили як одного із факторів виробництва;
- **регулюючу**, яка підтримує збалансований розвиток домогосподарства як єдиного цілого. Досягається це завдяки перерозподілу фінансових ресурсів і узгодження економічних інтересів усіх членів домогосподарства. Важливо підкреслити, що на рівні домогосподарства регулювання його розвитку здійснюється в основному через саморегулювання. Свобода учасників домогосподарства в цьому процесі не може бути обмеженою державою;
- **контрольну**, яка оснований на необхідності здійснення постійного контролю за формуванням і використанням сукупного доходу домогосподарств, тому що рівень життя членів домогосподарства повністю залежить від величини доходу, що припадає на його долю;
- **інвестиційну**, яка полягає в тому, що домогосподарство є одним із важливих постачальників фінансових ресурсів (інвестором) для економіки. Часто інвестиційну функцію домогосподарств зв'язують лише з часткою капіталізованих доходів, тобто тих, що використовуються як заощадження (вкладення коштів в різні фінансові інститути та в реальне виробництво). Насправді ж, ріст споживання домогосподарств також є фактором, що сприяє зростанню інвестицій в економіку. На це звертав увагу ще відомий економіст Дж. Кейнс, який розробив концепцію ефективного попиту, який складається із споживчого та інвестиційного компонентів.

Домогосподарства в процесі своєї діяльності як мікросистеми усередині економічної системи держави, формують і використовують свої фінансові ресурси. **Фінансовими ресурсами домогосподарств** є *власні і залучені грошові кошти, що перебувають у його розпорядженні та призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат (виробничих і споживчих) і формування заощаджень*. Вони включають грошові доходи, вартість продукції з особистого підсобного господарства, пільги та субсидії тощо.

Пошук додаткових джерел доходів є важливим для домогосподарств в Україні, зважаючи на те, що основне джерело їх доходів – заробітна плата має досить низький рівень в порівнянні з іншими країнами. Такими джерелами можуть бути організація підприємницької діяльності, сімейного бізнесу, ведення особистого підсобного господарства тощо.

Виділяють декілька основних моделей поведінки домогосподарств в період недостатнього фінансового забезпечення:

- ⇒ *зменшення споживання*, що особливо характерно для самотніх громадян, пенсіонерів, що не мають інших джерел існування, окрім пенсій;

- ⇒ *перехід до самозабезпечення*. Така модель поведінки застосовується сільськими жителями та жителями міст, які мають присадибні ділянки де вирощують продукти харчування, виготовляють непродовольчі товари у домашніх умовах;
- ⇒ *пошук додаткової роботи* (для можливості мати кілька незалежних джерел доходу). Така модель поведінки характерна для юристів, експертів, викладачів, бухгалтерів, програмістів, тобто осіб, що мають високу кваліфікацію;
- ⇒ *заснування власного бізнесу*. Така модель поведінки реалізується започаткуванням підприємницької діяльності без створення юридичної особи (фізичної особи – підприємця) або із реєстрацією юридичної особи (товариство з обмеженою відповідальністю тощо);
- ⇒ *незарєєстрована (тіньова) діяльність* – отримання доходів із незарєєстрованих джерел. Це може бути будівництво і ремонт будинків, дрібна торгівля, нелегальна робота за кордоном тощо.

Рух грошових коштів домогосподарств здійснюється у формі грошових потоків, які поділяються на внутрішні і зовнішні (рис. 14.2). Грошовий потік характеризує міру фінансової стійкості домогосподарства, його фінансову силу і фінансовий потенціал. У сучасних умовах розвитку економіки важливим завданням вдосконалення фінансів домогосподарств є використання в їх діяльності планування основних грошових потоків.

Особливо важливим є планування фінансових потоків у домогосподарствах, члени яких ведуть спільну підприємницьку діяльність (сімейний бізнес), або окремі члени яких займаються підприємницькою діяльністю. У процесі ведення сімейного бізнесу проявляються специфічні риси, характерні лише йому. Так, у сфері сімейного бізнесу немає жорсткого розмежування економічних категорій «прибуток», «підприємницький дохід», «заробітна плата». Всі ці величини ототожнюються. При створенні юридичної особи на базі підприємницької діяльності домогосподарств не існує чітких меж між фінансовими ресурсами підприємства та приватного домогосподарства. Вирішення майнових спорів членів домогосподарств здійснюється на основі особистого спілкування без звернення до відповідних судових інстанцій.



Рис. 14.2. Грошові потоки домогосподарств.

Основою будь-якого суспільства є сімейний бізнес. В Україні значна частина населення країни в останні роки також стала займатися підприємницькою діяльністю у сфері виробництва, сільського господарства, будівництва, торгівлі і надання послуг. Світовий досвід свідчить про те, що практично в усіх розвинених країнах держава бере активну участь у формуванні і розвитку підприємництва і сімейного бізнесу. В Україні для підтримки розвитку малого підприємництва запроваджено політику стимулювання розвитку малого бізнесу у формі спрощеної системи реєстрації, оподаткування, обліку та звітності, а також реалізації різних державних і регіональних програм.

В Україні в останні роки розроблені і впроваджуються програми підтримки малого бізнесу, які включають:

- ⇒ вдосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності;
- ⇒ забезпечення участі суб'єктів малого підприємництва у виконанні поставок для державних та місцевих потреб;
- ⇒ допомогу в матеріально-технічному та інформаційному забезпеченні;
- ⇒ фінансово-кредитну та інвестиційну підтримку суб'єктів малого бізнесу;
- ⇒ встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва;
- ⇒ сприяння у створенні інфраструктури малого підприємництва тощо.

Отже, в ринковій економіці фінанси домогосподарств виконують вагомую роль у функціонуванні фінансової системи і всього суспільства.

14.3. Бюджет домогосподарства, його структура. Сукупні ресурси і сукупні витрати домогосподарств

Кожному домогосподарству для забезпечення життєвих потреб необхідні доходи, які акумулюються у його бюджеті.

★ Бюджет домогосподарства – баланс фактичних доходів і витрат за певний період часу (квартал, місяць, рік) та фінансова база життя, що надає домогосподарству власного стилю споживання та життєдіяльності.

Доходи є основним джерелом задоволення потреб домогосподарств в споживчих товарах і послугах, накопичення і збереження, обов'язкових платежів, тобто здійснення витрат. Нерозривний зв'язок доходів та витрат домогосподарств проявляється перш за все в залежності структури і обсягу витрат від структури і обсягу доходів. Наприклад, при зниженні загального рівня доходів все меншу їх частку можна витратити на накопичення і заощадження, тому що існує визначений фізіологічний і соціальний мінімум споживчих товарів і послуг, який будь-яке домогосподарство повинно забезпечувати.

★ Витрати домогосподарства – сукупність платежів, здійснюваних з метою забезпечення життєдіяльності, включаючи витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів, оплату послуг, інвестиційні витрати, податки на доходи, майно та інші витрати.

У таблиці 14.1. представлений типовий вид бюджету домогосподарства.

Таблиця 14.1.

Доходи та витрати домогосподарства ¹

Доходи	Витрати
Оплата праці	Придбання продовольчих товарів (продуктів харчування)
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	Придбання непродовольчих товарів
Доходи від продажу продукції та майна	Оплата житла і комунальних послуг
Доходи від власності	Оплата послуг культурно-побутового призначення
Пенсії, стипендії, допомога	Сплата податків
Грошова допомога від родичів та інших осіб	Транспортні витрати
Вартість споживчої продукції від самозаготівель	Витрати на освіту, охорону здоров'я
Пільги та субсидії безготівкові	Витрати, пов'язані з веденням власного присадибного господарства
Вартість подарованого майна	Інвестиційні витрати
Заощадження, позики, повернені борги	Інші витрати
Інші	

Грошові фонди, що формуються з різних доходів домогосподарств, призначені для споживання (тобто для здійснення поточних витрат) та для *нагромадження*. Грошові фонди *нагромадження* створюються з метою фінансування майбутніх капітальних і поточних витрат (купівлі об'єктів нерухомості, формування первинного капіталу для заняття підприємницькою діяльністю або відпочинку, оплати медичних послуг або забезпечення гідного життя в старості).

Доходи та витрати бюджету домогосподарств поділяються на *постійні та змінні*, а на їх формування можуть мати вплив *внутрішні та зовнішні* чинники. Постійні доходи, як і видатки, формуються і витрачаються у теперішньому та майбутньому періодах часу (наприклад, заробітна плата, пенсії); а змінні – це ймовірні (можливі) доходи та витрати (дохід від продажу нерухомості, спадщина тощо).

Зовнішній вплив на формування ресурсів домогосподарств здійснюється державою і окремими юридичними особами через:

- систему пенсійного забезпечення;
- виплату стипендій;
- безкоштовну або пільгову освіту, медичне обслуговування;
- надання путівок тощо.

Внутрішнім чинником, що впливає на доходи домогосподарства, є його господарська діяльність і всіх членів сім'ї.

Зовнішній вплив на використання ресурсів домогосподарств здійснює політика держави і місцевих органів влади відносно сплати податків, зборів, надання пільг і

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М.Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611. – С.352

виплати допомоги з відповідних грошових фондів, а *внутрішній вплив на використання ресурсів* домогосподарств чинять пріоритети членів сім'ї в цей період часу.

★ Грошові доходи домогосподарства – сукупність грошових та натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, доходів від власності, отриманих у вигляді відсотків, дивідендів, цінних паперів, доходів від продажу майна, пенсії, стипендії, соціальні допомоги, грошові допомоги від інших осіб тощо.

Величина цих доходів є однією з головних характеристик рівня життя населення. Рівень доходів, а також об'єм і структура споживання служать показником соціального статусу людини, його становища в суспільстві. Доходи домогосподарства поділяються на *первинні та вторинні* (рис.14.3).

До первинних доходів домогосподарств належать:

- ⇒ *доходи від виробничої діяльності:* заробітна плата, доходи від реалізації продукції власного виробництва та споживання продукції особистого підсобного господарства;
- ⇒ *доходи від активів, що знаходяться у власності домогосподарства:* землі, нерухомості, цінних паперів.

Вторинними доходами домогосподарств є доходи, отримані у вигляді поточних трансфертів з бюджетної системи та державних цільових фондів: соціальної допомоги, страхових відшкодувань, пенсій, стипендій, матеріальної допомоги тощо.

Загальна сума первинних і вторинних доходів домогосподарства складає його *загальні (сукупні) доходи*.

Сукупні ресурси домогосподарств складаються із сукупних (загальних) доходів, використаних заощаджень, приросту позикових коштів, кредитів, боргів, узятих домогосподарством і повернутих домогосподарству.

Структура сукупних ресурсів міських і сільських домогосподарств в Україні має певні відмінності (табл. 14.2).

★ Витрати домогосподарства – сукупність платежів, які здійснюються домогосподарством з метою забезпечення його життєдіяльності.

У складі витрат домашніх господарств виокремлюється чотири агреговані групи:

- 1) витрати громадян на особисте споживання (споживчі витрати);
- 2) соціально обов'язкові (примусові) витрати;
- 3) інвестиційні витрати;
- 4) інші витрати.

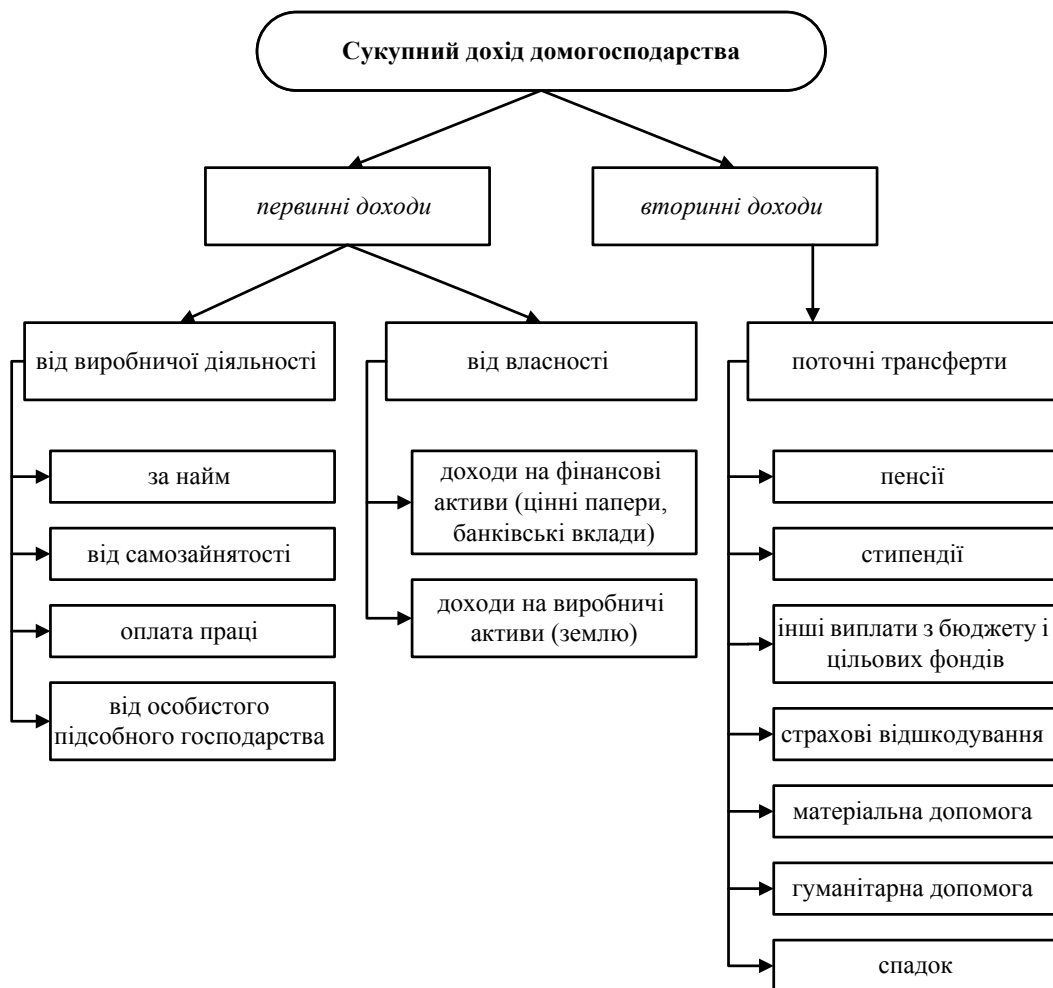


Рис. 14.3. Складові сукупного доходу домогосподарства ¹.

Перша група витрат пов'язана з відтворенням людини як фізіологічного організму і соціального індивіда. До другої групи належать податки й інші обов'язкові платежі. До складу третьої групи входять витрати на придбання об'єктів, які використовуються домашніми господарствами протягом тривалого періоду часу; цінних паперів тощо. Склад четвертої групи – витрати, не віднесені до жодної з перших трьох груп.

Витрати домогосподарств можна класифікувати за рядом ознак :

- ⇒ за цільовим призначенням;
- ⇒ за ступенем необхідності здійснення витрат;
- ⇒ за ступенем регулярності здійснення витрат;
- ⇒ за періодичність здійснення витрат. (Рис.14.4).

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М.Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611. – С.346

Таблиця 14.2.

Структура сукупних ресурсів міських і сільських домогосподарств України, %

Сукупні ресурси домогосподарства	Міські поселення	Сільська місцевість
1) оплата праці	54,0	27,1
2) прибутки від підприємницької діяльності	5,5	3,7
3) прибутки від продажу сільськогосподарської продукції	0,8	13,6
4) пенсії, стипендії, допомога і субсидії, що виплачуються готівково	22,4	27,5
5) грошова допомога родичів	6,9	7,0
6) вартість спожитої продукції від самозаготовок	2,3	14,6
7) пільги і субсидії безготівкові	0,6	0,4
8) інші надходження	7,5	6,1
Всього	100	100

В Україні основним видом витрат більшості домогосподарств є витрати на споживання, тобто придбання необхідних товарів і послуг. При цьому витрати на харчування складають біля 2/3 у структурі витрат на товари і послуги. Згідно з класифікацією ООН, якщо 60 % сімейного бюджету витрачається на харчування, то це свідчить про бідність населення даної країни.

Вперше залежність рівня доходів і структури витрат дослідив Е.Енгель, який розробив закон еластичності попиту щодо доходу («закон Енгеля»). Він стверджував, що сім'ї з низькими доходами більшу частину своїх доходів витрачають на харчування, одяг, житло тобто на першочергові витрати. Потреби споживачів задовольняються від простіших до вищих, залежно від доходу. Тобто, із збільшенням доходів домогосподарства, зростають його витрати на задоволення культурних потреб, відпочинок, освіту тощо.

Отже, витрати домогосподарства включають витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів та оплату послуг, інвестиційні витрати, податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти.

Сукупні витрати домогосподарств включають фактично сплачені грошові витрати, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій. До основних складових сукупних витрат домогосподарств належать *споживчі витрати* (на харчування, непродовольчі товари, послуги) і *неспоживчі витрати* (купівля нерухомості, будівництво житла, придбання акцій тощо).

Статистика свідчить про те, що витрати населення України перевищують його офіційні доходи, що може свідчити або про використання запозичених коштів, або про існування тіньових доходів. Отже, керівництву країни необхідно докласти максимум зусиль для виведення з тіні доходів громадян і залучення їх в економічний оборот.



Рис. 14.4. Класифікація витрат домогосподарства за основними ознаками ¹.

Створивши умови для виведення із тіньового обігу неофіційних доходів, економіка країни отримає значний інвестиційний потенціал для свого подальшого розвитку.

Для ефективного розвитку домогосподарства повинні планувати свою діяльність, тобто складати баланс своїх доходів і витрат. Це сприяє запобіганню виникнення дефіциту бюджету домогосподарства та залучення кредитних коштів. Враховуючи свої реальні можливості, домогосподарства можуть прогнозувати свої доходи та витрати з метою задоволення власних інтересів.

14.4. Заощадження домогосподарств, їх класифікація

Домогосподарство, як і будь який суб'єкт господарювання в ринковій економіці, є самостійно господарюючим суб'єктом, тобто повністю залежить від результатів власної діяльності. Тому для раціонального господарювання, забезпечення безперервності свого розвитку домогосподарства формують і використовують свої заощадження.

★ Заощадження – накопичувана частина грошових доходів населення, яка призначена для задоволення потреб в майбутньому.

¹ Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку/ Т.О. Кізима – К.: Знання, 2010 – 431 с.

Грошові заощадження мають велике значення не тільки для самих домогосподарств, а й є важливим джерелом інвестування в розвиток національної економіки.

В результаті заощадження і накопичення грошових коштів створюються грошові фонди домогосподарств. Джерелом їх формування є доходи, які є в розпорядженні домогосподарств. Цільове призначення таких фондів може бути різним. Можна виділити наступні мотивовані установки домогосподарств для здійснення заощаджень:

- ⇒ створення страхового резерву для підтримки існуючого рівня споживання у випадку зменшення доходів домогосподарства з будь-яких причин;
- ⇒ створення грошового резерву для підвищення рівня капітальних витрат, пов'язаних з придбанням дорогих предметів довгострокового вжитку або послуг;
- ⇒ створення грошового фонду для його подальшого інвестування з метою підвищення рівня доходів домогосподарства – вкладення коштів в акції, облигації тощо.

Основні види заощаджень домогосподарств наведені на рис. 14.5.

Існують різні форми заощаджень коштів домогосподарствами. Основні з них наведені в таблиці. 14.3.

Отже, залежно від мотивів заощаджень, домогосподарствам необхідно вибирати конкретну їх форму, яка максимально сприятиме досягненню поставлених цілей. При цьому, необхідно також враховувати інфляційний фон країни і те, що реальна вартість грошей змінюватиметься.

На ошатну активність домогосподарств в Україні можуть впливати різні чинники.

Чинниками, що впливають на збільшення заощаджень, є такі:

- *збільшення відсоткових ставок по депозитах у банківських установах призводить до збільшення заощаджень у формі депозитів у банківській системі;*
- *очікування зменшення свого поточного доходу у майбутньому призводить до зменшення поточного споживання і збільшення обсягів заощаджень;*
- *зниження податкового тиску в країні впливає на зростання доходів домогосподарств і тим самим – на зростання споживання і заощаджень;*
- *розвиток страхування внесків, як і зростання фінансової стабільності банківської системи, підвищують привабливість інвестиційних інструментів для домогосподарств і призводять до збільшення обсягів заощаджень;*
- *розвиток ринку капіталу впливає на збільшення заощаджень, якщо пропонує різноманітні працездатні (прибуткові) інструменти для здійснення заощаджень та інвестування.*

Заощадження – частина грошових доходів, яка витрачається на споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому

мотивовані:

- придбання дорогих товарів;
- непередбачувані витрати;
- витрати майбутніх періодів (освіта, весілля);
- звичка заощаджувати;
- заощадження з метою отримання прибутку

немотивовані: платоспроможність > потреб

- рівень доходу високий і домогосподарство може задовольнити нинішні потреби;
- пропозиція та якість товарів не задовольняє попиту споживачів;
- реалізується політика спрямована на підвищення рівня заощаджень домогосподарств

організовані:

здійснюють банківська система або
небанківські фінансові установи

неорганізовані:

зберігаються у населення готівкою у
національній та іноземній валюті

Рис 14.5. Види заощаджень домогосподарств.

Таблиця 14.3.

Форми заощаджень коштів домогосподарств

<i>Назва форми</i>	<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
1) банківський депозит	банк – надійна фінансова установа	депозитний ризик (неповернення вкладів)
2) банківські метали (зливки)	- метали високо цінуються і ціна їх зростає; - в довгостроковій перспективі – найбільш актуальна форма заощаджень	- не мають високої ліквідності; - зливки не кожне домогосподарство має можливість придбати
3) депозити в іноземній валюті	можуть принести прибуток (відповідно до зміни курсу національної валюти)	- можуть принести збитки (при зміні курсу національної валюти); - ліквідність менша, ніж у гривні
4) депозити в гривні	компенсують вплив інфляції	ліквідність при строковому депозиті різко знижується

Існують також **чинники , що впливають на зменшення заощаджень домогосподарств**. До них належать:

- ⇒ *зниження відсоткових ставок* по депозитах в банківських установах, що призводить до зменшення заощаджень домогосподарств;
- ⇒ *очікування щодо збільшення поточних доходів* та покращення фінансового становища в майбутньому, що збільшує поточне споживання та призводить до зменшення заощаджень;
- ⇒ *інфляційні очікування населення*. При зростанні інфляції зростає поточне споживання та зменшуються заощадження;
- ⇒ *посилення податкового тиску*, що зменшує доходи домогосподарств і веде до зниження споживання і заощаджень;
- ⇒ *розвиток системи державного соціального забезпечення*, що знижує мотивацію домогосподарств до створення страхового запасу на випадок непередбачених подій, а отже знижує потребу відкладання коштів на майбутнє.

Неоднозначний вплив на формування заощаджень домогосподарств здійснюють *демографічні чинники* (вік, стать, освіта, соціальний стан тощо). Накопичення заощаджень здійснюють люди у молодому та середньому віці, а витрачають накопичені заощадження в літньому віці. Позитивний вплив на ощадну активність населення формує рівень їх освіченості: з підвищенням частки населення з вищою освітою частка доходу, який зберігається, в економіці збільшується.

На ощадну поведінку домогосподарств в умовах транзитивної економіки впливають також додаткові чинники (рівень корупції у країні, рівень довіри до фінансових інституцій, досвід ефективної ощадної і інвестиційної діяльності тощо).

Отже, вітчизняні домогосподарства формуючи поточні плани щодо споживання, незважаючи на певні труднощі, використовують основний інструмент раціоналізації міжчасового вибору споживача – заощадження.

14.5. Особисті фінанси

Самостійним напрямком фінансів домогосподарств, їх складовою є особисті (персональні) фінанси.

★ **Особисті (персональні) фінанси** – це сукупність розподільчих і перерозподільчих відносин, у які вступає громадянин з приводу розподілу і перерозподілу ВВП, формування і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільства з метою збереження чи підвищення свого соціального статусу, а також вирішення основних завдань поточного і перспективного етапів життєвого циклу.

На різних етапах життєвого циклу кожен індивід має різні можливості щодо отримання доходів, різні потреби відповідно свого віку і різні можливості щодо їх забезпечення, тобто різні витрати, і різні ризики. Працюючий індивід має право на отримання особистих фінансових ресурсів для забезпечення своїх соціальних потреб, а з виходом на пенсію – право на соціальне забезпечення.

Особисті фінанси відображають розподільчі відносини, пов'язані, з одного боку, з формуванням доходів і нагромаджень, з другого – з їх використанням (рис. 14.6).

Першоосновою фінансової діяльності громадян можна назвати розподіл доходу на: податкові платежі, фонди споживання, фонди накопичення, самострахування.

Фонд нагромадження, у свою чергу, може поділятися на фонди інвестицій у:

- нерухомість;
- предмети тривалого користування;
- антикваріат;
- банківські ощадні сертифікати;
- цінні папери;
- ощадні види страхування.

Такі фонди можуть поповнюватися за рахунок заробітної плати, дивідендів від інвестицій, застави, дарування, отримання спадку, гонорарів, авторських винагород тощо.

Доходи громадянина залежать від:

- ⇒ приналежності до певного класу;
- ⇒ умов життя;
- ⇒ здоров'я;
- ⇒ працездатності;
- ⇒ ризикової ситуації в практичній діяльності тощо.

Потребою кожної людини є підтримка відчуття власної фінансової безпеки, тобто упевненості у достатності фінансових ресурсів, які відповідають нинішнім та майбутнім потребам, для забезпечення гідного та якісного рівня життя незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх чинників.



Рис. 14.6. Особливості особистих фінансів.

Основними загрозами фінансовій безпеці громадян є:

- ⇒ падіння реальних доходів населення;
- ⇒ несвоєчасна виплата заробітної плати і пенсій;
- ⇒ знецінення заощаджень;
- ⇒ посилення майнового розшарування;
- ⇒ диференціація доходів тощо.

Одним з методів мінімізації ризиків падіння фінансової безпеки громадян є страхування, що поєднує страхування життя, здоров'я та працездатності; страхування майна; страхування відповідальності, пенсійне страхування тощо.

В Україні страхування життя розвивається недостатніми темпами, що пов'язане в основному з недовірою населення практично до усієї сфери страхування. Одним з основних видів страхування, який має в Україні найбільший попит, є автомобільне страхування. Головним видом страхування відповідальності є обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів.

Важливою складовою фінансової безпеки громадянина є гарантія належного матеріального забезпечення людей похилого віку.

Існують такі способи матеріального забезпечення людей похилого віку :

- ⇒ продовження роботи після виходу на пенсію;
- ⇒ утримання за рахунок родичів;
- ⇒ отримання пенсії за віком;
- ⇒ життя за рахунок створених раніше накопичень.

Окрім державного пенсійного страхування, необхідно також формувати додаткові особисті накопичення за допомогою недержавного пенсійного забезпечення. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні здійснюють три види фінансових установ :

- страхові компанії по страхуванню життя;
- недержавні пенсійні фонди (відкриті, корпоративні і професійні);
- банки.

Опосередкований вплив на стан особистих фінансів здійснює держава через механізм оподаткування фізичних осіб та надання соціально-економічних гарантій.

Основним податком, що сплачують громадяни в Україні, є податок на доходи фізичних осіб. Також населення сплачує: земельний податок; податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; збір за першу реєстрацію транспортного засобу; єдиний податок; фіксований податок; єдиний соціальний внесок та інші.

Держава надає соціально-економічні гарантії населенню у вигляді:

- ⇒ реалізації прав громадян на працю та допомогу по безробіттю;
- ⇒ надання допомоги і пільг малозабезпеченим верствам населення;
- ⇒ гарантії виплати заробітної плати та забезпечення її мінімального рівня;
- ⇒ виплати всіх видів пенсійного забезпечення.

Для ефективного розвитку особистих фінансів в Україні необхідно створювати спеціальні фінансові служби для консультування громадян з питань ефективного ведення їхніх фінансових справ. Окрім розвитку особистих (персональних) фінансів, це буде сприяти становленню потужного середнього класу як основи фінансової стабільності суспільства.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю;

1. Дайте визначення поняттю «домогосподарство».
2. Назвіть функції домогосподарств і охарактеризуйте їх роль в економіці держави.
3. У чому полягає сутність фінансів домогосподарств?
4. Назвіть і охарактеризуйте функції фінансів домогосподарств.
5. Назвіть складові первинних та вторинних доходів домогосподарств.
6. Які доходи домогосподарств відносяться до поточних трансфертів?
7. Що являє собою бюджет домогосподарства?
8. Охарактеризуйте склад сукупних доходів та сукупних витрат домогосподарств.
9. Яка існує різниця в структурі сукупних ресурсів міських та сільських домогосподарств?
10. За якими ознаками класифікують витрати домогосподарств?
11. Назвіть основні мотиви заощаджень домогосподарств.
12. Наведіть приклади мотивованих і немотивованих заощаджень домогосподарств.
13. Назвіть і охарактеризуйте чинники, що впливають на ощадну активність домогосподарств.

14. Що являють собою особисті фінанси?
15. Що є першоосновою фінансової діяльності громадян?
16. Назвіть основні загрози фінансовій безпеці громадян.
17. Назвіть і охарактеризуйте методи мінімізації ризиків падіння фінансової безпеки громадян.

Питання до семінарського заняття

1. Домогосподарство як суб'єкт фінансових відносин
2. Сутність фінансів домогосподарств та їх функції
3. Бюджет домогосподарства, його структура. Сукупні ресурси і сукупні витрати домогосподарства
4. Заощадження домогосподарств, їх класифікація
5. Особисті фінанси

Тестові завдання

Знайдіть усі правильні відповіді

1. Домогосподарство може характеризуватися як:

- а) постачальник робочої сили та джерело заощаджень;*
- б) власник засобів виробництва;*
- в) основний споживач продуктів і послуг;*
- г) немає правильної відповіді*

2. Домогосподарство виконує такі функції:

- а) фіскальну, регулюючу та контрольну;*
- б) контрольну і розподільчу;*
- в) постачальницьку, виробничу, споживчу, заощаджувальну;*
- г) розподільчу, інвестиційну, регулюючу, контрольну*

3. Фінанси домогосподарств – це:

- а) грошові заощадження, які є у розпорядженні населення;*
- б) товарно-матеріальні цінності, що використовуються населенням у процесі його життєдіяльності;*
- в) сукупність економічних відносин, що виникають в процесі утворення, розподілу та використання грошових доходів, заощаджень і грошових фондів членів домогосподарства з метою задоволення своїх потреб;*
- г) немає правильної відповіді.*

4. Фінанси домогосподарств виконують наступні функції:

- а) виробничу, споживчу, заощаджувальну;*
- б) постачальницьку, ринкову та неринкову;*
- в) розподільчу, регулюючу, контрольну, інвестиційну;*
- г) споживчу, нагромаджувальну.*

5). Фінансовими ресурсами домогосподарств є наступні:

- а) споживчі та інвестиційні витрати домогосподарств;
- б) власні і залучені грошові кошти, що перебувають у їх розпорядженні та призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат і формування заощаджень;
- в) сукупні доходи та витрати, що забезпечують особисті потреби домогосподарства;
- г) немає правильної відповіді.

6). Первинними доходами домогосподарств є:

- а) зарплата, пенсії, доходи від власності;
- б) зарплата, доходи від підприємницької діяльності, від особистого підсобного господарства;
- в) спадщина, стипендії, пенсія;
- г) страхові відшкодування, стипендії, пенсії.

7). Бюджет домогосподарства характеризує:

- а) грошові та натуральні надходження, одержані членами домогосподарства;
- б) баланс фактичних доходів і витрат домогосподарства на визначений період часу;
- в) грошові доходи домогосподарства та заощадження;
- г) усі відповіді правильні.

8). Вторинними доходами домогосподарств є:

- а) доходи від виробничої діяльності та від власності;
- б) пенсії, стипендії, страхові відшкодування, спадок, матеріальна допомога;
- в) зарплата, пенсії, стипендії;
- г) усі відповіді правильні.

9). Сукупні ресурси домогосподарства складаються із:

- а) загальних доходів, використаних заощаджень, взятих кредитів та повернутих позик;
- б) первинних і вторинних доходів;
- в) сукупних доходів та сукупних заощаджень;
- г) грошових доходів, вартості подарованого майна, суми пільг та субсидій.

10). Особисті фінанси є:

- а) абсолютно незалежною самостійною ланкою фінансової системи;
- б) складовою фінансів домогосподарств;
- в) індивідуальними видатками члена домогосподарства;
- г) немає правильної відповіді.

11). Немотивовані заощадження домогосподарств виникають внаслідок:

- а) перевищення платоспроможності над рівнем потреб;
- б) заощадження на придбання дорогих товарів;

- в) дефіциту товарної пропозиції на ринку;*
- г) цілеспрямованої державної політики стимулювання заощаджень населення.*

12. Формами заощаджень є:

- а) цінні папери, банківські та небанківські депозити;*
- б) готівкові заощадження у національній та іноземній валюті;*
- в) банківські метали, твори мистецтва;*
- г) немає правильної відповіді.*

Питання для самостійного вивчення

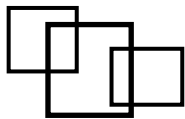
1. Особливості формування доходів домогосподарств в Україні.
2. Фактори, що впливають на ощадну активність населення України.
3. Історичні аспекти розвитку домогосподарств.

Теми рефератів

1. Заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів у країні.
2. Особисті фінанси індивіда, їх розвиток в умовах ринку

Базові терміни і поняття

Домогосподарство, форми домогосподарств, функції домогосподарств, фінанси домогосподарств, фінансові ресурси домогосподарств, функції фінансів домогосподарств, грошові потоки домогосподарств, бюджет домогосподарства, сукупні ресурси домогосподарства, витрати домогосподарств, класифікація витрат домогосподарств, сукупні витрати домогосподарств, особисті фінанси, заощадження домогосподарств.



СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК

15.1. Об'єктивна необхідність і сутність страхового захисту. Страхові фонди як джерело забезпечення страхового захисту

Наявність елементів ризику, які супроводжують суспільне виробництво, підприємницьку діяльність в умовах розвитку ринкової економіки та життя окремих громадян, створює потребу в запобіганні можливих ризиків, відшкодуванні і зменшенні можливих негативних наслідків. Без задоволення таких потреб неможливо забезпечувати безперервність процесу виробництва матеріальних благ, підтримувати належний рівень життя людей. Відносини, що складаються у суспільстві з приводу забезпечення стійких гарантій захисту майнових інтересів мають об'єктивний характер і у своїй сукупності формують зміст економічної категорії «*страховий захист*».

Сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витратанні грошових та інших ресурсів на здійснення заходів із запобігання, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних з ними витрат.

★ *Страховий захист – це сукупність економічних відносин, пов'язаних із попередженням, подоланням або зменшенням негативного впливу несприятливих подій (ризиків) і відшкодуванням їх наслідків з метою забезпечення безперервного і безперебійного суспільного виробництва, фінансової стабільності держави, її сталого економічного розвитку і загального добробуту.*

Необхідність страхового захисту пов'язана з існуванням різноманітних ризиків, що можуть бути зумовленими стихійними лихами, технічними аваріями, соціальними потрясіннями, економічними факторами тощо. Сфера підприємницької діяльності пов'язана з ризиками банкрутства, втрати капіталу, недоотримання прибутку чи стихійними катаклізмами. Для життєдіяльності людини також існує потреба захисту, подолання, зменшення та відшкодування втрат від можливих ризиків.

Страховий захист як економічна категорія має такі *ознаки*:

- ⇒ випадковий характер настання несприятливих подій;
- ⇒ вираження збитку в натуральній і грошовій формах;
- ⇒ нерівномірність нанесення збитку;
- ⇒ проведення заходів для попередження і подолання наслідків несприятливих

подій;

⇒ об'єктивна необхідність відшкодування збитків.

Матеріальним втіленням системи страхового захисту виступає страховий фонд суспільства, який є невід'ємною частиною економічної системи суспільства. *Страховий фонд суспільства* створюється за рахунок частини валового внутрішнього продукту (ВВП), і формується у формі матеріальних цінностей і грошових коштів (натуральних та грошових резервів). Страхові фонди створюються для відшкодування збитків і належать до фондів нагромадження.

Страховий фонд *нерозривно пов'язаний з суспільним відтворенням, є його обов'язковим елементом і виступає як економічний метод відновлення продуктивних сил, що руйнуються стихійними силами природи або нещасними випадками.*

Страховий фонд використовується для відшкодування майнового збитку при настанні несприятливих надзвичайних подій і надання допомоги громадянам при настанні певних подій в їх житті: тимчасової або постійної втрати працездатності, досягнення повноліття, вступ у шлюб тощо. Крім того, кошти страхового фонду використовуються для цілей запобігання або зменшення збитку. Існують дві категорії заходів, що здійснюються: *попереджувальні* (превентивні), такі, що мають мету попередити можливість виникнення лиха (будівництво гребель, вогнестійке і антисейсмічне будівництво тощо) і *репресивні* – для обмеження руйнівної сили лиха, що вже сталося (гасіння пожеж, проведення рятувальних робіт). Частина коштів страхового фонду у вигляді тимчасових вільних страхових ресурсів може інвестуватися в різні галузі виробництва або цінні папери з метою отримання прибутку страховими компаніями.

В умовах ринкової економіки страховий фонд визначається економічною необхідністю, а страхування є обов'язковим елементом ринкової інфраструктури, економічним важелем стабілізації економіки.

У суспільній практиці розрізняють три основні форми організації страхового фонду:

- 1) фонд самострахування (або його модифікації – фонди ризику);
- 2) централізований резервний страховий фонд;
- 3) страховий фонд страховика.

Під самострахуванням розуміється створення в децентралізованому порядку відособленого фонду кожним суб'єктом господарювання окремо за рахунок щорічних відрахувань чистого прибутку в розмірі, передбаченому в його статутних документах. Особливе значення мають страхові фонди для сільськогосподарського виробництва, оскільки воно тісно пов'язане з кліматичними і природними умовами і більшою мірою, ніж промисловість піддається дії стихійних сил (створюється фонд в натуральній і грошовій формі).

Централізований резервний страховий фонд утворюється за рахунок загальнодержавних ресурсів. Призначення цього фонду полягає в забезпеченні відшкодування збитків та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у разі великомасштабних катастроф, аварій і стихійних лих. Формується фонд в грошовій і натуральній формі. Прерогатива розпоряджатися ними належить уряду.

Централізований резервний страховий фонд містить:

- стратегічні запаси держави у вигляді продукції, палива та інших матеріальних ресурсів, які знаходяться в підпорядкуванні спеціалізованого відомства Кабінету Міністрів – Державного матеріального резерву;

- резервний фонд державного бюджету та оборотну касову готівку Державного бюджету України, які перебувають у розпорядженні уряду;
- резервні фонди місцевих бюджетів, оборотну касову готівку та вільні залишки бюджетних коштів місцевих бюджетів, які перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування.

Також держава формує *фонди державного соціального страхування*, як самостійної галузі страхування, з метою державного фінансового забезпечення системи соціального захисту, досягнення соціальної стабільності. Такі страхові фонди організують шляхом мобілізації обов'язкових страхових внесків фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення їх у разі тимчасової непрацездатності, безробіття, старості, малозабезпеченості тощо.

Страхові фонди страховика формуються спеціалізованими установами – страховими компаніями і набувають особливої ваги у ринковому середовищі. Така форма створення страхового фонду як *страхування*, істотно відрізняється від розглянутих вище форм. При цьому методі фонд створюється за рахунок страхових внесків учасників страхування (підприємств, установ, організацій, окремих громадян тощо) і витрачається по цільовому призначенню: на відшкодування збитків від стихійних лих і виплату страхових сум тільки учасникам страхового фонду. Також джерелом формування страхового фонду є доходи від інвестиційної діяльності страховика, тому що мобілізовані ресурси у страховому фонді страховика є суттєвим джерелом інвестицій в економіку.

Формування фонду здійснюється в грошовій формі в децентралізованому порядку, оскільки страхові внески сплачуються кожним страхувальником, а виплата страхового відшкодування і страхових сум постраждалим страхувальникам здійснюється на основі певних правил, обумовлених в договорі страхування. Організація відносин між учасниками страхового фонду здійснюється страховими компаніями.

15.2. Економічна природа і сутність страхування

Страхування – одна з найбільш давніх історичних і економічних категорій, що відображає особливу сферу економічних відносин суспільства. Головний спонукальний мотив страхування – це ризиковий характер виробництва і життя людини. Страхування розглядається як спосіб захисту юридичних і фізичних осіб від різного роду непередбачуваних обставин та відшкодування за рахунок страхового фонду збитків, а також як один із видів підприємницької діяльності, що приносить прибуток.

З розвитком суспільних відносин, удосконаленням засобів виробництва збільшується і кількість ризиків та величина збитків від їх настання. З'являється потреба у страхуванні підприємницьких, фінансових, кредитних, банківських, валютних та інших ризиків, які виникають з розвитком ринкової економіки. Все це впливає на посилення ролі страхування.

Для розкриття сутності страхування, його слід розглядати в різних *аспектах*, а саме:

- 1) як економічну категорію;
- 2) як гарантію захисту майнових інтересів юридичних і фізичних осіб;
- 3) як вид діяльності (бізнесу);
- 4) як форму фінансового посередництва;
- 5) як метод нейтралізації ризиків.

1). Сутність страхування як економічної категорії розкривається в системі економічних перерозподільчих відносин, що включають замкнуту солідарну розкладку збитку між учасниками страхових відносин і відшкодування його із спеціальних цільових фондів, сформованих за рахунок внесків страхувальників, при настанні надзвичайних несприятливих подій.

Перерозподіл коштів страхових фондів має чітке цільове призначення – відшкодування матеріальних збитків, що наносяться стихійними лихами і різного роду випадковостями, для забезпечення безперервності і безперебійності розширеного відтворення, підтримка необхідного рівня життя страхувальників при настанні непередбачених несприятливих обставин в їх житті.

Перерозподільчий характер страхових відносин пов'язаний з утворенням спеціального фонду грошових коштів, що дозволяє розглядати страхування як *особливу сферу фінансових перерозподільчих відносин*. Проте страхуванню властивий ряд специфічних ознак, що відрізняють його від інших фінансово-кредитних відносин.

Головними ознаками страхування як економічної категорії є такі:

- наявність страхового ризику;
- наявність відносин грошового перерозподілу;
- імовірнісний характер відносин;
- солідарне розкладення збитку між учасниками страхування;
- зворотність страхових платежів;
- поєднання індивідуальних та колективних страхових інтересів.

Отже, ***страхування як економічна категорія – сукупність перерозподільчих відносин, які виникають між двома суб'єктами – страховиком і страхувальником – з приводу формування грошових коштів за рахунок сплати останнім страхових внесків з метою захисту майнових інтересів у разі настання страхових випадків та поповнення цих фондів у процесі ефективного розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку.***

Офіційне визначення терміну «страхування» наведено в Законі України «Про страхування»: ***страхування*** – вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення цих фондів.

2). Страхові відносини передбачають обов'язок страховика здійснити страхові виплати у разі настання страхових подій згідно з договором страхування, а відтак ***гарантують захист майнових інтересів громадян та юридичних осіб.***

Страхові відносини характеризуються рухом грошових потоків, що включають:

- ⇒ страхові платежі;
- ⇒ виплату страхового відшкодування;
- ⇒ перестраховування;
- ⇒ розміщення тимчасово- вільних коштів на фінансовому ринку;
- ⇒ отримання доходів від розміщення коштів на фінансовому ринку.

В Україні згідно з чинним законодавством до ***об'єктів страхування належать майнові інтереси, пов'язані з:***

- ⇒ життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування);
- ⇒ володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- ⇒ відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди застрахованій особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

До *суб'єктів страхування* належать:

- ⇒ страховики;
- ⇒ страхувальники;
- ⇒ застраховані;
- ⇒ вигодонабувачі.

Страховик – юридична особа – страхова компанія, що діє на підставі відповідної ліцензії, бере на себе зобов'язання по створенню колективного страхового фонду і виплаті з нього страхового відшкодування або збитку при настанні страхового випадку (події).

По методу фінансової діяльності страховик є звичайною підприємницькою структурою, що діє на основі комерційного розрахунку. По предмету діяльності (фінансові ресурси) страховик є фінансовою установою.

В Україні страховиками визнаються фінансові установи, створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно із Законом України «Про господарські товариства» та Господарським кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про страхування», а також які отримали в установленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

В окремих випадках, встановлених законодавством України, страховиками визнаються державні організації, які створені і діють відповідно до закону «Про страхування». В цьому випадку використання слів «державна», «національна» або похідних від них в назві страховика дозволяється тільки за умови, що єдиним власником такого страховика є держава.

Предметом безпосередньої діяльності страховика може бути тільки страхування, перестраховання і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів і їх управлінням.

В окремих випадках в страхових відносинах може брати участь декілька страховиків. Це базується на двох формах страхових відносин: *співстрахуванні і перестраховуванні*.

Співстрахування – це страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками. Це метод розподілу і вирівнювання ризиків.

Перестраховування є системою фінансових і договірних відносин, при яких страховик (цедент, перестраховальник) частину відповідальності по прийнятих на себе зобов'язаннях перед страхувальником передає на узгоджених умовах іншому страховикові (перестраховальникові).

У цих відносинах виділяються два суб'єкти: перестраховальник і перестраховик.

Перестраховальник – страховик, що передає іншому страховику договір страхування. **Перестраховик** – страховик, який приймає такий договір страхування і зобов'язання за ним.

Страховик (цедент, *перестраховальник*), який уклав з перестраховиком договір про перестраховання, залишається відповідальним перед страхувальником в повному обсязі згідно з угодою страхування.

Страховальники – юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали зі страховиками договори страхування, сплачують страхові премії і мають право на отримання відшкодування у разі настання страхового випадку.

Застраховані – особи, що беруть участь в особистому страхуванні, об'єктом страхового захисту яких є життя, здоров'я і працездатність. Застрахована особа, яка сплачує страхові внески, є одночасно і страхувальником.

Вигодонабувачі – особи, зазначені страхувальником у договорі страхування для отримання страхового відшкодування або страхової виплати у разі, якщо страхувальник чи застрахована особа не зможе скористатися належними сумами самостійно.

3). Страхування можна розглядати також як вид діяльності (бізнесу). Це пов'язано з тим, що страхування здійснюється на комерційних засадах (за винятком державного соціального страхування), виступаючи важливим напрямом підприємницької діяльності. Страхові компанії, з одного боку, через реалізацію страхових послуг забезпечують страховий захист добробуту людей, а з іншого – займаються комерційною діяльністю, яка дає прибуток. Джерелом прибутку страховика є доходи від страхової діяльності, від розміщення тимчасово вільних коштів в об'єкти виробничої та невиробничої сфер діяльності, банківські депозити, акції, облигації тощо.

4). Страхування також можна розглядати і як форму фінансового посередництва, яка забезпечує формування та використання спеціальних цільових фондів. Страхові компанії відіграють велику роль у стимулюванні господарської активності учасників ринку, який створює конкурентне середовище, що викликає потужну психологічну мотивацію їх економічної діяльності. Страхування створює рівні права для всіх учасників ринку, сприяє можливості отримати вигоду, надає впевненості в розвитку бізнесу.

5). З позицій управління ризиками страхування є методом нейтралізації ризиків у всіх сферах життя та господарської діяльності. У ринкових умовах господарювання розширюється коло ризиків, посилюється їх вплив на підприємництво і життєдіяльність людини. Тому кошти, мобілізовані у страхових фондах страхових компаній, є вагомим джерелом компенсації можливих фінансових втрат у випадку настання ризикових подій.

Таким чином, страхування є системою економічних відносин, що включають сукупність форм і методів формування цільових фондів грошових коштів і їх використання на відшкодування збитку при різних непередбачених, несприятливих явищах (ризиках), а також на надання допомоги громадянам при настанні певних подій в їх житті.

15.3. Функції і принципи страхування

Зміст страхування, як і інших економічних категорій, розкривається в його функціях. Страхування виконує такі функції:

- ⇒ ризикову;
- ⇒ формування і використання страхових резервів;
- ⇒ заощаджувальну;
- ⇒ превентивну;

- ⇒ інвестиційну;
- ⇒ контрольну (див. рис.15.1).

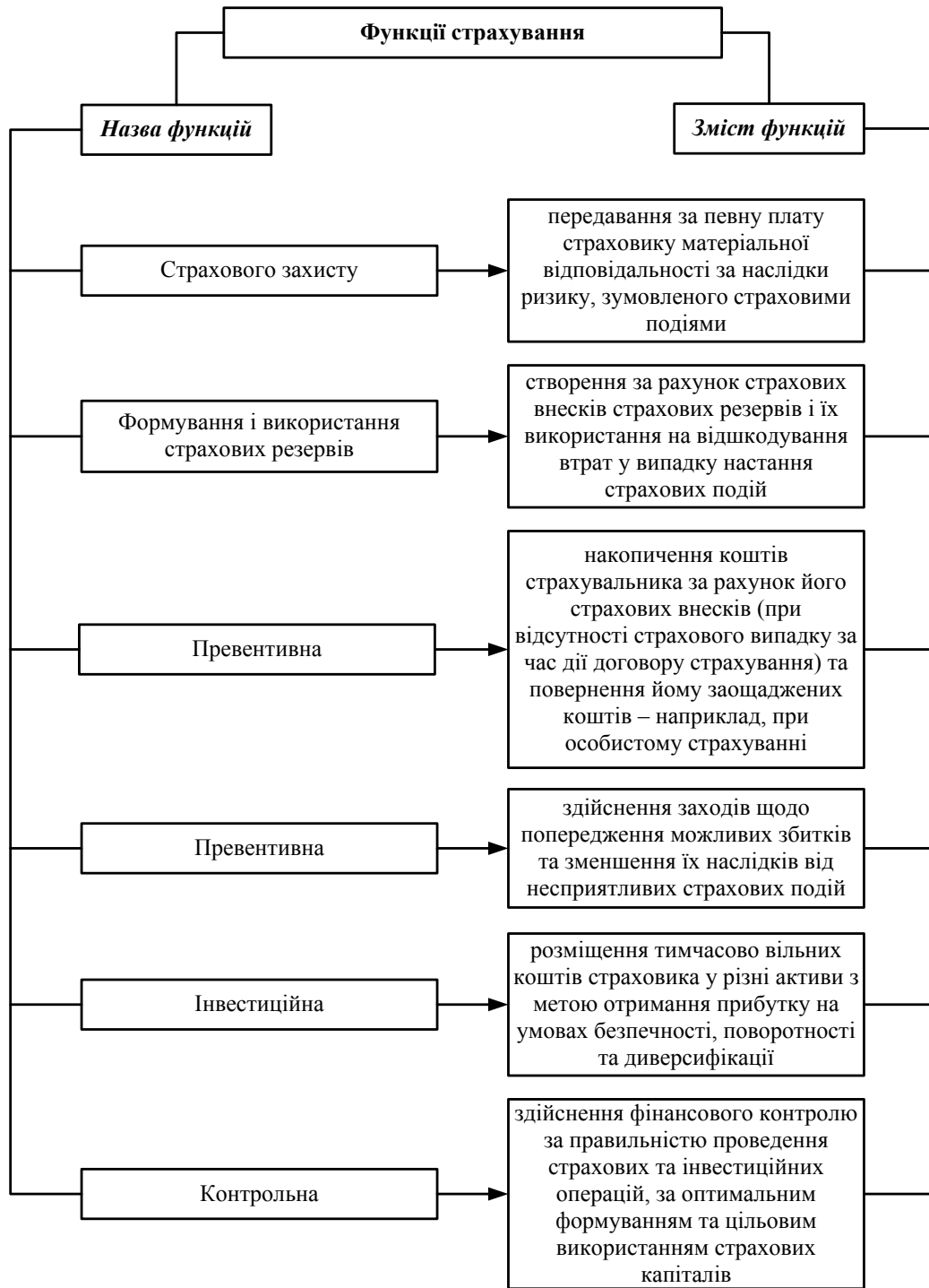


Рис. 15.1. Функції страхування.

Зауважимо, що при виконанні функції формування і використання страхових резервів, *страховики зобов'язані дотримуватися наступних умов забезпечення платоспроможності:*

- ⇒ наявність сплаченого статутного фонду і гарантійного фонду страховика;
- ⇒ створення страхових резервів, достатніх для майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань;
- ⇒ перевищення фактичного запасу платоспроможності страховика над розрахунковим нормативним запасом платоспроможності.

Мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється в сумі, еквівалентній 1млн. євро, а страховика, який займається страхуванням життя, – 1,5 млн. євро по валютному обмінному курсу валюти України.

До *гарантійного фонду страховика* відноситься додатковий і резервний капітал, а також сума нерозподіленого прибутку.

Страховики за рахунок нерозподіленого прибутку можуть створювати вільні резерви.

★ *Вільні резерви – це частка власних коштів страховика, яка резервується з метою забезпечення платоспроможності страховика відповідно до прийнятої методики здійснення страхової діяльності.*

Страховики можуть створювати *централізовані страхові резервні фонди* для забезпечення виконання страховиками зобов'язань по окремих видах обов'язкового страхування і органи, які здійснюють управління цими фондами.

Здійснення страхування базується на цілому ряді принципів, які поділяються на загальні і конкретні.

До загальних належать такі принципи страхування:

- ⇒ *демократизму* – у страхуванні він означає вільний вибір страхувальником страховика та виду страхування, а страховикам держава гарантує вільний вибір видів добровільного страхування та рівні можливості у здійсненні діяльності;
- ⇒ *страхового ризику* – передбачає ймовірність збитку чи втрати доходу при настанні визначених страхових подій;
- ⇒ *страхового інтересу* – реалізується через зацікавленість у страховому захисті шляхом отримання відшкодування завданих збитків;
- ⇒ *максимальної сумлінності* – базується на взаємній правдивості між страховиком і страхувальником, відображає довіру між сторонами, надання правдивої повної інформації про об'єкт страхування для правильного визначення збитку і страхового відшкодування;
- ⇒ *реальність страхового захисту* – передбачає виплату визначеного відшкодування в розмірах реального збитку.

Реалізація загальних принципів страхування вимагає створення відповідних умов, за яких досягається мета страхування. Для цього необхідно дотримуватись **конкретних принципів страхування**, до яких належать такі:

- принцип платності;
- принцип неперервності;

- принцип поворотності;
- принцип диверсифікації;
- принцип франшизи;
- принцип контрибуції;
- принцип співстрахування та перестрахування.

Платність означає передачу ризику за певну плату, що забезпечує окупність та рентабельність діяльності страховика. *Неперевзність* означає, що особі для отримання страхової виплати необхідно мати постійно діючий договір страхування, тому що за його відсутності страхова виплата не буде здійснюватись. *Поворотність* передбачає повернення у разі настання страхового випадку страхових платежів у вигляді страхового відшкодування або страхової суми. *Диверсифікація* означає можливість здійснення діяльності страхової компанії поза межами основного бізнесу, тобто окрім основної діяльності ще й інвестиційної діяльності тощо.

Принцип франшизи передбачає частину збитків, яка згідно з договором страхування не відшкодовується страховою компанією, тобто власну участь страхувальника у відшкодуванні збитків (важливий для створення економічної зацікавленості у страхувальників та захисту страховиків від зловживань страхувальників).

Принцип суброгації передбачає можливість зустрічного позову страховика, який виплатив страхове відшкодування, до третьої сторони, відповідальної за заподіяний збиток, на компенсацію виплаченого відшкодування.

Принцип контрибуції, відповідно до якого одна страхова компанія вимагає від іншої або інших компаній розподілу між собою виплати страхового відшкодування у випадку страхування одного і того ж об'єкта одночасно кількома компаніями від однакових ризиків.

Принцип співстрахування та перестрахування застосовується у страхуванні з метою забезпечення надійного страхового захисту, платоспроможності та фінансової стійкості страховика. *Співстрахування* – це страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками, а *перестрахування* передбачає передачу однією страховою компанією іншій частини зобов'язань згідно з укладеним договором.

Правове регулювання страхової діяльності в Україні здійснюється Конституцією України, законом України «Про страхування», Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України.

15.4. Класифікація страхування

Класифікація страхування є науковою системою поділу страхування на сфери діяльності, галузі, підгалузі і види, ланки яких розташовуються так, що кожна наступна ланка є частиною попередньої. Необхідність класифікації страхування пов'язана з багатогранністю і розгалуженістю об'єктів страхування, широким спектром страхових відносин.

У вітчизняній практиці найбільш поширеною і повною є класифікація страхування, подана на рис. 15.2.

Класифікація за об'єктами страхування є найбільш повною і загальною та передбачає поділ страхування на такі *галузі*:

- *майнове страхування* як сукупність видів страхування, об'єктом яких є майно юридичних і фізичних осіб (страхування нерухомого майна та обладнання, транспорту, будівель, урожаю, вантажу тощо). Галузь майнового страхування поділяється на дві підгалузі:
 - ⇒ страхування майна громадян;
 - ⇒ страхування майна юридичних осіб.
- *особисте страхування*. Об'єктом страхування в цій галузі є життя, здоров'я, працездатність громадян. Особисте страхування включає три підгалузі:
 - ⇒ страхування від нещасних випадків;
 - ⇒ медичне страхування;
 - ⇒ страхування життя і пенсій;
- *страхування відповідальності* – галузь страхування, в якій об'єктом страхування є відповідальність перед третіми особами, які можуть зазнати збитків унаслідок діяльності або бездіяльності страхувальника. Видами страхування відповідальності є екологічне страхування, страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів

За формами проведення страхування поділяється на *добровільне та обов'язкове*.

Добровільне страхування здійснюється на добровільних засадах на основі договору між страховиком та страхувальником. У договорі страхування визначаються істотні умови: об'єкт страхування, терміни страхування, страхова сума і страхове забезпечення, розміри страхових внесків тощо. Загальні умови та порядок здійснення цього страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог чинного страхового законодавства, зареєстрованими Уповноваженим органом. Законом України «Про страхування» (ст.6.) передбачено 22 види добровільного страхування.

Обов'язкове страхування встановлює держава з метою захисту інтересів суспільства в цілому, а не тільки окремих страхувальників. Обов'язкове страхування базується на законодавчому встановленні переліку об'єктів, що підлягають страхуванню, видів (всього їх 34 в Україні) і порядку проведення страхування, обсягу страхової відповідальності страховика і прав страхувальника, тарифів і порядку сплати страхових внесків. Принцип обов'язковості однаково поширюється і на страхувальника і на страховика.

Обов'язкове страхування поширюється на пасажирів громадського транспорту, власників транспортних засобів, на деякі види професійної діяльності (працівників державних контрольних органів, органів юстиції, військовослужбовців) тощо.

Класифікація страхування **за сферами діяльності або спеціалізації страховика** передбачає його розподіл на:

- ⇒ страхування життя;
- ⇒ загальне (ризикове) страхування.



Рис. 15.2. Класифікація страхування.

Загальне (ризикове) страхування включає усі галузі, а *страхування життя* є видом особистого страхування, об'єктом страхових відносин в якому являються майнові інтереси, пов'язані з життям і здоров'ям застрахованого.

За організаційно-правовою формою страховика класифікація страхування здійснюється на:

- ⇒ *комерційне страхування*, яке здійснюється страховими компаніями, створеними у формі акціонерних товариств, повних, командитних товариств та товариств з додатковою відповідальністю;
- ⇒ *взаємне страхування*, при якому страхові послуги надають товариства взаємного страхування.
- ⇒ *державне страхування*, при якому страхові послуги надають державні страхові організації;

За родом небезпеки страхових ризиків класифікація страхування передбачає виділення видів страхування:

- ⇒ за діяльністю страховика (морське, авіаційне, автотранспортне страхування тощо);
- ⇒ за видами ризиків (фінансові, кредитні, екологічні, транспортні тощо).

Страхові компанії можуть надавати страхові послуги *юридичним та фізичним особам*.

Розвиток ринкових відносин в країні може впливати на виникнення нових видів страхування. В умовах ринку зростає зацікавленість потенційних страхувальників в страхуванні ризиків, пов'язаних з розширення прав у розпорядженні майна, із зростанням відповідальності підприємців і працевластуваних перед найманими робітниками, а також ризиків, пов'язаних із забезпеченням фінансових гарантій при втраті робочих місць, банкрутстві підприємств, банків тощо.

15.5. Поняття і структура страхового ринку

Страховий ринок є невід'ємним елементом ринкової економіки. В економічній літературі поняття страхового ринку розглядається в двох аспектах:

- по-перше, страховий ринок розглядається як особлива сфера економічних грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу є особливий товар – страховий захист (страхові послуги) і де формується попит і пропозиція на нього. Ринок забезпечує органічний зв'язок між страховиком і страхувальником;
- по-друге, страховий ринок є складною, інтегрованою системою страхових і перестрахових організацій (страховиків), що здійснюють страхову діяльність.

*** Страховий ринок – це особливе соціально-економічне середовище, складова фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу є страховий захист (страхова послуга), формуються попит і пропозиція на них, а також інфраструктура і конкуренція.**

Функціонування страхового ринку підпорядковане закону вартості і закону попиту і пропозиції. Об'єктивною основою формування і розвитку страхового ринку є наявність суспільної потреби в страховому захисті, здатному забезпечити безперервність відтворювального процесу шляхом відшкодування збитку і надання грошової допомоги потерпілим від непередбачених надзвичайних подій. Другою умовою розвитку страхового ринку є наявність достатньої кількості незалежних страхових компаній, здатних задовольняти всі різноманітні потреби суспільства в страховому захисті.

Отже об'єктивними умовами функціонування страхового ринку є наявність:

- 1) потреби в страхових послугах;
- 2) об'єктів страхування, що мають споживчу вартість;
- 3) суб'єктів страхування, що здатні задовольнити потреби або їх споживати.

Загальну організаційну структуру страхового ринку характеризують його суб'єкти та об'єкти (рис. 15.3.)

Суб'єктами, тобто учасниками страхових відносин на страховому ринку, є *страховики* (страхові компанії), що продають страхові послуги, *страхувальники* (фізичні і юридичні особи), що потребують страхового захисту і *страхові посередники* (прямі

посередники – страхові брокери та агенти, непрямі посередники – оцінювачі ризику та оцінювачі збитку).

Страхові компанії (страховики) *за характером здійснюваних операцій* поділяють на :

- ⇒ *спеціалізовані* – такі, що спеціалізуються виключно на окремих видах страхування;
- ⇒ *універсальні*, що здійснюють різні види страхування;
- ⇒ *перестраховальні*, які здійснюють страхування великих і небезпечних ризиків.

В Україні на страховому ринку працюють страхові компанії, створені у формі акціонерних товариств закритого типу, товариства з додатковою відповідальністю, командитні товариства, товариства з повною відповідальністю, кептивні страхові компанії.

Кептивні страхові компанії, створюються виробничими підприємствами, корпораціями або фінансово-промисловими групами для обслуговування власних потреб (тобто потреб та інтересів засновників цих компаній).

Серед суб'єктів страхування виділяються і такі учасники страхових відносин як:

- ⇒ товариства взаємного страхування;
- ⇒ перестраховальні компанії;
- ⇒ об'єднання страховиків;
- ⇒ орган у справах нагляду за страховою діяльністю – Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг в Україні.

Товариства взаємного страхування (ТВС) створюються на основі добровільної угоди між об'єднаннями юридичних або фізичних осіб для страхового захисту своїх майнових інтересів (діють на безприбутковій основі).

До об'єднань страховиків належать:

- ⇒ Ліга страхових організацій України;
- ⇒ Авіаційне страхове бюро України;
- ⇒ Морське страхове бюро України;
- ⇒ Моторне страхове бюро України;
- ⇒ Асоціація «Українське медичне страхове бюро».

Головною метою створення цих об'єднань було добровільне об'єднання зусиль страховиків для формування повноцінного і дієвого страхового ринку.

Так, основними стратегічними завданнями Ліги страхових організацій є:

- ⇒ розробка сучасної законодавчої і нормативної бази;
- ⇒ перетворення страхування в ефективну складову ринкової економіки;
- ⇒ створення привабливого і доступного ринку для всіх страховиків та страхувальників України;
- ⇒ розширення інвестиційних можливостей страховиків тощо.

Суттєву роль в функціонуванні страхового ринку відіграють такі суб'єкти ринку, як посередники, які своєю діяльністю сприяють розширенню і розвитку страхових відносин.

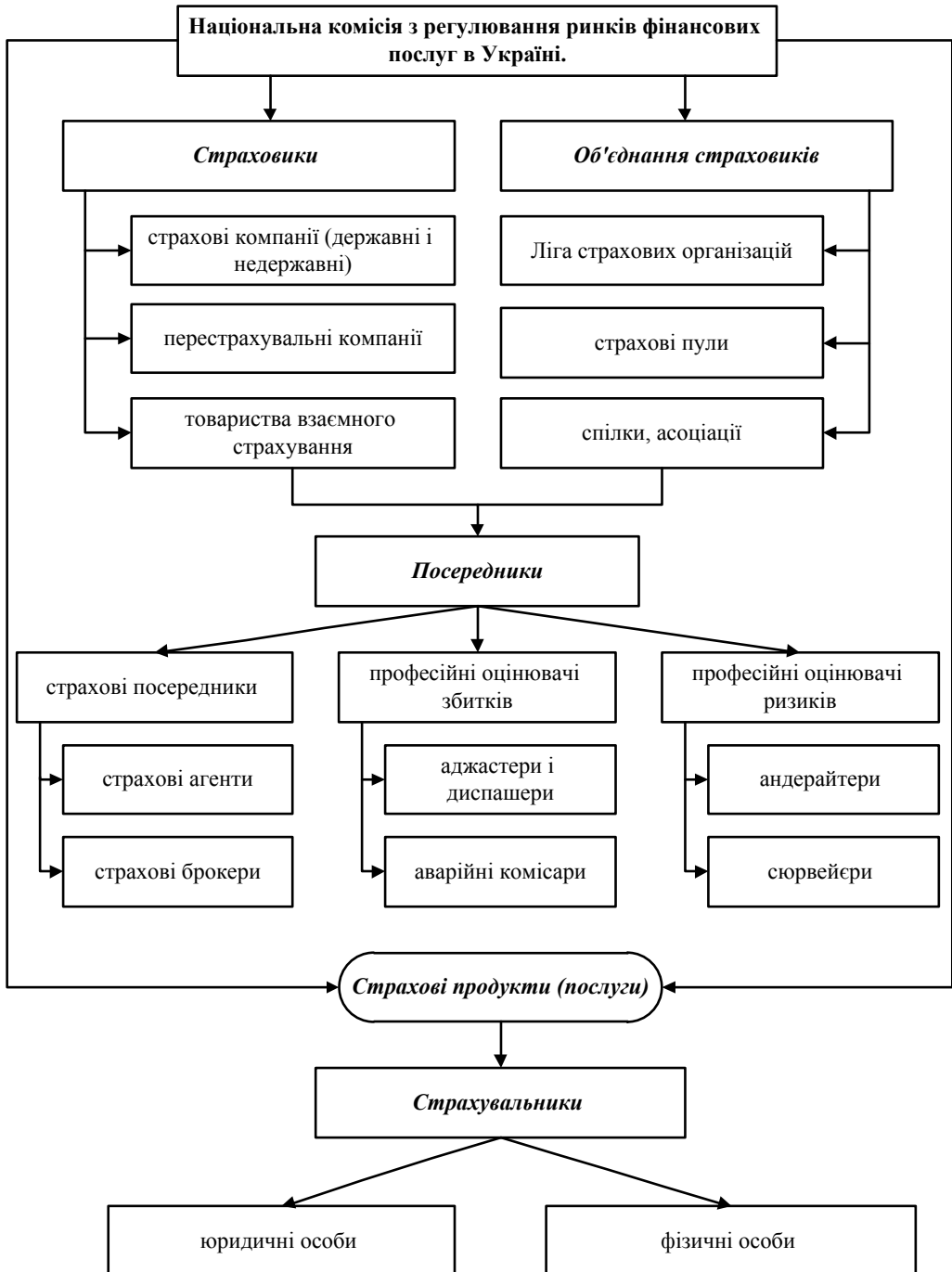


Рис. 15.3. Організаційна структура страхового ринку.¹

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611. – С.385.

★ **Страхові посередники – страхові брокери чи агенти, через яких укладається договір страхування і вирішуються окремі питання щодо врегулювання претензій.**

Страхові брокери – юридичні особи або громадяни, зареєстровані в установленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності і здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу в страхуванні як страхувальник.

Страхові агенти – громадяни або юридичні особи, які діють від імені і за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, отримують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат і страхових відшкодувань. Страхові агенти є представниками страховика і діють в його інтересах за винагороду на підставі договору – доручення із страховиком.

Страхові посередники можуть бути *прямими* (страхові агенти і брокери) і *непрямими* (це оцінювачі ризику і оцінювачі збитку: аджастери, сюрвеєри, аварійні комісари).

Важливим учасником страхового ринку є держава. Саме вона формує правові засади страхової діяльності та здійснює нагляд за страховою діяльністю через спеціальний орган – Національну комісію з регулювання ринків фінансових послуг в Україні. Держава регламентує механізм здійснення страхової діяльності, правила обліку і звітності, порядок формування страхових резервів тощо. Правове забезпечення страхової діяльності становлять закони та нормативні акти, які визначають права і обов'язки страховиків та страхувальників, порядок створення та реєстрації страховиків, правила надання страхових послуг,

Інституційна структура страхового ринку залежить від форми власності: державної, приватної, комбінованої тощо, відповідно до яких створюються і функціонують державні, акціонерні, корпоративні та взаємні страхові компанії.

За територіальною ознакою розрізняють регіональний, національний та світовий страхові ринки. Регіональний ринок обмежений певною територією та є вузько-спеціалізованим. Задовольняти економічні потреби страховиків та страхувальників у межах національної економіки покликаний національний страховий ринок. Світовий страховий ринок сприяє задоволенню потреб у страховому захисті в глобальному масштабі на світовому ринку.

15.6. Державне регулювання у сфері страхування

З метою ефективного функціонування і розвитку страхового ринку, держава створює правові основи регламентування страхової діяльності, здійснює нагляд за дотриманням вимог законодавства. Для реалізації цих завдань в Україні в період формування ринкової економіки створювалися відповідні структури.

До 2000 року Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні здійснювався Комітетом з нагляду за страховою діяльністю, створеним 17 вересня 1993 року. Він був центральним органом державної виконавчої влади, який знаходився в підпорядкуванні Кабінету Міністрів України і мав статус Державного комітету України.

В процесі адміністративної реформи Указом Президента України «Про зміни в структурі центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня в 1999 р. № 157/99

функції цього комітету були покладені на департамент фінансових установ і ринків Міністерства фінансів України.

Починаючи з 2003р. державний нагляд за страховою діяльністю і її регулювання здійснювала Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. Вона створена відповідно до Указу Президента України від 11.12.2002г. № 1153/2002 «Про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України». В 2011 році вона була перейменована в Національну комісію з регулювання ринків фінансових послуг.

Необхідність державного регулювання економічної діяльності в сфері страхування зумовлена такими факторами:

- ⇒ здійсненням державної економічної політики в сфері страхової діяльності;
- ⇒ необхідністю захисту інтересів страхувальника.

Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України здійснює свою діяльність не лише на страховому ринку. У сфері страхування вона виконує цілий ряд функцій, а саме:

- нормативно – правове регулювання у сфері страхування;
- нагляд за учасниками страхового ринку;
- організаційне і методичне забезпечення діяльності у сфері страхування.

Розглянемо їх детальніше.

Нормативно – правове регулювання у сфері страхування включає:

- ⇒ розробку нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності в межах компетенції Національної комісії;
- ⇒ узагальнення практики страхової і посередницької діяльності на страховому ринку;
- ⇒ встановлення правил формування, обліку і розміщення страхових резервів і показників звітності.

Нагляд за учасниками страхового ринку – це:

- ⇒ реєстрація і ліцензування страхової діяльності (реєстрація страховиків, ведення Єдиного державного реєстру, ліцензування страхової діяльності тощо)
- ⇒ здійснення контролю – наглядової функції (проведення перевірок щодо правильності застосування законодавства в сфері страхування, здійснення контролю за платоспроможністю страховиків тощо).

Організаційне і методичне забезпечення діяльності у сфері страхування:

підготовка і перепідготовка кадрів, організація семінарів і конференцій, участь в міжнародній співпраці у сфері страхування тощо.

Для ефективного розвитку страхового ринку в Україні державі потрібно розробляти і впроваджувати державну політику, яка була б направлена на:

- ⇒ підвищення рівня інформаційного забезпечення;
- ⇒ посилення впливу держави на проведення інвестиційної політики з боку страховиків;
- ⇒ подальше вдосконалення законодавчої і нормативної бази;
- ⇒ залучення страхового ринку до вирішення проблем соціального страхування;
- ⇒ формування системи висококваліфікованого кадрового забезпечення;

⇒ створення конкурентного середовища між страховиками і страховими посередниками.

Для розвитку національного страхового ринку також необхідно вивчати і впроваджувати в країні передовий досвід розвинених країн світу в сфері страхової діяльності.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою страховий захист і в чому його необхідність?
2. Назвіть ознаки страхового захисту як економічної категорії.
3. Які ви знаєте форми організації страхового фонду? Охарактеризуйте кожну з них.
4. У чому полягає сутність страхування?
5. Які функції виконує страхування?
6. Назвіть і охарактеризуйте основних суб'єктів страхування.
7. Охарактеризуйте об'єкти страхування.
8. У чому полягає сутність самострахування?
9. За якими ознаками здійснюється класифікація страхування?
10. Які існують галузі страхування?
11. Що таке види страхування і чим визначається їх встановлення?
12. Які існують форми страхування?
13. Чим характеризуються відносини співстрахування?
14. У чому полягає сутність перестрахування?
15. Що таке страховий ринок?
16. Хто є суб'єктами страхового ринку?
17. Як здійснюється державне регулювання у сфері страхування в Україні?

Питання до семінарського заняття

1. Об'єктивна необхідність і сутність страхового захисту. Страхові фонди як джерело забезпечення страхового захисту
2. Економічна природа і сутність страхування
3. Функції і принципи страхування
4. Класифікація страхування
5. Поняття і структура страхового ринку
6. Державне регулювання у сфері страхування

Тестові завдання

1. Страховий захист – це:

- a) спосіб локалізації небезпечних об'єктів ;
- b) механізм забезпечення підприємств фінансовими ресурсами;

- в) сукупність економічних відносин щодо попередження, усунення, локалізації та відшкодування збитків внаслідок несприятливих подій;
- г) збільшення товарних запасів у зв'язку з їх сезонністю.

2. Страхування зумовлено потребою:

- а) захисту майнових інтересів суб'єктів виробничих відносин і людського буття від несприятливих подій (ризиків);
- б) створення сезонних запасів у харчовій промисловості;
- в) збільшення обсягів виробництва;
- г) здійснення запобіжних заходів, спрямованих на зменшення страхового ризику.

3. Сукупний фонд страхового захисту функціонує у формі:

- а) резервних фондів підприємств;
- б) кредитів банку;
- в) резервів страхових організацій, централізованих резервів держави, фондів самострахування підприємств;
- г) статутного фонду.

4. До особистого страхування відноситься:

- а) страхування відповідальності;
- б) страхування життя, медичне, від нещасних випадків;
- в) страхування вантажів і багажу;
- г) страхування будівель громадян.

5. За формою проведення страхування може бути:

- а) обов'язковим;
- б) соціальним;
- в) медичним;
- г) добровільним;
- д) майновим.

6. Спеціальні фонди, що утворюються страховими компаніями зі страхових внесків і витрачаються в першу чергу для здійснення страхових виплат страхувальникам, називаються:

- а) власними коштами страхової компанії;
- б) резервним капіталом страхової компанії;
- в) статутним капіталом страхової компанії;
- г) страховими резервами.

7. Страховий агент – це:

- а) фізична або юридична особа, яка самостійно здійснює страхові операції;
- б) штатний працівник страхової компанії;
- в) фізична особа, яка за дорученням страховика укладає договір страхування;
- г) юридична особа, яка від свого імені та за дорученням страховика виконує частину його страхової діяльності.

8. Страхування виконує функції:

- а) формування і використання фінансових ресурсів;*
- б) відтворювальну і стимулюючу;*
- в) ризикову, формування і використання резервів, превентивну, заощаджувальну, інвестиційну, контрольну;*
- г) фіскальну і економічну.*

9. В Україні страхова діяльність регулюється законодавчими актами:

- а) Конституцією України;*
- б) Господарським кодексом України;*
- в) Бюджетним кодексом України*
- г) Законом України «Про страхування»;*
- д) Цивільним кодексом України.*

10. За об'єктами розрізняють страхування:

- а) добровільне і обов'язкове;*
- б) майнове, особисте, відповідальності;*
- в) взаємне страхування;*
- г) державне страхування.*

11. Страховою діяльністю в Україні можуть займатись:

- а) приватні підприємства і фізичні особи;*
- б) товариства з обмеженою відповідальністю;*
- в) підприємства з 100 % іноземним капіталом;*
- г) акціонерні, командитні товариства, товариства з додатковою та повною відповідальністю.*

12. Страховики – це юридичні особи, що:

- а) займаються самострахуванням і перестрахуванням;*
- б) мають державний дозвіл (ліцензію) на проведення операцій страхування;*
- в) відають створенням і витратою коштів страхового фонду;*
- г) є страхувальниками.*

13. Страхове посвідчення (поліс) включає:

- а) правила страхування;*
- б) перелік страхових ризиків;*
- в) розмір страхової суми і страхового внеску;*
- г) порядок зміни і припинення страхового договору;*
- д) перелік видів добровільного страхування.*

14. До особистого страхування відноситься:

- а) страхування відповідальності;*
- б) страхування життя, медичне, від нещасних випадків;*
- в) страхування вантажів і багажу;*
- г) страхування будівель громадян.*

Питання для самостійного вивчення

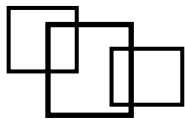
1. Необхідність і завдання державного регулювання страхової діяльності в Україні.
2. Діяльність страхових посередників в Україні.

Теми рефератів

1. Оцінка рівня розвитку страхування життя в Україні
2. Формування і розвиток страхового ринку в Україні

Базові терміни і поняття

Страховий захист, страхування, страховий фонд, фонд самострахування, центра-лізований страховий фонд, страховик, застрахований, страхувальник, страхові по-середники, страхові агенти, страхові брокери, страховий ринок, страхові продукти, перестраховання, співстрахування.



16.1. Фінансовий ринок у системі економічних відносин

Обов'язковою складовою фінансової системи держав з ринковою економікою є фінансовий ринок. Як самостійна сфера фінансової системи фінансовий ринок сприяє ефективному функціонуванню усіх інших її сфер і ланок.

За допомогою фінансового ринку, як правило, мобілізуються і використовуються тимчасово вільні фінансові ресурси суб'єктів господарювання, домогосподарств, держави, іноземних суб'єктів тощо. Об'єктивною *передумовою функціонування фінансового ринку* є невідповідність потреби у фінансових ресурсах з джерелами її задоволення. Тобто, кошти можуть бути в наявності в одних власників, а інвестиційні потреби виникають у інших. Як правило, кошти спрямовуються від тих, хто володіє ними, але не має можливості їх ефективно використати, до тих, хто використовує їх ефективно. Саме фінансовий ринок виступає посередником руху коштів від їх власників до користувачів.

Фінансовий ринок, таким чином, з одного боку, є складовою фінансової системи суспільства, формою її функціонування, а з іншого боку, він є складовою частиною ринкової економіки в цілому. Його можна розглядати за економічною сутністю і в організаційному плані.

За економічною сутністю фінансовий ринок – сукупність економічних відносин, які виникають між його учасниками при формуванні попиту і пропозиції на специфічні фінансові послуги, пов'язані з купівлею-продажем фінансових активів, які знаходяться у власності економічних суб'єктів національної, регіональної та світової економіки.

В організаційному плані фінансовий ринок – сукупність фінансових інституцій, що супрооводжують потік грошових коштів від власників до позичальників, і навпаки (тобто валютних і фондових бірж, банківських установ, інвестиційних фондів, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів тощо).

Отже, призначення фінансового ринку полягає в акумулюванні тимчасово вільних коштів та їх ефективному розміщенні. Економічна роль фінансового ринку полягає у

його здатності об'єднати розрізнені грошові кошти, що дає можливість концентрації значного капіталу, переливання вільних фінансових ресурсів в інвестиції.

Передача в користування капіталу з допомогою фінансового ринку відбувається через продаж фінансових активів, які відображають права на отримання доходу на вкладений капітал. Тому можна також стверджувати, що *фінансовий ринок – система економіко-правових відносин, пов'язаних із випуском та обігом (купівлею-продажем) фінансових активів.*

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та фінансові послуги, суб'єктами відносин – суб'єкти господарювання різних форм власності, держава, домогосподарства. Необхідними атрибутами фінансового ринку є чіткі правила торгівлі, наявність професійних учасників ринку та розвинута інфраструктура. Саме інфраструктура фінансового ринку сприяє забезпеченню мінімізації витрат і максимальної надійності укладення угод.

Сутність фінансового ринку проявляється у його функціях (рис.16.1).

Ефективна діяльність фінансового ринку можлива за умови його державного регулювання. Таке регулювання здійснюється уповноваженими органами влади і управління і полягає в здійсненні комплексних заходів щодо впорядкування, контролю, нагляду за діяльністю, а також запобігання зловживанням і порушенням на фінансовому ринку.

Органами, що здійснюють регулювання фінансового ринку в Україні, є:

- ⇒ Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг;
- ⇒ Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

На *Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг* покладені функції державного регулювання і нагляду за діяльністю страхових компаній та страхових брокерів, установ недержавного пенсійного забезпечення, довірчих товариств, кредитних спілок, лізингових та факторингових компаній, кредитно-гарантійних установ, ломбардів та інших учасників ринків фінансових послуг. Комісії доручено встановлювати порядок реєстрації, здійснювати реєстрацію і вести державний реєстр фінансових установ. У структурі комісії – п'ять департаментів: чотири з них наглядові (за страховим ринком, недержавними пенсійними фондами, фінансовими організаціями, небанківськими кредитними організаціями) і один методологічний.

Основні завдання Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг наведені на рис.16.2.

У становленні ринку цінних паперів (як складової фінансового ринку), його регулюванні, в розвитку необхідної інфраструктури, підвищенні професійного рівня фахівців з питань фондового ринку значну роль відіграє *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. Її основні завдання наведені на рис.16.3.

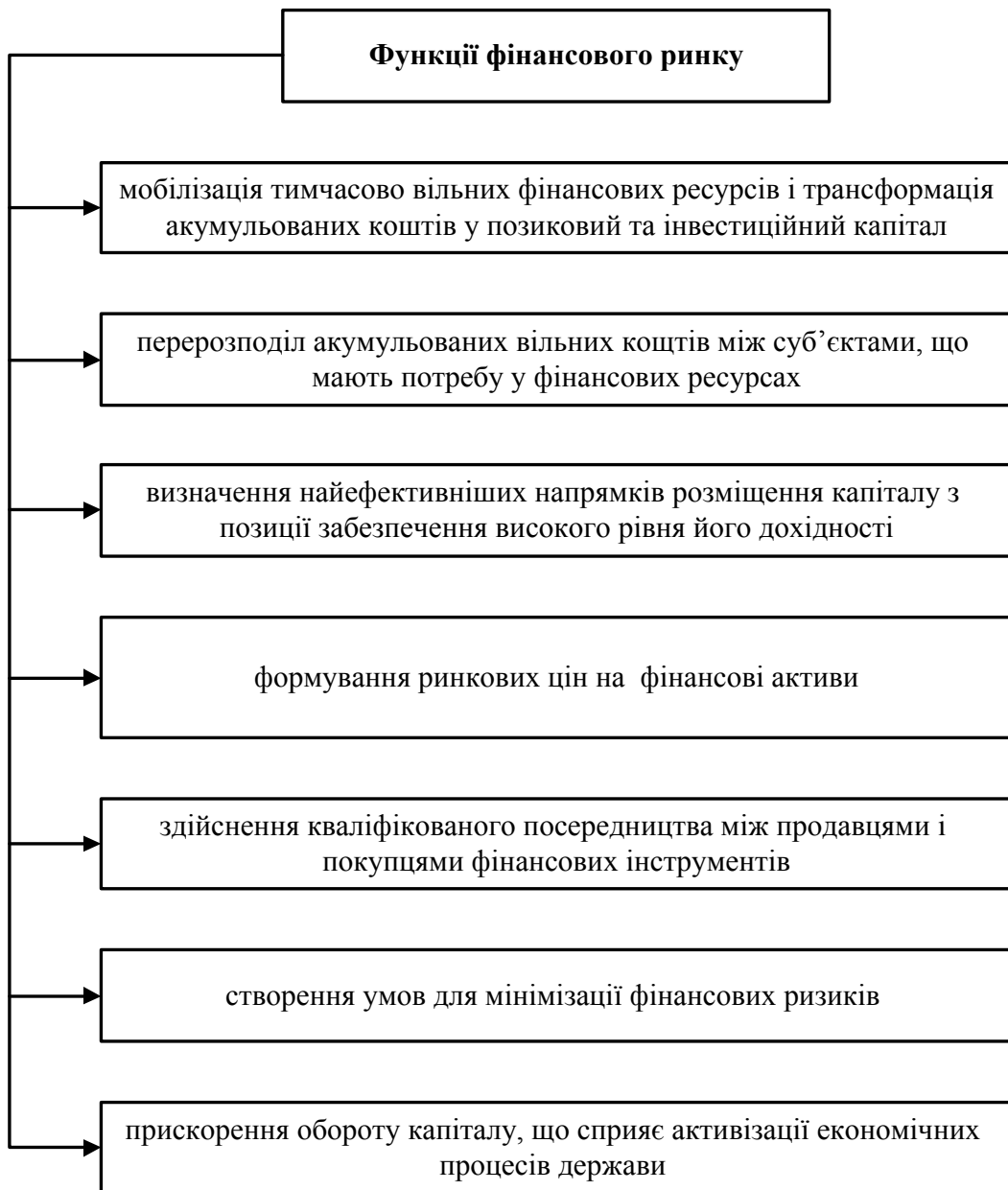


Рис. 16.1. Основні функції фінансового ринку.

В нинішній період глобалізації економічних процесів у світі відбувається інтеграція фінансових ринків, що впливає на розвиток світового фінансового ринку. Україна, як невід'ємна частина світового господарства, продовжує взаємодіяти з міжнародними фінансовими ринками.



Рис. 16.2. Основні завдання Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.

16.2. Сегментація фінансового ринку

Фінансовий ринок – це ринок, на якому визначаються попит і пропозиція на різноманітні фінансові інструменти. Він існує як сукупність взаємопов’язаних і взаємодіючих ринків.

Фінансовий ринок як самостійна сфера фінансової системи об’єднує окремі види фінансових ринків з різними сегментами (складовими частинами), кожен з яких обслуговує різних клієнтів, має певні зобов’язання, діє у різних регіонах та сферах економіки.

Сегментація фінансового ринку – процес цілеспрямованого поділу його видів на індивідуальні сегменти залежно від характеру фінансових інструментів, які обертаються на ринку. Це пояснюється тим, що саме фінансовий актив визначає зміст поняття «фінансовий ринок».

Кожний сегмент фінансового ринку має свою характерну специфіку та особливості функціонування, власні правила укладання угод із фінансовими активами тощо. Причому один і той самий актив може бути товаром на декількох ринках. Наприклад, кредит у євро є об’єктом діяльності грошового, кредитного і валютного ринків. Такий процес переливання фінансових ресурсів з одного виду фінансового ринку чи сегмента на інші називається **сек’юритизацією**.

Суспільство за рахунок різних джерел (тимчасово вільних коштів тощо) створює ринок позикового капіталу. **Ринок позикового капіталу – система економічних угод, в яких у ролі об’єкта виступає наданий в позику грошовий капітал.**



Рис. 16.3. Основні завдання Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

На позиковий капітал формується попит і пропозиція, які сприяють акумуляції вільних грошових коштів, перетворенню їх в позиковий капітал і його перерозподілу між учасниками процесу відтворення. З допомогою ринку позикового капіталу тимчасово вільні грошові кошти перетворюються в позиковий капітал і знову залучаються в кругообіг капіталу, забезпечуючи безперервність процесу відтворення. В залежності від функціонального призначення ринок позикового капіталу поділяють на:

1) грошовий ринок (короткостроковий, терміном до 1 року), основне призначення якого полягає у забезпеченні оптимальної структури грошової маси та її кругообігу;

2) ринок капіталів (середньостроковий і довгостроковий), де формуються попит і пропозиція на середньострокові і довгострокові кредити, акумулюються і перерозподіляються грошові кошти.

В залежності від фінансового активу, який обертається на конкретному ринку, виділяються окремі сегменти (складові) *ринку позикового капіталу*, які і формують структуру фінансового ринку. Такими сегментами є:

- ⇒ кредитний ринок;
- ⇒ валютний ринок;
- ⇒ ринок цінних паперів;
- ⇒ ринок фінансових послуг;
- ⇒ ринок дорогоцінних металів і коштовного каміння.

Кожен з виділених сегментів фінансового ринку, у свою чергу, можна розбити на окремі сектори (мікросегменти) залежно від критерію, покладеного в основу такого поділу.

★ **Кредитний ринок** (ринок банківських позик, позикового капіталу) – це ринок, на якому об'єктом купівлі – продажу є вільні кредитні ресурси. Їх обіг здійснюється на основі принципів строковості, платності, повернення і забезпечення.

★ **Валютний ринок** – це система економічних відносин, пов'язаних з операціями купівлі – продажу іноземних валют, платіжних документів у іноземних валютах та розміщенням тимчасово вільних валютних коштів.

★ **Ринок цінних паперів (фондовий ринок)** – частина ринку позикових капіталів, де здійснюють емісію та купівлю – продаж цінних паперів.

★ **Ринок фінансових послуг** як складова фінансового ринку являє собою сферу різноманітних послуг, що надаються суб'єктам фінансових відносин – підприємницьким структурам, державі і домогосподарствам у процесі їх фінансової діяльності. До фінансових послуг належать лізинг, факторинг, страхування тощо.

Усі сегменти фінансового ринку мають свою специфіку та особливості функціонування, власні правила укладання угод із фінансовими активами тощо. Існування різних видів фінансових активів, а також різних форм і методів торгівлі ними, здійснюють безпосередній вплив на розгалуженість і різноманітність фінансового ринку. Отже існує велика кількість ознак, за якими здійснюється **класифікація фінансового ринку**, а саме (рис. 16.4):

- ⇒ за видами фінансових активів;
- ⇒ за періодом обертання фінансових активів;
- ⇒ за організаційними формами функціонування;
- ⇒ за регіональною ознакою;
- ⇒ за швидкістю реалізації угод;
- ⇒ за умовами обігу фінансових інструментів.

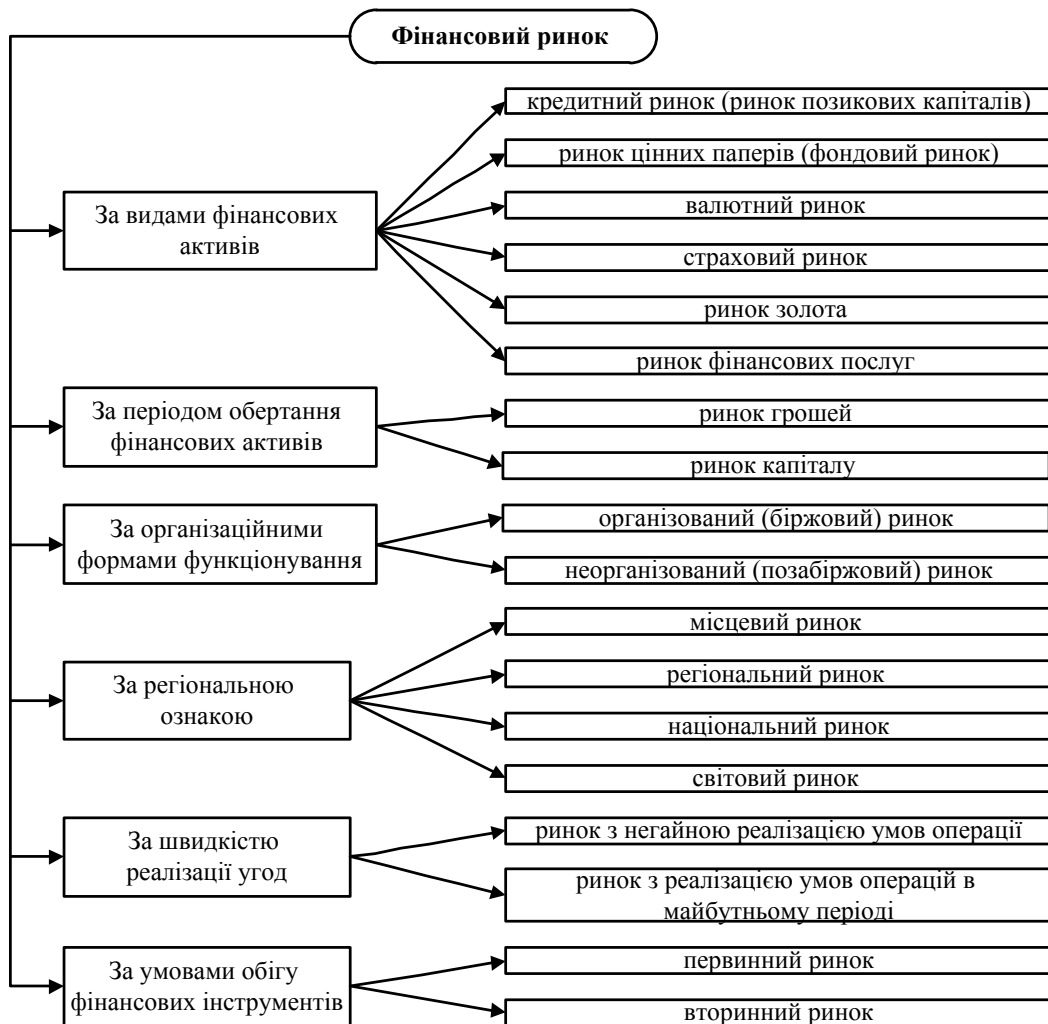


Рис. 16.4. Класифікація фінансового ринку.

За видами фінансових активів фінансовий ринок поділяють на:

- ⇒ *кредитний ринок*, об'єктом купівлі – продажу на якому є вільні кредитні ресурси;
- ⇒ *ринок цінних паперів* (фондовий ринок), об'єктом купівлі – продажу на якому є усі види цінних паперів (фондових інструментів), емітованих підприємствами, державою, різними фінансовими інститутами;
- ⇒ *валютний ринок*, об'єктом купівлі – продажу на якому є іноземна валюта і фінансові інструменти, які обслуговують операції з нею;
- ⇒ *ринок золота та інших дорогоцінних металів* (срібла, платини тощо), об'єктом купівлі – продажу на якому є дорогоцінні метали;
- ⇒ *ринок фінансових послуг* як сукупність різноманітних форм мобілізації й переміщення фондів фінансових ресурсів із вільного обігу в сфері інвестиційного

прикладання (операції оренди, страхування тощо).

За періодом обертання фінансових активів фінансовий ринок поділяють на ринок грошей і ринок капіталів. На *ринку грошей* здійснюються операції купівлі-продажу ринкових інструментів і фінансових послуг усіх розглянутих вище фінансових ринків зі строком обертання до одного року.

На *ринку капіталів* здійснюються операції купівлі – продажу ринкових фінансових інструментів і фінансових послуг зі строком обертання більше одного року.

За організаційними формами функціонування фінансовий ринок може бути організований (представлений фондовими, валютними біржами) та неорганізований (позабіржовий) ринок. *Організований ринок* функціонує за певними правилами, які встановлюють спеціальні фінансові установи, а

неорганізований ринок є сферою купівлі-продажу фінансових інструментів і послуг через фізичних і юридичних осіб (угоди на цьому ринку не реєструються).

За регіональною ознакою фінансовий ринок поділяється на:

- ⇒ *місцевий* (представлений в основному операціями комерційних банків, страхових компаній, неорганізованих торговців цінними паперами з місцевими суб'єктами господарювання та домогосподарствами);
- ⇒ *регіональний* (функціонує у межах області чи регіону в межах певної країни);
- ⇒ *національний фінансовий ринок*, який включає усю сукупність фінансових ринків держави;
- ⇒ *світовий фінансовий ринок* як складова світової фінансової системи, в якій інтегровані національні фінансові ринки держав з відкритою економікою.

За швидкістю реалізації угод фінансовий ринок поділяють на *ринок з негайною (терміновою) реалізацією угод (ринок «спот»)*, на якому угоди здійснюються за короткий термін (до трьох днів,) та *ринок з реалізацією угод у майбутньому* (строкові ринки: ф'ючерсний, опціонний, форвардний і ринок свопів). На останньому ринку обертуються похідні цінні папери – валютні, товарні і фондові деривативи.

За умовами обігу фінансових інструментів фінансовий ринок поділяють на *первинний ринок*, на якому здійснюється первинне розміщення фінансових інструментів та *вторинний ринок*, де укладаються угоди з наступних операцій купівлі – продажу фінансових інструментів.

Усі складові фінансового ринку знаходяться у тісному взаємозв'язку. Фінансовий ринок в Україні знаходиться на стадії становлення та розвитку. Розбудова ефективного фінансового ринку має базуватися на таких основних **принципах**:

- ⇒ *регульованості* (створення ефективної системи регулювання фінансового ринку);
- ⇒ *правової впорядкованості* (формування необхідної правової бази та інфраструктури для чіткого регламентування діяльності суб'єктів фінансового ринку);
- ⇒ *прозорості й відкритості* (надання інвесторам повної інформації щодо умов випуску та обігу цінних паперів; забезпечення гласності щодо фінансової діяльності емітентів);

- ⇒ *ефективності* (максимальної реалізації можливостей фінансового ринку відносно мобілізації та розміщення фінансових ресурсів у перспективні сфери економіки для її розвитку);
- ⇒ *соціальної справедливості* (створення рівних можливостей та спрощення умов доступу на ринок фінансових ресурсів);
- ⇒ *контрольованості* (створення дієвого механізму обліку і контролю для запобігання й попередження зловживань).

Функціонування фінансового ринку визначається об'єктивними економічними законами та фінансовою політикою держави на кожному етапі свого розвитку.

16.3. Інструменти фінансового ринку

Функціонування фінансового ринку здійснюється за допомогою фінансових інструментів. Основними інструментами на фінансовому ринку є готівкові гроші, банківські кредити, цінні папери.

★ Фінансові інструменти – це фінансові активи, які обертаються на фінансовому ринку та є законними вимогами їх власників на отримання певного доходу у майбутньому і за допомогою яких реалізуються операції на фінансовому ринку.

На окремих сегментах фінансового ринку обертаються різноманітні фінансові інструменти, які можна класифікувати за багатьма *ознаками* (рис. 16.5).

За видами фінансових ринків вони поділяються на інструменти:

- ⇒ *кредитного ринку* – це гроші і розрахункові документи, що обертаються на грошовому ринку;
- ⇒ *фондового ринку* – це цінні папери, які обертаються на цьому ринку;
- ⇒ *валютного ринку* – це іноземна валюта, розрахункові валютні документи і цінні папери, що обслуговують цей ринок;
- ⇒ *ринку фінансових послуг*, – це фінансові послуги (стахові послуги, факторинг, лізинг тощо);
- ⇒ *ринку золота* (срібла, платини), – це дорогоцінні метали та коштовне каміння, а також цінні папери, які обслуговують цей ринок.

За періодом обертання фінансові інструменти є *короткострокові* (з періодом обігу до одного року), що обслуговують операції на ринку грошей та *довгострокові* (з періодом обертання більше одного року), що обслуговують операції на ринку капіталів. До довгострокових фінансових інструментів належать також безстрокові фінансові інструменти, наприклад, акції (для таких інструментів кінцевий термін їх погашення не встановлюється).

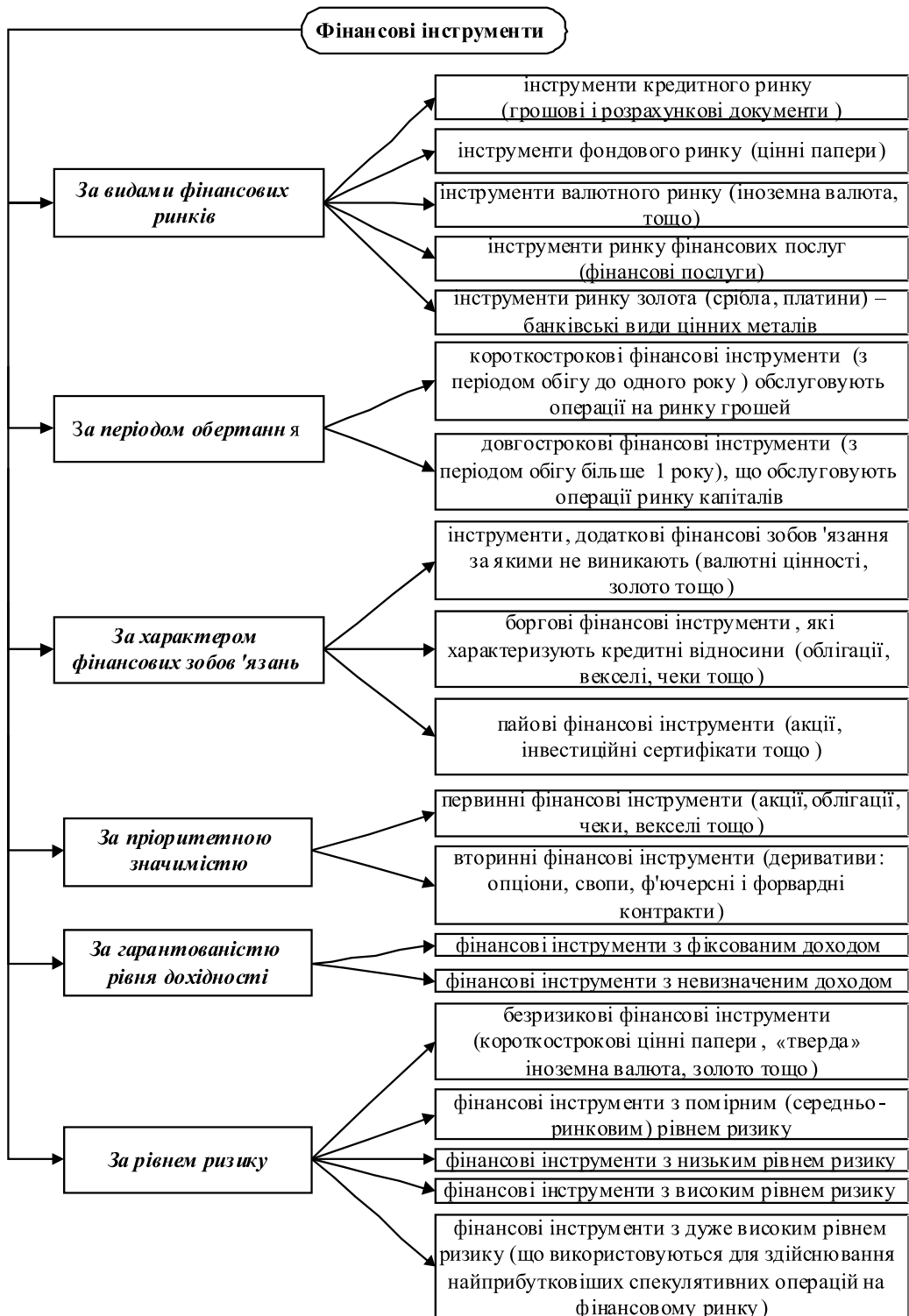


Рис. 16.5. Класифікація інструментів фінансового ринку.

За характером фінансових зобов'язань інструменти фінансового ринку поділяються на:

- ⇒ інструменти, додаткові фінансові зобов'язання за якими не виникають. Це – золото, валютні цінності тощо;
- ⇒ *боргові* фінансові інструменти, які зобов'язують боржника погасити в передбачені строки їх номінальну вартість і заплатити винагороду у формі відсотка (векселі, облигації, чеки тощо). Такі фінансові інструменти характеризують кредитні відносини між їх продавцем і покупцем;
- ⇒ *пайові* фінансові інструменти, що підтверджують право їх власника на частку в статутному капіталі емітента і на отримання відповідного доходу. Це – акції, інвестиційні сертифікати тощо.

За пріоритетною значимістю фінансові інструменти поділяються на:

- ⇒ *первинні* (фінансові інструменти першого порядку). Їх випуск в обіг здійснює первинний емітент, вони підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту (акції, облигації, векселі, чеки тощо);
- ⇒ *вторинні фінансові інструменти, або деривативи* (фінансові інструменти другого порядку) – це цінні папери, які підтверджують право або зобов'язання їх власника купити чи продати первинні цінні папери, що обертаються на ринку, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому періоді. Основними видами вторинних фінансових інструментів (деривативів) є опціони, свопи, ф'ючерсні і форвардні контракти. Їх, зазвичай, використовують для проведення спекулятивних фінансових операцій і страхування цінового ризику (хеджування).

За гарантованістю рівня дохідності інструменти фінансового ринку поділяються на фінансові інструменти з *фіксованим доходом*, що характеризують фінансові інструменти з гарантованим рівнем дохідності при їх погашенні (привілейовані акції, облигації) та фінансові інструменти з *невизначеним доходом*, рівень дохідності яких може змінюватись залежно від фінансового стану емітента або кон'юнктури фінансового ринку (прості акції, інвестиційні сертифікати).

За рівнем ризику фінансові інструменти поділяють на *безризикові* (вільноконвертована валюта, дорогоцінні метали й каміння, державні короткострокові цінні папери); *низькоризикові* (короткострокові фінансові інструменти, що обслуговують ринок грошей і виконання зобов'язань за якими гарантується стійким фінансовим станом та надійною репутацією позичальника); *середньоризикові* (фінансові інструменти, рівень ризику за якими приблизно відповідає середньоринковому); *високоризикові*, рівень ризику за такими інструментами значно перевищує середньоринкові показники та спекулятивні фінансові інструменти, яким характерний дуже *високий рівень ризику* (вони використовуються для здійснення найризикованіших фінансових спекулятивних операцій).

Класифікація фінансових інструментів, що наведена нами вище, відображає їх поділ за найбільш суттєвими *загальними ознаками*. Кожна наведена група фінансових інструментів, у свою чергу, класифікується за своїми *специфічними ознаками*, які відображають особливості їх випуску, обігу і погашення.

16.4. Суб'єкти фінансового ринку

Головними суб'єктами фінансового ринку є домашні господарства, суб'єкти господарювання усіх форм власності, фінансові інститути і держава.

Класифікація суб'єктів фінансового ринку є досить складною. і не завжди точно визначеною. *Найбільш узагальнено класифікувати суб'єктів фінансового ринку можна за формою та за функціями* (рис. 16.6).

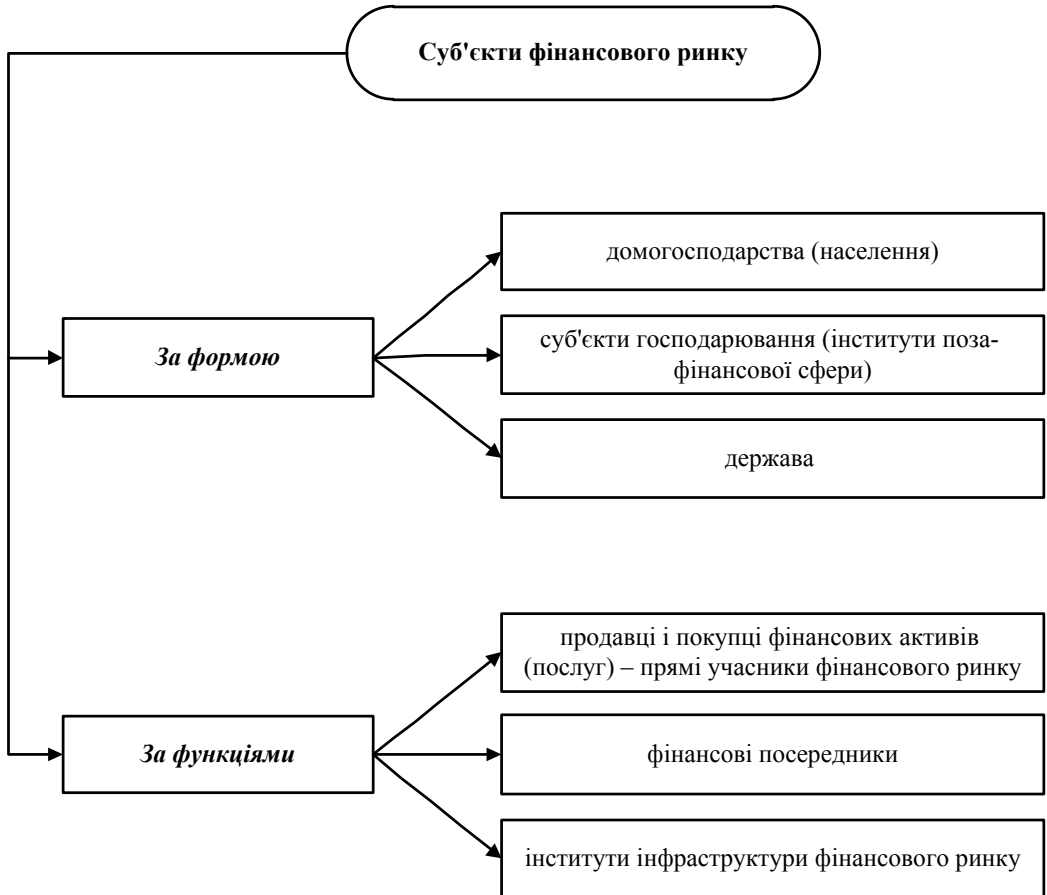


Рис. 16.6. Класифікація суб'єктів фінансового ринку.

Одним із важливих суб'єктів фінансового ринку є *домогосподарство*. Саме домогосподарства перетворюють частину свого невикористаного доходу на заощадження і за наявності відповідного фінансового механізму вони можуть бути потужним джерелом економічного зростання країни. Заощадження населення здійснюються у формі накопичень у вигляді готівкових грошей чи вкладів в ощадних банках або для придбання цінних паперів.

До 70% населення країн з розвинутою ринковою економікою вкладають кошти у різноманітні фінансові активи. Населення цих країн може отримувати довгострокові кредити на придбання житла та інші цілі. В Україні практично немає довгострокового кредитування населення банківськими установами, лише близько 5% населення за-

ймається інвестуванням у цінні папери. Це свідчить про тривалий перехідний період з нестабільним та недостатньо розвиненим фінансовим ринком.

Інститути позафінансової сфери (суб'єкти господарювання) – юридичні особи, що є резидентами певної держави і займаються виробництвом товарів та наданням послуг (суб'єкти підприємництва, кооперативи, фермерські господарства, корпорації, асоціації, консорціуми, спільні підприємства, установи, організації тощо). Разом з іноземними учасниками ринку вони можуть бути або *інвесторами*, або *емітентами*, що розміщують власні фінансові активи на фінансовому ринку.

Для нефінансових інститутів основним джерелом фінансування їх діяльності, як правило, є банківські кредити, інші види позик, облігації та акції. Тому вони, як правило, виступають *позичальниками* на кредитному ринку, а також *емітентами* акцій та векселів.

Активним учасником фінансового ринку є держава. При наявності дефіциту державного бюджету, держава може покривати його за рахунок позик на фінансовому ринку, виступаючи в якості *позичальника* і розміщуючи на внутрішньому і зовнішньому ринках свої боргові зобов'язання. При надлишку фінансових ресурсів, держава може бути *інвестором* на фінансовому ринку. Також держава виконує функцію регулювання фінансового ринку з допомогою відповідних законів та нормативних актів, спрямовуючи розвиток ринку в заданому напрямі.

Значна роль у функціонуванні фінансового ринку належить **професійним учасникам**, які в залежності від принципів форм укладання ними угод поділяють на три групи:

- ⇒ продавці і покупці фінансових активів (послуг);
- ⇒ фінансові посередники;
- ⇒ інститути інфраструктури фінансового ринку.

Основні функції у проведенні фінансових операцій на фінансовому ринку здійснюють *продавці і покупці фінансових активів (послуг)*, які становлять групу **прямих учасників фінансового ринку** (рис.16.7).

На ринку позикових капіталів основними видами прямих учасників фінансових операцій є:

- ⇒ *кредитори*. Вони є суб'єктами фінансового ринку, які надають позику в тимчасове користування під певний відсоток (це держава при здійсненні бюджетного кредитування, банківські установи, небанківські кредитно-фінансові установи);
- ⇒ *позичальники*. Це ті суб'єкти фінансового ринку, які отримують позики від кредиторів під певні гарантії їх повернення і за певну плату у формі відсотка (державна, банківські установи, підприємства, населення).

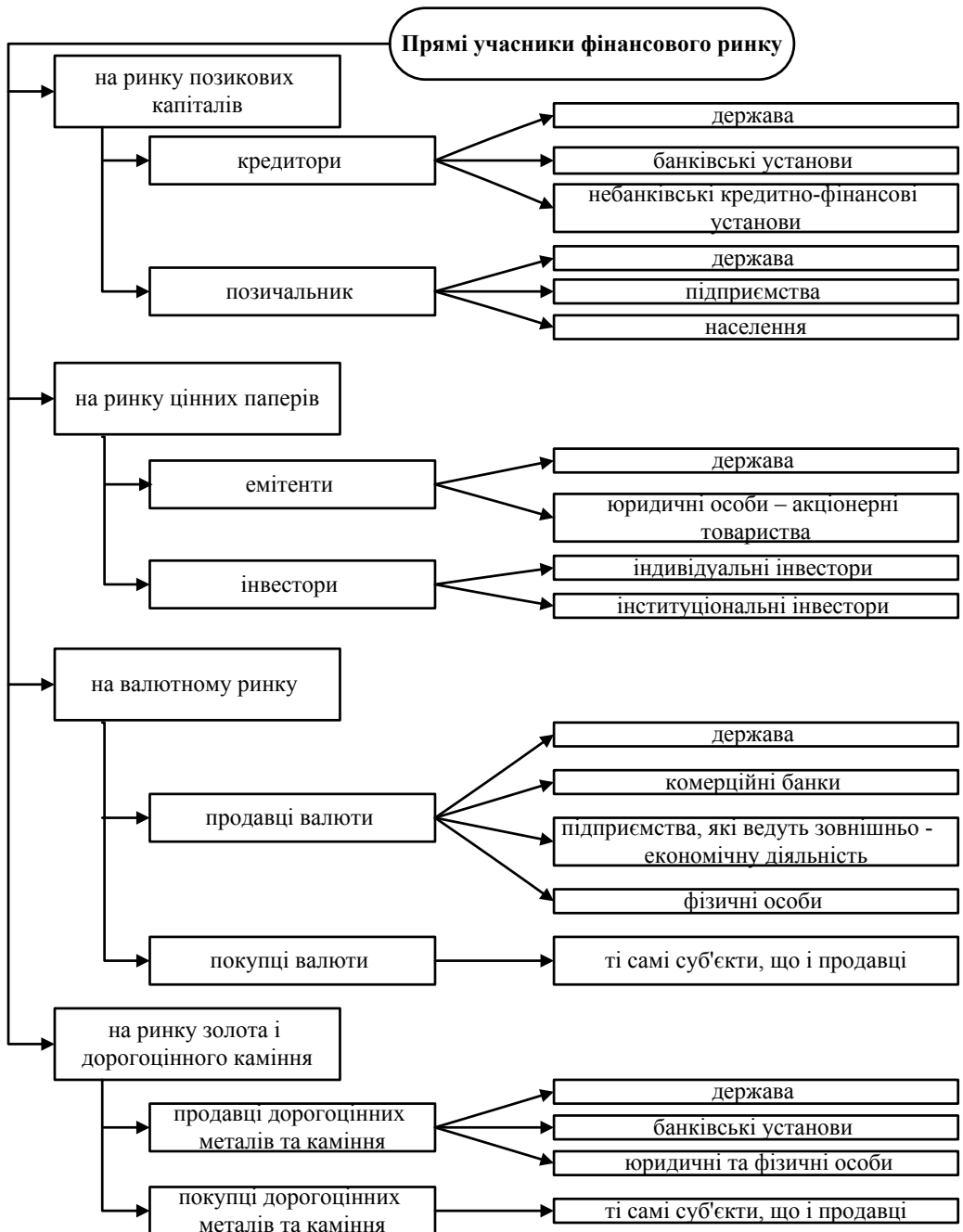


Рис. 16.7. Склад і класифікація прямих учасників фінансового ринку.

На ринку цінних паперів основними прямими учасниками фінансових операцій є:

- *емітенти*, які залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів (держава, в особі виконавчих органів державної влади та місцевого самоврядування, і акціонерні товариства; також, на національному фінансовому ринку можуть обертатися цінні папери, емітовані нерезидентами);

- *інвестори*, які, з метою отримання доходу (відсотків, дивідендів тощо), вкладають свої кошти в різноманітні види цінних паперів. Класифікація інвесторів здійснюється в залежності від їх статусу, мети інвестування і резиденства. *За статусом* інвесторів поділяють на *інституціональних інвесторів*, які представлені різними фінансово-інвестиційними інститутами, і на *індивідуальних інвесторів*, котрі представлені окремими підприємствами і фізичними особами. *За метою інвестування* виділяють *стратегічних інвесторів*, які купують контрольний пакет акцій для здійснення стратегічного управління підприємством, і *портфельних інвесторів*, котрі купують цінні папери для отримання доходу. *За належністю до резидентів* на національному фінансовому ринку розрізняють *вітчизняних* та *іноземних* інвесторів.

На валютному ринку основними учасниками валютних операцій є:

- *продавці валюти*. Ними можуть бути: *держава*, яка через уповноважені органи реалізує на ринку частину валютних резервів; *комерційні банки*, які мають ліцензію на здійснення валютних операцій; *підприємства*, які ведуть зовнішньоекономічну діяльність і реалізують на ринку свою валютну виручку за експортовану продукцію, а також *фізичні особи*, які реалізують через мережу обмінних валютних пунктів наявну в них валюту;
- *покупці валюти*. Ними можуть бути ті самі суб'єкти, що й продавці валюти.

На ринку золота (та інших дорогоцінних металів) і коштовного каміння основними прямими учасниками фінансових операцій є:

- *продавці дорогоцінних металів та каміння*. Ними можуть бути: *держава*, реалізуючи частину свого золотого запасу; *банківські установи*, що реалізують частину своїх золотих авуарів (резервів); *юридичні та фізичні особи* при необхідності реінвестування коштів, які раніше були вкладені в цей вид активів (засобів тезаврації);
- *покупці дорогоцінних металів і каміння*. Ними можуть бути ті самі суб'єкти, що і продавці дорогоцінного металу і каміння, але за відповідного нормативно-правового регулювання їх складу.

Особливістю фінансового ринку є те, що участь в його роботі беруть **фінансові посередники**. Їх діяльність детально розглядається в наступному підрозділі 16.5.

16.5. Фінансові посередники, їх класифікація та функціональне призначення

Важливу роль в переміщенні коштів від власників до позичальників на фінансовому ринку відіграють *фінансові посередники*, які за певну плату надають багато послуг учасникам фінансового ринку. Фінансові посередники при обслуговуванні учасників ринку можуть надавати або лише окремий вид послуг, який і визначає в цілому їхню роль на ринку (страхові, інвестиційні компанії, брокерські фірми), або надавати широкий спектр фінансових послуг (наприклад, банківські установи).

Фінансові посередники становлять численну групу учасників фінансового ринку. Зазвичай, це великі фінансові структури (фінансові установи), які допомагають диверсифікувати заощадження юридичним і фізичним особам, вкладаючи капітал у різні підприємства.

★ **Фінансова установа – юридична особа, яка відповідно до чинного законодавства надає одну або декілька фінансових послуг і внесена до відповідного реєстру в порядку, встановленому відповідним законом.**

До *фінансових установ* належать банки, кредитні спілки, лізингові компанії, ломбарди, пенсійні та інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. **Фінансові посередники виконують такі основні функції:**

- ⇒ об'єднують заощадження своїх клієнтів для здійснення великих інвестицій, підвищуючи ефективність інвестиційного процесу;
- ⇒ здійснюють розподіл фінансових ресурсів інвесторів у часі, сприяючи зниженню вартості фінансових операцій за одночасного зростання їх кількості;
- ⇒ диверсифікують ринок;
- ⇒ об'єднують та перерозподіляють фінансові ризики, акумулюючи великі обсяги фінансових ресурсів з метою зниження ризику інвестицій для окремих суб'єктів;
- ⇒ сприяють збалансуванню попиту і пропозиції на фінансові активи з різною тривалістю дії.

Фінансові установи, що функціонують на фінансовому ринку, поділяються на дві основні категорії: *депозитні та недепозитні* фінансові інститути (рис.16.8.).

Основною функцією **депозитних фінансових інститутів** на ринку є залучення коштів у вигляді депозитів та надання позик.

Банківські установи здійснюють кредитування громадян та суб'єктів господарювання за рахунок залучених коштів юридичних і фізичних осіб та інших кредитних ресурсів. Крім залучення і розміщення грошових вкладів та кредитів, банки здійснюють розрахункове і касове обслуговування клієнтів, операції з цінними паперами, довірчі операції, видачу поручительств, гарантій та інших зобов'язань, надання консультаційних послуг тощо.

Кредитні спілки можуть бути засновані фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб їх членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг. Їх кошти формуються за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Створюється кредитна спілка на підставі рішення установчих зборів. Кредитні спілки є наймолодшими серед депозитних інститутів і належать до неприбуткових організацій.

До **недепозитних фінансових інститутів** належать спеціалізовані небанківські установи, такі як інвестиційні компанії, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди тощо. *Інвестиційні компанії* є інститутами спільного інвестування, які залучають кошти інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість. Інвестиційні компанії вкладають кошти в цінні папери великої кількості емітентів для того, щоб максимально диверсифікувати портфель і зменшити ризики інвестування.

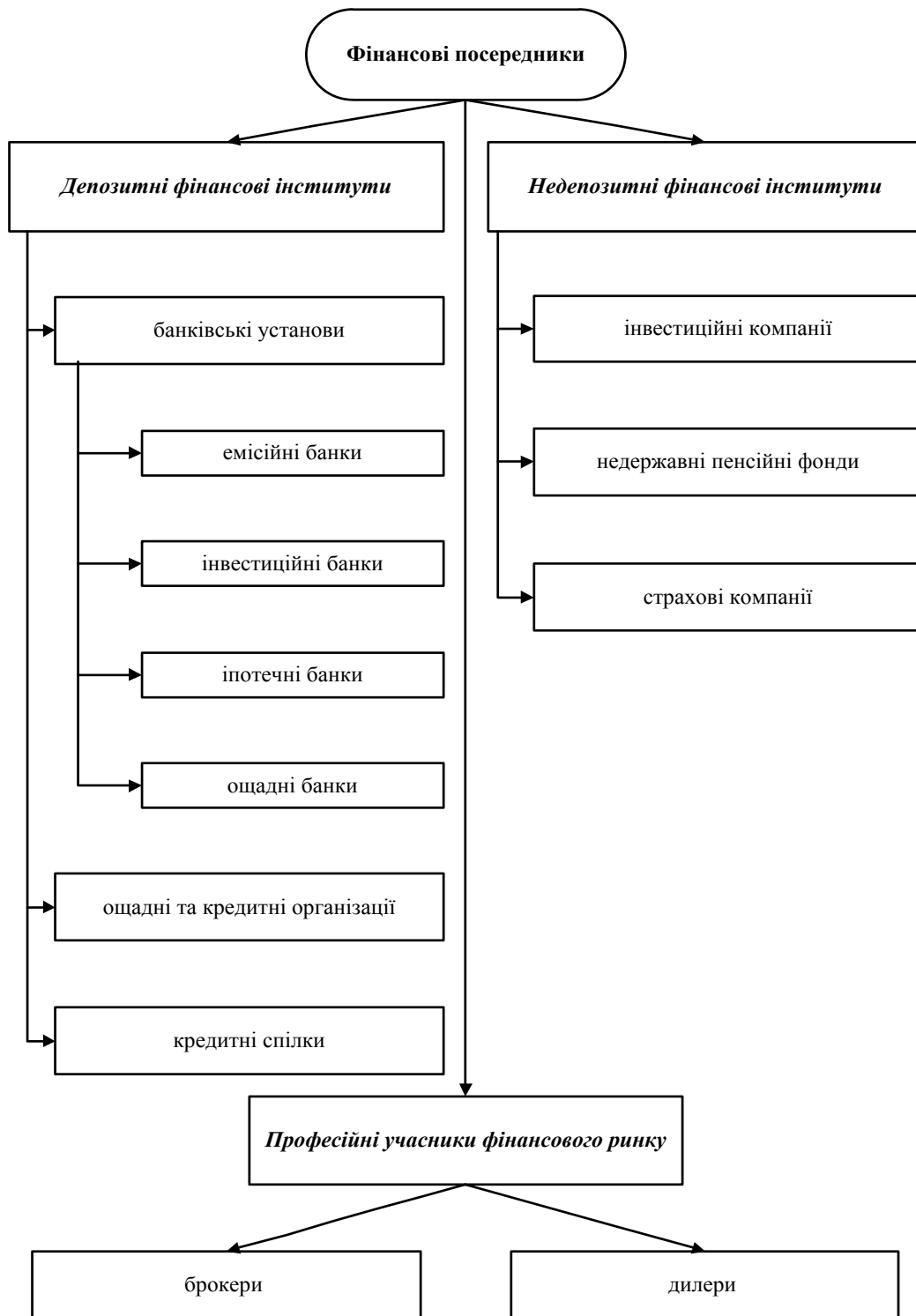


Рис. 16.8. Класифікація фінансових посередників

Страхові компанії є фінансовими посередниками, що здійснюють виплати своїм клієнтам при настанні страхового випадку. Страхові компанії, укладаючи договори страхування, беруть на себе ризики власників полісів, а отримуючи страхові внески, отримують плату за взяті на себе ризики.

Страхові внески можуть бути використані для придбання облігацій, акцій, заставних та інших цінних паперів.

Пенсійні фонди забезпечують працівників доходом після їх виходу на пенсію. Засновниками недержавних пенсійних фондів є корпорації, приватні фірми, установи, спілки, приватні особи. Кошти до таких фондів залучаються через надходження періодичних внесків як роботодавців, так і працівників. Пенсійні фонди можуть наймати фінансових посередників для забезпечення професійного управління активами.

Особливу групу серед фінансових посередників становлять **професійні учасники фінансового ринку**, до яких належать **брокери** та **дилери**.

Брокер – це посередник (агент) інвестора, діє від імені клієнта та за його дорученням отримує винагороду у вигляді комісійних. Для здійснення брокерської діяльності брокер зобов'язаний відкрити окремий брокерський рахунок у банку з метою здійснення операцій з грошима, що належать клієнту брокера. **Брокерська діяльність** – діяльність щодо укладання угод з цінними паперами на основі договорів комісії або доручення.

Термін «брокерські послуги» використовується для позначення регулярної діяльності, головним змістом якої є здійснення операцій з цінними паперами на підставі угоди брокера з його клієнтом за рахунок коштів клієнта. Клієнтами брокера, як правило, є інвестори, але ними можуть бути і дилери. Угода має характер доручення або комісії, тому брокерська діяльність належить до комісійної діяльності. Після придбання цінних паперів брокером право власності до нього не переходить, воно переходить до клієнта, за дорученням і за кошти якого брокер здійснює операції. Фінансовими брокерами згідно із законодавством можуть бути як юридичні особи (брокерські контори і фірми), так і фізичні особи.

Основною функцією фінансових посередників, які займаються *дилерською діяльністю*, є купівля – продаж цінних паперів від свого імені і за свій рахунок з метою отримання прибутку від різниці в цінах. Така діяльність визнається комерційною і передбачає перепродаж цінних паперів третім особам або формування власного резерву цінних паперів.

Отже, **дилерська діяльність** – укладання професійним учасником фондового ринку (дилером) договорів з купівлі-продажу цінних паперів від свого імені і за свій рахунок шляхом публічного оголошення цін купівлі або продажу визначених цінних паперів із зобов'язанням придбати або продати ці цінні папери за оголошеними цінами. Основний дохід дилерів – позитивна різниця між цінами продажу та купівлі цінних паперів.

Торговців цінними паперами, які проводять операції з великими пакетами цінних паперів як від свого імені, так і в інтересах клієнтів, називають **трейдерами**. Трейдер, як правило, виконують і брокерські, і дилерські функції на ринку.

Відмітимо, що фінансові посередники одночасно є й інститутами інфраструктури фінансового ринку.

★ **Інфраструктура фінансового ринку** – сукупність установ та організацій, які обслуговують учасників фінансового ринку з метою підвищення ефективності здійснюваних ними операцій і забезпечують процес безперервного функціонування фінансового ринку та вільний рух товарів і послуг на ньому.

До інститутів інфраструктури фінансового ринку належать: фондові та валютні біржі, банківські установи, брокерські компанії, інвестиційні дилери та андерайтери, системи міжбіржових та міжброкерських зв'язків, інвестиційні компанії та фонди, трастові компанії, фінансово-промислові групи, страхові компанії, пенсійні фонди, національна депозитарна система, реєстратори цінних паперів, інформаційно-консультативні центри, розрахунково-клірингові установи та інші кредитно-фінансові й інвестиційні інститути.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте економічну сутність фінансового ринку.
2. Охарактеризуйте методичні підходи до класифікації фінансового ринку.
3. Що являє собою сегментація фінансового ринку?
4. Що є об'єктом купівлі – продажу на фінансовому ринку?
5. Хто є суб'єктами фінансового ринку?
6. Які функції виконує фінансовий ринок?
7. Які функції виконують фінансові посередники на фінансовому ринку?
8. Яка роль фондової біржі у функціонуванні фінансового ринку?
9. Дайте характеристику фінансових інструментів з урахуванням класифікації фінансового ринку.
10. Яку роль виконують домогосподарства (населення) як суб'єкт фінансового ринку?
11. Які функції виконує Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України?
12. Назвіть прямих учасників фінансових операцій на ринку цінних паперів України.
13. Які функції виконують фінансові посередники на фінансовому ринку?
14. В чому полягає сутність брокерської та дилерської діяльності на фінансовому ринку?
15. Назвіть основні чинники, які впливають на формування та функціонування валютного ринку.
16. Яку діяльність на фінансовому ринку здійснюють страхові компанії?
17. Назвіть складові інфраструктури фінансового ринку.

Питання до семінарського заняття

1. Фінансовий ринок у системі економічних відносин.
2. Структура фінансового ринку.
3. Інструменти фінансового ринку.

4. Суб'єкти фінансового ринку.
5. Фінансові посередники: класифікація та функціональне призначення.

Тестові завдання

1. Фінансовий ринок – це:

- а) система кругообігу та перерозподілу фінансових активів між постачальниками та споживачами капіталу;*
- б) купівля-продаж основних фондів на товарних біржах;*
- в) механізм страхового захисту майнових інтересів юридичних та фізичних осіб;*
- г) система розподілу ВВП.*

2. Фінансовий ринок виконує такі функції:

- а) трансформацію вільних накопичених коштів у позиковий та інвестиційний капітал;*
- б) об'єднання (консолідація) дрібних розрізаних грошових заощаджень;*
- в) здійснення кваліфікованого посередництва між продавцями і покупцями фінансових інструментів*
- г) немає правильної відповіді.*

3. Структура фінансового ринку включає:

- а) ринок праці;*
- б) ринок позикового капіталу;*
- в) ринок цінних паперів і валютний ринок;*
- г) ринок фінансових послуг;*
- д) ринок дорогоцінних металів і коштовного каміння.*

4. Ринок позикового капіталу в залежності від функціонального призначення поділяють на :

- а) грошовий ринок;*
- б) ринок фінансових послуг;*
- в) ринок капіталів;*
- г) немає правильної відповіді.*

5. Ринок цінних паперів є складовою частиною:

- а) фінансового ринку;*
- б) кредитного ринку;*
- в) ринку засобів виробництва;*
- г) ринку товарів і послуг.*

6. За регіональною ознакою фінансовий ринок поділяється на:

- а) регіональний, національний і міжнародний;*
- б) універсальний і не універсальний;*
- в) первинний і вторинний;*
- г) організований і неорганізований.*

7. Об'єктами відносин на фінансовому ринку є:

- а) цінні папери, грошово-кредитні ресурси;*
- б) підприємства різних форм власності;*
- в) фінансові послуги;*
- г) держава.*

8. Суб'єктами відносин на фінансовому ринку є:

- а) держава і фінансові інституції;*
- б) грошово-кредитні ресурси;*
- в) домогосподарства;*
- г) суб'єкти господарювання різних форм власності.*

9. Похідними фінансовими інструментами є:

- а) євроакції та єврооблігації;*
- б) ф'ючерсні, форвардні контракти;*
- в) опціони, «свопи»;*
- г) євроноти.*

10. Органами, що здійснюють регулювання фінансового ринку в Україні, є:

- а) Державна казначейська служба України;*
- б) Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг;*
- в) Міністерство доходів і зборів України;*
- г) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.*

11. За умовами обігу фінансових інструментів фінансовий ринок поділяють на:

- а) первинний ринок;*
- б) регіональний ринок;*
- в) ринок фінансових послуг;*
- г) вторинний ринок.*

12. За організаційними формами функціонування фінансовий ринок класифікують на:

- а) організований (біржовий) ринок;*
- б) національний ринок;*
- в) неорганізований (позабіржовий) ринок;*
- г) місцевий ринок.*

13. Інструментами ринку фінансових послуг є:

- а) страхові послуги;*
- б) цінні папери;*
- в) іноземна валюта;*
- г) лізинг, факторинг.*

Питання для самостійного вивчення

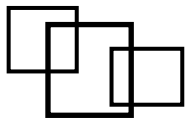
1. Економічні передумови формування фінансового ринку України.
2. Організація нагляду за діяльністю на українському фінансовому ринку.

Теми рефератів

1. Пріоритетні напрями розвитку вітчизняного фінансового ринку.
2. Цінні папери в Україні та їх характеристика.
3. Сутність похідних фінансових інструментів (деривативів) та їх використання в Україні

Базові терміни і поняття

Фінансовий ринок, ринок позикового капіталу, ринок грошей, ринок капіталів, кредитний ринок, валютний ринок, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг, ринок дорогоцінних металів і коштовного каміння, організований (біржовий) ринок, неорганізований (позабіржовий) ринок, об'єкти фінансового ринку, суб'єкти фінансового ринку, інструменти фінансового ринку, первинний ринок, вторинний ринок, фінансові посередники, брокерська діяльність, дилерська діяльність.



17.1. Сутність фінансового менеджменту, його мета та завдання

У країнах з ринковою економікою в середині ХХ століття управління фінансами виокремилася у спеціальну галузь знань, що отримала назву *фінансового менеджменту*. Його поява пов'язана з розвитком фінансового ринку і підприємництва, з трансформацією і розмежуванням власності та управління, розвитком фінансових технологій тощо.

У Великій економічній енциклопедії дається наступне визначення фінансового менеджменту: *«Фінансовий менеджмент – це система управління фінансовими ресурсами, поєднуюча в собі фінансову політику, методи, інструменти, а також осіб, що приймають управлінські рішення на практиці з метою досягнення поставлених цілей, забезпечення фінансової стабільності і зростання»*.¹ Фінансовий менеджмент є одним із видів функціонального менеджменту.

Зміст фінансового менеджменту полягає у виробленні та реалізації шляхів управління рухом фінансових ресурсів у процесі фінансових відносин, а його об'єктом є фінансово - господарська діяльність суб'єктів господарювання.

Отже, сутність фінансового менеджменту становить управління фінансами з метою підвищення ефективності виробництва та розподілу продукту. Фінансовий менеджмент має внутрішню багатоступеневу структуру. Він включає різні суб'єкти і об'єкти управління в залежності від сфер та ланок фінансової системи, які зумовлюють особливості використання фінансових методів та інструментів управління. Фінансовий менеджмент загалом включає:

- ⇒ менеджмент державних фінансів;
- ⇒ фінансовий менеджмент суб'єктів господарювання;
- ⇒ фінансовий менеджмент страхового ринку;
- ⇒ фінансовий менеджмент фінансового ринку тощо.

¹ Большая экономическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 816 с., с.364.

★ **Фінансовий менеджмент державних фінансів** (управління державними фінансами) – це сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на формування і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні державних органів управління.

Суб'єктами фінансового управління у сфері державних фінансів є законодавчі і виконавчі державні органи – Міністерство фінансів України і його регіональні органи, органи управління державними цільовими фондами, державні фінансові контрольно-регулюючі органи тощо. Їх діяльність базується на законодавстві України.

Фінансовий менеджмент державних фінансів включає такі складові: бюджетний менеджмент, податковий менеджмент, управління державним кредитом, управління державним боргом тощо.

Фінансовий менеджмент страхового і фінансового ринків включає систему форм і методів, які використовуються для фінансового забезпечення їх функціонування і досягнення поставленої мети, відповідно до чинного законодавства. Зважаючи на те, що страхові компанії є суб'єктами господарювання, то управління їхніми фінансами підпорядковане загальним принципам і методам фінансового менеджменту.

Фінансовий менеджмент фінансового ринку включає розробку фінансової стратегії та тактичних заходів її здійснення, фінансове планування, розробку заходів використання фінансових інструментів тощо.

Держава здійснює регулювання у сфері менеджменту на фінансовому ринку, яке полягає у встановленні законодавчих норм, у здійсненні заходів щодо впорядкування, контролю, нагляду за діяльністю учасників ринку.

Фінансовий менеджмент суб'єктів господарювання являє собою систему принципів і методів розробки й реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів і організацією обороту їх грошових ресурсів.

Складовими фінансового менеджменту суб'єктів господарювання є: фінансовий менеджмент суб'єктів підприємництва (підприємств), фінансових установ, некомерційних організацій, фізичних осіб – підприємців. Мета діяльності названих суб'єктів господарювання є різною, а отже і управління фінансами має відповідні особливості.

На прийняття управлінських рішень у сфері фінансової діяльності підприємств впливають фактори зовнішнього та внутрішнього середовища.

До факторів зовнішнього середовища належать:

- фінансова політика держави, законодавча база, фінансове регулювання;
- фінансова політика посередників та інвесторів;
- асортиментна і цінова політика конкурентів і постачальників;
- фінансовий стан і платоспроможність споживачів.

До факторів внутрішнього середовища суб'єктів господарювання належать: економічний, технологічний і кадровий потенціал підприємства, його фінансовий стан і фінансові результати діяльності.

Фінансові рішення належать до управлінських рішень. Поняття управлінського рішення в цілому трактують як обміркований намір, потребу дії на основі усвідомлення

та визначення мети і шляхів її досягнення у разі виникнення певної проблеми. Процес розробки і реалізації фінансових рішень включає цілий ряд послідовних операцій (рис.17.1).

Фінансові рішення є творчим процесом, в якому об'єднуються професійні знання, функціональні обов'язки керівника або менеджера, математичний підхід, фінансові розрахунки, логіка, мотивація, інтереси тощо. Зміст складових процесу підготовки, прийняття та реалізації фінансових рішень наведено на рис.17.2.

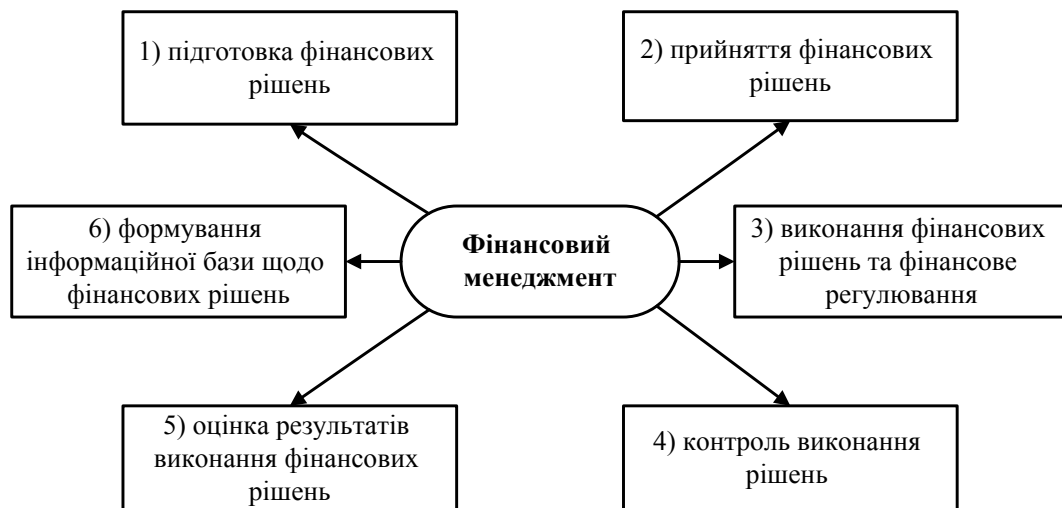


Рис. 17.1. Процес розробки і реалізації фінансових рішень.

Політика управління фінансовою діяльністю суб'єкта підприємництва (підприємства) реального сектору економіки залежить від різних факторів: умов його господарювання, масштабів діяльності, галузевих особливостей, рівня кваліфікації фінансових менеджерів, допустимого рівня ризику тощо.

В залежності від цих факторів підприємства в процесі управління фінансами можуть ставити перед собою різну мету, а саме:

- ⇒ максимізацію ринкової вартості підприємства;
- ⇒ зростання обсягів виробництва і реалізації продукції;
- ⇒ максимізацію прибутку і мінімізацію витрат;
- ⇒ забезпечення рентабельної діяльності;
- ⇒ мінімізацію фінансових ризиків.
- ⇒ виживання в умовах конкуренції;
- ⇒ лідерство на ринку;
- ⇒ забезпечення фінансової стабільності підприємства в майбутньому.

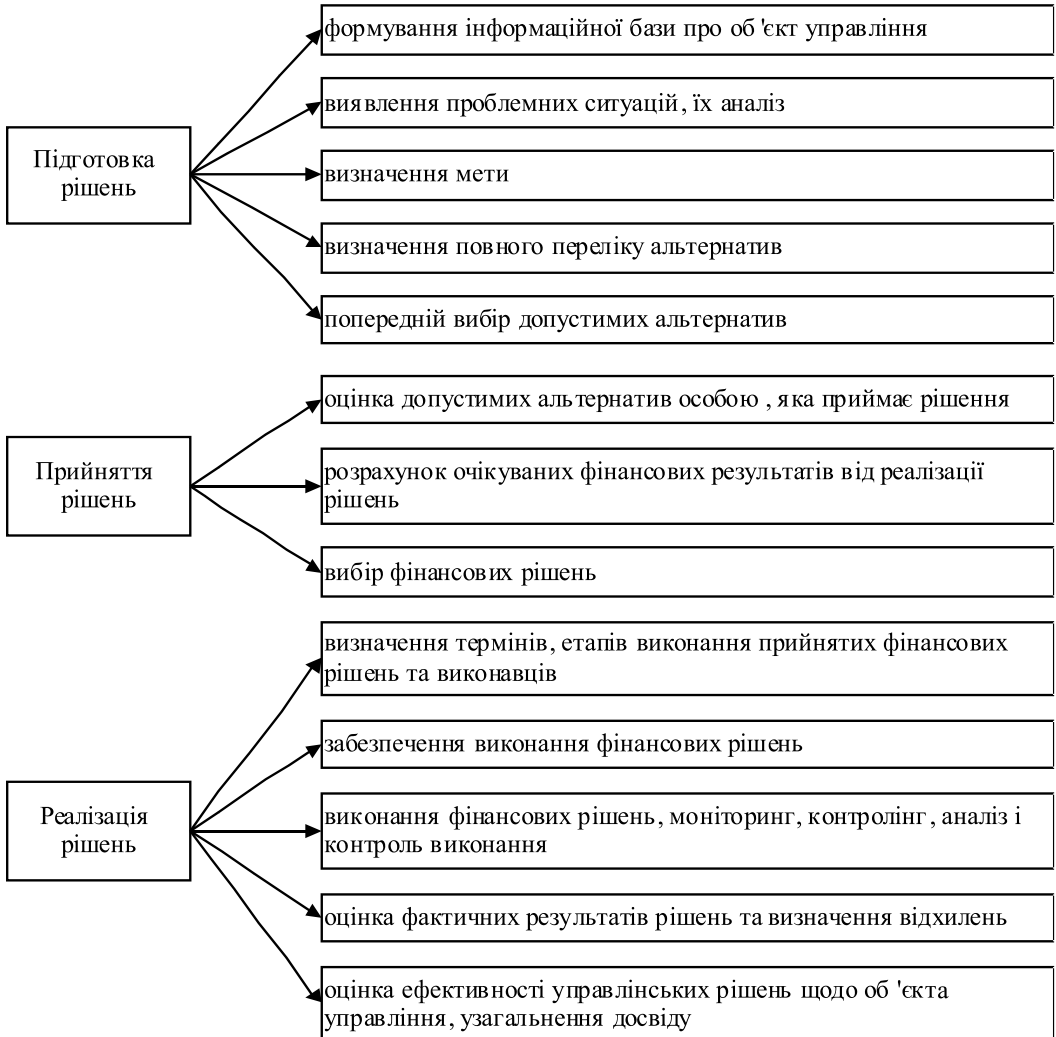


Рис. 17.2. Етапи і складові частини процесу підготовки, прийняття і реалізації фінансових рішень.

Мета і завдання фінансового менеджменту в різних сферах і ланках національної фінансової системи мають свої особливості залежно від цілей соціального і економічного розвитку. *Загальною метою* фінансового менеджменту є підвищення ефективності формування та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів у державі.

Існують різні підходи щодо визначення критеріїв пріоритетності *мети фінансового менеджменту*, які базуються на відповідних теоріях організації бізнесу. Останніми роками найбільшого поширення набула «Теорія максимізації багатства (добробуту) акціонерів», в основу якої був покладений *критерій максимізації вартості власного капіталу, тобто ринкової ціни акцій*.

Таким чином, фінансовий менеджмент спрямований на задоволення інтересів власників капіталу підприємства, а тому *основною метою фінансового менеджменту*

ту є максимізація ринкової вартості підприємства. Досягнення такої мети свідчить про зростання фінансового потенціалу підприємства, максимальну ефективність господарської діяльності та забезпечення високого рівня добробуту власників підприємства.

У загальному вигляді стратегічною метою фінансового менеджменту є забезпечення максимізації добробуту власників підприємства в поточному і майбутньому періодах.

В процесі досягнення головної мети фінансового менеджменту необхідно вирішувати його *основні завдання*, до яких належать:

- ⇒ оптимізація грошового обігу і підтримка постійної платоспроможності підприємства;
- ⇒ формування фінансових ресурсів підприємства, достатніх для його функціонування та розвитку;
- ⇒ забезпечення ефективного використання сформованого обсягу фінансових ресурсів за основними напрямками діяльності підприємства;
- ⇒ забезпечення максимізації чистого прибутку підприємства;
- ⇒ забезпечення мінімізації фінансових ризиків;
- ⇒ забезпечення сталої фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку.

Ефективність реалізації основної мети фінансового менеджменту і вирішення поставлених завдань визначаються обґрунтованістю його стратегії і тактики.

17.2. Принципи і функції фінансового менеджменту

Принципи функціонування фінансового менеджменту тісно пов'язані з цілями і завданнями діяльності підприємства. *Основними принципами фінансового менеджменту є наступні:*

- ⇒ тісний взаємозв'язок фінансового менеджменту із загальною системою управління підприємством (виробничим менеджментом, менеджментом персоналу, інноваційним менеджментом);
- ⇒ комплексний характер формування управлінських рішень з метою результативності фінансової діяльності підприємства;
- ⇒ плановість і системність у розробці управлінських рішень;
- ⇒ розроблення управлінських рішень на основі розгляду різних варіантів їх прийняття;
- ⇒ орієнтація на стратегічні цілі розвитку підприємства.

Основна мета і завдання фінансового менеджменту реалізуються через його функції. Функція являє собою зовнішній прояв властивості якогось об'єкта в даній системі відносин. Функції є завжди похідними від сутності і показують, яким чином реалізується суспільне призначення даної економічної категорії.

Функції фінансового менеджменту умовно класифікуються на два види:

- 1) функції фінансового менеджменту як керуючої системи;
- 2) функції фінансового менеджменту як керованої системи (рис. 17.3).

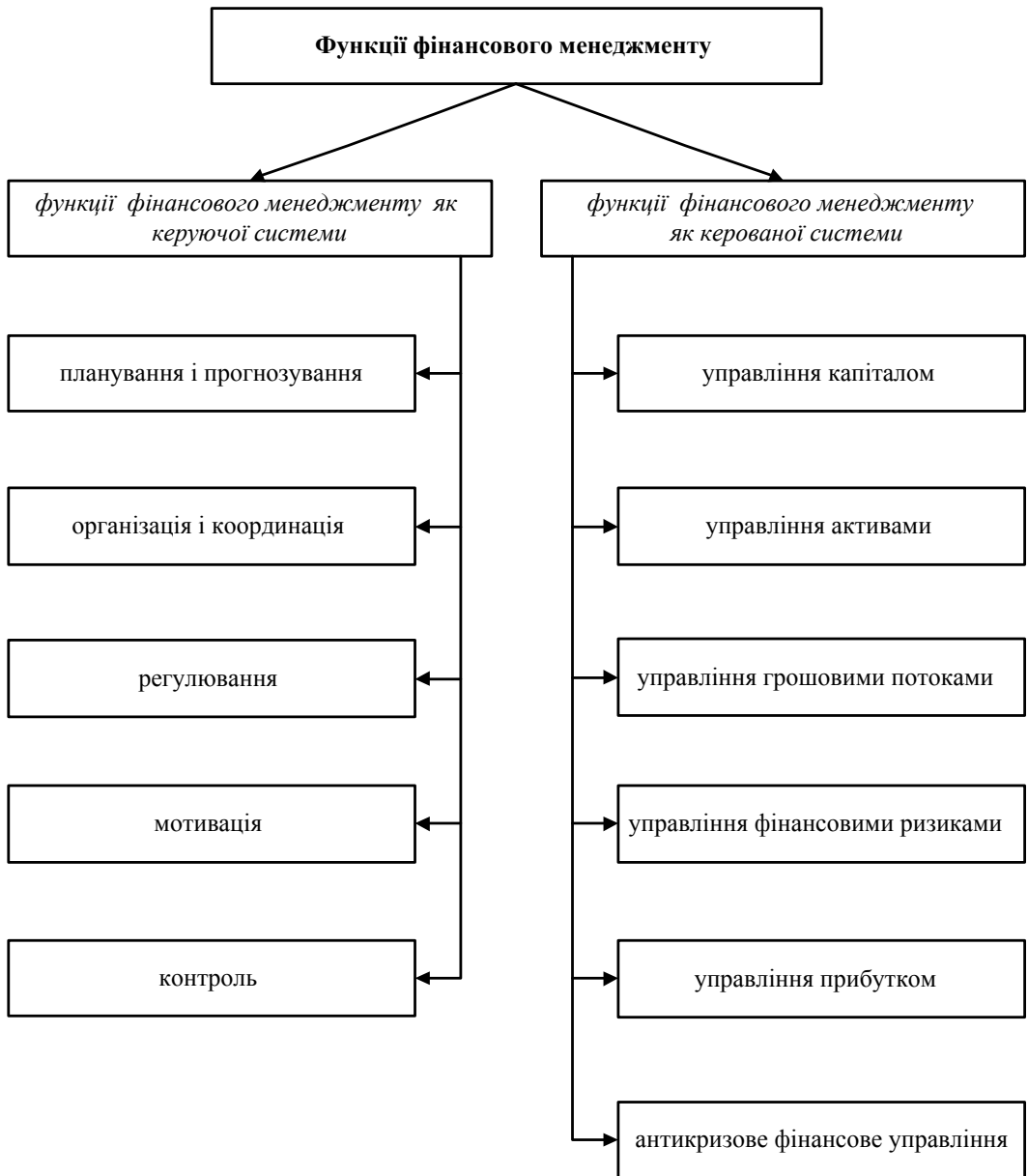


Рис 17.3. Класифікація функцій фінансового менеджменту.

★ **Функції фінансового менеджменту як керуючої системи (суб'єкта управління)** – види управлінської діяльності, спрямовані на досягнення цілей і вирішення завдань фінансового управління підприємства.

Функція планування у фінансовому менеджменті є основою ухвалення фінансових рішень. У основі фінансового планування лежить розроблена фінансова стратегія підприємства, яка конкретизується на кожному етапі його розвитку. Функція прогнозування – розроблення фінансової стратегії підприємства та можливих напрямів фі-

нансової діяльності підприємства на тривалу перспективу, прогнозу змін його фінансового стану.

Функція організації і координації. Організація полягає в створенні органів управління, побудові структури апарату управління, підрозділів фінансової служби, встановленні взаємозв'язків між ними, розподілі обов'язків і повноважень. Координація у фінансовому менеджменті – це узгодженість роботи усіх ланок системи управління, апарату управління і усіх фахівців.

Функція регулювання охоплює комплекс поточних заходів, що забезпечують фінансову стійкість підприємства у разі виникнення відхилень фактичних результатів від планових завдань, заданих параметрів, норм і нормативів.

Функція мотивації передбачає необхідність розробки дієвої системи стимулювання реалізації прийнятих управлінських рішень в галузі фінансової діяльності. З цією метою на підприємстві формується система стимулювання і відповідальності за виконання чи невиконання встановлених планових показників і завдань.

Контроль у фінансовому менеджменті передбачає створення дієвої системи внутрішнього контролю шляхом визначення обов'язків служби фінансового менеджменту, системи контрольованих показників і періодів контролю та оперативного реагування на результати здійснення контролю.

Основними об'єктами фінансового менеджменту на рівні суб'єктів підприємництва є капітал, інвестиції, активи, прибуток, грошові потоки, фінансові ризики тощо.

Функції фінансового менеджменту як керованої системи (об'єкта управління) містять:

1. *Управління капіталом*, що передбачає визначення загальної потреби у капіталі для фінансування активів підприємства, оптимізацію структури капіталу з метою забезпечення найбільш ефективного його використання.
2. *Управління активами* включає розрахунок загальної потреби в окремих видах активів з урахуванням запланованих обсягів операційної діяльності підприємства, оптимізацію структури оборотних та необоротних активів з позиції раціонального та ефективного їх використання, забезпечення високої ліквідності активів.
3. *Управління грошовими потоками* передбачає формування вхідних і вихідних грошових потоків, їх синхронізацію з обсягами і у часі з метою забезпечення фінансової рівноваги підприємства.
4. *Управління інвестиціями* передбачає розробку інвестиційної політики, формування напрямів інвестиційної діяльності підприємства, вибір раціональніх форм фінансування інвестицій.
5. *Управління фінансовими ризиками* передбачає визначення видів фінансових ризиків, характерних для підприємства, факторів, які зумовлюють виникнення ризиків, здійснення оцінки рівня ризику і розміру можливих втрат, формування комплексу заходів з профілактики, мінімізації та страхування фінансових ризиків.
6. *Управління прибутком* – виявлення резервів нарощування прибутку, забезпечення стабільності формування чистого прибутку за рахунок оптимізації постійних і змінних витрат, обґрунтування облікової, цінової та податкової полі-

тики підприємства, забезпечення оптимальних пропорцій розподілу прибутку і ефективного його використання

7. *Антикризове фінансове управління (при загрозі банкрутства)* пов'язане з виявленням причин кризових явищ, ймовірних масштабів фінансової кризи, формуванням цілей та розробкою антикризової стратегії, вибором інструментів антикризового управління та заходів фінансової стабілізації підприємства, контролем за здійсненням антикризових заходів.

17.3. Механізм фінансового менеджменту

Процес управління фінансовими відносинами базується на відповідному механізмі.

★ Механізм фінансового менеджменту – це сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю.

Він являє собою цілісну, взаємозв'язану і взаємодіючу систему рівнів, систем забезпечення, методів, важелів і інструментів розробки, прийняття і реалізації управлінських рішень з питань фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання (рис.17.4).

Рівнями механізму фінансового менеджменту є: *міжнародний* (механізм фінансового менеджменту транснаціональних компаній), *національний* (в межах національної фінансової системи, базується на національній законодавчій базі), *ринковий* (залежить від стану ринків та їх кон'юнктури), *галузевий* (базується на особливостях організації фінансової діяльності галузей), *відомчий* (залежить від відомчої нормативно-методичної бази), *внутрішній* (базується на статуті та внутрішніх положеннях підприємства).

До складу систем забезпечення механізму фінансового менеджменту належать такі системи: фінансового забезпечення, кадрового забезпечення, організаційного забезпечення, інформаційного забезпечення, технічного забезпечення і програмного забезпечення.

До складу методів механізму фінансового менеджменту входять:

- фінансове прогнозування та фінансове планування;
- бюджетування;
- формування інформаційної бази;
- фінансовий аналіз;
- фінансове регулювання;
- оцінка інвестиційних проектів;
- оцінка ризиків;
- оптимізація;
- амортизація, хеджування, ранжирування, диверсифікація.

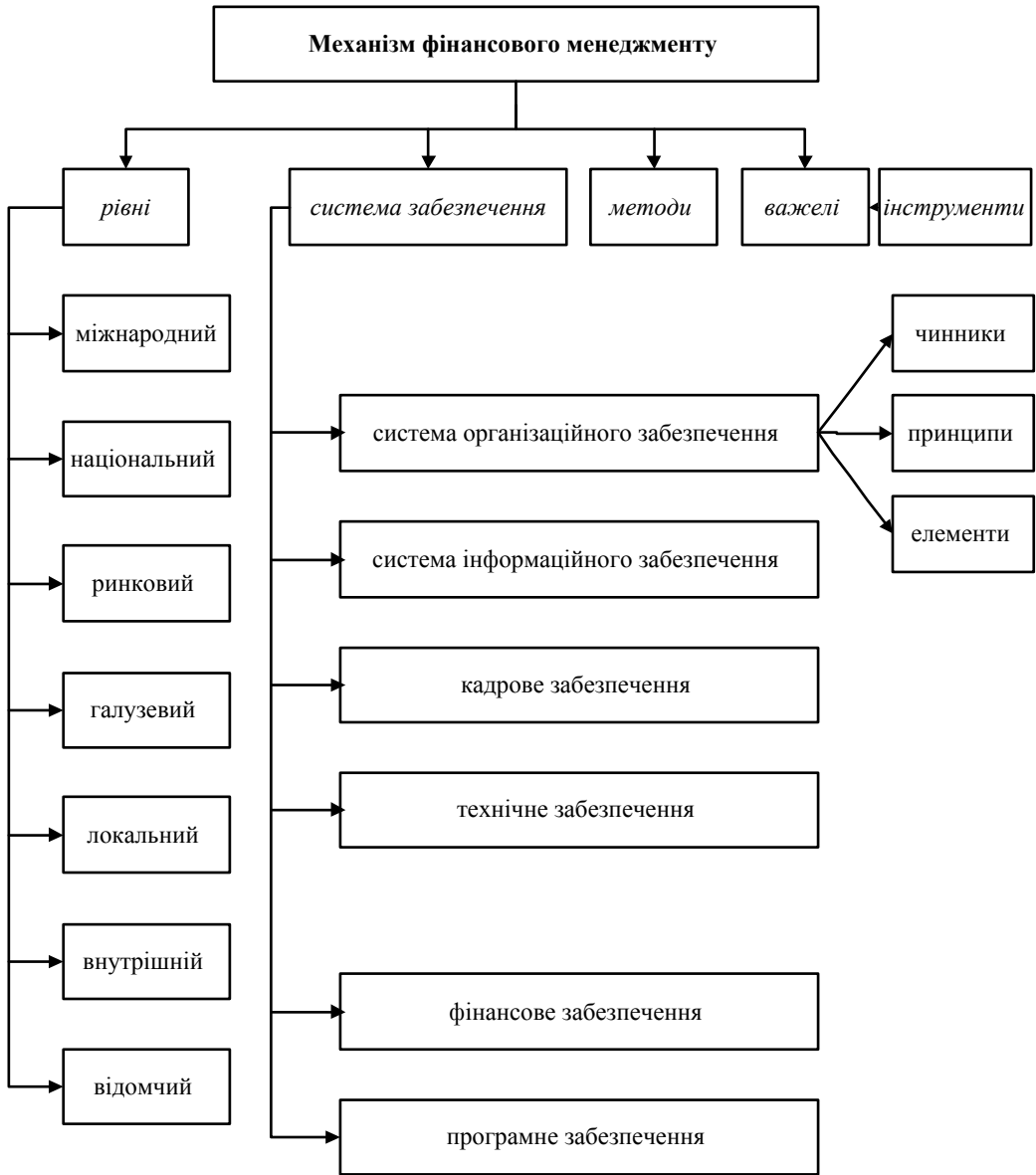


Рис. 17.4. Склад механізму фінансового менеджменту.

Складовими механізму фінансового менеджменту є також *важелі*, до яких належать: податки, ліцензії, сертифікати, стандарти, дивіденди тощо.

Інструменти механізму фінансового менеджменту наведені на рис.17.4. Необхідними компонентами механізму фінансового менеджменту є також технічне забезпечення (персональні комп'ютери, комп'ютерна мережа) та програмне забезпечення.

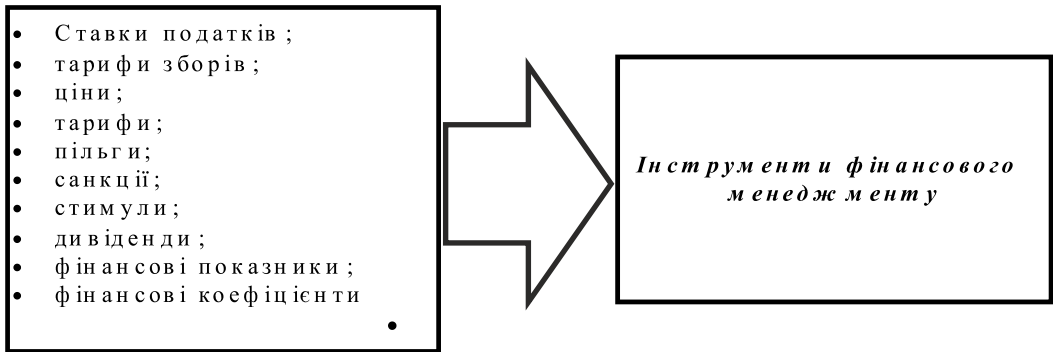


Рис. 17.4. Інструменти фінансового менеджменту.

Більш повно та детально питання організації фінансового менеджменту вивчаються в курсах «Фінансовий менеджмент» та «Фінансовий аналіз».

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення сутності фінансового менеджменту.
2. Що є головною метою фінансового менеджменту?
3. За якими ознаками класифікують функції фінансового менеджменту?
4. Назвіть і охарактеризуйте функції фінансового менеджменту.
5. Які основні завдання фінансового менеджменту?
6. Назвіть принципи фінансового менеджменту і розкрийте їх зміст.
7. Дайте визначення поняття «фінансове рішення».
8. Які існують етапи прийняття фінансових рішень?
9. Назвіть складові елементи механізму фінансового менеджменту.
10. Які ви знаєте рівні фінансового менеджменту, охарактеризуйте їх.
11. Назвіть системи забезпечення фінансового менеджменту.
12. Назвіть методи механізму фінансового менеджменту.

Питання до семінарського заняття

1. Сутність фінансового менеджменту, його мета та завдання.
2. Принципи і функції фінансового менеджменту.
3. Механізм фінансового менеджменту.

Тестові завдання

1. Фінансовий менеджмент як наука сформувався:

- а) в середині XIX ст.;*
- б) у кінці XVIII ст.;*
- в) у середині XX ст.;*
- г) на початку XX ст.*

2. Фінансовий менеджмент – це:

- а) форма управління процесами фінансування підприємницької діяльності та грошовим оборотом;
- б) система органів державного фінансового контролю;
- в) система принципів та методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням фондів фінансових ресурсів;
- г) система фінансових методів та прийомів для здійснення управління грошовим оборотом підприємства.

3. Механізм фінансового менеджменту включає:

- а) рівні, системи забезпечення, методи, важелі та інструменти;
- б) функції та методи управління;
- в) фінансову тактику і фінансову стратегію;
- г) мету, завдання та засоби їх досягнення.

4. Принципами проведення фінансового менеджменту є:

- а) інтегрування із загальною системою управління підприємством;
- б) економічна самостійність та матеріальна відповідальність;
- в) комплексний характер, плановість і системність розробки управлінських рішень;
- г) високий динамізм фінансового управління і варіативність при розробці управлінських рішень.

5. Функції фінансового менеджменту класифікуються на такі:

- а) функції, як керуючої системи управління;
- б) розподільчу та контрольну;
- в) функції як керованої системи управління;
- г) відтворювальну та розподільчу.

6. Функції фінансового менеджменту як керуючої системи включають:

- а) планування і прогнозування;
- б) управління грошовими потоками;
- в) регулювання, мотивації, контролю;
- г) управління капіталом і активами;
- д) організація і координація.

7. Функції фінансового менеджменту як керованої системи включають:

- а) управління капіталом та управління активами;
- б) мотивація і контроль;
- в) управління фінансовими ризиками і прибутком;
- г) управління грошовими потоками.

Питання для самостійного вивчення

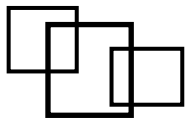
1. Прибуток підприємства як об'єкт фінансового менеджменту.
2. Стратегія і тактика фінансового менеджменту.

Теми рефератів

1. Менеджмент на фінансовому ринку.
2. Бюджетний менеджмент та його роль у бюджетній політиці держави.
3. Податковий менеджмент держави.

Базові терміни і поняття

Фінансовий менеджмент, мета фінансового менеджменту, завдання фінансового менеджменту, фінансова політика, фінансова стратегія, фінансова тактика, фінансові рішення, функції фінансового менеджменту, принципи фінансового менеджменту, механізм фінансового менеджменту.



18.1. Сутність та функціональне призначення міжнародних фінансів

Міжнародні фінанси почали формуватися багато тисячоліть тому з появою елементарних форм міжнародної торгівлі. Географічні відкриття призвели до появи так званих мінял та міняльних контор, які обмінювали іноземні монети на місцеві й були посередниками під час платежів. Найбільшого поширення такі операції набули у великих містах Італії, куди надходили товари і гроші з різних країн.

З розвитком товарно-грошових і фінансово-економічних відносин змінюються і удосконалюються міжнародні фінанси. Вони призначені ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів і послуг, а також перерозподіл грошового капіталу між контрагентами світового фінансового ринку.

Отже виникнення і розвиток міжнародних фінансів зумовлено розвитком процесів міжнародної економічної інтеграції, що супроводжуються глобалізацією економічних зв'язків, широкомасштабним переміщенням капіталів, об'єднанням фінансових ресурсів у світовому масштабі.

Міжнародні фінанси – це категорія, яка відображає специфічні фінансові відносини, що мають під собою об'єктивну основу. Матеріальною основою міжнародних фінансів є міжнародні фінансові потоки, які складаються між країнами у вигляді:

а) *грошових потоків* – надходжень валютних коштів від експорту та імпорту товарів і послуг; ці потоки можуть відображати фінанси суб'єктів господарювання, однак оскільки вони належать різним країнам, то відображають рух грошових потоків між країнами;

б) *потоків кредитних коштів*, які також є двохсторонніми: з одного боку, надання позики, а з іншого – її погашення і сплата відсотків;

в) *операцій з цінними паперами і різними фінансовими інструментами*;

г) *зарубіжних інвестицій* в основний і оборотний капітал;

д) *перерозподілу частки національного доходу* через бюджет у формі допомоги бідним країнам та внесків держав до міжнародних організацій тощо.

Таким чином, **об'єктом міжнародних фінансів є потоки грошових коштів і пов'язані з ними фінансові відносини на світовому ринку**. На базі даних потоків виникає рух фінансових ресурсів між країнами. Їх розподіл регулюється з одного боку валютним курсом, а з іншого – митними тарифами і правилами.

Але сказаним не вичерпуються причини виникнення і використання фінансових ресурсів, що мають міжнародний характер. Фінансові ресурси також формуються і

використовуються в процесі діяльності міжнародних фінансових інституцій і організацій. Ці інституції і організації є наднаціональними надбудовами, виконують певні функції. Фінансове забезпечення їх здійснюється через відповідні фонди, які можуть бути або узагальненими (як, наприклад, бюджет ООН), або цільовими (під конкретні заходи і програми).

Фінансові ресурси цих інституцій і організацій формуються двома шляхами:

- 1) за рахунок внесків окремих країн;
- 2) через надання кредитів урядам, їх повернення і сплати відсотків.

Об'єктивною основою становлення і розвитку міжнародних фінансів виступають закономірності міжнародного кругообігу функціонуючого капіталу, на одному полюсі якого виникають тимчасово вільні кошти, на іншому – постійно виникає попит на них.

Централізація певної частини фінансових ресурсів на світовому рівні забезпечує потреби світового господарства; економічними передумовами формування таких ресурсів є розвиток торгівлі, кредиту, участь країн в реалізації міжнародних проектів і програм в різних галузях, наростання економічної інтеграції і глобалізації.

В умовах глобалізаційних процесів фінанси реструктуризуються не тільки за простором їх функціонування, а й *за походженням суб'єктів*, які умовно можна поділити на *національно-державні та міжнародні*. Так, **національно-державні**, як правило, функціонують у межах території однієї держави, не залучаючи іноземних суб'єктів, на основі національного законодавства і є виключно внутрішньонаціональними. **Міжнародні фінанси охоплюють міждержавні та транснаціональні фінансові відносини, для яких характерний іноземний елемент**. До того ж, міжнародні фінанси є не лише результатом відносин держав як цілісних блоків. Вони передбачають співпрацю з метою раціонального розміщення внутрішніх ресурсів для вироблення й прийняття раціональних зовнішньоекономічних і політичних рішень.

Міжнародні фінанси обслуговують, по-перше, економічні зв'язки між резидентами різних країн; *по-друге*, відносини країн світу з міжнародними та регіональними організаціями (ООН, ЄС); *по-третє*, операції урядів та резидентів різних країн на міжнародних фінансових ринках.

Таким чином, національно-державні фінанси і міжнародні фінанси є двома діалектичними формами світових фінансів.

Міжнародні фінанси мають як *видиму зовнішню форму вияву*, так і *внутрішній економічний зміст*. Розкриваючи внутрішню змістовну сторону міжнародних фінансів, слід зазначити, що вони є складною багатоаспектною економічною категорією.

Як економічна категорія міжнародні фінанси – це сукупність відносин, опосередкованих рухом валютно-фінансових потоків, що виникають у зв'язку з перерозподілом фінансових ресурсів і капіталу в системі світового господарства через дію ринкового і неринкового механізмів. Міжнародний ринковий механізм базується на попиті і пропозиції на капітал, а міжнародний неринковий (офіційний) механізм – на офіційному перерозподілі руху фінансових ресурсів через міжнародні фінансові організації глобального та регіонального рівня.

Система міжнародних фінансових відносин складається між різними суб'єктами. **Суб'єктами міжнародних фінансів** є: держави, юридичні і фізичні особи, наднаціональні суб'єкти – міжнародні організації і фінансові інституції, а також банки, фондові та товарні біржі і інші кредитно-фінансові установи – посередники на міжнародному фінансовому ринку.

Міжнародні фінансові відносини можуть складатися:

- ⇒ між суб'єктами господарювання різних країн;
- ⇒ між державою і урядами інших країн;
- ⇒ між державою і міжнародними фінансовими організаціями;
- ⇒ між державою і міжнародними фінансовими інституціями тощо.

Видимою *зовнішньою формою вияву міжнародних фінансів* є розгалужена система руху валютно-фінансових потоків, що виникають між суб'єктами фінансових відносин на міжнародному і глобальному (світовому) рівнях.

За матеріально-речовим втіленням міжнародні фінанси часто ототожнюються із фондами фінансових ресурсів, що утворюються у результаті перерозподільчих відносин і використовуються для забезпечення безперервності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення спільних потреб, які мають міжнародне значення. Значною мірою це правильно, але дещо звучує розуміння міжнародних фінансів, обмежуючи їх виключно формуванням і використанням централізованих грошових фондів світових та регіональних міжнародних організацій і фінансових інституцій. Відповідно поза увагою залишаються канальний характер руху фінансових ресурсів, міжнародне переливання капіталів та їх перерозподіл між різними учасниками міжнародних економічних відносин.

З інституційного погляду, міжнародні фінанси – сукупність банків, валютних та фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій, регіональних фінансово-кредитних установ, міжнародних та регіональних економічних організацій і об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків.

Міжнародні фінанси, як і будь-яка інша економічна категорія, виконують певні функції. *Функції міжнародних фінансів* – зовнішній вияв їх внутрішньої сутності, що розкриває їх функціональне суспільне призначення у системі міжнародних економічних відносин та у розвитку світового фінансового середовища. Сутність міжнародних фінансів як економічної категорії реалізується через *перерозподільчу, контрольну і регулюючо-координуючу функції*. Зміст цих функцій, сфера та об'єкт їх дії характеризують специфіку міжнародних фінансів як економічної категорії.

Через механізм міжнародних фінансів здійснюється *перерозподіл фінансових ресурсів і капіталу між різними суб'єктами міжнародних економічних відносин*. Такий перерозподіл фінансових ресурсів і капіталу обумовлюється як *об'єктивними закономірностями* (капітал орієнтується на високу норму прибутковості і низький рівень ризиковості трансакцій), так і *політикою (інтересами) суб'єктів міжнародних відносин*. Тому об'єктивною основою міжнародних фінансів є закономірності міжнародного кругообігу функціонуючого капіталу: на одному його полюсі виникають тимчасово вільні кошти, а на іншому – постійно з'являється попит на них.

Контрольна функція міжнародних фінансів є свого роду інтегрованим поняттям, що передбачає:

- ⇒ *валютний контроль* – забезпечення дотримання валютного законодавства, недопущення незаконного відпливу («втечі») капіталу, контроль за валютними позиціями банків, обов'язкове декларування зарубіжних авуарів і ін.;
- ⇒ *митний контроль* – попередження та виявлення порушень митних правил, контроль за правомірністю застосування тарифних і нетарифних правил та механізмів захисту національних економічних інтересів;

- ⇒ *податковий контроль* – контроль за дотриманням податкового законодавства у сфері міжнародних відносин;
- ⇒ *адміністративний контроль* – встановлення валютних обмежень: ліцензування валютних операцій, обмеження на продаж іноземної валюти імпортерам тощо;
- ⇒ *інституційний контроль* – контроль з боку міжнародних інституцій: Світової організації торгівлі (СОТ), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням «брудних грошей» (ФАТФ), Базельського комітету банківського нагляду, Європейського центрального банку, міжнародних банків тощо).

Реалізація *регулюючо-координуючої функції* міжнародних фінансів полягає у прийнятті узгоджених рішень щодо міжнародних фінансів, розробленні поточної та стратегічної міжнародної фінансової політики. Сучасну систему світового господарства вирізняє розгалужений регулятивний механізм, що охоплює і сферу фінансових перерозподільчих процесів. Цей механізм забезпечує координацію зусиль світової спільноти щодо регулювання міжнародних фінансових відносин, а отже, міжнародних валютно-фінансових потоків як приватного, так і офіційного походження.

Отже, міжнародні фінанси є багаторівневою системою, яка характеризується певною органічною цілісністю, взаємопов'язаністю складових та структурною єдністю функціональних елементів.

18.2. Міжнародний фінансовий ринок і його структура

Міжнародний фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів між національними фінансовими ринками. Інтеграція ринків окремих країн розпочалася в середині 60-х років ХХ століття і проявлялася в зміцненні зв'язків, розширенні контактів між національними фінансовими ринками, їх прогресуючому переплетінні.

В нинішній час міжнародний фінансовий ринок є глобальною системою акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам із різних країн на принципах ринкової конкуренції. Міжнародний фінансовий ринок є складовою світового фінансового ринку, який є глобальним механізмом, що забезпечує переливання грошово-кредитних ресурсів між країнами, регіонами тощо і балансує світовий попит і пропозицію на капітал (рис. 18.1).

Головне призначення міжнародного фінансового ринку полягає в забезпеченні перерозподілу між країнами акумульованих вільних фінансових ресурсів для сталого економічного розвитку світового господарства і одержання від цих операцій певного доходу.

Головною функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення можливості швидкого залучення фінансових коштів у різних формах на наднаціональному рівні на вигідних умовах. Це значно розширює можливості кожної країни і сприяє вирівнюванню економічного розвитку країн.

З інституційного погляду міжнародний фінансовий ринок – це сукупність фінансово-кредитних інституцій (банків, фондових бірж, спеціалізованих фінансово-кредитних установ тощо), які виконують посередницькі функції у процесі перерозподілу фінансових активів між кредиторами і позичальниками, продавцями і покупцями у сфері міжнародних фінансів.

Структурно міжнародний фінансовий ринок поділяється на такі сегменти: міжнародний валютний ринок, міжнародний ринок банківських кредитів, міжнародний ринок цінних паперів, міжнародний ринок боргових зобов'язань і міжнародний ринок похідних інструментів.

★ **Міжнародний валютний ринок** – це система економічних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют, платіжних документів та розміщення тимчасово вільних валютних коштів, операції на якому здійснюються через міжнародну мережу офіційних центрів.

Міжнародний валютний ринок є найбільшим за величиною сегментом міжнародного фінансового ринку. Він стрімко розвивається у зв'язку з виникненням новітніх інформаційних технологій та сучасних засобів телекомунікації. Він працює цілодобово і розширюється територіально.

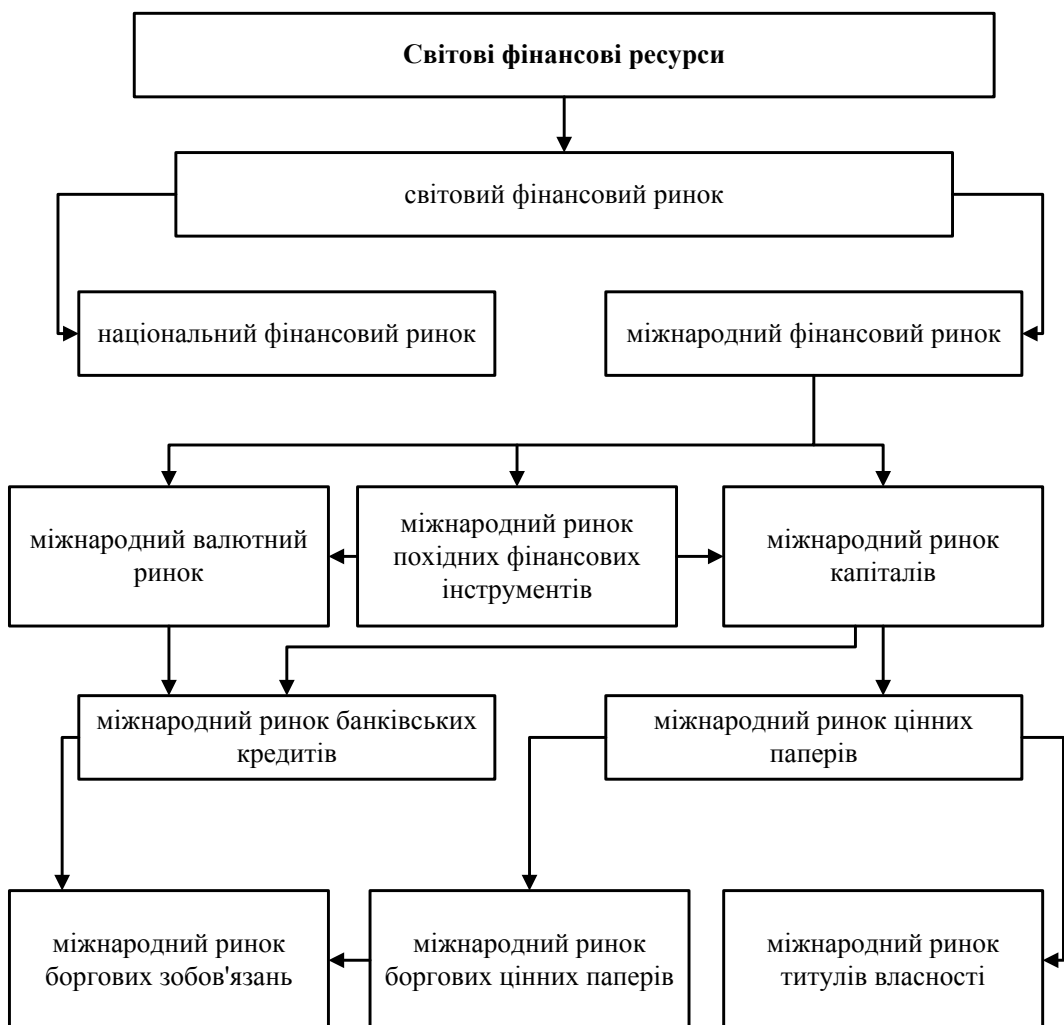


Рис. 18.1. Міжнародний ринковий механізм перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу.

Міжнародні валютні ринки можна розглядати як міжнародну мережу офіційних центрів, де відбувається купівля-продаж іноземних валют. Ці ринки забезпечують своєчасність здійснення міжнародних платежів і розрахунків, страхування валютно-кредитних ризиків, диверсифікацію валютних резервів, можливість проведення спекулятивних операцій тощо.

Суб'єктами валютних відносин є: національні й комерційні банки, казначейства, валютні біржі та валютні відділи товарних і фондових бірж, юридичні й фізичні особи, що працюють у сферах зовнішньоекономічної діяльності.

Потужними фінансовими центрами проведення міжнародних валютних операцій є Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Сінгапур, Гонконг. Організаційно валютні ринки є позабіржовими, вони цілодобово функціонують в усіх країнах світу. Отже, фактично міжнародний валютний ринок – це глобальна телекомунікаційно-комп'ютерна мережа, що об'єднує банки і брокерські компанії різних країн, через яку здійснюються операції купівлі-продажу іноземних валют і відбувається поступове пересування ділової активності зі сходу на захід (що пов'язане з часовими поясами).

Міжнародний ринок банківських кредитів і міжнародний ринок цінних паперів є складовими міжнародного ринку капіталів.

★ ***Міжнародний ринок банківських кредитів*** – сфера ринкових відносин, де здійснюється рух позикового капіталу між країнами на умовах зворотності і платності, формується попит і пропозиція кредитних ресурсів і позикового капіталу.

Залежно від суб'єктів кредитування, кредити поділяються на урядові, кредити міжнародних організацій і фінансових інституцій та приватні. Такі кредити можуть бути короткостроковими, середньостроковими і довгостроковими. Основними *суб'єктами* міжнародного ринку банківських кредитів можуть бути держави, корпоративні позичальники, банки і фінансові інституції, фізичні особи, Світовий банк і його організаційні структури.

★ ***Міжнародний ринок цінних паперів*** – це ринок, на якому здійснюється переміщення фінансових зобов'язань та інструментів у вигляді цінних паперів за межі країни шляхом купівлі – продажу з метою отримання прибутку. Міжнародний ринок цінних паперів об'єднує такі сегменти: міжнародний ринок боргових цінних паперів та міжнародний ринок титулів (прав) власності.

Міжнародний ринок боргових цінних паперів, крім того, що він є сегментом міжнародного ринку цінних паперів, є також складовою міжнародного ринку кредитних ресурсів. Фінансовими інструментами цього ринку є короткострокові (термін погашення – від 1 дня до 1 року) і довгострокові (термін погашення – понад 1 рік) боргові зобов'язання, що засвідчують боргові відносини між кредитором і позичальником (рис.18.2).

Міжнародний ринок боргових цінних паперів є одним з найпотужніших джерел середньо- і довгострокового капіталу в міжнародній сфері.

На міжнародному ринку облігацій обертаються два види цінних паперів: іноземні облігації та єврооблігації. *Іноземні облігації* – цінні папери, емітовані нерезиден-

том в національному фінансовому центрі та в національній валюті. Валюта їх емісії є іноземною для емітента. Емісія цих облігацій регламентується законодавством з цінних паперів країни-емітента, їх розміщення здійснюється на одному з національних ринків і гарантується банківським синдикатом. Інвесторами (покупцями ЦБ) є зазвичай страхові компанії і пенсійні фонди, тобто ті, які стараються максимально понизити ризики вкладень. Емітентами цих облігацій є тільки провідні країни (США, Японія, Швейцарія). *Єврооблігації* – боргові цінні папери на пред'явника, що випускаються позичальником (як правило, в іноземній валюті) для отримання довгострокової позики на євrorинку. Їх особливості наведені на рис. 18.3.

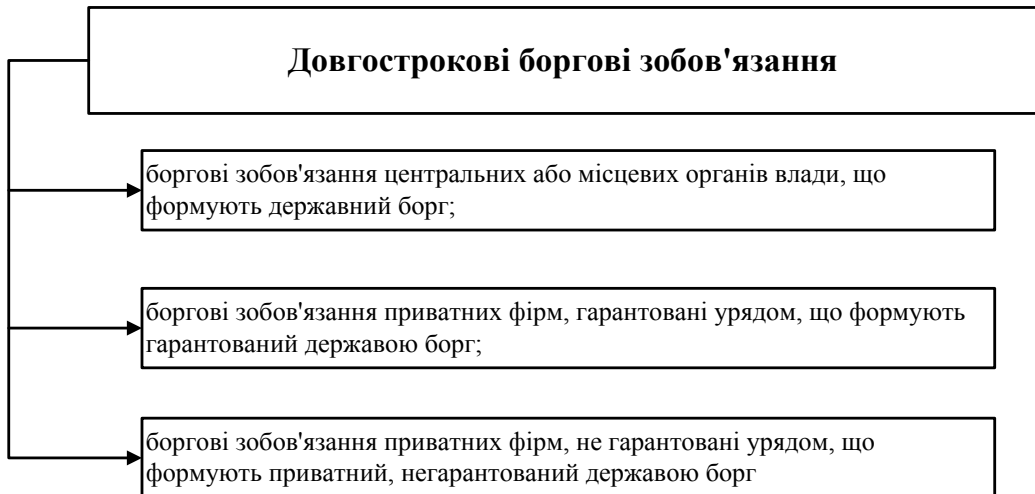


Рис. 18.2. Види довгострокових боргових зобов'язань.

- ★ **Міжнародні ринки титулів (або прав) власності** – сфера купівлі-продажу цінних паперів, що засвідчують участь інвестора в капіталі підприємств. Такими цінними паперами є *євроакції* та *депозитарні розписки*.

Євроакції – акції, які емітуються міжнародними кредитно-фінансовими інститутами і розміщуються одночасно на різних ринках, котируються у будь-якому фінансовому центрі, а їх продаж здійснюється міжнародними банківськими синдикатами за євровалюту. **Депозитарна розписка** – це документ, який підтверджує право вкладника на депозит чи цінності, які перебувають на зберіганні в банку. На міжнародному ринку купівля-продаж депозитарних розписок дозволяє задовольнити потреби у фінансових ресурсів суб'єктів, які мають у них потребу.

Міжнародні ринки похідних фінансових інструментів охоплюють обіг групи відносно нових фінансових інструментів-деривативів, які використовуються для передачі або нейтралізації ризиків.

- ★ **Фінансові деривативи** – це такі інструменти нейтралізації фінансових ризиків, вартість яких прив'язана до ціни інших активів (товарів, акцій, курсу валюти, відсоткової ставки). Торгівля деривативами відбувається на біржах або поза біржами. Основними похідними фінансовими інструментами є *форвардні та ф'ючерсні контракти, опціон тощо*.

Ф'ючерсний контракт – зобов'язання купити або продати певну кількість фінансових інструментів або товару за узгодженою сторонами угоди ціною на строковій біржі. *Форвардний контракт* – угода про купівлю-продаж товару, іноземної валюти або фінансового інструменту з поставкою та розрахунком в майбутньому. *Опціон* – різновид тимчасової угоди, яка надає його власникові право купити або продати товар, валюту або фінансовий інструмент протягом певного строку за обумовленою ціною в обмін на сплату визначеної суми (маржі, премії).

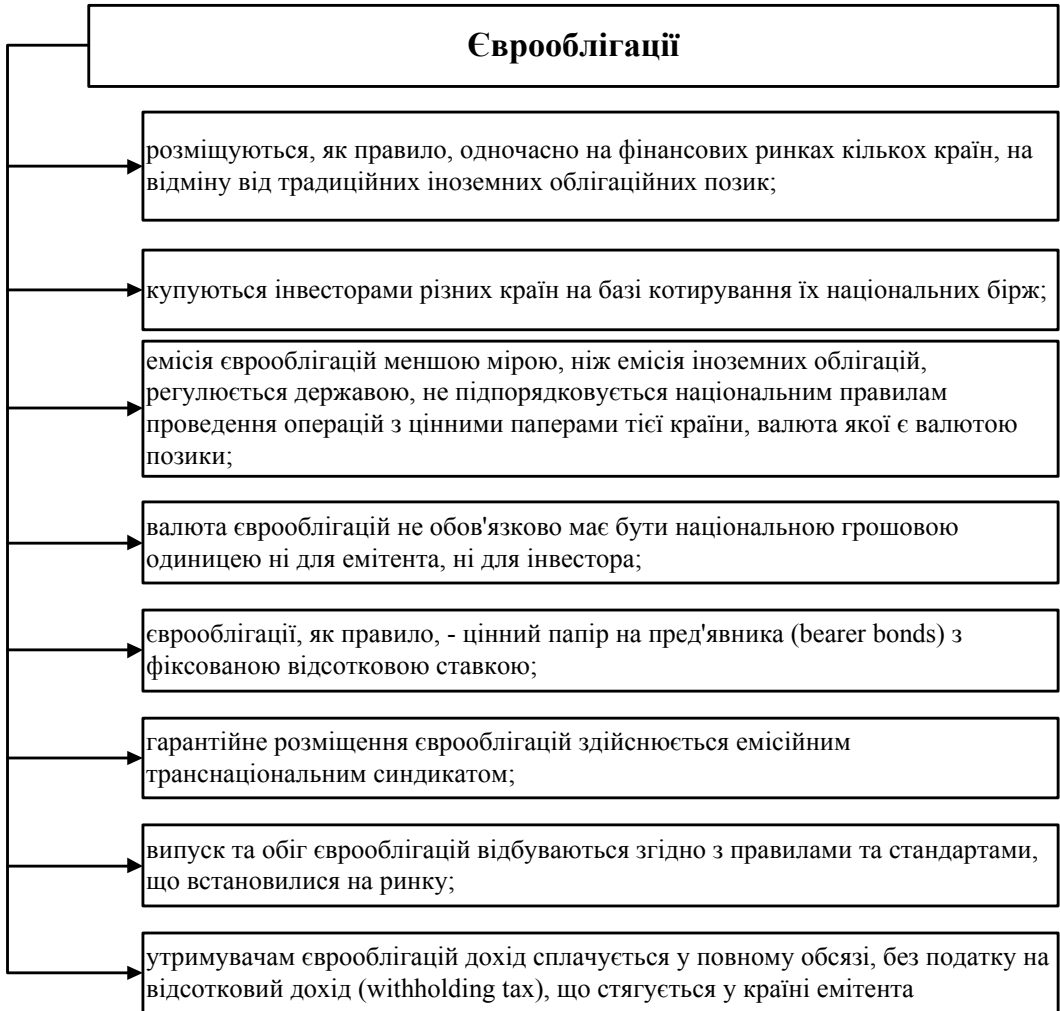


Рис. 18.3. Основні особливості єврооблігацій.

Україна, як незалежна держава, розбудовує ринкову економіку та є учасником міжнародного фінансового простору.

18.3. Фінанси міжнародних організацій і міжнародних фінансових інституцій

Суб'єктами міжнародних фінансів на наднаціональному рівні є міжнародні організації та міжнародні фінансові інституції. Вони забезпечують централізацію певної частини міжнародних фінансових ресурсів для забезпечення потреб світового господарства.

Діяльність міжнародних організацій пов'язана з виконанням функцій, що визначаються їхніми статутами. Вони формують грошові фонди для фінансового забезпечення виконання своїх функцій.

Міжнародні організації взаємодіють з урядами окремих країн з приводу формування спільного бюджету та інших фондів. Отримані кошти використовуються для фінансування централізованих заходів, проектів, програм цих організацій, на утримання їхнього апарату та на фінансову допомогу окремим країнам.

Міжнародні фінансові інституції можуть мати взаємовідносини як з урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн. Взаємовідносини з урядами складаються за двома напрямками:

- 1) формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн;
- 2) кредитні взаємовідносини – надання кредитів урядам та їх погашення і сплата процентів.

Взаємовідносини з суб'єктами господарювання мають двосторонній кредитний характер.

Міжнародні фінансові інституції поділяються на:

- **світові:** Міжнародний валютний фонд, група Світового банку, Банк міжнародних розрахунків, Світова організація торгівлі;
- **регіональні:** Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку тощо.

Процеси інтеграції та глобалізації господарського життя зумовлюють посилення ролі діючих міжнародних організацій і інституцій і створення нових, що веде до підвищення рівня централізації фінансових ресурсів, збільшення їх маси і обсягів міжнародних фінансових потоків.

★ Міжнародні організації – це створені на основі міжнародного договору і статуту для виконання певних функцій об'єднання суверенних держав, які мають систему постійно діючих органів, володіють міжнародною правосуб'єктністю і засновані відповідно до міжнародного права.

Основними міжнародними економічними організаціями є Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) заснована в 1945 р. з головною метою – підтримки миру у світі. В сферу її діяльності входять економічні, гуманітарні, соціальні проблеми, права людини, охорона зовнішнього середовища тощо. ООН має розгалужену мережу своїх органів. Основними структурними підрозділами системи органів економічного і фінансового співробітництва в рамках ООН є три із шести головних органів, вказаних у Статуті: Генеральна Асамблея (ГА), Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП) та Секретаріат.

Бюджет ООН формується за рахунок обов'язкових та добровільних внесків країн, залежно від рівня їх економічного розвитку. Кошти бюджету використовуються на адміністративні та накладні витрати (38%) і фінансування міжнародних проектів та проведення різних заходів міждержавного значення (62%).

Європейський Союз (ЄС) сформувався на базі створеного в 1957 р. ЄЕС – Європейського економічного співробітництва. В основі ЄС – сформований спільний ринок капіталів, товарів, послуг, ліквідація митних бар'єрів, уніфіковане податкове законодавство, європейська валютна система тощо.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу та власних доходів. Внески країн залежать від рівня їх економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Власні доходи ЄС має від митного тарифу продуктів імпорту країн, що не є членами ЄС і податку на додану вартість. Установлено ліміт бюджету ЄС – він не повинен перевищувати 1,2% загального обсягу ВВП Європейського Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (5%) та операційні (до 95%). Операційні видатки включають фінансування сільського господарства (до 50%), структурних перетворень в економіці країн ЄС, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності – надання технічної і гуманітарної допомоги тощо.

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Фінансове управління Європейської комісії здійснює виконання бюджету ЄС. Виконання бюджету контролюється Палатою аудиторів і Європарламентом.

Значну роль у міжнародних відносинах відіграють міжнародні фінансові інституції, які створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку їх країн-засновників.

Основні передумови формування міжнародних фінансових інституцій наведені на рис.18.4.

★ Міжнародна фінансова інституція – це інститут багатосторонніх міжнародних відносин, що у своїй діяльності виходить за межі окремої країни і має постійну структуру органів наднаціонального регулювання.

Першою в історії міжнародною фінансовою інституцією став **Банк міжнародних розрахунків (БМР)**, який був створений ще у 1930 році країнами так званої «великої шістки» (Італія, Франція, Німеччина, Бельгія, Велика Британія та Японія). Початковою метою його створення було врегулювання проблем із Німеччиною щодо репараційних платежів після Першої світової війни. В нинішній час БМР виконує функції центрального банку для багатьох європейських країн щодо управління валютними резервами та інвестиціями.

Більшість міжнародних фінансових інституцій були створені після закінчення II Світової війни для об'єднання зусиль по відбудові економіки країн. Головною метою діяльності міжнародних фінансових інституцій є сприяння розвитку зовнішньої торгівлі й міжнародного та регіонального співробітництва, підтримання рівноваги платіжних балансів країн.

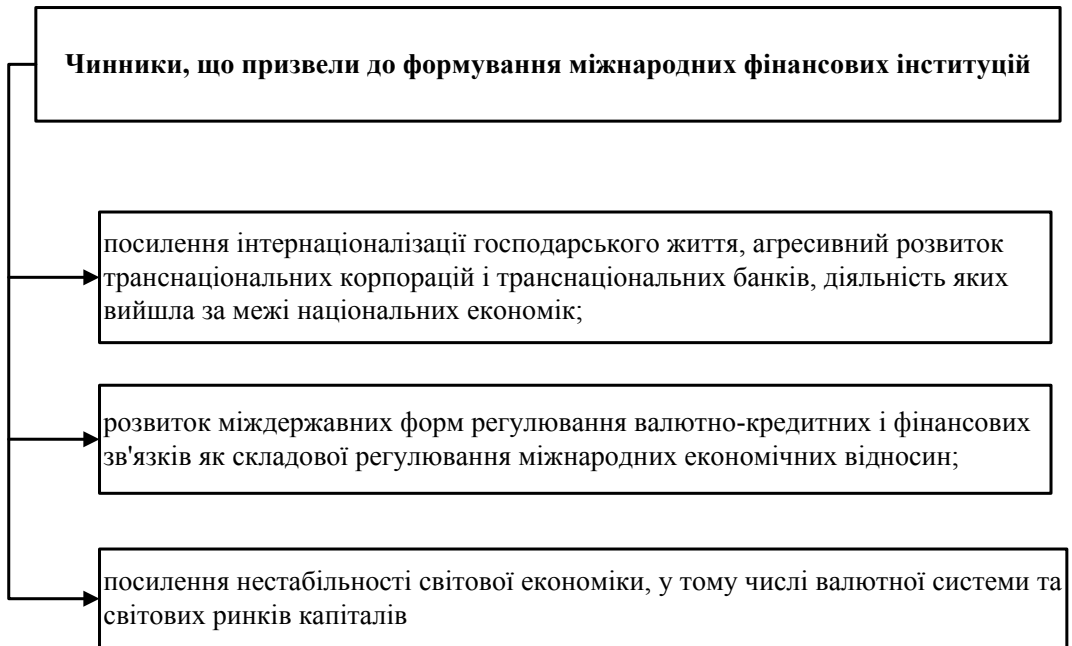


Рис. 18.4. Передумови формування міжнародних фінансових інститутів.

Загальні цілі діяльності міжнародних фінансових інститутів наведені на рис. 18.5.

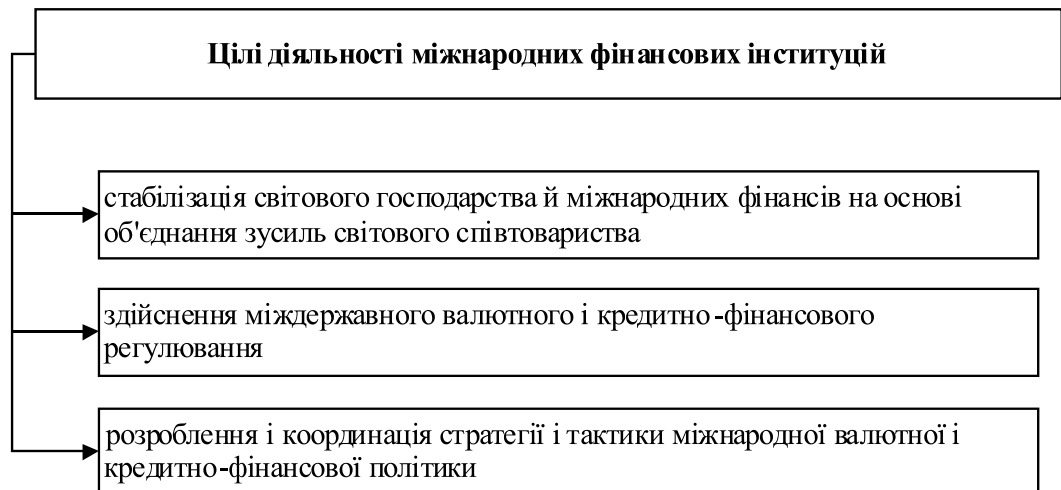


Рис. 18.5. Загальні цілі міжнародних фінансових інституцій.

Найважливішу роль серед міжнародних фінансових інституцій відіграють Міжнародний валютний фонд та Світовий банк.

★ **Міжнародний валютний фонд** – провідний світовий фінансовий інститут, що має статус спеціалізованої установи ООН. Заснований в 1944р. на міжнародній конференції ООН з валютно-фінансових питань в американському містечку Бреттон-Вудсі, а розпочав свою роботу з березня 1947р. МВФ входить в систему ООН як спеціалізована установа. Штаб-квартира МВФ знаходиться у Вашингтоні.

Міжнародний валютний фонд – міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, створена для сприяння розвитку міжнародної торгівлі та валютного співробітництва шляхом встановлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їх дотриманням, вдосконалення багатосторонньої системи платежів, а також для надання державам-учасницям коштів у іноземній валюті при валютних труднощах, пов'язаних із платіжними дисбалансами країн.

Капітал МВФ створений за рахунок внесків країн – членів організації. В нинішній час МВФ об'єднує майже 180 країн. Україна вступила в МВФ в 1992р. Внесок кожної країни є її квотою. Квота України становить 0,70 відсотка від загального капіталу фонду. Періодично проводиться перегляд квот, що пов'язано зі змінами рівня розвитку окремих країн і їх місця у світовій торгівлі.

Крім власного капіталу МВФ використовує позикові кошти. *Діяльність МВФ охоплює кредитування, регулювання міжнародних валютних відносин, постійний контроль за світовою економікою.*

Кредитні операції МВФ здійснює тільки з офіційними органами – казначействами, центральними банками, стабілізаційними фондами. Розрізняються кредити на покриття дефіциту платіжного балансу, на підтримку структурної перебудови економіки країн-членів Фонду, допомогу найбільш біднішим країнам. Виділення кредитів залежить від таких чинників: потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу, квоти країни та виконання вимог Фонду.

Механізм кредитування полягає в тому, що МВФ продає необхідну країні валюту за її національну валюту. Кошти надходять до центрального банку країни-позичальника і використовуються на формування валютних резервів.

Кредитування за лініями МВФ може мати такі форми: безпосереднє кредитування, що прямо пов'язано з квотою кожної країни; поетапне, що надається в межах граничної кредитної частки країни; пільгове, яке надається найбільш біднішим країнам та тим, що розвиваються; спеціальне фінансування в особливих кризових умовах.

Другим основним напрямом діяльності МВФ є **регулювання валютних взаємовідносин**. В нинішній час курси валют є не фіксованими, а плаваючими, тому роль МВФ полягає в узгодженні валютної політики країн-членів Фонду. Необхідне співробітництво країн з метою забезпечення і підтримки стабільних валютних курсів. Неприпустимими є валютні маніпулювання з метою отримання певних переваг у міжнародній торгівлі.

МВФ здійснює постійний нагляд і спостереження за світовою економікою, – це є третім основним напрямом його діяльності. Нагляд за макроекономічною та валютною політикою країн здійснюється за допомогою консультування. МВФ детально аналізує податкову, грошово-кредитну і валютну політику та стан платіжних балансів країн. На основі такого аналізу розробляються економічні прогнози, які дають можливість координувати макроекономічні процеси країн-членів фонду. МВФ формує інформацію як в цілому по світовій економіці, так і в розрізі окремих країн.

Другою за значенням у системі міжнародних фінансових інституцій є група Світового банку. **Світовий банк** – багатостороння кредитна організація, яка складається з п'яти установ, що входять в систему ООН, загальною метою яких є надання фінансової допомоги країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою за рахунок розвинутих країн.

Групу Світового банку утворюють:

- ⇒ Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- ⇒ Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- ⇒ Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- ⇒ Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ);
- ⇒ Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК).

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) є основною кредитною установою Групи Світового банку і найкрупнішим кредитором проектів розвитку в країнах, що розвиваються. Він був заснований у 1944 р. одночасно з МВФ, членами МБРР можуть бути лише країни-члени МВФ. Основною метою діяльності банку є сприяння розвитку економіки країн-членів МБРР через надання довгострокових кредитів та гарантування приватних інвестицій.

Ресурси МБРР формуються за рахунок таких джерел:

- ⇒ статутного капіталу, який сформовано за рахунок внесків країн-членів. Внески здійснюються через підписку на акції в межах установлених квот;
- ⇒ залучення коштів через випуск облігаційних позик;
- ⇒ резервного фонду, який утворюється за рахунок банку.

Кредитування МБРР здійснюється у двох формах – системних позик та інвестиційних кредитів. *Системні позики* надаються урядам окремих країн під програми макроекономічної стабілізації та інституційні зміни. *Інвестиційні кредити* видаються під конкретні інвестиційні проекти на термін до 20 років під гарантії урядів.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються. Вона була заснована у 1956 році.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) була заснована у 1960 році. Вона спеціалізується на наданні кредитів найбільш біднішим країнам світу на пільгових умовах терміном до 50 років.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків (заворушень, воєн, зривів контактів тощо). БАГІ було засноване у 1988 році.

Міжнародний центр розв'язання інвестиційних суперечок (МЦРІС) виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та інвесторами. МЦРІС був заснований у 1966 році.

До регіональних фінансових інституцій належить ***Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)***, який був створений у 1991 році для сприяння економічним реформам країн Східної Європи та постсоціалістичних держав колишнього СРСР, для підтримки приватної підприємницької ініціативи в цих країнах. Штаб-квартира ЄБРР знаходиться у Лондоні. Капітал банку формується із внесків країн-членів (зараз їх понад 60; Україна стала членом ЄБРР у 1992 році, має представництво у керівних органах банку). Також банк може залучати кошти на міжнародних ринках кредитних ресурсів.

Головними цілями ЄБРР є наступні:

- сприяння переходу до ринкової економіки та оцінка впливу своїх проектів на перехід країн до ринкової економіки;

- мобілізація внутрішнього та зовнішнього капіталу;
- підтримка приватної підприємницької ініціативи;
- заохочення спільного фінансування проектів та залучення прямих іноземних інвестицій у приватний та державний сектор.

Отже, міжнародні фінансові інституції, забезпечуючи концентрацію і перерозподіл фінансових ресурсів на світовому і регіональному рівнях, сприяють ефективному функціонуванню національних фінансових систем.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Що є матеріальною передумовою формування міжнародних фінансів?
2. Дайте визначення категорії «міжнародні фінанси».
3. Розкрийте сутність міжнародних фінансів як економічної категорії.
4. Назвіть і охарактеризуйте функції міжнародних фінансів.
5. Призначення та функції міжнародного фінансового ринку.
6. Які сегменти включає структура міжнародного фінансового ринку?
7. Що являє собою міжнародний валютний ринок і які операції на ньому здійснюються?
8. Що являє собою міжнародний ринок банківських кредитів?
9. Дайте визначення міжнародного ринку цінних паперів.
10. Які види цінних паперів обертаються на міжнародному ринку облігацій?
11. В чому полягають основні особливості єврооблігацій?
12. Назвіть і охарактеризуйте інструменти міжнародного ринку похідних фінансових інструментів.
13. Які існують міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції?
14. Як формуються і використовуються фінансові ресурси міжнародних фінансових інституцій?
15. Які завдання і функції покладено на Європейський Союз?
16. Як формується бюджет ООН і за якими напрямками використовуються його кошти?
17. Які фінансові операції здійснюють міжнародні фінансові інституції?
18. Назвіть основні напрями діяльності МВФ.
19. Які кредитні операції здійснює МВФ?
20. Які установи утворюють групу Світового банку?
21. Коли і з якою метою був створений МБРР?

Питання до семінарського заняття

1. Сутність та функціональне призначення міжнародних фінансів.
2. Міжнародний фінансовий ринок і його структура.
3. Фінанси міжнародних організацій і міжнародних фінансових інституцій.

Тестові завдання

1. Міжнародні фінанси – це:

- а) розгалужена система валютно-фінансових потоків, що виникають між суб'єктами міжнародних фінансів;
- б) сукупність відносин, опосередкованих рухом валютно-фінансових потоків, що виникають у процесі перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу у сфері міжнародного господарства;
- в) сукупність банків і фондових бірж, через які здійснюється рух світових фінансів;
- г) немає правильної відповіді.

2. Міжнародні фінанси виконують функції:

- а) розподільчу та контрольну;
- б) розподільчу, контрольну, регулюючу;
- в) перерозподільчу, контрольну, регулюючо-координуючу;
- г) стимулюючу і регулюючу.

3. Суб'єктами міжнародних фінансів є:

- а) юридичні та фізичні особи резиденти однієї країни;
- б) держави, міжнародні організації, міжнародні фінансові інституції;
- в) транснаціональні корпорації, фінансово-кредитні інститути, біржі та фізичні особи;
- г) немає правильної відповіді.

4. Міжнародні фінансові відносини можуть складатися:

- а) між суб'єктами господарювання різних країн;
- б) між державою і урядами інших країн;
- в) між суб'єктами господарювання однієї країни;
- г) між державою і міжнародними організаціями;
- д) між державою і міжнародними фінансовими інституціями.

5. Міжнародний валютний ринок – це:

- а) узгоджена, координована валютна політика і система зовнішніх розрахунків;
- б) сукупність держав, що склалася на базі валютних блоків;
- в) система економічних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют, платіжних документів та розміщення тимчасово вільних валютних коштів;
- г) міжбанківський ринок з купівлі-продажу валюти.

6. Принципами функціонування міжнародного ринку банківських кредитів є:

- а) строковість і забезпеченість;
- б) повернення і платність;
- в) цільове використання;
- г) немає правильної відповіді.

7. Похідними фінансовими інструментами є:

- a) євроакції та єврооблігації;
- б) ф'ючерсні, форвардні контракти;
- в) опціони, «свопи»;
- г) євроноти.

8. Фінансові відносини міжнародних фінансових інституцій полягають у:

- a) депозитних відносинах із членами-вкладниками;
- б) формуванні статутного капіталу;
- в) кредитних взаємовідносинах з урядами країн та підприємствами;
- г) немає правильної відповіді.

9. До складу міжнародних фінансових інституцій входять такі інституції:

- a) світові і регіональні;
- б) економічні і соціальні;
- в) Група Світового банку;
- г) фінансові, економічні, екологічні.

10. Міжнародний валютний фонд було засновано:

- a) в 1945 році;
- б) в 1947 році;
- в) в 1957 році;
- г) в 1944 році.

11. Ресурси МБРР формуються за рахунок таких джерел:

- a) статутного капіталу, який сформовано за рахунок внесків країн-членів;
- б) залучення коштів через випуск облігаційних позик;
- в) резервного фонду, який утворюється за рахунок банку;
- г) немає правильної відповіді.

12. Головними цілями ЄБРР є наступні:

- a) сприяння переходу до ринкової економіки та оцінка впливу своїх проектів на перехід країн до ринкової економіки;
- б) підтримка миру у світі;
- в) підтримка приватної підприємницької ініціативи;
- г) заохочення спільного фінансування проектів та залучення прямих іноземних інвестицій у приватний та державний сектор.

Питання для самостійного вивчення

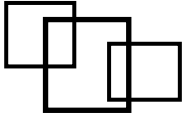
1. Валютні відносини і валютний курс.
2. Співпраця України з міжнародними організаціями і міжнародними фінансовими інституціями.

Теми рефератів

1. Сучасні тенденції розвитку міжнародних фінансів.
2. Світова організація торгівлі, її цілі та завдання.
3. Фінансова діяльність міжнародних фінансових інституцій.

Базові терміни і поняття

Міжнародні фінанси, міжнародний фінансовий ринок, світовий фінансовий ринок, міжнародний валютний ринок, міжнародний ринок банківських капіталів, міжнародний ринок боргових цінних паперів, міжнародний ринок титулів власності, міжнародний ринок фінансових деривативів, міжнародні фінансові інституції, фінанси міжнародних організацій, Міжнародний валютний фонд, група Світового банку, Банк міжнародних розрахунків, Міжнародний банк реконструкції та розвитку.



19.1. Економічна безпека держави як складова національної безпеки

Термін «безпека» походить від грецького «володіти ситуацією». Методологічно поняття «економічна безпека» виводиться ученими передусім з поняття «національна безпека».

Національна безпека розглядається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам і запобігання їм.

Сферами національної безпеки є: економічна, фінансова, соціальна, зовнішньополітична, внутрішньополітична, гуманітарна, екологічна, інформаційна.

Економічна безпека є базовою складовою національної безпеки, її фундаментом і матеріальною основою. Проблеми економічної безпеки як явища стали активно досліджуватись вченими лише у другій половині ХХ століття. Активізація таких досліджень пов'язана з валютною і структурною кризою в країнах заходу в 70-х роках, борговою кризою 80-х років, а також з розпадом СРСР на початку 90-х років ХХ століття, що призвели до економічних проблем в цих державах і потреби в захисті їх національних економічних інтересів. Також суттєвий вплив на дослідження даної проблеми здійснювали економічна інтеграція держав, посилення глобалізації світової економіки і взаємозалежності між державами. Окрім позитивного впливу на розвиток економік різних країн глобалізація має і негативні наслідки, що призвели до розробки у багатьох країнах світу концепцій національної безпеки.

*Серед вчених поки не існує єдиної точки зору щодо визначення поняття економічної безпеки. Вважаємо, що найбільш правильно визначати **економічну безпеку як спроможність держави самостійно виробляти й здійснювати власну економічну політику, а також визначати та реалізовувати власні національні інтереси.***

Основними ознаками економічної безпеки є:

- здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях;
- спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- стан держави, за якого створено умови для заможного життя її населення, перспективного розвитку економіки ;

- наявність сукупності умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та сталість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення.

Розрізняють економічну безпеку на національному і міжнародному рівнях. В свою чергу, *національний рівень економічної безпеки* поділяють на державний, приватний (індивідуальний і корпоративний) та локальний (галузевий, регіональний) рівні. *Міжнародний рівень економічної безпеки* включає регіональний і глобальний рівні.

Об'єктами економічної безпеки є: держава, суспільство, окремі громадяни, домогосподарства, підприємства, установи, організації, окремі території, а також основні елементи економічної безпеки і економічна система в цілому.

Основним *суб'єктом економічної безпеки є держава*, яка здійснює свої функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Крім держави, забезпечення та підтримання економічної безпеки здійснюють всі громадяни України у межах своїх повноважень та функцій.

В Україні нормативно-правову основу забезпечення економічної безпеки складають:

- Конституція України;
- Концепція національної безпеки України (1997 р.);
- Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (1998 р.);
- Закон України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.);
- Указ Президента «Стратегія національної безпеки України» – 12.02.2007;
- Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» (затверджена Указом Президента від 08.06.12р. №389/2012);
- методичні рекомендації щодо обчислення рівня економічної безпеки; інші.

Першочергове значення в системі економічної безпеки має визначення національних економічних інтересів.

★ *Національні економічні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні цінності, головні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує економічний суверенітет держави, її незалежність в розробці економічної політики і реалізації управлінських рішень, стійкість національної економіки, її відтворення і прогресивний розвиток.*

Для здійснення аналітичної і прогностичної діяльності відповідні державні органи повинні визначати національні економічні інтереси, досліджувати їх взаємодію, співвідношення пріоритетності тощо.

Національні економічні інтереси класифікують за такими ознаками:

- ⇒ *за ступінем важливості* (життєво важливі, стратегічні, тактичні);
- ⇒ *за тривалістю дії* (довгострокові, середньострокові, короткострокові);
- ⇒ *за характером зіткнення* (паралельні, конфронтаційні, розбіжні, спільні);
- ⇒ *за місцем дії* (внутрішні, зовнішні);
- ⇒ *за ступенем реалізації* (нереалізовані, частково реалізовані, реалізовані);
- ⇒ *за сферами поширення* (виробничі, фінансові, експортно-імпортні, технологічні, соціально-економічні).

Для економічної безпеки необхідною умовою є здатність економіки протистояти різноманітним загрозам.

★ **Загрози економічній безпеці** – сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів в економічній сфері.

Класифікація загроз економічній безпеці наведена на рис. 19.1.

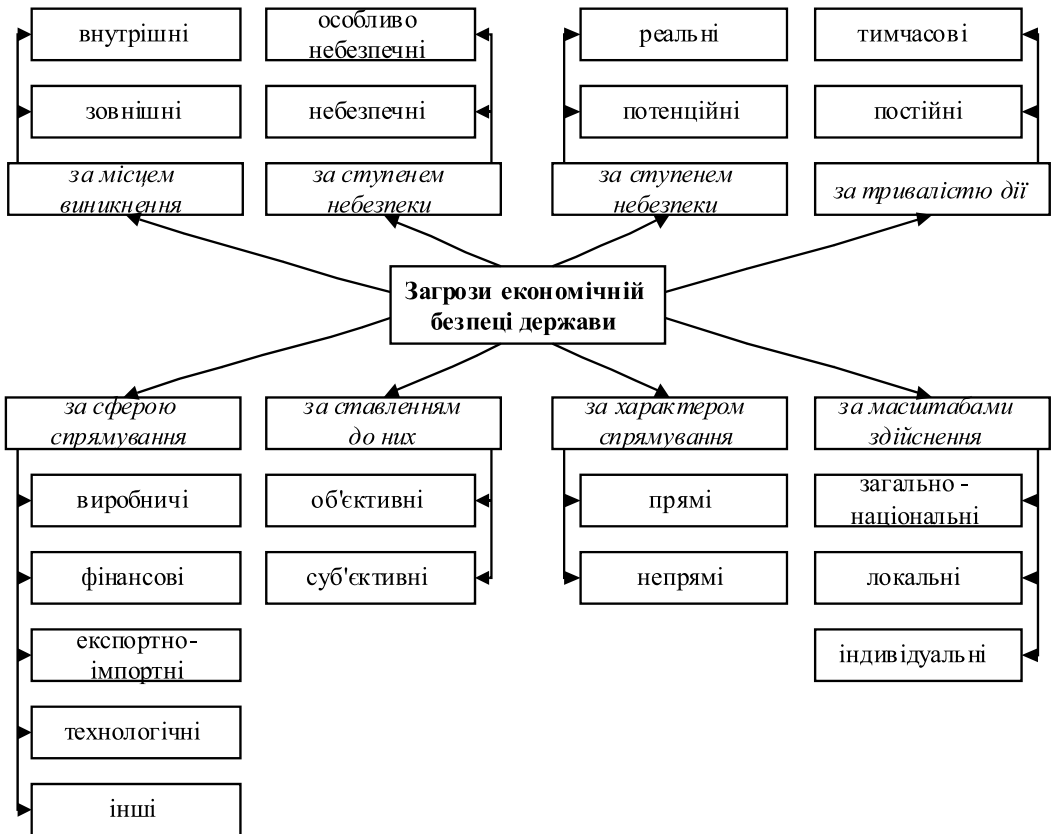


Рис. 19.1. Класифікація загроз економічній безпеці держави ¹.

Для прийняття державними органами обґрунтованих рішень потрібний моніторинг індикаторів (показників) економічної безпеки. *Індикатори економічної безпеки* – реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері (ВВП, темп інфляції, бюджетний дефіцит, рівень безробіття, енергетична залежність, інтегрованість у світову економіку; сальдо експорту-імпорту; державний внутрішній і зовнішній борг; рівень тінізації економіки тощо).

Невід’ємною складовою визначення рівня економічної безпеки є встановлення не лише певного набору індикаторів економічної безпеки, але і їх порогових/граничних значень (кількісних величин, порушення яких викликає негативні тенденції і загрозові процеси в економіці).

19.2. Фінансова безпека, її сутність і місце в системі економічної безпеки держави

Важливою складовою економічної безпеки є фінансова безпека.

★ **Фінансова безпека** – це захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень фінансової незалежності, стабільності і фінансової стійкості країни від впливу дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх факторів, що становлять загрозу фінансовій безпеці.

Поняття фінансової безпеки розглядається з різних сторін, зокрема:

- з позиції ресурсно-функціонального підходу – як захищеність фінансових інтересів усіх суб'єктів економіки, забезпеченість фінансовими ресурсами, їх достатність;
- з боку статичного підходу – як стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, інвестиційної, митної, фондової систем, які характеризують збалансованість, стійкість до загроз економіці;
- з позиції нормативно-правової регламентації – як наявність нормативно-правової бази функціонування фінансової системи, за якої відсутня можливість нецільового спрямування фінансових потоків та мінімізована можливість зловживання фінансовими ресурсами.

Факторами, що визначають фінансову безпеку країни, є такі: характер державної фінансово-кредитної політики (внутрішньої і зовнішньої), рівень фінансової незалежності держави, рівень законодавчого забезпечення функціонування фінансової системи, політичний клімат в країні.

Головними індикаторами фінансової безпеки є бюджетний дефіцит, темпи інфляції, ВВП, енергетична залежність, рівень тінізації економіки, державний борг тощо.

Складовими фінансової безпеки держави є: бюджетна безпека, податкова безпека, боргова безпека, фінансова безпека банківської системи, валютна, грошово-кредитна, інвестиційна безпека, фінансова безпека страхового і фондового ринку. Коротко охарактеризуємо їх.

Бюджетна безпека – стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і витрат державного і місцевих бюджетів, а також ефективності використання бюджетних коштів.

Податкова безпека держави визначається ефективністю податкової політики держави, яка повинна оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків.

Боргова безпека держави – певний рівень державного внутрішнього і зовнішнього боргу з урахуванням вартості його обслуговування і ефективності використання позикових коштів, що дає можливість зберегти стійкість фінансової системи, рівень кредитного рейтингу країни, забезпечити відносну незалежність держави, зберігаючи при цьому економічну можливість країни здійснювати погашення основної суми боргу і відсотків, без загрози втрати суверенітету.

Фінансова безпека банківської системи загалом полягає у забезпеченні найбільш ефективного використання ресурсного потенціалу, створенні умов для реалізації еко-

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611. – С.476.

номічних інтересів банківських установ, попередженні внутрішніх і зовнішніх загроз банківській системі, створенні умов її стабільного і ефективного функціонування.

Валютна безпека держави – це, по-перше, міра забезпеченості держави необхідними валютними коштами; по-друге, стан валютного курсоутворення, який максимально захищає країну від потрясінь на міжнародних валютних ринках і створює умови для розвитку вітчизняного експорту, надходження до країни іноземних інвестицій, інтеграції України у світову економічну систему.

Грошово-кредитна безпека – стан грошово-кредитної системи, що характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів і низьким рівнем інфляції.

Інвестиційна безпека – досягнення рівня інвестицій, що дає можливість задовольняти поточні потреби економіки в капітальних вкладеннях, з урахуванням ефективного їх використання і повернення коштів, що інвестуються; проведення антиінфляційної політики в державі, підтримка позитивного національного платіжного балансу.

Фінансова безпека фондового ринку – оптимальний об'єм його капіталізації (структура та рівень ліквідності цінних паперів, представлених на ньому), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгів, торговців, ІСІ, посередників та інших учасників ринку, а також держави в цілому.

Фінансова безпека страхового ринку в цілому і конкретного страховика зокрема, – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дає їм можливість у разі потреби виплатити обумовлений в договорах страхування збиток їх клієнтів і забезпечити власне ефективне функціонування.

Окрім названих вище складових фінансової безпеки, до її складу доцільно включити і інші структурні компоненти, а саме:

- *фінансову безпеку людини*. Це такий стан життєдіяльності громадянина, за якого забезпечується правовий та економічний захист його життєвих інтересів, дотримуються його конституційні права, забезпечується гідний та якісний рівень життя, незалежно від впливу різних загроз;
- *фінансову безпеку суб'єкта господарювання*. Вона характеризує забезпечення умов збереження комерційної таємниці, інтелектуальної власності та інформації, захищеність від дії зовнішніх негативних впливів, що відображається у здатності протистояти їм, та швидко реагувати на зовнішні загрози;
- *фінансову безпеку регіону*. Це фінансова самостійність регіону, що проявляється у здійсненні контролю над ресурсами та можливістю їх використання; стабільності регіональної економіки, захисті власності, несприйнятності до впливу дестабілізуючих факторів, здатності до самореалізації.

В умовах економічної глобалізації дуже важливим є досягнення *міжнародної фінансової безпеки* – таких міжнародних умов співіснування та домовленостей інституційних структур, за яких забезпечується свобода вибору та реалізація стратегії соціального, економічного і фінансового розвитку, не зазнаючи зовнішнього тиску, а у взаємовигідній співпраці. Міжнародна фінансова безпека є обов'язковою умовою взаємовигідного співробітництва держав у вирішенні їх національних та інтернаціональних (глобальних) проблем господарювання та їх участі у міжнародних фінансових відносинах.

19.3. Механізм забезпечення фінансової безпеки держави

Глобалізація світової економіки, поширення інтеграційних процесів призвели до відкритості національних економік та економічної інтеграції. Через таку відкритість національних економік, світові фінансові кризи можуть завдавати їм значних втрат. Тому для кожної країни в нинішній час пріоритетними стали розробки концепції національної безпеки, базовими складовими якої є економічна і фінансова безпека.

Існує два близькі поняття «*фінансова безпека держави*», що характеризує динамічний розвиток фінансової системи, і «*забезпечення фінансової безпеки держави*» як сукупність організаційно-правових відносин. Забезпечення фінансової безпеки держави здійснюється з допомогою відповідного механізму.

★ ***Механізм забезпечення фінансової безпеки держави – це сукупність організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави. Складові цього механізму приведені на рис.19.2.***

Механізм фінансової безпеки держави базується на відповідній фінансовій політиці (стратегії і тактиці), визначенні об'єктів і суб'єктів (необхідних інститутів), визначенні можливих загроз, а також способів і методів гарантії безпеки.

Реалізується фінансова безпека через фінансову політику, визначену доктрину, концепцію, стратегію та окремі програми. При цьому, концепція фінансової безпеки містить пріоритетні цілі і завдання, шляхи та методи досягнення безпеки. Її основне завдання – координація загальнодержавних дій у сфері забезпечення безпеки на рівні громадян, підприємств, галузей, регіонів, держави та на міжнародному рівні.

Завданнями стратегії фінансової безпеки є поєднання цілей та механізмів її реалізації. Стратегія фінансової безпеки орієнтована на розробку і здійснення заходів щодо зміцнення і розвитку позитивних процесів та подолання негативних тенденцій у сфері фінансових відносин. Забезпечення фінансової безпеки є прерогативою держави.

Механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи:

- *моніторинг економіки і фінансової сфери* з метою виявлення і прогнозування зовнішніх і внутрішніх загроз інтересам об'єктів фінансової системи;
- *розрахунок граничних значень* фінансових та соціально-економічних показників – індикаторів, перевищення яких провокує виникнення загроз;
- *діяльність держави* відносно виявлення і попередження загроз фінансовій безпеці.

Таким чином, побудова механізму забезпечення фінансової безпеки вимагає визначення критерійних вимог до неї. Основні індикатори і порогові значення індикаторів стану фінансової безпеки України наведені в таблиці 19.1.

Забезпечення фінансової безпеки вимагає реалізації певних принципів, які поділяються на загальні та специфічні.

До загальних принципів забезпечення фінансової безпеки належать: пріоритет прав і свобод людини, верховенство права, пріоритет мирного розв'язання проблеми, відповідність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам, розмежування повноважень та взаємодія між різними органами влади, використання механізмів міжнародної колективної безпеки.

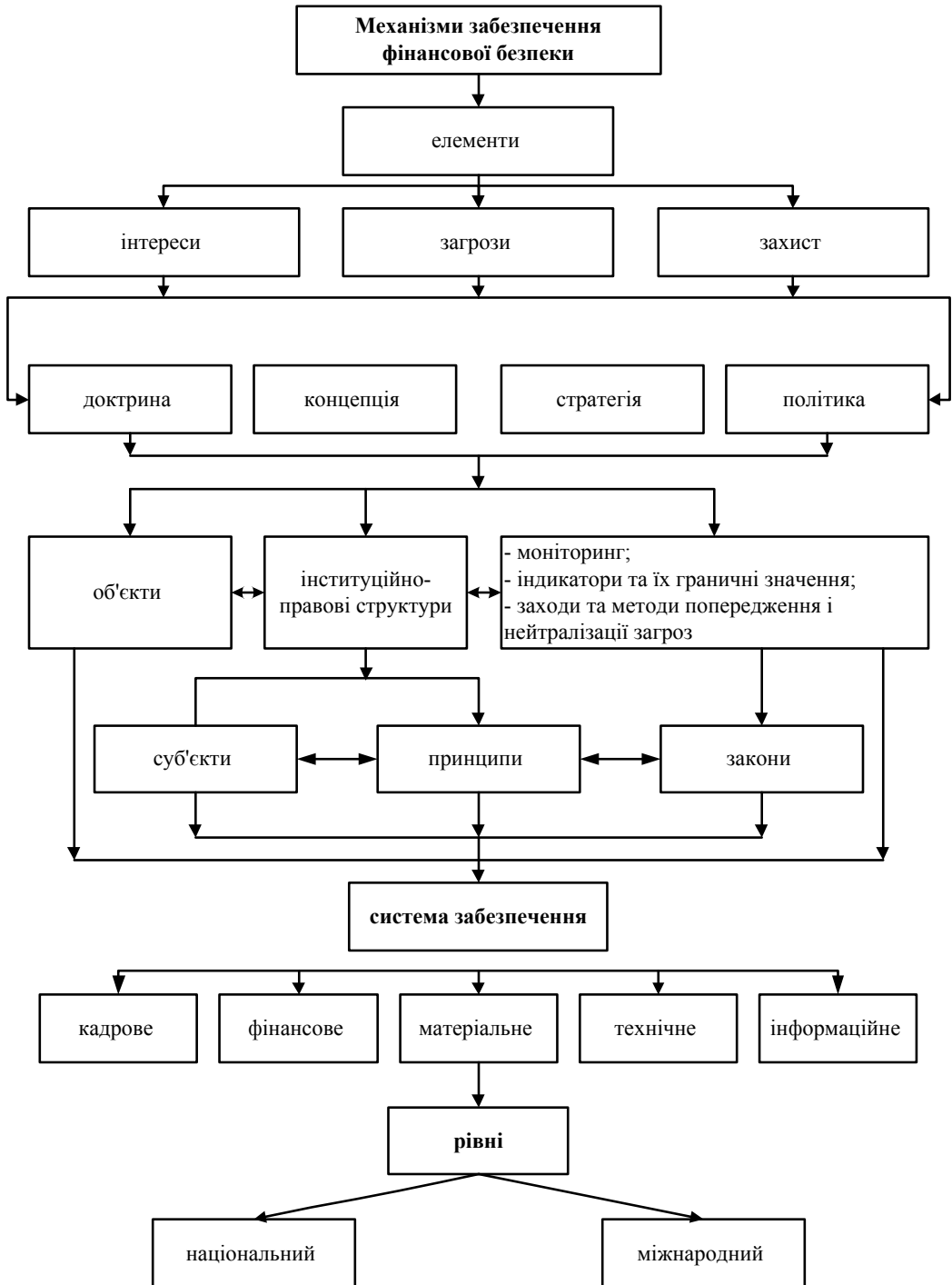


Рис. 19.2. Механізм забезпечення фінансової безпеки¹.

¹ Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М.Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611. – С.485.

Таблиця 19.1.

Індикатори і порогові значення стану фінансової безпеки України (за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України)

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1. Бюджетна безпека		
1.1.	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	Не більше 30
1.2.	Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП, %	Не більше 30
1.3.	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	Не більше 30
1.4.	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	Не більше 5
1.5.	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	Не більше 15
1.6.	Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	Не більше 30
2. Безпека грошового ринку та інфляційних процесів		
2.1.	Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	Не більше 50
2.2.	Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	Не більше 2
2.3.	Обсяг готівки, % до ВВП	Не більше 4
2.4.	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	Не більше 107
2.5.	Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих банківськими установами, %	Не менше 30
2.6.	Рівень середньої процентної ставки кредитів банківських установ відносно інфляції, %	Не більше 5
3. Валютна безпека		
3.1.	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до дол. США до показників попереднього періоду, %	Не більше 6
3.2.	Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	Не більше 25
3.3.	Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	Не менше 3
4. Боргова безпека		
4.1.	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Не більше 55
4.2.	Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	Не більше 25
4.3.	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	Не більше 200
4.4.	Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Не більше 70
4.5.	Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Не більше 12
4.6.	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходів державного бюджету, %	Не більше 20
4.7.	Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	Не більше 30
4.8.	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	Не більше 25

Продовження таблиці 19.1.

4.9.	Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами ВВП, %	Не більше 30
5. Безпека страхового ринку		
5.1.	Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	8-12
5.2.	Показник щільності страхування (страхові премії на одну особу), дол. США	Не менше 140
5.3.	Частка довгострокового страхування у загальному обсязі зібраних страхових премій, %	Не менше 30
5.4.	Рівень страхових виплат, %	Не менше 30
5.5.	Частка премій, що належать перестраховикам – нерезидентам, %	Не більше 25
5.6.	Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі, %	Не більше 30
6. Безпека фондового ринку		
6.1.	Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60-90
6.2.	Дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %	3-4
6.3.	Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	Не більше 30
7. Банківська безпека		
7.1.	Частка іноземного банківського капіталу у загальному обсязі банківського капіталу, %	Не більше 30
7.2.	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % ВВП	Не менше 30

До специфічних принципів забезпечення фінансової безпеки належать: забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності, подолання фінансових суперечностей і збалансування інтересів, демократизація прийняття фінансових рішень та ефективність їх виконання, захист прав власності і свободи економічного вибору, забезпечення макрофінансової стабільності, фінансової незалежності, забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів та державного контролю за їх використанням.

Об'єктами фінансової безпеки держави є фінансова система держави, усі її сфери і ланки: держава, окремі території і регіони, суб'єкти господарювання (підприємства, установи, організації, домогосподарства), громадяни та все суспільство (його інтелектуальні і матеріальні цінності, інформаційне і оточуюче природне середовище, природні ресурси).

Суб'єктами забезпечення фінансової безпеки держави є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та органи центральної та місцевої виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, Прокуратура України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, громадяни України та їх об'єднання.

Для забезпечення фінансової безпеки держави необхідним є визначення *пріоритетних національних інтересів і основних загроз* фінансовій безпеці України.

Пріоритетами національних інтересів України в економічній сфері є:

- створення конкурентоздатної, соціально-орієнтованої ринкової економіки і забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;

- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних, взаємовигідних відносин з іншими державами світу.

Пріоритетними національними інтересами у фінансовій сфері є:

- посилення взаємозв'язку фінансово-бюджетної політики і основних напрямів соціально-економічного розвитку держави та її регіонів;
- забезпечення бюджетної дієздатності держави;
- забезпечення монетарної і валютно-курсової стабільності;
- зміцнення банківської системи, збільшення національних заощаджень;
- підвищення рівня монетизації і капіталізації національної економіки;
- зміцнення національного інвестиційного потенціалу і підвищення інноваційної активності вітчизняних підприємств;
- реформування фінансового ринку та забезпечення незалежності національної економіки від кон'юнктури міжнародних фінансових ринків;
- мінімізація впливу світових фінансових криз на стабільність економіки України;
- детінізація економіки та залучення некримінальних капіталів в інвестиційні процеси.

Для створення дієвої системи фінансової безпеки важливим є чітке визначення загроз, а також наявних і необхідних ресурсів для їх нейтралізації. **Загрози фінансовій безпеці** – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам країни у фінансовій та економічній сферах.

Основними загрозами фінансовій безпеці є наступні:

- ⇒ **внутрішні загрози** – неефективне державне регулювання, низька правова культура; низька інвестиційна активність; недостатність золотовалютних резервів; неефективність податкової системи, низька бюджетна дисципліна; висока боргова залежність держави; тінізація економіки, корупція, нестабільність валютного курсу, зниження зростання ВВП;
- ⇒ **зовнішні загрози** – невизначеність держави у сучасному геополітичному просторі; обмеженість доступу до зарубіжних ринків; безконтрольність щодо накопичення зовнішньої заборгованості.

Сучасна динаміка суспільних процесів в Україні і світі визначає необхідність формування адекватної, ефективною і економічно виправданою системи захисту національних інтересів і забезпечення національної (у тому числі економічної і фінансової) безпеки.

Стратегічною метою політики національної безпеки України є забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного розвитку суспільства і держави, забезпечення прав і свобод людини й громадянина, створення умов для динамічного зростання економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення.

Забезпечення економічної і фінансової безпеки України неможливе без завершення структурної перебудови національної економіки і підвищення її конкурентоспроможності.

Для цього необхідно:

- ⇒ поліпшити інвестиційний клімат у країні;
 - ⇒ забезпечити дієвий захист права власності;
 - ⇒ вдосконалити регуляторне та корпоративне законодавство, обмежити монополізм;
 - ⇒ забезпечити подолання тінізації економіки і припинення відтоку капіталів за рубіж;
 - ⇒ підвищити ефективність використання бюджетних коштів;
 - ⇒ забезпечити стабільність національної валюти, розробити дієвий механізм захисту інтересів вкладників;
 - ⇒ вдосконалити систему державного фінансового контролю;
 - ⇒ здійснювати ефективну політику зовнішніх і внутрішніх запозичень.
- Всі ці заходи сприятимуть підвищенню економічної і фінансової безпеки держави.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «національна безпека».
2. Назвіть складові національної безпеки.
3. Коли найбільш активно науковці почали досліджувати проблеми економічної безпеки і з чим це було пов'язане?
4. Дайте визначення економічної безпеки.
5. Назвіть об'єкти і суб'єкти економічної безпеки.
6. Які правові документи складають нормативно-правову основу забезпечення економічної безпеки в Україні?
7. Що розуміється під поняттям «національні економічні інтереси» і як вони класифікуються?
8. Що являють собою і як класифікуються загрози економічній безпеці держави?
9. Що таке індикатори економічної безпеки?
10. У чому полягає сутність фінансової безпеки держави?
11. Назвіть і охарактеризуйте основні складові фінансової безпеки держави.
12. Які існують внутрішні і зовнішні загрози фінансовій безпеці держави?
13. Назвіть основні індикатори стану фінансової безпеки України.
14. Що являє собою механізм забезпечення фінансової безпеки держави і які його складові елементи?
15. Що входить до системи забезпечення фінансової безпеки ?
16. Назвіть об'єкти фінансової безпеки держави і суб'єкти її забезпечення.
17. Які існують загрози фінансовій безпеці України?
18. Що необхідно для забезпечення прийнятного рівня економічної і фінансової безпеки в Україні?

Питання до семінарського заняття

1. Економічна безпека держави як складова національної безпеки.
2. Фінансова безпека, її сутність і місце в системі економічної безпеки держави.
3. Механізм забезпечення фінансової безпеки держави.

Тестові завдання

1. Складовими національної безпеки є:

- а) економічна, соціальна, фінансова;
- б) інформаційна, екологічна;
- в) внутрішньополітична, зовнішньополітична;
- г) немає правильної відповіді.

2. Складовими фінансової безпеки є:

- а) екологічна, майнова, бюджетна, податкова, валютна;
- б) економічна, інвестиційна, екологічна;
- в) бюджетна, податкова, грошово-кредитна, боргова, валютна;
- г) фінансова безпека страхового ринку, фондового ринку, валютного ринку.

3. Основними ознаками економічної безпеки є:

- а) здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях;
- б) посилення глобалізації світової економіки;
- в) спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- г) стан держави, за якого створено умови для заможного життя її населення, перспективного розвитку економіки.

4. Об'єктами економічної безпеки є:

- а) внутрішні та зовнішні загрози, які обумовлюють ризики порушення економічної рівноваги;
- б) законодавчі та виконавчі органи державної влади та управління;
- в) держава, суспільство, підприємства, установи та організації, окремі території, домогосподарства та окремі громадяни;
- г) статистичні показники економічного розвитку країни.

5. Національні економічні інтереси класифікують за такими ознаками:

- а) за ступенем важливості та за тривалістю дії;
- б) за характером зіткнення та за місцем дії;
- в) за внутрішніми та зовнішніми загрозами;
- г) за сферами поширення та за ступенем реалізації.

6. Механізм забезпечення фінансової безпеки включає такі елементи:

- а) моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування зовнішніх і внутрішніх загроз інтересам об'єктів фінансової системи;

- б) розрахунок граничних значень фінансових та соціально-економічних показників – індикаторів, перевищення яких провокує виникнення загроз;
- в) сукупність банків, валютних і фондових бірж;
- г) діяльність держави відносно виявлення і попередження загроз фінансовій безпеці.

7. До загальних принципів забезпечення фінансової безпеки належать:

- а) пріоритет прав і свобод людини, верховенство права, пріоритет мирного розв'язання проблеми;
- б) забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності;
- в) відповідність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- г) розмежування повноважень та взаємодія між різними органами влади, використання механізмів міжнародної колективної безпеки.

8. До специфічних принципів забезпечення фінансової безпеки належать:

- а) забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності;
- б) подолання фінансових суперечностей і збалансування інтересів;
- в) розмежування повноважень та взаємодія між різними органами влади, використання механізмів міжнародної колективної безпеки;
- г) забезпечення макрофінансової стабільності, фінансової незалежності.

9. Пріоритетами національних інтересів України в економічній сфері є:

- а) створення конкурентоздатної, соціально-орієнтованої ринкової економіки;
- б) забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- в) підвищення екологічної безпеки в країні;
- г) інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір.

10. Внутрішніми загрозами фінансовій безпеці є:

- а) неефективне державне регулювання, низька правова культура;
- б) низька інвестиційна активність, недостатність золотовалютних резервів;
- в) невизначеність держави у сучасному геополітичному просторі, обмеженість доступу до зарубіжних ринків;
- г) висока боргова залежність держави; тінізація економіки, корупція, нестабільність валютного курсу, зниження зростання ВВП.

11. Зовнішніми загрозами фінансовій безпеці є:

- а) безконтрольність щодо накопичення зовнішньої заборгованості;
- б) низька інвестиційна активність в країні;
- в) невизначеність держави у сучасному геополітичному просторі, обмеженість доступу до зарубіжних ринків;
- г) тінізація економіки, корупція, нестабільність валютного курсу.

Питання для самостійного вивчення

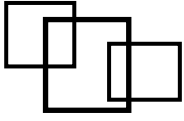
1. Вплив фінансової кризи на фінансову безпеку держави.
2. Тінізація економіки та її вплив на фінансову безпеку держави.

Теми рефератів

1. Стратегія національної безпеки України.
2. Механізм забезпечення боргової безпеки України.

Базові термін і поняття

Національна безпека, економічна безпека, фінансова безпека, загрози безпеці, індикатори безпеки, механізм фінансової безпеки, бюджетна безпека, податкова безпека, боргова безпека, валютна безпека, безпека банківської системи, грошово-кредитна безпека, безпека страхового ринку, безпека фондового ринку, міжнародна фінансова безпека.



ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

20.1. Характерні риси фінансових систем країн з розвиненою ринковою економікою

Структура фінансових систем розвинених країн світу зумовлена особливостями державного устрою, розвитком економіки, демографічною і соціальною структурою населення, а також національними традиціями та менталітетом населення. *Основною складовою фінансової системи будь-якої країни світу є державні фінанси.*

Історичний розвиток країн значною мірою визначив розвиток функцій держави і її роль у формуванні фінансових систем. З розширенням функцій держави зростала і роль держави і державних органів влади в здійсненні соціальної і економічної політики, змінювалися політичні умови формування державної фінансової політики. Державні витрати стали спрямовуватися не лише на виконання традиційних державних функцій, але і на соціальний захист населення. На період кінця ХІХ – початку ХХ ст. припадає запровадження переважної більшості програм соціального характеру (див. табл.20.1).

Із посиленням ролі держави змінювалися масштаби перерозподілу ВВП через бюджетну систему, відбувалося збільшення частки державного сектору у видатках бюджету. Світові війни та світові економічні кризи також впливали на збільшення державних витрат.

Політичний курс більшості держав впливав на частку перерозподілу ВВП через сферу державних фінансів. Так, якщо в середньому в 10 найрозвинутіших країнах у 1870 році загальні видатки держави відносно ВВП становили тільки 10%, то на початку ХХІ століття вони збільшилися до 47% від ВВП. Така тенденція зростання частки державного сектору щодо ВВП протягом більше 100 останніх років є характерною рисою для всіх розвинених держав.

В нинішній час навіть серед високорозвинених ринкових держав існують значні відмінності в ролі держави у перерозподілі ВВП, тому можна навіть виділити три типи моделей за рівнем централізації ВВП:

- *американська* (через централізовані фонди фінансових ресурсів перерозподіляється 30 – 35% ВВП);
- *західноєвропейська* (перерозподіляється 40 – 50 % ВВП);
- *скандинавська* (перерозподіляється 50 – 65 % ВВП).

**Запровадження окремих соціальних програм у законодавстві
розвинених держав***

Країна	Страховання від нещасних випадків на виробництві	Допомога при захворюваннях	Пенсійне забезпечення	Страховання з безробіття	Допомога сім'ям	Медичне страхування або надання безплатної медичної допомоги
Німеччина	1884	1883	1889	1927	1954	1880
Велика Британія	1906	1911	1908	1911	1945	1948
Швеція	1901	1910	1913	1934	1947	1962
Франція	1946	1930	1910	1967	1932	1945
Італія	1898	1943	1919	1919	1936	1945
США	1930	-	1935	1935	-	-
Канада	1930	1971	1927	1940	1944	1972

* У таблиці вказано роки, коли запроваджувались певні соціальні програми *Фінанси. підручник/за ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611с., с.500.*

Частка державного втручання в економіку склалася у більшості країн історично під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників. Для кожної держави характерною є своя оптимальна модель перерозподілу фінансових ресурсів через державні фінанси. При формуванні таких моделей слід зважати на те, що необґрунтовано висока частка централізації фінансових ресурсів може призводити до негативних наслідків, оскільки виникає проблема централізованого здійснення раціонального розподілу і забезпечення ефективного контролю за цим процесом. Проте і зниження централізації за високої частки державної власності в економіці може призвести до нераціонального використання фінансових ресурсів та недоотримання ресурсів окремими суб'єктами.

Нині до розвинених країн світу відносять країни, що мають високі показники економічного розвитку, обсягу ВВП на душу населення, з контрольованим рівнем інфляції та безробіття. До них належать США, Японія, Великобританія, Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Данія, Скандинавські країни та інші.

Основними завданнями економік розвинених країн у сучасних умовах глобалізації є:

- ⇒ забезпечення стабільного економічного зростання;
- ⇒ утримання низьких темпів інфляції;
- ⇒ створення економічних умов, що гарантують зайнятість населення і скорочення безробіття;

- ⇒ збереження високих стандартів життя і соціальних гарантій населення;
- ⇒ підтримка високої конкурентоспроможності продукції;
- ⇒ розвиток транснаціональних проектів;
- ⇒ усунення регіональних диспропорцій економічного розвитку;
- ⇒ задоволення інтересів громадянина на основі науково-технічних можливостей суспільства.

У більшості країн світу особливості організації фінансових систем підпорядковані принципам соціально-орієнтованого ринкового господарства (так званої *держави загального добробуту А. Вангера*). У таких країнах основні соціально значимі потреби (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення) фінансуються за рахунок державних коштів.

Відомі три моделі держави загального добробуту або соціальної держави:

- ⇒ *ліберальна модель* (англосаксонська) застосовується у США, Великобританії, ряді латиноамериканських країн. Вона передбачає державне фінансування витрат з соціального захисту лише найбільш незахищених верств населення, а усі інші громадяни повинні забезпечувати себе соціальними благами самостійно;
- ⇒ *соціально-демократична модель* (скандинавська) найбільш поширена у Швеції, де базове забезпечення надається усім громадянам за рахунок бюджетів усіх рівнів. Вона спрямована на недопущення бідності і забезпечення усім зайнятим громадянам гідного рівня життя;
- ⇒ *консервативна модель* (європейська) поширена у більшості європейських країн (Австрії, Німеччині, Італії, Греції та ін.). Вона базується на системі соціального страхування з пайовим відрахуванням внесків працедавцями та найнятими працівниками.

Головною сферою фінансової системи будь-якої країни є *державні фінанси*. Вона опосередковує до 80% усіх фінансових ресурсів країни і містить різноманітні фінансові інститути, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність.

Державні фінанси охоплюють:

- ⇒ сукупність усіх бюджетів;
- ⇒ централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення;
- ⇒ фінанси підприємств та організацій державної та комунальної форми власності;
- ⇒ державний кредит тощо.

Необхідність існування державних фінансів обумовлена тим, що при будь-якому типі економічної системи основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб або тих суб'єктів фінансових відносин, які не можуть бути задоволені через ринковий механізм шляхом їх купівлі-продажу, або окремих громадян у зв'язку з об'єктивними причинами (інвалідність, непрацездатність тощо).

Загальною тенденцією останніх двох десятиліть у сфері управління державним сектором високорозвинених держав стало зниження кількості державних підприємств

через їх приватизацію. Приватизаційні процеси були характерними у 90-х роках ХХ ст. навіть для країн із традиційно високим рівнем державної власності (Франція, Фінляндія). Основними завданнями приватизації були такі: забезпечення конкурентоспроможності економіки, економія бюджетних витрат, зменшення державного боргу, поліпшення стану державних фінансів тощо. Державна власність зосередилася переважно у ключових галузях, які забезпечують національну безпеку.

На функціонування фінансової системи чинить істотний вплив *фінансова політика держави*. У розвинених країнах фінансова політика держави має стабільний зважений характер. Для фінансових систем розвинених країн світу характерна прозорість бюджетного процесу, ефективний і дієвий громадський контроль за бюджетними витратами, стратегічне планування розвитку фінансової системи і комплексний характер реформування її складових елементів.

20.2. Фінансова система Сполучених Штатів Америки

Сполучені Штати Америки (США) – це одна з найбільших країн світу за масштабами промислового виробництва, обсягом імпорту і експорту, величиною інвестицій та рівнем економічного розвитку. Сполучені Штати Америки є федеративною республікою, до складу якої входять 50 штатів, федеральний округ Колумбія та низка островів.

Федеральна влада в США складається з трьох гілок – *законодавчої, виконавчої і судової*. Кожен штат як суб'єкт федерації наділений республіканськими повноваженнями, а тому також має власну законодавчу, виконавчу та судову владу. Штати мають широкі повноваження в проведенні соціально-економічної політики. На території штату діють власні закони і конституція штату, які не повинні суперечити Конституції і законам США. Лише у питаннях зовнішніх відносин, у військовій та митній сфері, деяких інших загальнодержавних справ права штатів є обмеженими.

Рішення у сфері державних фінансів в першу чергу приймаються законодавчою і виконавчою владою. Законодавча влада представлена Конгресом, який складається з двох палат: *сенату і палати представників*.

В управлінні державними фінансами головними представниками законодавчої влади є:

- *Головна контрольна служба (ГКС) – здійснює зовнішню ревізію урядових агентств;*
- *Бюджетна служба Конгресу (БСК) – експертний орган парламенту для аналізу проекту бюджету та законодавства відносно бюджетної сфери.*

Виконавча влада зосереджена в руках президента. Посади прем'єр-міністра в США немає, а роль уряду виконує адміністрація президента. Головними повноваженнями у сфері фінансів серед виконавчих органів наділено Адміністративно-бюджетне управління (АБУ), яке відповідає за розробку бюджету і входить до складу адміністрації президента. При президентові також діє Рада економічних консультантів – дорадчий орган, що допомагає у формуванні основ економічної політики. Важливу роль також

відіграє *Міністерств фінансів*, повноваження якого головним чином стосуються етапу виконання та контролю у сфері бюджету.

Судова влада представлена федеральними судами, судами штатів і місцевими судами. Федеральна судова система включає також спеціальні суди: митний, податковий, військовий.

Фінансова система США складається із:

- ⇒ *фінансів федерації*, що включають федеральний бюджет, бюджет округу Колумбія (столичний), спеціальні фонди федерального рівня, фінанси державних підприємств;
- ⇒ *фінансів 50 штатів*, кожен з яких має власний бюджет, спеціальні фонди та фінанси підприємств, що знаходяться у власності штату;
- ⇒ *місцевих фінансів*, до складу яких входять місцеві бюджети (графств та інших місцевих адміністративних одиниць, серед яких округи, муніципалітети, міста), фінанси комунального господарства, різноманітні фонди.

Для фінансової системи США характерний високий рівень автономності – *кожен з рівнів державного управління самостійно проводить бюджетну і податкову політику*.

Бюджетна система США є трьохрівневою і включає федеральний бюджет, бюджети членів федерації та місцеві бюджети. Бюджетний рік в США складає період з 1 жовтня по 30 вересня.

Бюджетний процес включає такі основні стадії: (рис.20.1)

1) *вироблення президентського варіанту проекту бюджету* – починається за 18 місяців до початку нового фінансового року. У проекті визначаються основні напрями бюджетної політики, оцінюються основні показники економічного розвитку країни. Проект бюджету включає бюджетні орієнтири на наступний бюджетний рік, а також оціночні показники ще на наступні чотири роки;

2) *робота Конгресу над бюджетом* – включає розгляд проекту бюджету в комітетах Палати представників і Сенату, які розробляють спільну бюджетну резолюцію (контрольні цифри доходів і видатків майбутнього бюджету);

3) *виконання бюджету за дохідною частиною* – покладено на Міністерство фінансів, а за *видатковою* – на міністерства і відомства федерального уряду. Контроль за виконанням бюджету покладено на Адміністративно-бюджетне управління (АБУ) та Міністерство фінансів.

Як фінансовий документ федеральний (державний) бюджет США складається з кількох томів і включає:

- власне бюджет;
- пояснення до нього;
- історичні дані;
- добірку матеріалів економічного аналізу;
- брошюри, що пояснюють процедури бюджетного процесу.



Рис. 20.1. Бюджетний процес у США.

Федеральний (державний) бюджет США складається з двох частин: власне урядового бюджету та довірчих траст-фондів.

З урядового бюджету фінансуються національні економічні та соціальні програми, а траст-фонди – це переважно соціальні і пенсійні фонди, що мають цільовий характер і забезпечують функціонування інфраструктури – автомобільних доріг, аеродромів, електростанцій тощо.

Доходи довірчих траст-фондів формуються за рахунок надходжень від використання державної власності. Окремі соціальні фонди, що знаходяться у складі федерального бюджету, формуються за рахунок внесків тих, хто працює в державному і приватному секторах економіки, а також за рахунок відрахувань від доходів федерального уряду та державних підприємств.

Основними соціальними фондами США є:

- ⇒ Фонд соціального страхування;
- ⇒ Фонд медичного забезпечення.

Соціальне страхування передбачає пенсійне страхування і страхування на випадок безробіття; додатково із нарахованого заробітку утримується внесок на випадок тимчасової непрацездатності. Окрім централізованих соціальних фондів існує велика кількість недержавних фондів.

Основним джерелом наповнення бюджетів різних рівнів є податкові надходження.

Податки поділяються на:

- ⇒ *федеральні* податки (податок на доходи фізичних осіб, відрахування до соціальних фондів, податок на прибуток корпорацій, акцизи, податки на подарунки і спадок, мито). Для федеральної податкової системи США характерне переважання прямих податків;
- ⇒ податки *рівня штатів*;
- ⇒ *місцеві* податки.

Доходи бюджетів штатів і місцевих органів влади формуються в основному за рахунок непрямих податків, митних зборів, акцизів, зборів з транспортних засобів, внесків на соціальне страхування тощо. Близько 40-60% доходів регіональних бюджетів штатів та територіальних одиниць формуються за рахунок трансфертів.

Податковій системі США характерне те, що одні і ті ж податки можуть стягуватися до бюджетів різних рівнів за різними ставками або розподілятися у певних пропорціях.

Видатки бюджетної системи залежать від правлячої партії: демократи більше уваги приділяють соціальним витратам, підвищують податки на багатих, скорочують військові витрати; республіканцям характерне мінімальне втручання в економіку, скорочення соціальних витрат, зміна податкового механізму на користь підприємств.

Структуру видатків федерального бюджету приблизно можна представити так:

- ⇒ видатки на охорону здоров'я – 20%;
- ⇒ видатки на освіту – 2 %;
- ⇒ видатки на соціальне забезпечення – 20%;
- ⇒ видатки на обслуговування державного боргу – 20%;
- ⇒ видатки на оборону – 15 %.

Низький рівень видатків федерального бюджету на освіту пояснюється тим, що освіта в США фінансується переважно з місцевих бюджетів та бюджетів штатів.

Федеральний бюджет США є дефіцитним, загальний об'єм державного боргу складає останніми роками більше половини ВВП. Дефіцит федерального бюджету скорочується передусім фіскальними методами – зниженням військових і урядових витрат, а також підвищенням податків.

Місцеві бюджети США наповнюються в основному за рахунок таких податків: податку на доходи фізичних осіб, який стягується за прогресивною шкалою; податку на прибуток корпорацій, податку з продажів, податку на майно, податку на видобуті корисні копалини, податку на спадок, деяких акцизів. Місцеві бюджети мають чіткі обмеження відносно свого дефіциту.

Формами державних та муніципальних запозичень є емісія облігацій штатів і муніципальних облігацій, які без обмежень обертаються на ринку.

Однією з форм фінансових зв'язків між центральним урядом і місцевими органами влади є міжбюджетне вирівнювання, яке представлено системою бюджетних грантів: різними видами цільової умовної і безумовної фінансової допомоги.

США є центром світового фінансового ринку та лідером світової економіки. Ця країна займає перше місце в світі за обсягами капіталовкладень за рахунок іноземних інвестицій. Тривалий час інвестори розглядали США як найбільш надійну, прибуткову і перспективну економіку сучасного світу.

Проте, глобалізація економіки проявляється для США у зростаючому торговельному дефіциті, дефіциті платіжного балансу, зростанні зовнішньої заборгованості. Фінансово-економічна криза 2008-2010 рр. ускладнила позиції США як світового лідера. Зростання дефіциту платіжного балансу викликає додаткове зростання зовнішньої заборгованості країни. Щорічно зростає і дефіцит федерального бюджету США, що стає суттєвою проблемою не лише для цієї країни, але й для інших країн світу.

18.3. Фінансові системи Німеччини, Великої Британії, Франції

Особливості фінансової системи *Федеративної Республіки Німеччини* (ФРН) пов'язані з політичним і соціально-економічним становленням держави у минулому. До 1871 року Німеччина була економічно і політично роздробленою і лише після 1871р. відбулося остаточне її об'єднання, у результаті чого утворилась Німецька імперія (перший рейхсканцлер – Отто фон Бісмарк).

Головними етапами історії, що вплинули на формування фінансової системи ФРН, були такі:

I світова війна:

- руйнування фінансової системи;
- державний борг збільшився у 32 рази (з 5 млрд. марок до 160 млрд.);
- виплата репарацій переможцям = 132 млрд. марок

II світова війна:

- у 1945 р. державний борг ФРН у 5 разів перевищував національний дохід 1938г.;
- уся економіка була зруйнована, а інфляція становила 600%.

План допомоги Маршалла (1948-1951):

- Німеччина отримала в 1948 р. 2,4 млрд. дол. допомоги від США;
- сталося бурхливе економічне зростання («німецьке диво»);
- реалізація плану «Економічний розвиток»(автор - Л. Ерхард (1897-1977))

Об'єднання 2-х частин Німеччини (1990):

- темпи економічного зростання стали нижчими, ніж середньоевропейські;
- зріс рівень безробіття (у 2004р. він становив 10,3%);
- спостерігався дефіцит бюджетів усіх рівнів;
- частка державного боргу сягала 60%.

Нині Німеччина належить до числа високорозвинених країн світу і входить в так звану «велику вісімку». За обсягом ВВП і розмірами промислового виробництва вона займає 4-е місце у світі. ФРН є федеративною республікою. Адміністративно Німеччина поділена на землі, округи та общини. ФРН стала однією з перших країн, які об'єдналися в Європейське економічне співтовариство, тепер це Європейський Союз.

Фінансова система ФРН складається з таких елементів:

- ⇒ *фінанси федерації* (федеральний бюджет, спеціальні фонди, фінанси державних підприємств);
- ⇒ *фінанси земель* (у складі відповідного бюджету, спеціальних фондів, фінансів підприємств);
- ⇒ *місцеві фінанси* (місцеві бюджети та фінанси комунальних підприємств).

Бюджетний рік у ФРН відповідає календарному року. Бюджетний устрій має три рівні: *федеральний, земельний та місцевий*.

У бюджетному процесі беруть участь:

- 1) уряд і міністерство фінансів;
- 2) представницькі органи:
 - ⇒ Бундестаг (нижня палата парламенту) – бюджетний комітет, підкомітет з перевірки звітності, Федеральна рахункова палата;
 - ⇒ Бундесрат (верхня палата парламенту, яка складається з членів урядів земель) – затверджує закон про бюджет ;
- 3) Федеральний казначейський двір (здійснює контроль за економічною і фінансовою діяльністю).

Розроблений міністерством фінансів проект бюджету розглядається в парламенті і комітетах бундестагу; члени бюджетного комітету є доповідачами з певних розділів бюджету. У обговоренні проекту беруть участь учені і громадськість; науково-дослідні організації готують експертні оцінки. Прийняття бюджету – суверенне право парламенту: спочатку він має бути прийнятий бундестагом, а потім дістати схвалення бундесрата.

Виконання бюджету – виняткова компетенція уряду в особі міністерства фінансів, касове обслуговування покладене на Бундесбанк. Контроль за виконанням бюджету здійснюють органи виконавчої, законодавчої влади і громадські інститути.

Основу доходів федерального бюджету складають податкові надходження. Податкова система Німеччини складається з 40 податків.

Головними податками, які формують зразу доходи бюджетів двох або трьох рівнів і вважаються *спільними*, є такі:

- податок на доходи;
- податок на корпорації;
- податок на додану вартість (ПДВ).

Федеральними податками є: доходи від фінансових монополій, митні збори, податок з вантажного автотранспорту, податки на майно.

Земельними податками є: податок на майно, податок на спадок, податок на автомашина, податок на пиво тощо.

Значну долю *витрат бюджетної системи* складають соціальні виплати (пенсії, допомога по безробіттю і фінансування бірж праці, допомога при народженні і догляді за дитиною).

Склад і структура *витрат федерального бюджету* залежить від функцій, які виконує федеральний уряд. Це видатки на військові цілі, міжнародні відносини, більшість соціальних гарантій населенню, видатки на науку, освіту, утримання адміністративного апарату, видатки на фінансову підтримку окремих галузей, регіонів (субсидії, пільгові кредити і пряме фінансування), а також на фінансування виробничої інфраструктури та науково-технічних програм.

Федеральний бюджет країни є дефіцитним, при цьому розмір державного боргу зростає. Конституція ФРН обмежує щорічні кредитні запозичення федерації величиною інвестиційних витрат бюджету. Особливістю розвитку державного боргу ФРН є тенденція до скорочення частки боргу федерального уряду і земель при зростанні заборгованості громад. Міністерство Фінансів ФРН для зниження темпів зростання витрат на виплату відсотків за державним боргом використовує некредитне покриття витрат, а також продаж державної власності.

Бюджети земель і громад відіграють значну роль в економіці країни, оскільки за їх рахунок повністю фінансуються видатки на комунальне господарство, установи освіти і охорони здоров'я, переважна частина видатків на транспорт та житлове господарство, утримання державного апарату і обслуговування державного боргу.

Місцеві бюджети ФРН є переважно дефіцитними. Для бюджетного вирівнювання використовується *Федеральний фонд фінансового вирівнювання*, який формується за рахунок встановленої частки відрахувань від ПДВ. Німеччина – одна з небагатьох країн, де застосовується не тільки вертикальне, а й горизонтальне вирівнювання доходів. *Вертикальне вирівнювання* передбачає розподіл податкових надходжень (через спеціальну квоту покриття) між федерацією, землями та округами. *Горизонтальне вирівнювання* передбачає розподіл фінансової допомоги між окремими землями, всередині земель, між громадами. Так, високодохідні землі, наприклад, Баварія, Вюртемберг, Вестфалія, перераховують частину своїх фінансових ресурсів менш розвиненим землям, таким як Саксонія. Метою вирівнювання є збільшення доходів фінансово слабких земель до рівня 95% від середнього рівня податкових надходжень на душу населення в усіх землях.

Важливою складовою частиною фінансової системи ФРН є *спеціальні фонди*. Головне місце серед них займають соціальні фонди, основним з яких є *Фонд соціального страхування*, що складається з великої кількості автономних структур, що охоплюють різні види *страхування*: пенсійне страхування, з тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття, від нещасних випадків. Існує єдина система мобілізації коштів на ці цілі: обов'язкові відрахування, внески підприємців, державні субсидії з федерального бюджету.

Центральний уряд ФРН має у своєму розпорядженні і інші державні цільові фонди, наприклад, *Фонд німецької єдності* – спеціальна установа для вирівнювання фінансового потенціалу східних земель, створений в 1990 р.

Фінансовий ринок ФРН – четвертий за обсягом міжнародний ринок урядових зобов'язань після США, Японії і Великобританії. Для фінансування державного боргу федеральний уряд емітує такі види цінних паперів: облігації ФРН, федеральні облігації, боргові сертифікати, федеральні касові облігації, ощадні сертифікати, казначейські фінансові зобов'язання, безвідсоткові казначейські сертифікати.

Випускають державні цінні папери федеральний уряд, уряди земель, місцеві органи влади громад. Переважна частина державних цінних паперів знаходиться у власності комерційних банків, ощадних кас та соціальних фондів.

Протягом останніх двох десятиліть в державному секторі Німеччини активно проводилась приватизація. В державній формі власності залишаються об'єкти транспортної інфраструктури, швидкісні автодороги.

Фінансова система Великобританії.

Формування фінансової системи Великої Британії почалося ще в XI столітті, за часів утворення феодальної держави в результаті об'єднання багатьох розрізаних країн. У 1086р. був уперше проведений перепис населення і складені земельний і податковий кадастри, що сприяло отриманню повних відомостей про можливі об'єкти оподаткування. На початку XIII століття було створене казначейство, яке відало наповненням доходів казни.

Нині Великобританія – об'єднане королівство, до складу якого входять Англія, Шотландія, Уельс, провінція Північна Ірландія, самоврядні території о. Мен, Нормандські острови. Адміністративно країна поділена на графства та райони. Головою держави формально є монарх, проте реальна влада знаходиться у руках уряду (очолює його прем'єр-міністр – ключова фігура виконавчої гілки влади) *та парламенту*. Парламент складається з двох палат:

- *палати громад (нижня палата)* – 650 депутатів, які обираються на основі загального виборчого права, строком на 5 років;
- *палати лордів (верхня палата)* – формується на основі дворянської ознаки, як правило з довічним призначенням.

У сфері державних фінансів ключовими повноваженнями наділена нижня палата, оскільки її депутати є представниками народу. Рівень перерозподілу ВВП через систему державних фінансів складає близько 40%.

Головною фігурою у центральному уряді в питаннях державних фінансів є міністр фінансів (канцлер казначейства). Це міністерство займається визначенням економічної та фінансові політики держави, питаннями формування доходів бюджету, здійсненням видаткової політики держави.

До складу фінансової системи Великобританії входять (рис.20.2):

- ⇒ державний бюджет;
- ⇒ місцеві бюджети
- ⇒ спеціальні позабюджетні фонди;
- ⇒ фінанси державних підприємств і корпорацій.

Кожна ланка фінансової системи є незалежною і функціонує автономно. Головну роль у фінансовій системі відіграє бюджет центрального уряду (державний бюджет Великобританії).

Державний бюджет Великобританії складається з двох частин:

- ⇒ *звичайного бюджету* або *Консолідованого фонду*, з якого фінансуються переважно видатки *поточного характеру* (військові, цивільні, соціальні, видатки на економіку, утримання державного апарату) та *витрати постійного обслуговування* (відсотки по обслуговуванню боргу, видатки на утримання королеви);
- ⇒ *Національного фонду позик*, призначеного для фінансування видатків інвестиційного характеру (погашення державного боргу, надання кредитів місцевій владі, капіталовкладення у державні корпорації).

Бюджетний рік у Великобританії починається 1 квітня і закінчується 31 березня. Проект бюджету складається казначейством (Міністерством фінансів). З бюджетним посланням виступає Канцлер казначейства. Детальний розгляд державних видатків проводиться у спеціальних комітетах Палати громад і установах з відповідними повноваженнями.

Особливістю бюджетного процесу у Великобританії є прийняття замість єдиного бюджету кількох законів: так званого «*фінансового закону*» зі змінами у бюджетних доходах та *законів про видатки*. Після схвалення Палатою громад бюджетний законопроект передається до Палати лордів та підписується головою королівської влади. Звіт про виконання бюджету заслуховує Парламент.

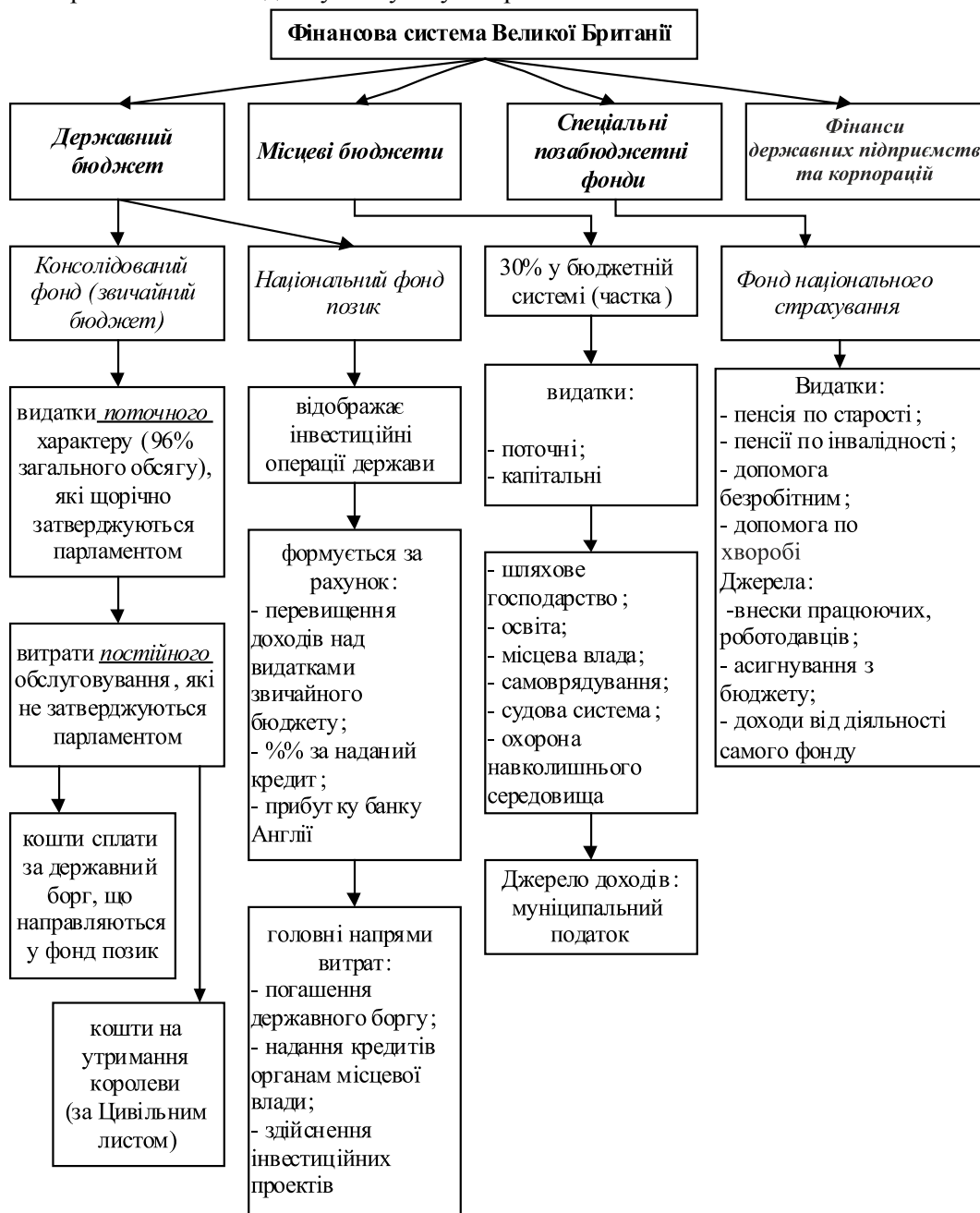


Рис. 20.2. Фінансова система Великої Британії.

Головним джерелом *доходів бюджетів* є податки. Податкова система Великобританії складається із *загальнодержавних і місцевих податків*. До *загальнодержавних податків належать*: податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток корпорацій, податок за реєстрацію автомобіля, ПДВ, акцизи, податки на соціальне страхування, на майно, підприємницькі податки. Загальнодержавні податки складають близько 90 % усіх податкових надходжень. *Основний місцевий податок* – муніципальний (справляється залежно від вартості майна та кількості дорослих членів сім'ї), але органи місцевої влади можуть вводити додаткові збори на конкретні місцеві потреби.

Для Великобританії характерним є здійснення суворого контролю за бюджетними видатками, їх ефективністю і раціональністю. Важливо, що майже три четверті державних витрат припадає на соціальні потреби: на проекти у сфері соціального захисту населення, на охорону здоров'я, на освіту тощо.

Бюджетний дефіцит покривається за допомогою державних запозичень, принципи яких є досить жорсткими. *Це такі принципи*:

- розмір державного боргу кожного року має залишатись приблизно на одному рівні – він не може перевищувати 30% ВВП;
- дотримання «золотого правила» державних фінансів, що вимагає щоб розмір урядових позик відповідав витратам уряду на інвестиційні програми (котрі у майбутньому дадуть змогу розрахуватись за зобов'язаннями держави)..

Переважну частину державного боргу складає *внутрішній борг*, що мінімізує залежність країни від зовнішніх запозичень. Головними борговими зобов'язаннями уряду Великобританії є безризикові державні облігації «джилтс». Вони є ринковими ЦП; основними їх власниками є пенсійні фонди і страхові компанії.

Фінанси місцевих органів влади (графств та округів) включають місцеві бюджети та позабюджетні фонди місцевого самоврядування. Головним джерелом *доходів місцевих бюджетів* є муніципальні податки, основними з яких є податок на житло, збори за транспортні засоби. Додатковими джерелами надходжень є субсидії центрального уряду, різні збори і доходи від продажу ліцензій. *Витрати місцевих бюджетів* поділяють на поточні та капітальні. Головними напрямками видатків місцевих бюджетів є житлове і шляхове господарство, освіта, місцева влада, судова система, охорона природного довкілля, поліція.

Позабюджетні фонди переважно мають характер соціальних. Серед них головну роль відіграє *Фонд національного страхування*, з якого фінансуються програми соціального характеру (рис 20.2). Джерелами формування доходів фонду є внески роботодавців та найманих працівників, асигнування з бюджету, доходи від інвестиційної діяльності фонду.

Серед науково-дослідних фондів головне місце займає *Фонд національної корпорації з розвитку досліджень*. Його надходження формуються за рахунок доходів від продажу ліцензій на право використання винаходів. За рахунок коштів фонду здійснюються капітальні вкладення приватних підприємств, які займаються науковими розробками і впровадженням їх результатів у виробництво.

У сфері управління **фінансовим ринком** Великобританії створена єдина установа *Управління з фінансового регулювання та нагляду*, що відповідає за дотримання нормативних вимог відносно діяльності учасників фінансового ринку та забезпечення своєчасного реагування на зміни ринкового середовища.

Державний сектор Великобританії охоплює незначну частку підприємств, зосереджених у пріоритетних для країни галузях.

Вступ Великобританії до Європейського Економічного Співтовариства (згодом ЄС) у 1972 р. та входження у єдиний європейський ринок дозволили уряду здійснити економічні реформи у сфері підтримки зайнятості, структурних змін, охороні навколишнього середовища та в інших сферах.

Фінансова система Франції

Франція – високорозвинена країна, одна з країн «великої вісімки». Це унітарна держава, очолювана Президентом, владні повноваження якого є найбільш сильними у світі серед інших країн, що мають інститут президентства. **Законодавча влада представлена двома палатами парламенту – Національними зборами (нижня палата) і Сенатом.** У Сенаті представлені територіальні формування республіки.

Адміністративний устрій Франції: 22 регіони; 96 департаментів; 36 тисяч комун.

До складу фінансової системи Франції входять:

- центральний (державний) бюджет;
- місцеві бюджети;
- спеціальні фонди;
- фінанси державних підприємств.

У бюджетних відносинах головну роль відіграють президент, уряд, парламент, а також спеціальні державні установи – Міністерство економіки і фінансів, Національна кредитна рада, Банківська контрольна комісія, Економічна і соціальна рада. Бюджетний процес у Франції регулюється конституцією, а також багатьма законами, декретами, які регламентують функції центральних і регіональних органів влади, що беруть участь в бюджетному процесі.

Бюджетний процес у Франції включає такі стадії:

- 1) складання проекту бюджету (покладено на Міністерство економіки і фінансів);
- 2) розгляд і затвердження бюджету (проходить у фінансових комісіях нижньої та верхньої палати парламенту);
- 3) виконання бюджету (здійснюється через розгалужену систему фінансових агентів, касове обслуговування покладено на систему казначейських кас);
- 4) складання звіту про виконання бюджету (здійснює Міністерство економіки і фінансів) та його затвердження.

Контроль за виконанням бюджету поділяється на три види: адміністративний, судовий і парламентський.

Період від початку підготовки проекту бюджету до складання звіту про виконання бюджету у Франції займає більше трьох років, а сам бюджетний рік відповідає календарному року.

Бюджетна система Франції включає:

- ⇒ центральний (державний) бюджет;
- ⇒ приєднані бюджети;
- ⇒ спеціальні рахунки казначейства (державні цільові фонди).

Специфічною рисою державних фінансів Франції є *приєднані бюджети*. Ці бюджети містять доходи і видатки, пов'язані з поточною діяльністю, інвестиційні витрати та спеціальні ресурси, призначені на їх покриття. *До приєднаних бюджетів*

належать військовий бюджет, бюджети пошти, телеграфу, телефону, національної друкарні, монетного двору, фонди соціальних та сільськогосподарських допомог.

Спеціальні рахунки – різні фонди соціально-культурного характеру і торгові рахунки Казначейства.

Державний бюджет Франції складається із:

- *фінансових ресурсів, операції за якими є остаточними* (поточні та капітальні видатки безповоротного характеру в межах одного року). Вони охоплюють 90% бюджетних ресурсів;
- *фінансових ресурсів за операціями кредитного характеру на поворотній основі* (вони складають 10% загальної суми бюджету).

Доходи державного бюджету Франції формуються за рахунок податків, коштів державних підприємств, державних позик та інших надходжень. Серед податків переважають непрямі податки (ПДВ, акцизи, мито). Важливо, що саме у Франції (1954 р.) уперше був розроблений податок на додану вартість (ПДВ), який став основним непрямим податком. Ставки ПДВ у Франції: стандартна – 19,6% (середній рівень для країн ЄС); понижена ставка – 5,5% (на продукти харчування, пасажирський транспорт, книги, театр, музеї, кіно). Отже *основними податками є* податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, прибутковий податок з фізичних осіб, соціальні збори. Оподаткування прибутку підприємств здійснюється за диференційованими ставками. Значними за надходженнями до бюджету є податки на власність (майно, майнові права, цінні папери).

Видатки бюджету класифікуються, з одного боку за міністерствами і відомствами, а з другого – за функціональною ознакою: на поточні і капітальні. Найбільшу частку у видатках бюджету складають витрати на соціальну сферу.

За рахунок державного бюджету фінансуються:

- національна оборона і поліція;
- окремі галузі народного господарства: ядерна, електронна промисловість, соціальна інфраструктура;
- освіта і охорона здоров'я;
- соціальний захист і соціальне забезпечення;
- надання допомоги країнам, що розвиваються.

Місцеві бюджети є фінансовим інструментом адміністративних одиниць – регіонів, департаментів, комун. Джерелами доходів є внутрішні, податкові і зовнішні надходження (дотації, кредити). Внутрішні доходи надходять від муніципальної власності і місцевого господарства. *Місцевими податками є:* земельний податок на забудовані і незабудовані ділянки, податок на житло, професійний податок з підприємницької діяльності.

Видатки місцевих бюджетів складаються з двох частин: *бюджету поточної діяльності* (функціонального) та *бюджету нового будівництва* (інвестування). Поточні видатки спрямовуються на фінансування поліції, цивільної оборони, пожежної охорони, управління, освіти, культури, виробничої інфраструктури. За рахунок інвестиційного бюджету місцеві органи влади здійснюють капіталовкладення.

Для *вирівнювання доходів* місцевих бюджетів застосовується глобальна (єдина) дотація функціонування, фонд якої формується за рахунок відрахувань від ПДВ. Дотації територіям обчислюються в розмірі на одного жителя, залежно від розміру території

та видатків на одного жителя і мають різні форми (базова, компенсаційна і фіксована дотації, спеціальна допомога).

Спеціальні фонди представлені численними спеціальними рахунками казначейства, приєднаними бюджетами, фондами фінансово-кредитних установ і соціальним бюджетом. Вони поділяються на:

- фонди доходів і витрат, які включаються до бюджету;
- позабюджетні фонди.

До позабюджетних фондів належать: Пенсійний фонд; Фонд страхування з тимчасової втрати працездатності, інвалідності, материнства; Фонд допомоги сім'ям; Фонд допомоги по безробіттю. Більшість державних цільових фондів мають соціальний характер.

Значні державні соціальні видатки зумовлюють дефіцитність державного бюджету. Для скорочення бюджетного дефіциту уряд застосовує жорсткий режим економії, підвищення податкових ставок, чим викликає значне невдоволення населення.

Франція – країна з високою часткою державної власності, зосередженої в енергетиці, транспорті, стратегічних галузях. Проте, в останні десятиліття спостерігається хвиля приватизації державних підприємств.

20.4. Фінансова система Японії

Японія є унітарною державою з конституційною монархією. Символом держави є імператор, але його діяльність в сфері державних справ узгоджується з урядом або кабінетом. Вищим органом державної влади (і законодавчим органом) є *парламент*. Він має дві палати – *палату представників і палату радників*, які складаються з депутатів, що обираються народом. Виконавча влада представлена *кабінетом*, який очолює прем'єр-міністр, який і формує кабінет міністрів (переважно із членів парламенту).

В нинішній час Японія – високорозвинена країна технологічного прогресу та інновацій. Її стрімкий розвиток розпочався після II Світової війни і був зумовлений її технічними інноваціями, складною взаємодією техніки і технологій, економічними і соціально-політичними чинниками. Переважна частина державних інвестицій спрямовувалася на розвиток промислової інфраструктури і лише незначна їх частина вкладалася в соціальну сферу. Нове будівництво та модернізація виробничого потенціалу сприяло зростанню ВВП. Також за рахунок державної підтримки розвивалися такі галузі економіки, як сільське господарство, освіта, наука.

Особливістю фінансової моделі Японії є взаємозв'язок державного фінансування та значного приватного капіталу у реалізації загальнодержавних програм. Взаємодія і взаємопроникнення державного та корпоративного фінансового планування сприяють узгодженому економічному розвитку та забезпеченню стабільності економічної системи.

Фінансовій системі Японії характерна найменша частка перерозподілу ВВП через державні фінанси. Фінансова політика Японії ґрунтується на тому, що державні фінанси повинні обслуговувати лише ті сфери економічного життя, які ринковий механізм забезпечити не здатний. Державні фінанси мають створювати лише загальні умови для функціонування ринкового механізму і одночасно виправляти його недо-

ліки шляхом перерозподілу доходів через бюджетний механізм. У Японії головним є не трансфертні платежі (наприклад допомога по бідності), а вирівнювання стартових умов, тобто забезпечення мінімальних соціальних гарантій (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення).

У Японії відбувся перехід від загальновідомої концепції «*суспільного добробуту*» до своєї *японської моделі суспільного добробуту*, основними рисами якої є :

- свобода індивідуумів та гарантія мінімального доходу кожному;
- мінімальні суспільні асигнування на рішення соціальних проблем;
- принцип «справедливого розподілу» суспільних благ.

Фінансова система Японії складається з:

- ⇒ бюджету центрального уряду;
- ⇒ місцевих бюджетів;
- ⇒ спеціальних фондів;
- ⇒ фінансів суб'єктів господарювання (комерційних підприємств і корпорацій державного сектору).

Загальне управління фінансами країни здійснює міністерство фінансів через власні управління та секретаріат.

Бюджетний рік в Японії починається 1 квітня і закінчується 31 березня.

Бюджетний процес включає такі стадії:

- ⇒ *підготовку проекту бюджету* – здійснюється Міністерством фінансів і його департаментами;
- ⇒ *розгляд проекту бюджету* в Кабінеті міністрів, внесення пропозицій і подання його парламенту;
- ⇒ *затвердження бюджету* парламентом;
- ⇒ *виконання бюджету* (покладене на Міністерство фінансів).

Касове виконання бюджету здійснює Японський банк і його відділення, контроль за витрачанням затверджених асигнувань здійснюють міністерства, відомства і Ревізійне бюро.

Бюджетна система Японії як унітарної держави є дворівневою і складається з державного та місцевих бюджетів. Дохідна частина державного бюджету формується за рахунок податкових та неподаткових надходжень. Ставки податків переважно прогресивні.

Основними податками в Японії є:

- *податок на доходи фізичних осіб* (стягується за прогресивною шкалою, за ставкою від 10 до 37%). Додатково цей податок стягується на муніципальному рівні (від 3 до 10 %) та на рівні префектур (ще 2-3%), тому в сукупності цей податок може досягти 50% від доходу індивіда, що є одним з найвищих у світі;
- *податок на прибуток компаній* (базова ставка – 30%, для підприємств малого бізнесу – 22%);
- податок на дивіденди (20%);
- непрямий податок на споживання (5%);
- акцизи;
- відрахування на соціальні заходи (11 % від доходу) та інші.

До *неподаткових надходжень* належать доходи від орендної плати, продажу зе-

мельних ділянок та нерухомості, пені, штрафи, доходи від державних лотерей, державні позики.

У фінансуванні державних видатків важливим є виділення значних коштів на розвиток науки і освіти, які розглядаються як головний чинник економічного зростання (при цьому у складі витрат на науку на природничі та технічні науки виділяються близько 85 % видатків, а на соціальні науки – 15%).

За рахунок державного бюджету фінансуються: дорожнє будівництво, роботи з розвитку авіаційного і залізничного транспорту, системи зв'язку, витрати з ліквідації наслідків стихійних лих. Також важливими сферами державних видатків є видатки на інформаційні технології, програми вирішення проблем старіючого населення, захисту навколишнього середовища та фінансування громадських робіт по поліпшенню функціонування японських міст, а також соціальні видатки. Значну частку витрат державного бюджету становлять соціальні видатки – пенсії по старості та інвалідності. Пенсійна система Японії є досить складною і багаторівневою. Коштами державного бюджету забезпечується 1/3 базової пенсії. Усі інші доплати виплачуються за рахунок різних пенсійних фондів.

Проблемою бюджетної системи Японії є її дефіцитність. Бюджетний дефіцит покривається передусім за рахунок державних позик. В бюджетній політиці щодо державних запозичень уряд Японії останніми роками базується на нормативах Європейського Союзу відносно обмеження дефіциту бюджету до рівня 3% ВВП. Додатково передбачається скорочення випуску нових позик на покриття бюджетного дефіциту.

Адміністративний устрій Японії складається з 47 префектур, які об'єднують 3045 міст, селищ, районів. Всі вони мають свої бюджети, які належать до місцевих. Більшість місцевих бюджетів Японії виконуються з перевищенням дохідної частини над видатковою (тобто з профіцитом).

Місцеві бюджети формують свої доходи за рахунок власних податкових надходжень (муніципальних податків), відрахувань від загальнодержавних податків, державних дотацій на здійснення загальнонаціональних програм і неподаткових надходжень.

До місцевих податків належать:

- ⇒ префектурний та міський прибутковий податок з юридичних осіб;
- ⇒ непрямі податки на тютюн, бензин, бари та ресторани;
- ⇒ податки на споживання електрики та газу.

Видатки місцевих бюджетів поділяють на шість груп:

- ⇒ розвиток промисловості та економіки;
- ⇒ охорона громадського порядку;
- ⇒ громадські роботи;
- ⇒ освіта;
- ⇒ соціальне забезпечення;
- ⇒ сприяння зайнятості.

За рахунок місцевих бюджетів фінансуються розвиток місцевої виробничої інфраструктури, освіта, виплата різноманітних допомог та пенсій, утримання місцевих органів влади та поліції, органів суду і прокуратури.

Для здійснення перерозподілу фінансових ресурсів в межах різних територій, у складі бюджету центрального уряду Японії створена спеціальна установа **Фонд фінансового вирівнювання**. Джерелом його формування є відрахування від загальнодержавних податків. Основою для визначення дотацій вирівнювання місцевим бюджетам є бюджет «стандартної території», який коригується на коефіцієнти модифікацій для окремих територіальних громад.

Існує ціла система коефіцієнтів модифікацій:

- видові (на основі одиниці витрат на утримання галузей);
- спеціальні для коригування особливостей територій залежно від щільності населення;
- загальнокліматичні;
- демографічні;
- буферні на зменшення обсягів фінансування при падінні чисельності населення;
- бюджетної прибутковості територій тощо.

За рахунок дотацій вирівнювання бюджети префектур забезпечуються базовим доходом на 80%, а муніципалітети – на 75% від базових потреб.

Особливістю фінансової системи Японії є наявність, окрім бюджетного фінансування державних потреб, паралельної державної системи фінансування економічних проектів із залученням позабюджетних коштів. Для цього функціонує *Програма фінансових інвестицій і позик* (так званий Інвестиційний бюджет), призначена для кредитування пріоритетних об'єктів та проектів. Його обсяг досягає половини державного бюджету.

Важливо, що у Японії існує розвинена система соціальних фондів, яка забезпечує пенсійне страхування і різні види допомоги. Спеціальні фонди Японії створені в 1946р. Їх доходи формуються за рахунок внесків застрахованих осіб і працевластуваних, а витрати направляються на виплату пенсій і різних видів допомоги.

У Японії має місце велика кількість *кредитних фондів*:

- ⇒ Фонди фінансових корпорацій (корпорації фінансування житлового будівництва, малих і середніх підприємств);
- ⇒ Фонди спеціальних банків (Японський Банк розвитку, Центральний кооперативний банк для сільського господарства, Експортно-імпортерський банк).

Державний сектор економіки Японії є незначним. Він представлений, головним чином, підприємствами інфраструктури, до яких належать казенні підприємства, які займаються діяльністю з карбування монет, друкування банкнот, державного книговидавництва, державні лісництва, пошта, ощадкаси, підприємства водопостачання і каналізації тощо. Муніципальними підприємствами є також підприємства зі збору та утилізації сміття, міський транспорт, школи, лікарні, будівельні підприємства та підприємства з експлуатації муніципального житла.

Сучасні проблеми фінансової системи Японії проявляються у надмірно жорсткій монетарній політиці, державному контролі та закритості економіки для іноземних суб'єктів. Проте, японські фінансові інститути здійснюють величезний вплив на світову фінансову систему. Токіо є світовим фінансовим центром, через який мобілізуються та перерозподіляються значні обсяги фінансових ресурсів.

20.5. Загальна характеристика фінансів Скандинавських країн

До скандинавських країн належать 5 держав: Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Ісландія. Три перші з них складають значний інтерес у сфері організації фінансів, оскільки в цих країнах сформовано модель загального добробуту із найвищими соціальними стандартами та гарантіями з боку держави.

Для скандинавських країн характерною є значна перерозподільча роль держави, частка якої становить 55-65 % ВВП. Саме за часткою державних витрат у ВВП Швеція, Норвегія і Фінляндія займають три перші місця серед усіх країн (нині цей показник дорівнює відповідно 66, 61 і 56 %).

Рівень оподаткування у Скандинавських країнах традиційно є одним з найвищих серед промислово розвинених країн. За рахунок значного оподаткування сфера надання соціальних послуг населенню є в основному безкоштовною. Державний сектор економіки є також вагомим, він складає біля третини усіх підприємств. Велика частка державних витрат здійснюється у вигляді трансфертних платежів, які є формою переливання фінансових ресурсів з державного бюджету безпосередньо різним групам населення у вигляді допомоги та субсидій.

Соціальна сфера є пріоритетом фінансової політики. Крім того, що велика частина соціальних послуг в Скандинавських країнах є безкоштовними, вони дуже різноманітні за формою і доступні усім громадянам. У державному секторі економіки і в бюджетній сфері зайнята значна частина працездатного населення. Цей показник складає в Швеції – 32%, в Норвегії і Данії – близько 30%, у Фінляндії – 25 %. Це найвищі показники зайнятості в державному секторі економіки серед розвинених країн.

Усі країни Північної Європи належать до групи так званих малих країн. Проте, за показниками ВВП і промислового виробництва на душу населення Скандинавські країни займають перші місця серед держав світу.

Швеція. Становлення Швеції як однієї з високорозвинених країн світу пов'язують з виникненням терміну так званої «шведської моделі». Шведська модель «держави суспільного добробуту» базується на здійсненні державою функції перерозподілу національного доходу відповідно до пріоритетів суспільних потреб із метою досягнення більшої соціальної рівності та більшої соціальної справедливості.

Держава захищає людей від бідності через надання допомоги у зв'язку з безробіттям, виплат сім'ям грошових компенсацій, пенсій за віком, забезпечуючи повноцінну охорону здоров'я, безплатну освіту, громадське житло. Соціальна підтримка здійснюється як державне втручання в життя людей на національному і місцевому рівнях через програми соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я. Фінансування цієї системи здійснюється за рахунок перерозподілу доходів через страхування і податкову політику.

Бюджетна система Швеції триланкова: центральний бюджет та два рівні місцевих бюджетів – ліві-губернські та комун. Місцеві бюджети відповідальні за сферу охорони здоров'я, культуру, охорону навколишнього середовища, цивільну оборону, громадський транспорт та деякі ланки системи освіти.

У країні досить низький, як для європейської держави, рівень оподаткування податком на прибуток корпорацій і одночасно дуже високі ставки оподаткування доходів громадян. Проте ці платежі повертаються громадянам через широку систему програм соціальної підтримки, що не викликає у платників почуття надмірного податкового тиску. Податок на доходи від трудової діяльності справляється до місцевих бюджетів за диференційованими ставками та до загальнодержавного бюджету за ставками, залежно від сум річного доходу.

Основними податками є податок на доходи від капіталу, податки з бізнесу (на прибуток корпорацій), різні види непрямих податків – ПДВ та акцизи, значна кількість внесків до соціальних фондів. Податки на доходи стягуються за трьома категоріями (табл.20.2). У Швеції розроблена велика програма пільг і стимулів для залучення нових інвестицій, що дає можливість знижувати податкові ставки і формувати фінансові резерви.

Система фінансового вирівнювання бюджетів Швеції дістала назву «*системи Робін Гуда*», що визначає середньокмунну податкоспроможність та податкоспроможність окремої комуні. Розміри субсидій та внесків визначаються як різниця цих двох показників. Ті, у кого податкова спроможність нижче 95% від середньої, отримують трансферти від тих комун, де такий же показник складає більше 110%.

Таблиця 20.2.

Категорії податків на доходи в Швеції

I. Податок на доходи від трудової діяльності	<i>місцева частина</i> - стягується за ставкою 26-35% залежно від муніципалітету; <i>загальнонаціональна</i> – за ставкою 20% при сумі доходу 292-441 тис. крон у рік; за ставкою -25% при сумі доходу більше 441 тис. крон у рік
II. Податок на доходи від капіталу	базова ставка 30%
III. Податок з бізнесу (на прибуток корпорацій)	ставка 28%

Пенсійна система Швеції має 3 рівні – розподільчий, накопичувальний і добровільний, при цьому мають місце як державні, так і приватні пенсійні фонди. Державний сектор економіки Швеції в основному охоплює сферу послуг (освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення), яка фінансується за рахунок бюджетних коштів.

Норвегія. Це ще одна скандинавська країна, вона є багатю природними ресурсами. Економіка країни розвивається як завдяки високотехнологічним галузям господарства, так і за рахунок розвиненої експортно орієнтованої нафтової та газової промисловості.

Особливістю державних фінансів Норвегії є їх бездефіцитність та відсутність зовнішнього боргу. Норвегія є чистим зовнішнім кредитором, надаючи значні фінансові ресурси у борг іншим країнам.

Основними податками в цій країні є наступні:

⇒ податок на прибуток корпорацій (базова ставка 28%); для нафтових компаній частина прибутку обкладається стандартним податком на прибуток у розмірі 28%, а інша частина- спеціальним нафтовим податком у розмірі 50%;

- ⇒ податок на доходи фізичних осіб (стягується за прогресивною шкалою ставок, мінімальна ставка- 12%);
- ⇒ податок на додану вартість (базова ставка – 25%; понижені ставки – 11% на продукти харчування і 7% на послуги пасажирського транспорту, кіно і телебачення).

Основними джерелами надходжень до бюджету є:

- відрахування на соціальне страхування (19%);
- податок на доходи і майно (33%);
- акцизні збори і податок на додану вартість (31%);
- інші.

До основних бюджетних видатків належать такі:

- ⇒ на соціальне забезпечення і житлове будівництво (39%);
- ⇒ на освіту (13%);
- ⇒ на охорону здоров'я (14%);
- ⇒ інші.

Завдяки значним доходам від експортування нафти в Норвегії був створений особливий державний *фінансовий інститут*, який консолідує нафтові доходи з метою їх використання в майбутньому. Велика частина ресурсів фонду розміщена за кордоном. Цей фонд був створений в 1990 році з метою запобігання негативному впливові різноманітних коливань світової ціни на нафту на економіку та державні фінанси країни. Спочатку фонд називався *Норвезьким нафтовим фондом*, а з січня 2006 р. цей фонд став *норвезьким урядовим пенсійним фондом*, пройшовши деяке реформування.

Основними завданнями Пенсійного фонду є страхове забезпечення пенсійних виплат і соціальних витрат. Важливо, що цими витратами розпоряджається не сам Пенсійний фонд, а спеціальна урядова структура – *центральний Норвезький банк*, якому урядом передані в управління фінансові ресурси норвезького урядового Пенсійного фонду. Цей банк інвестує їх у дохідні проекти виключно за кордон, для збереження коштів від надмірного споживчого тиску та інфляції.

Виникнення державної власності в Норвегії у минулому було пов'язане з наданням інфраструктурних і соціальних послуг. Після Другої світової війни відновлені за бюджетні кошти активи перейшли у власність держави.

Головними сферами діяльності норвезьких державних підприємств є телевізійні послуги, пошта, залізничний транспорт, електроенергетика, авіація, металургія, видобувна промисловість. У останні десятиліття частина державної власності була приватизована, проте державний сектор залишається значним.

Фінляндія. Це одна з найбільш економічно розвинених європейських держав, країна Скандинавського півострова, член Європейського Союзу з 1995 року (до 1917 року вона входила до складу Російської імперії).

Бюджетна система Фінляндії складається з державного та місцевих бюджетів. Основними джерелами доходів бюджетів є податки. Зауважимо, що податки у Фінляндії є дещо нижчими, ніж у сусідніх країнах – Швеції, Данії і Норвегії. Основні види податків у Фінляндії, їх ставки та особливості справляння наведені в таблиці 20.3.

Кошти бюджетів в основному спрямовуються на фінансове забезпечення сфери послуг (на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист), на субсидії сільському господарству яке є збитковим, промисловості, що працює на експорт тощо. Із середини 90-х років XX ст. одним із пріоритетів державних витрат є розвиток науки. Рівень витрат на науку у відсотках відносно ВВП є одним із найвищих у світі (близько 3,3 %).

Таблиця 20.3.

Склад основних податків у Фінляндії та особливості їх справляння

<i>Види податків</i>	<i>Назва податку</i>	<i>Ставка</i>	<i>Особливості справляння</i>
Прямі податки	Корпоративний податок (на прибуток підприємств)	29%	Ним обкладаються не всі підприємства, а тільки юридичні особи, що мають статус окремого платника податків (фонд, акціонерне товариство, кооператив)
	Податок на доходи фізичних осіб	min–13% max–36%	Застосовується прогресивна шкала ставок
Непрямі податки	Податок на додану вартість	Базова ставка 22%	За ставкою 8% оподатков. продаж ліків, книг, кінопрокат, фізкультурні заходи, послуги пасажирського транспорту
Комунальні податки	- Податок на доходи; - податок на нерухомість; - церковний податок		

Державні компанії у Фінляндії діють в різних галузях економіки – від гірничодобувної до банківської. Навіть після проведення приватизації (80-х – 90-х років XX ст.) держава залишає за собою значний пакет акцій.

За період 1978-2000 рр. в країні було проведено 26 приватизаційних процесів, які принесли фінському уряду 10,4 млрд.дол. доходів. Ці кошти були спрямовані на фінансування освіти, зокрема університетів, на зменшення державного боргу. Проте головним завданням приватизації було не стільки отримання доходів від продажу активів, скільки створення процвітаючої ринкової моделі економіки, максимально наближеної до західноєвропейських стандартів.

Основними відмінними рисами фінансових систем Скандинавських країн є наступні:

- висока частка перерозподілу ВВП через бюджетну систему (у середньому близько 50%);
- високий ступінь інтеграції в систему міжнародних фінансових відносин;
- державне стимулювання науково-технічного прогресу через фінансування близько 80 % витрат на науково-дослідні розробки;
- наявність потужних фінансово-промислових груп;
- соціальна спрямованість фінансової політики урядів;
- повне фінансування державою системи освіти, яке зумовлює високі освітні стандарти середньої і вищої школи тощо.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику загальних рис фінансових систем країн з розвинуеною ринковою економікою.
2. Охарактеризуйте фінансову систему США та структуру бюджетної системи
3. Назвіть і охарактеризуйте стадії бюджетного процесу в США.
4. Особливості міжбюджетних відносин у США.
5. Які історичні події вплинули на формування фінансової системи ФРН?
6. Назвіть і охарактеризуйте складові елементи фінансової системи ФРН.
7. Назвіть основних учасників бюджетного процесу в ФРН та їх функції.
8. Розкрийте склад фінансової системи Великої Британії та дайте коротку характеристику її складових.
9. Які особливості бюджетного процесу у Великобританії?
10. Назвіть основні позабюджетні фонди та мету їх створення у Великобританії.
11. Назвіть складові фінансової системи Франції.
12. Охарактеризуйте стадії бюджетного процесу у Франції.
13. Які основні доходи і видатки державного бюджету Франції?
14. Особливості системи спеціальних фондів у Франції.
15. Дайте характеристику складових фінансової системи Японії.
16. Дайте загальну характеристику фінансових систем скандинавських країн.
17. Структура фінансової системи Швеції.
18. Поясніть завдання та призначення стабілізаційного фонду у Норвегії.
19. Склад основних податків у Фінляндії та особливості їх справляння.
20. Назвіть основні відмінні риси фінансових систем Скандинавських країн.

Питання до семінарського заняття

1. Характерні риси фінансових систем країн з розвинуеною ринковою економікою.
2. Фінансова система Сполучених Штатів Америки.
3. Фінансова система Німеччини.
4. Фінансова система Великої Британії.
5. Фінансова система Франції.
6. Фінансова система Японії.
7. Загальна характеристика фінансів Скандинавських країн.

Тестові завдання

1. За рівнем державної централізації ВВП розрізняють такі фінансові моделі відносин:

- а) централізовані та децентралізовані;
- б) ринкові та адміністративні;
- в) американську, західноєвропейську, скандинавську;
- г) державні та недержавні.

2. Унітарним державам характерна така структура бюджетної системи:

- а) дволанкова;
- б) триланкова;
- в) чотириланкова;
- г) немає правильної відповіді.

3. Принципами функціонування «держави загального добробуту» є:

- а) значне втручання держави у економічну та фінансову системи;
- б) переважною в економіці є частка державної власності;
- в) фінансування за рахунок державних коштів соціально значимих потреб;
- г) вільне ціноутворення.

4. Бюджетна система США складається із:

- а) фінансів федерації, фінансів штатів;
- б) фінансів федерації, фінансів штатів, місцевих фінансів;
- в) фінансів штатів, місцевих фінансів;
- г) федерального бюджету, бюджету округу Колумбія, спеціальних фондів федерального рівня, фінансів державних підприємств.

5. Бюджетний рік у США включає період:

- а) з 1 січня по 31 грудня;
- б) з 1 квітня по 31 березня;
- в) з 1 вересня по 31 серпня;
- г) з 1 жовтня по 30 вересня.

6. Бюджетна система Японії є:

- а) однорівневою;
- б) дворівневою;
- в) трирівневою;
- г) чотирирівневою.

7. Бюджетний рік у Японії включає період:

- а) з 1 січня по 31 грудня;
- б) з 1 квітня по 31 березня;
- в) з 1 вересня по 31 серпня;
- г) з 1 жовтня по 30 вересня.

8. Державний бюджет Великобританії складається з:

- а) Консолідованого фонду та Національного фонду позик;
- б) державних та місцевих бюджетів;
- в) Консолідованого фонду та Інвестиційного бюджету;
- г) немає правильної відповіді.

9. Бюджетний рік у Великобританії включає період:

- а) з 1 січня по 31 грудня;
- б) з 1 квітня по 31 березня;
- в) з 1 вересня по 31 серпня;
- г) з 1 жовтня по 30 вересня.

10. Фонд німецької єдності був створений з метою:

- а) надання фінансової допомоги населенню;*
- б) об'єднання східних земель із західними;*
- в) надання додаткових соціальних гарантій населенню східних земель;*
- г) вирівнювання фінансового потенціалу східних земель.*

11. Бюджетна система Швеції включає:

- а) центральний бюджет і місцеві бюджети;*
- б) федеральний бюджет, бюджети земель, місцеві бюджети;*
- в) центральний бюджет та два рівні місцевих бюджетів – ленів-губерній та комун;*
- г) центральний бюджет, приєднані бюджети та спеціальні рахунки казначейства.*

12. Основними відмінними рисами фінансових систем Скандинавських країн є:

- а) висока частка перерозподілу ВВП через бюджетну систему;*
- б) соціальна спрямованість фінансової політики;*
- в) високий ступінь інтеграції в систему міжнародних відносин;*
- г) немає правильної відповіді.*

Питання для самостійного вивчення

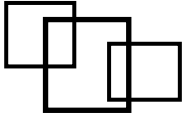
1. Порівняльна характеристика фінансових систем США і Японії.
2. Особливості організації місцевих фінансів розвинених країн світу.
3. Порівняльна характеристика податкових систем Німеччини та Швеції.

Теми рефератів

1. Європейська модель перерозподілу ВВП через державні фінанси.
2. Характеристика американської моделі перерозподілу ВВП державою.
3. Скандинавська модель перерозподілу ВВП державою.

Базові терміни і поняття

Американська, європейська та скандинавська моделі перерозподілу ВВП державою, фінансова система США, федеральний бюджет, фінанси федерацій, фінанси штатів, фінанси земель, фінансова система Німеччини, фінансова система Великої Британії, фінансова система Франції, фінансова система Японії, фінансова система Швеції, фінансова система Норвегії, фінансова система Фінляндії.



21.1. Особливості організації фінансів Європейського Союзу

Європейський Союз (ЄС) бере свій початок від створеного у 1957 р. з метою економічної співпраці Європейського Економічного Співтовариства. Утворення Європейського Союзу (офіційна назва Європейський політичний, економічний та валютний союз) було зумовлено інтеграційними процесами у Європі. Початок процесу інтеграції країн Західної Європи поклав підписаний у 1951 р. Паризький договір про створення Європейського співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС), до якого увійшли шість країн: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина і Франція.

Поглиблення інтеграційних процесів призвело до поетапного формування спільного ринку капіталів, товарів і послуг, до ліквідації митних перешкод, до вільного переміщення робочої сили і мобільності капіталів, до створення європейської валютної системи і запровадження єдиної валюти – євро. У своєму розвитку Європейський Союз пройшов кілька етапів економічної інтеграції, а саме:

- Зона вільної торгівлі (з 1959 до 1968 р.);
- Митний союз (з 1968 до 1976 р.);
- Спільний ринок (з 1977 до кінця 1984 р.);
- Єдиний внутрішній ринок (з 1985 до кінця 1992 р.);
- Економічний та валютний союз (з 1993 р.).

Отже, процес економічної та фінансової інтеграції починався із формування зони вільної торгівлі між країнами, а в нинішній час ЄС передбачає політичний, економічний та валютний союз, який виконує відповідні функції та має своє призначення. ЄС на сьогодні нараховує 28 країн-членів (табл. 21.1).

Основним призначенням ЄС є зближення економічної політики країн-членів, зменшення розриву в показниках економічного розвитку між державами, вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку країн у рамках інтеграційного об'єднання. Такі процеси дістали назву **конвергенції**.

Таблиця 21.1.

Етапи розширення Європейського Союзу

<i>Рік</i>	<i>Країни, що приєдналися до ЄС</i>	<i>Загальна кількість членів</i>
1957	Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція	6
1973	Велика Британія, Данія, Ірландія	9
1981	Греція	10
1986	Іспанія, Португалія	12
1995	Австрія, Фінляндія, Швеція	15
2004	Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Естонія	25
2007	Болгарія, Румунія	27
2013	Хорватія	28

До Європейського Союзу входять також такі території поза Європою:

- Азорські острови (Португалія);
- Мадейра (Португалія);
- Реюньон (Франція);
- Гваделупа (Франція);
- Майотта (Франція);
- Сеута (Іспанія);
- Канарські острови (Іспанія);
- Мартиніка (Франція);
- Гвіана (Франція);
- Мелілья (Іспанія).

Важливою подією в розвитку європейської валютно-фінансової інтеграції стало підписання в лютому 1992 р. *Маастрихтської угоди* у містечку Маастрихт (Нідерланди). *Цією угодою було офіційно трансформовано Європейське Економічне Співтовариство у Європейський Союз*. Відтоді мова йде не лише про економічне, а й про політичне об'єднання європейських країн. Найважливіші положення Маастрихтської угоди приведені в рис.21.1.

Маастрихтська угода визначає п'ять так званих *критеріїв валютно-фінансової конвергенції* (макроекономічних та інституціональних умов), виконання яких дає країнам право вступу до економічного та валютного союзу (рис.21.2).

Особливості організації фінансів ЄС пов'язані з тим, що ЄС – більшою мірою *конфедеративне утворення суверенних держав*, але зі значними елементами федерації. Країни-члени ЄС, як і кожна суверенна держава, наділені суверенними правами: здійснювати самостійну економічну і соціальну політику, формувати національний бюджет і податкову систему. Проте загалом еволюція ЄС відображає закономірну тенденцію переростання цим інтеграційним об'єднанням меж державного суверенітету, в переданні окремими національними країнами все більшої кількості повноважень і прав наднаціональним органам.

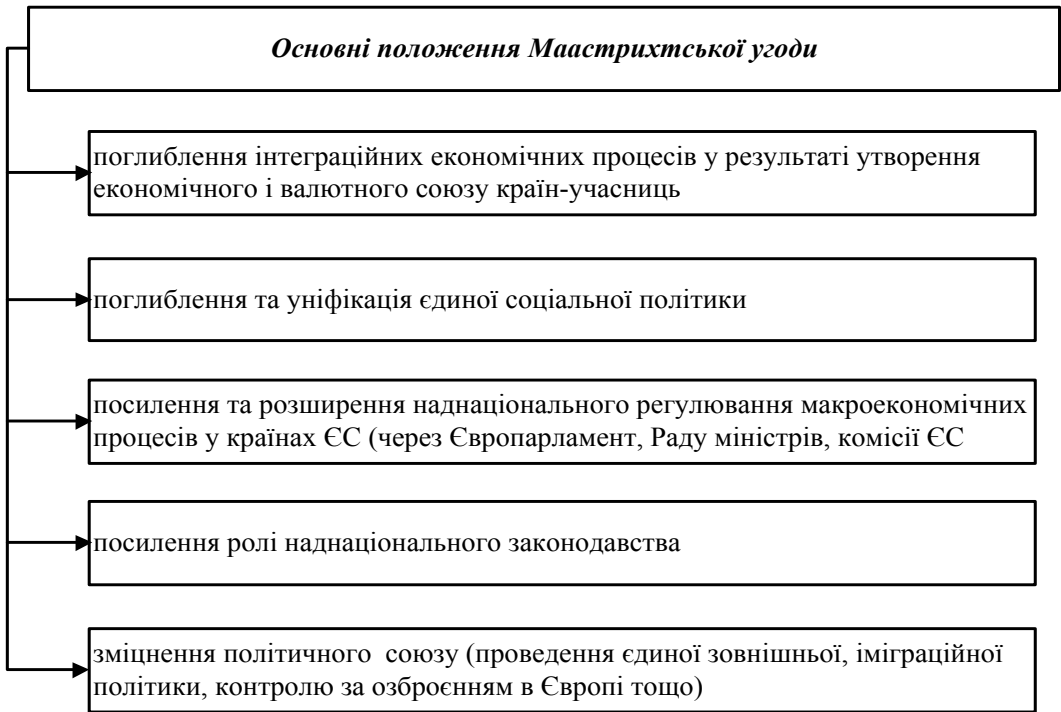


Рис. 21.1. Основні положення Маастрихтської угоди.

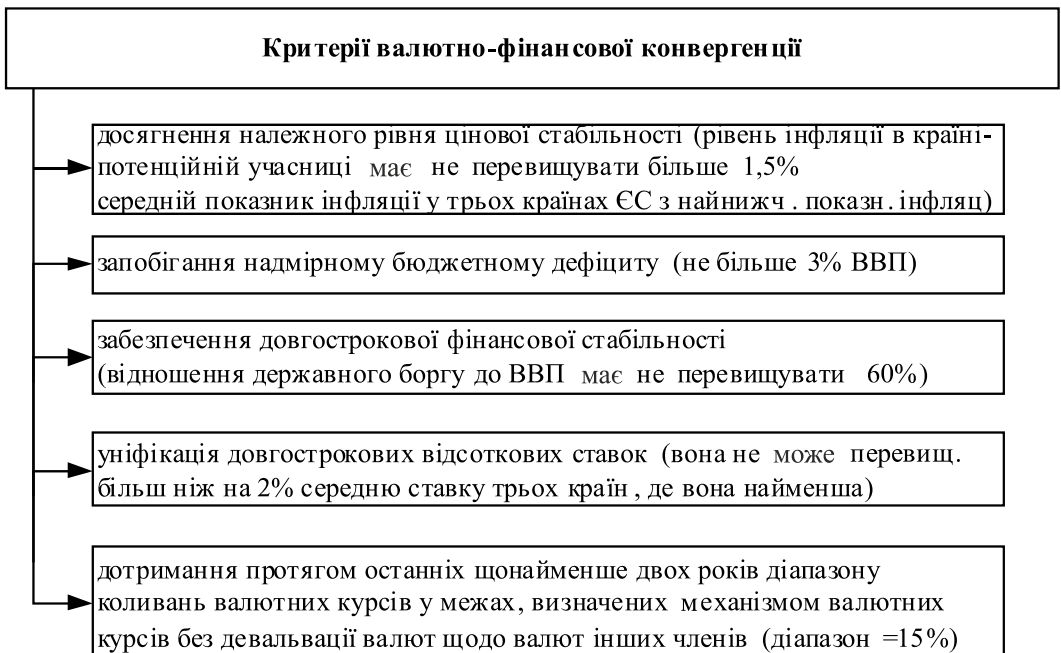


Рис. 21.2. Основні критерії валютно-фінансової конвергенції відповідно до Маастрихтської угоди.

Отже, відбувається процес поступової трансформації конфедеративного типу наднаціонального економічного угруповання у федеративний, що має безпосередній вплив як на формування єдиної фінансової політики країн ЄС, так і на реальну можливість урядів країн – учасниць безпосередньо впливати на економічну кон'юнктуру за допомогою бюджетно-податкових та грошово-кредитних інструментів.

Головними особливостями організації фінансів ЄС є наступні:

- наявність самостійного бюджету, який об'єднує переважну частину загальних фінансових фондів, а також гармонізація і уніфікація національних бюджетів і бюджетної політики;
- синхронізація податкових систем і гармонізація податкової політики країн-учасниць (але з урахуванням національних інтересів);
- вироблення механізму реалізації загальної валютної політики і впровадження єдиної валюти – євро;
- активний процес уніфікації діяльності банківської сфери, формування єдиного ринку банківських послуг;
- полегшення організації операцій з мобілізації капіталів на фондових біржах і ринках капіталів, введення єдиних правил емісії і обігу цінних паперів, у тому числі боргових;
- передача більшої кількості повноважень і прав наднаціональним органам і поглиблення інтеграції у сфері інституціональної надбудови.

До керівних органів ЄС належать: Європейська рада міністрів (Рада ЄС), Європейська Комісія (Комісія ЄС), Європейський парламент і Європейський суд, а також Економічний і соціальний комітет, Комітет регіонів, Рахункова палата, Європейський інвестиційний банк, Європейський центральний банк.

Заходи, які реалізуються у фінансовій сфері наднаціональними інституційними органами ЄС, ведуть до ліквідації обмежень і перешкод на шляху переміщення капіталів і послуг, перегляду низки національних стандартів діяльності фінансових інститутів і введення єдиних правил контролю за їх діяльністю, до встановлення основних принципів гармонізації контрольних стандартів та інших правил.

Фінанси ЄС є дуже розгалуженою структурою, характер та тенденції функціонування якої визначаються, з одного боку, особливостями організації національних фінансових систем окремих держав-членів, а з другого – якісно іншим рівнем організації, що відповідає фінансовій системі багатонаціонального інтеграційного об'єднання.

Фінанси ЄС розглядаються в широкому і вузькому розумінні.

У вузькому розумінні фінанси ЄС асоціюються лише з централізацією коштів і фінансових ресурсів на регіональному рівні для виконання специфічних функцій. *У широкому розумінні*, фінанси ЄС – сукупність економічних відносин між країнами-членами ЄС, опосередкованих рухом грошових потоків і формуванням та використанням централізованих грошових фондів на рівні інтеграційного об'єднання, а також функціонуванням розгалуженої інституційної структури.

Сучасну фінансову систему ЄС відрізняє розгалужений регулятивний механізм, що охоплює бюджетну, податкову і валютну політику. Цей механізм забезпечує координацію зусиль європейської спільноти щодо регулювання фінансових відносин і, разом з тим, валютно-фінансову конвергенцію у рамках інтернаціонального об'єднання.

21.2. Бюджет Європейського Союзу, бюджетна стратегія та бюджетний процес

Бюджет ЄС є централізованим фондом грошових коштів країн-членів і фінансовим планом формування та використання фінансових ресурсів Європейського Союзу. Він є головною фінансовою базою інтеграційних заходів і покликаний сприяти реалізації політики та стратегії розвитку Європейського Союзу.

Специфікою бюджету ЄС є неможливість його використання для макроекономічної стабілізації країн-членів та обов'язкова його бездефіцитність (збалансованість доходів та видатків). Для фінансування видатків заборонено здійснювати запозичення.

Принципами формування і використання бюджету ЄС є наступні:

- ⇒ *принцип єдності та принцип бюджетної точності* – зведення надходжень та видатків бюджету у єдиному документі, з метою ефективного обліку та контролю за витратами спільних коштів;
- ⇒ *принцип щорічності* – розроблення бюджету строком на один рік; операції бюджету мають бути здійснені у межах року;
- ⇒ *принцип рівноваги* – збалансованість бюджету. Дефіцит бюджету не допускається, а також забороняється здійснення запозичень на покриття видатків;
- ⇒ *принцип універсальності* – незакріпленість доходів за певними видатками (усі доходи та видатки включаються в бюджет без будь-якої прив'язки між собою);
- ⇒ *принцип цільового характеру* – видатки мають здійснюватися у визначеному напрямі та бути обґрунтованими;
- ⇒ *принцип прозорості* – інформування усіх країн-учасниць щодо показників формування та витрачання бюджетних коштів;
- ⇒ *принцип єдиної одиниці обліку* – бюджет складається, виконується та обліковується у єдиній одиниці – євро.

Основними завданнями бюджету Європейського Союзу є такі:

- вирівнювання рівнів соціального та культурного розвитку різних регіонів;
- забезпечення високих темпів економічного зростання;
- підтримка валютної стабільності;
- стимулювання розробки і впровадження новітніх технологій.

Доходи бюджету ЄС формуються відповідно до принципів спільної фінансової відповідальності та фінансової солідарності. Це означає, що усі країни-члени ЄС зобов'язані брати участь у формуванні доходів. Фінансова солідарність передбачає відповідність внесків країн-членів ЄС їх фінансовим можливостям.

Доходи бюджету ЄС формуються за рахунок власних ресурсів та інших доходів.

Власні доходи бюджету об'єднуються в три групи:

- мито (на товари, імпортовані у ЄС з держав, які не є членами Союзу); сільськогосподарські збори; податки на виробництво і зберігання цукру та глюкозо-місткої продукції (стягуються з метою регулювання ринку цукру в ЄС);
- частина податку на додану вартість, що стягується на національному рівні у країнах-членах ЄС. Сума платежу кожної країни обчислюється як відсоток від бази оподаткування ПДВ;

- внески країн-учасниць ЄС відповідно до частки ВНД. Внески визначаються як процентне відношення до валового національного доходу і залежать від фінансової спроможності кожної держави.

Інші доходи бюджету складають незначну суму та включають відсотки за наданими кредитами; внески країн, що не є членами ЄС; невикористані суми за результатами виконання бюджету за минулий рік.

Видатки бюджету ЄС об'єднуються в шість груп:

- 1) видатки на сприяння економічному зростанню, підтримку конкурентоспроможності та зайнятості (видатки на економічну підтримку найменш розвинених регіонів ЄС; на розвиток підприємництва та інновацій в різних регіонах Європи; на підтримку наукових досліджень та їх впровадження у практику);
- 2) видатки на програми Євросоюзу, спрямовані на охорону та управління природними ресурсами;
- 3) видатки бюджету ЄС за розділом «Громадянство, свобода, безпека та правосуддя»;
- 4) видатки на фінансування зовнішніх програм (відносно кооперації з іншими країнами, у тому числі країнами, що розвиваються – Азії, Південної Африки, Центральної та Східної Європи);
- 5) адміністративні витрати;
- 6) зрівняльні платежі, які будуть спрямовані у вигляді допомоги новим країнам-членам ЄС.

У функціонуванні ЄС існують певні проблеми, які визначають напрями його бюджетної політики на майбутнє. Основними проблемами бюджетної політики ЄС є:

- конкурентний характер розподілу видатків та сплати внесків (бажання країн менше платити внесків, а більше отримувати допомоги);
- високі адміністративні видатки на утримання апарату управління;
- непропорційність розподілу видатків між державами – платниками та державами-реципієнтами (отримувачами допомоги).

Починаючи з 1998 р. бюджетне планування в ЄС тісно пов'язане з розробкою бюджетної стратегії. У затвердженій бюджетній стратегії передбачено концентрацію пріоритетів бюджету на наступні сім років на трьох головних напрямках (рис.21.3). Проте закріплену в бюджетній стратегії структуру видатків не можна розцінювати як остаточний план видатків на зазначений період, оскільки існує щорічна процедура прийняття бюджету. Мета бюджетної стратегії – встановлення граничних рамок видатків за основними напрямками з метою надання бюджетній політиці ЄС прогнозованості та виваженості.

У бюджетному процесі ЄС важливе місце займає бюджетне прогнозування і бюджетне планування. Бюджетним рік у Європейському Союзі починається 1 січня і закінчується 31 грудня. Розробці проекту бюджету передують подання міністерствами та установами ЄС кошторисів їх фінансових потреб, тобто видатків та надходжень. Єврокомісія, обробивши та скоригувавши їх, розробляє проект бюджету відповідно до затвердженої бюджетної стратегії та подає його на розгляд Європарламенту. Бюджет проходить у Європарламенті два читання. Після внесення поправок депутатами та комітетами проект бюджету затверджується Європарламентом спільно з Радою ЄС.

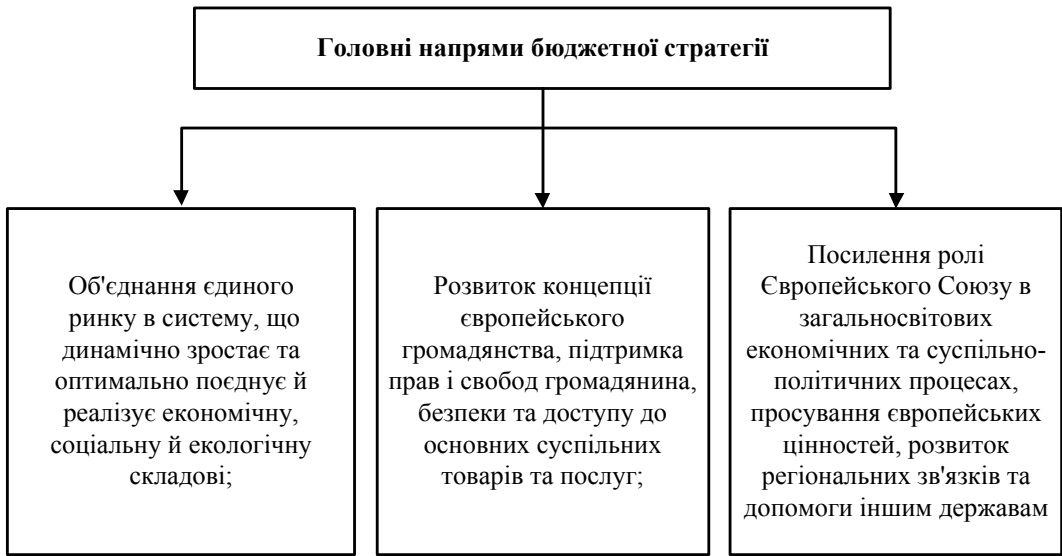


Рис. 21.3. Напрями бюджетної стратегії ЄС.

Особливістю прийняття поправок до бюджету, які призведуть до зростання видатків, є прийняття їх кваліфікованою більшістю (3/5 голосів).

Виконанням бюджету займається Єврокомісія у межах визначених у бюджеті коштів та складає звіт про його виконання, який подає на розгляд Європарламенту, Ради міністрів ЄС, інших інститутів та урядів держав. Кожен орган подає свої висновки щодо звіту.

Бюджетний контроль має тріступеневу форму. Він включає в себе внутрішній контроль, який здійснюється окремими органами ЄС та зовнішній контроль, який здійснюється Рахунковою палатою, а також Європарламентом і Радою ЄС.

21.3. Гармонізація та уніфікація податкової політики країн Європейського Союзу

В результаті економічної інтеграції в ЄС виникла необхідність уніфікації податкових систем і гармонізації податкових механізмів (уніфікація – це зведення до єдиної форми, системи, єдиних нормативів; гармонізація – це приведення в стан відповідності, злагодженості).

★ **Податкова уніфікація** – це введення обов'язкових однакових юридичних норм і правил у сфері оподаткування і формування на цій основі єдиної податкової системи.

★ **Податкова гармонізація** – вироблення загальної стратегії держав у сфері податкових правовідносин на відповідному етапі інтеграційної взаємодії, що передбачає координацію податкової політики, систематизацію та уніфікацію окремих податків і податкових систем країн, які входять до міжнародних регіональних угруповань.

Отже, податкова гармонізація передбачає приведення у відповідність структури податкових систем, порядку стягування основних податків в усіх країнах співтовариства, а не повну їх уніфікацію. Необхідність податкової гармонізації була викликана наявністю різних видів податків, податкових ставок, механізмів оподаткування у різних країнах Європи.

Податкова гармонізація базується на відповідних принципах (рис. 21.4).

Для уніфікації податкових систем країнами-членами ЄС частково приведено у відповідність податкове законодавство і підпорядковані національні податкові системи спільним завданням євроінтеграції. Отже, за період економічної еволюції країни ЄС виробили певні уніфіковані підходи у сфері оподаткування в контексті загальної бюджетної політики і фінансування бюджету ЄС і створили уніфіковану наднаціональну квазіподаткову систему. Її можна представити у вигляді такої класифікації платежів, що стали основним джерелом фінансування спільного бюджету співтовариства:

- 1) *Сільськогосподарські податки* (податки з імпорту та експорту сільськогосподарської продукції з країнами не членами ЄС; податок на цукор з держав виробників цукру; податок на ізоглюкозу);
- 2) *Мито*, стягнуте в ЄС (виконує переважно протекціоністську функцію), існує у формі антидемпінгового та компенсаційного мита з товарів, що перетинають зовнішні кордони ЄС.
- 3) *Податок на додану вартість* (відсоткові відрахування за єдиною надбавкою до ставки ПДВ в країнах-членах). Наявність ПДВ у податковій системі держави – обов'язкова умова її приєднання до ЄС, оскільки надходження від ПДВ є одним з основних джерел формування бюджету ЄС.
- 4) *Прибутковий податок з фізичних осіб*, що працюють в апараті ЄС (введений в 1965р., застосовується прогресивна шкала від 5 до 45 %).

Отже, лише теоретично можна вести мову про уніфікацію і формування єдиної наднаціональної податкової системи ЄС. Говорити про реально сформовану уніфіковану податкову систему ЄС недоцільно. На практиці у рамках регіональної економічної інтеграції частіше ставиться питання податкової гармонізації. У основу політики податкової гармонізації покладені наступні загальні рекомендації провідних європейських фахівців:

- ⇒ гармонізувати (привести у відповідність) податкове законодавство держав-членів так, щоб відмінності не заважали досягненню кінцевої мети ЄС;
- ⇒ гармонізація законодавства має охоплювати перш за все прибуткове оподаткування населення, податок з обороту, податки на споживання, проблеми подвійного оподаткування, проблеми рівномірного розподілу податкового тягаря в межах об'єднаної Європи.

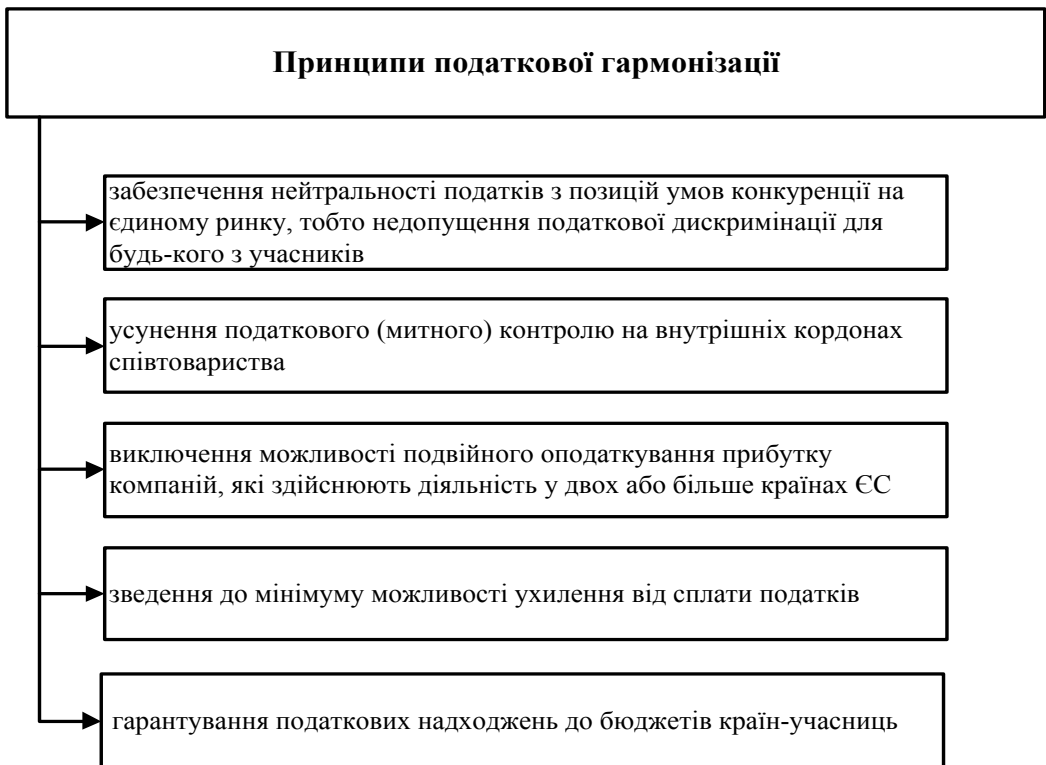


Рис. 21.4. Принципи податкової гармонізації.

Основні цілі податкової гармонізації в ЄС приведені на рис. 21.5.

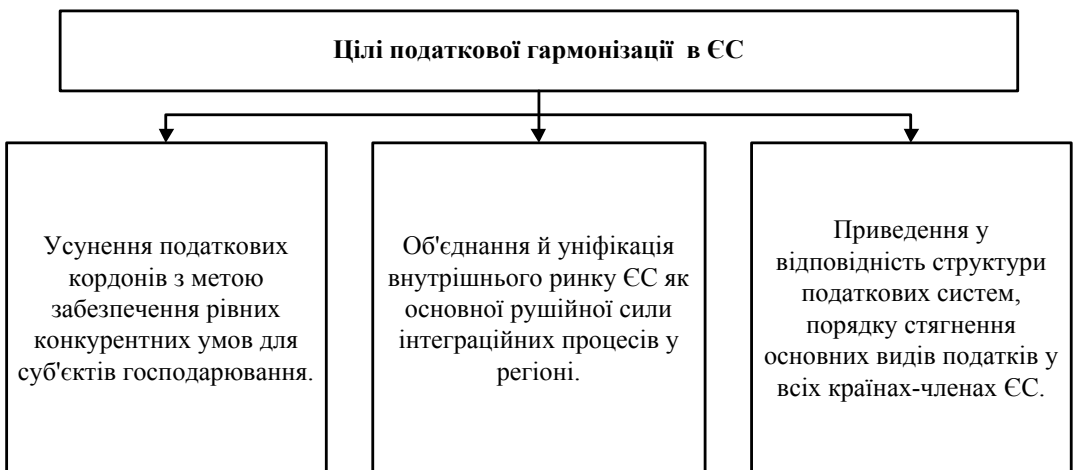


Рис. 21.5. Основні цілі податкової гармонізації в ЄС.

З метою податкової гармонізації важливим є узгодження податкового регулювання, забезпечення синхронності прийняття правових актів щодо оподаткування, надання пріоритетного значення міжнародним угодам над національним законодавством.

Можна виділити декілька загальних напрямів гармонізації податкової політики, проведених в європейських країнах останніми роками:

- зниження податкових ставок при одночасному скороченні податкових пільг з метою стимулювання економічного зростання та забезпечення ефективного розподілу ресурсів;
- зниження прогресивності в оподаткуванні та перехід до пропорційного оподаткування доходів;
- підвищення ролі непрямих податків;
- посилення регулюючої ролі податків через податкове стимулювання споживання екологічно чистих видів палива;
- стимулювання окремих пріоритетних секторів економіки, малого бізнесу, наукових розробок і впроваджень тощо.

Зауважимо, що незважаючи на посилення інтеграційних процесів у Європі, в країнах ЄС зберігаються національні особливості у сфері податкової системи та податкової політики, що створює нерівні неконкурентні умови між країнами як у сфері ціноутворення, так і у залученні інвестицій та забезпеченні ефективності бюджетної політики.

Можливим для ЄС може стати встановлення нових пріоритетів в проведенні податкової політики в майбутньому, проте основні принципи залишатимуться незмінними – забезпечення державного суверенітету країн-членів ЄС і запобігання небажаного впливу податкової політики одних країн на інші.

21.4. Валютна інтеграція, спільна валютна політика

Із введенням в січні 1999 року у рамках Європейського Союзу *євро* в якості спільної валютної одиниці, у світі з'явилася друга за розміром економічна система (після США) та найбільша у світі єдина валютна зона.

Валютна інтеграція як невід'ємний елемент економічної інтеграції розглядається в контексті послідовності кількох основних стадій організації валютних відносин:

- ⇒ *гармонізації* (зближення і взаємного пристосування національних господарств і валютних систем);
- ⇒ *координації* (узгодження цілей валютної політики);
- ⇒ *уніфікації* (проведення єдиної валютної політики).

Перехід до кожного наступного етапу інтеграції супроводжується формуванням наднаціонального механізму валютного регулювання і створенням інституціональної інфраструктури – міждержавних валютно-кредитних і фінансових організацій.

- ★ **Валютна інтеграція** – складова частина економічної інтеграції, яка полягає у створенні регіональних валютних зон, у межах яких забезпечується відносно стійке співвідношення курсів національних валют або поступова заміна їх спільною валютою, а також спільне регулювання валютних відносин та єдина валютна політика щодо інших країн.

Складові валютної інтеграції приведені на рис.21.6.

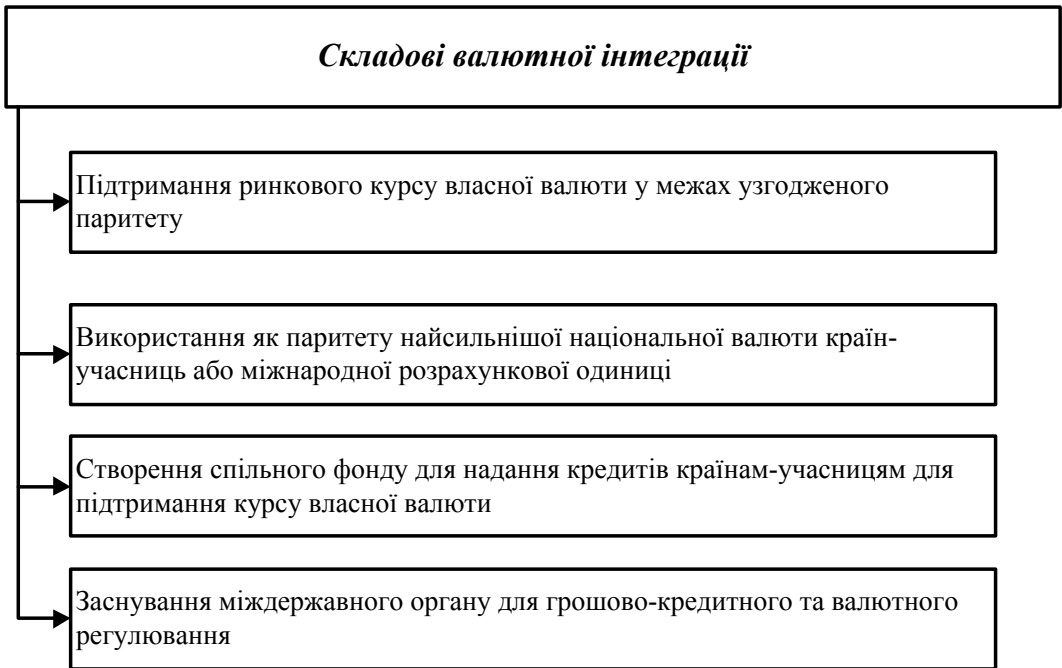


Рис. 21.6. Складові валютної інтеграції.

Процес валютної інтеграції здійснюється за допомогою *механізму валютної інтеграції*. **Механізм валютної інтеграції** – сукупність валютно-кредитних методів регулювання, спрямованих на поступовий перехід до вищого ступеня інтеграції, і зрештою до формування валютного союзу.

★ **Валютний союз** – один з типів міжнародних валютних систем, представлений групою країн, які встановили межі взаємних коливань курсів своїх національних валют і використовують однакові засоби валютного регулювання.

Складовими валютного союзу є:

- ⇒ *валютно-курсний союз* (домовленість щодо постійного фіксування обмінних курсів національних валют);
- ⇒ *повна фінансова інтеграція* (скасування усіх перешкод щодо руху фінансового капіталу між країнами-учасницями Союзу). Супроводжується узгодженням грошової політики, запровадженням спільної валюти, створенням центрального банку союзу, створенням резервного фонду.

Гармонізація валютної політики в межах формування валютного союзу проводилася в три етапи (рис.21.7.)



Рис. 21.7. Етапи переходу країн ЄС на єдину європейську валюту – євро.

Введення єдиної валюти було покликане сприяти усуненню ризиків, пов'язаних з обміном валют, створити сприятливе середовище для інвестування, а також досягти зниження інфляції, процентних ставок, полегшити реалізацію податкової політики ЄС, стимулювати зростання виробництва та зайнятості населення.

Для управління валютою Євросоюзом створено спеціальний орган – *Європейську систему центральних банків*, яка включає Європейський центральний банк та національні центробанки. Цей орган здійснює загальну монетарну політику, валютні операції, управління та підтримку валютних резервів, забезпечує безперервне функціонування платіжної системи, банківський нагляд.

Основні завдання Європейської системи центральних банків:

- визначення та здійснення валютної політики ЄС;
- проведення операцій з іноземними валютами;
- підтримка та регулювання офіційних іноземних валютних резервів країн;
- сприяння узгодженому функціонуванню системи платежів.

Для проведення єдиної економічної, фінансової, бюджетної і валютної політики створені спеціальні органи управління – інституції ЄС.

21.5. Основні інституції ЄС та їх роль у формуванні єдиної фінансової політики

Інституціональна структура ЄС побудована за схемою, яка істотно відрізняється від схем державного управління. Усі інституції ЄС, що мають пряме відношення до формування єдиної фінансової політики, можна умовно поділити на основні та допоміжні (рис.21.8).

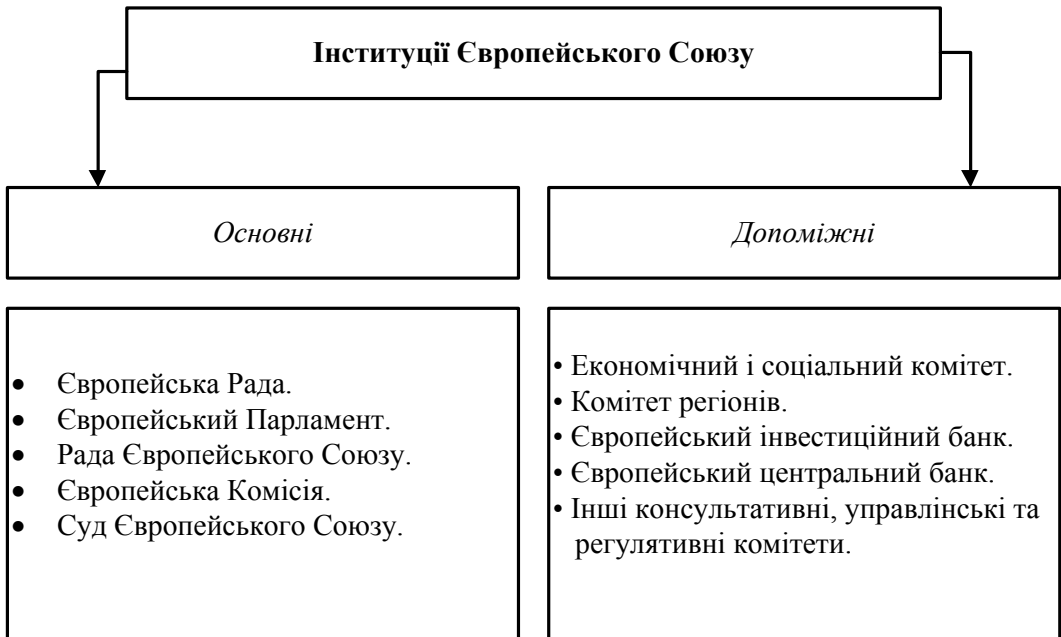


Рис. 21.8. Структура інституціональної системи ЄС.

Розглянемо роль і функціональне призначення основних інституцій ЄС.

Європейська Рада – керівний політичний орган (заснований в 1974 р.), що включає глав держав або урядів, міністрів закордонних справ, а також голову Європейської Комісії разом з одним зі своїх заступників. Роль, функції і повноваження Європейської Ради приведені в рис.21.9.

Рада ЄС (Європейська Рада міністрів) – переважно політичний орган ухвалення рішень у ЄС, що затверджує або коригує пропозиції Європейської комісії, якій доручено виконання рішень Ради міністрів.

Рада ЄС характеризується двома основними ознаками:

- її засідання відбуваються не на постійній основі;
- склад Ради і її назва змінюються залежно від порядку денного її роботи, із залученням різних представників урядів держав-членів (на рівні міністрів) до участі в засіданнях. Наприклад, якщо залежно від порядку денного збираються міністри закордонних справ країн (тоді це Рада із загальних справ та зовнішніх відносин); якщо збираються міністри економіки й фінансів (ЕКОФІН) тощо – всього формується 9 конфігурацій Ради.

Незважаючи на мінливість складу Ради міністрів, вона залишається єдиним інститутом.

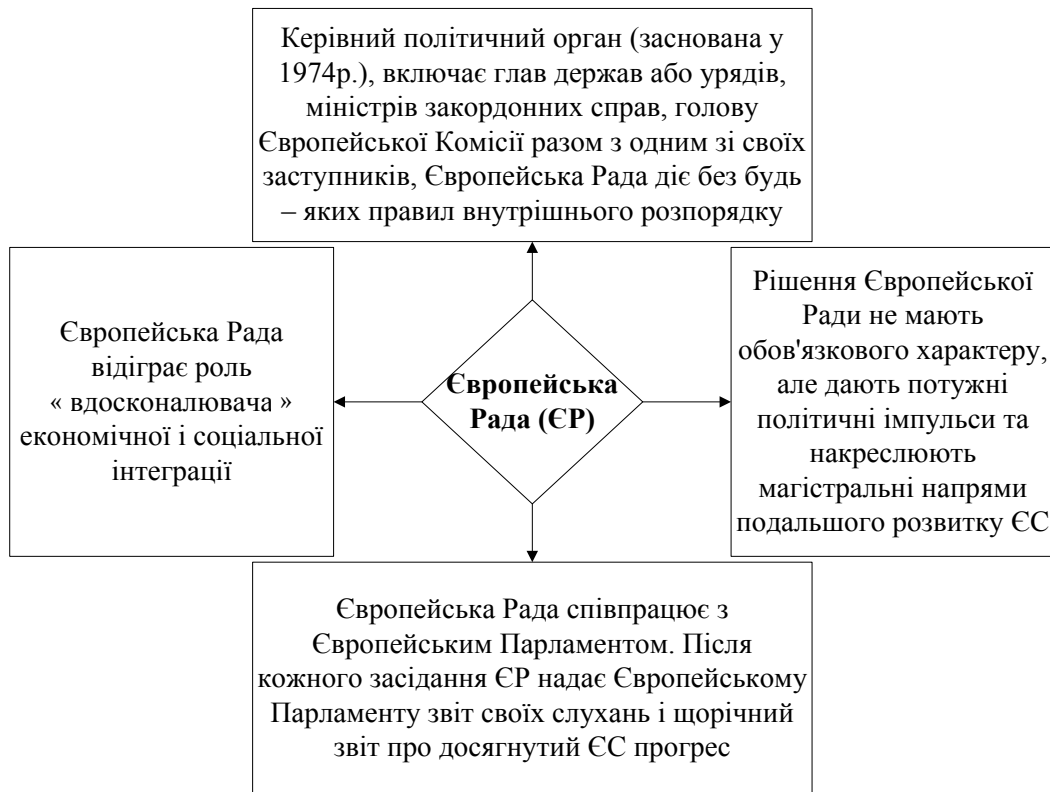


Рис. 21.9. Роль та повноваження Європейської Ради.

Керівництво в Раді ЄС здійснює країна-президент, яка змінюється кожні півроку. Рішення в Раді ухвалюються голосуванням міністрів з держав-членів. Залежно від питання, що розглядається, застосовується один з трьох видів голосування :

- проста більшість з процедурних питань;
- кваліфікована більшість (коли кожна країна має визначену «вагу» голосу) – для питань внутрішнього ринку, економічних справ і торгівлі;
- одностайне рішення для питань про вступ нових членів, оподаткування, проблем спільної зовнішньої та безпекової політики, питань правосуддя та внутрішніх справ.

Прийняті законодавчі акти ЄС мають форму постанов та директив. Постанови є обов'язковими для виконання і стають складовими частинами національного законодавства. Директиви також є обов'язковими, але при цьому залишають державам право вибору методів виконання.

Європейська Комісія (Комісія ЄС) – виконавчий орган ЄС. Комісія ЄС призначається на п'ятирічний термін за згодою країн-членів, рішення про її призначення ухвалює Європейський Парламент. Комісії у її діяльності допомагає власний адміністративний апарат.

Основні повноваження і завдання Комісії ЄС приведені на рис. 21.10.

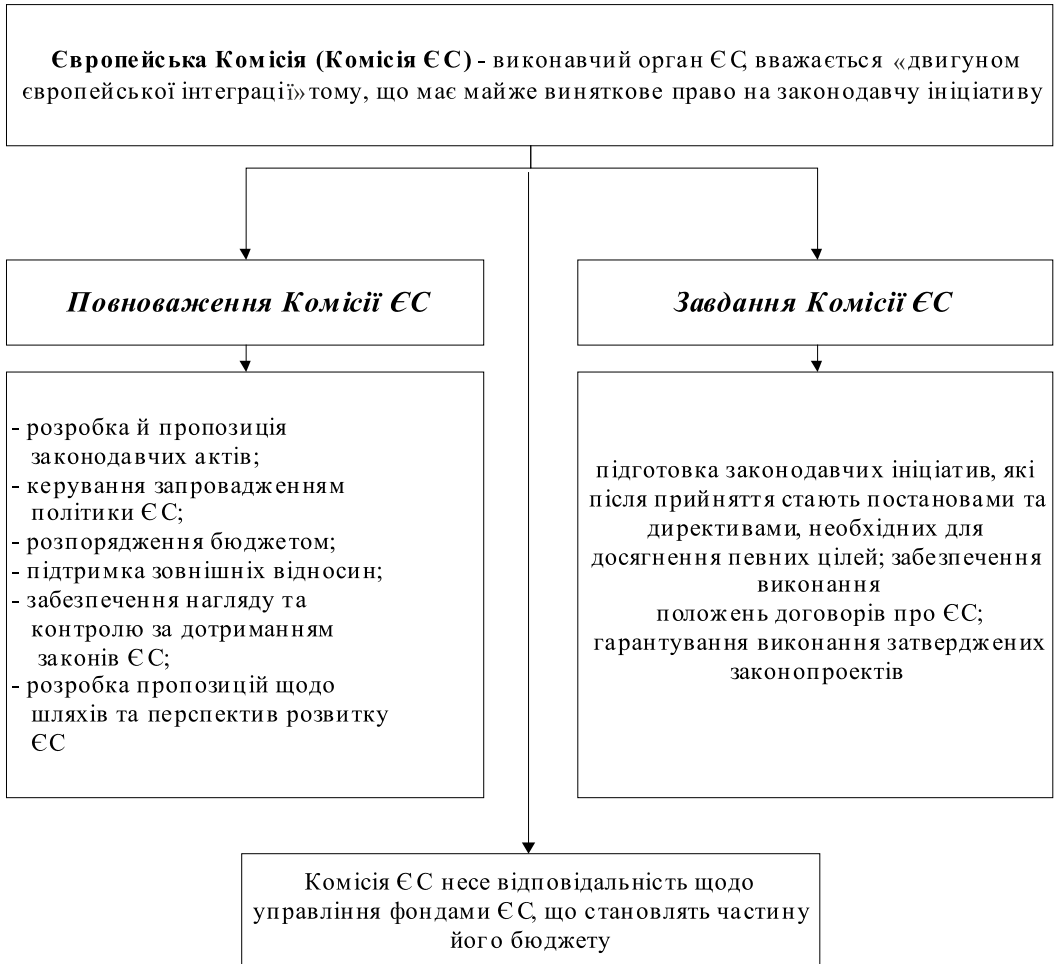


Рис. 21.10. Повноваження і завдання Європейської Комісії.

Європейський Парламент пройшов шлях від спостерігача за органами вищої влади ЄС до *повноцінного парламенту демократичної держави*. Сучасні повноваження Європарламенту передбачають участь у законодавчому процесі, бюджетні процедури, участь у виборах Комісії ЄС і в процесі вироблення й ухвалення рішень, зокрема надання згоди на асоціацію чи приєднання до ЄС нових країн.

Європарламент виконує такі основні функції:

- спільно із Радою ЄС бере участь в законодавчому процесі через численні процедури (процедура спільного ухвалення рішень, процедура співпраці, узгодження, консультативний висновок тощо);
- контролює діяльність інституцій Євросоюзу, затверджуючи склад Комісії ЄС (та через право висловлювати їй вотум недовіри), а також через письмові й усні запити, які він може адресувати Комісії та Раді;
- поділяє з Радою ЄС бюджетні повноваження, а саме: ухвалює річний бюджет та контролює його виконання.

Європарламент складається з 17 постійних комітетів, що спеціалізуються в конкретній сфері політики ЄС :

- ⇒ Комітет з питань закордонних справ, прав людини, спільної політики безпеки і обороноздатності;
- ⇒ Комітет з питань бюджету;
- ⇒ Комітет з бюджетного контролю;
- ⇒ Комітет з питань прав і свобод громадян, юстиції та внутрішніх справ;
- ⇒ Комітет з питань економіки та грошово-кредитних справ;
- ⇒ Комітет з питань права та внутрішнього ринку;
- ⇒ Комітет з питань промисловості, зовнішньої торгівлі, досліджень та енергетики;
- ⇒ Комітет з питань зайнятості та соціальної сфери;
- ⇒ Інші.

У назвах комітетів відбиваються їх специфічні інтереси і в цілому визначаються обов'язки відповідно до положень угод та міжінституційних відносин.

Отже, Комісія, Рада та Парламент утворюють «інституційний трикутник», що відіграє ключову роль у прийнятті фінансових рішень у ЄС.

Цей «інституційний трикутник» доповнюється ще двома важливими інституціями – Судом Європейського Союзу та Палатою Аудиторів.

Суд Європейського Союзу – орган, створений в 1952 р. на підставі Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, який забезпечує дотримання права в ЄС. Оскільки Суд ЄС має надзвичайно великий обсяг обов'язків, Єдиний європейський акт (1987 р.) передбачив створення Суду першої інстанції – додаткового судового органу, покликаного «розвантажити» і максимально допомогти Суду ЄС виконувати його основну функцію. Отже, Суд ЄС та Суд першої інстанції втілюють судову гілку влади Євросоюзу.

Суд розглядає спірні питання між державами – членами, між Союзом і країнами ЄС, між інститутами, фізичними особами або спільними органами і Союзом; готує експертні висновки і відповідає за попередні рішення (за клопотанням національного суду); висловлює свою думку щодо міжнародних угод. Хоча Суд не наділений примусовими повноваженнями, в більшості випадків сторони виконують рішення Суду, спираючись на концепцію дотримання спільних інтересів.

Рахункова палата (Палата аудиторів) – колегіальний орган, заснований в 1975 р., який забезпечує зовнішній контроль спільних європейських фінансів і консультативний розгляд бюджетних проектів ЄС.

У сфері бюджетного планування значну роль відіграють дорадчі органи ЄС – *Європейський економічний і соціальний комітет* (виражає позиції громадянського суспільства з соціальних та економічних питань) та *Комітет регіонів* (виражає позицію регіональних і місцевих органів влади).

Важливу роль в реалізації фінансової і монетарної політики відіграють фінансові інститути – Європейський інвестиційний банк і Європейський центральний банк.

Європейський інвестиційний банк створений в 1958 р. відповідно до Договору про Європейське економічне співтовариство. Основне завдання Банку полягає у сприянні за допомогою своїх власних ресурсів і доступу на ринок капіталу збалансованому та стійкому розвитку спільного ринку.

Фінансові ресурси банку складаються із сплаченої частини статутного капіталу, накопичених резервів, а також запозичених коштів. Проекти, в які Банк вкладає кошти, мають відповідати певним критеріям, а саме:

- сприяти виконанню завдань ЄС, зокрема підвищувати конкурентоспроможність європейської промисловості та малих підприємств, стимулювати розвиток інформаційних технологій;
- здійснюватись переважно на користь найвідсталіших регіонів;
- залучати інші джерела фінансування.

Окрім країн-членів ЄС, банк надає кредити країнам, які підписали з ЄС угоди про співробітництво, а також перебувають в асоціації з ЄС. Банк надає кредити як державним, так і приватним позичальникам у промисловості, сільському господарстві, екологічній та енергетичній інфраструктурі тощо.

У рамках Європейського інвестиційного банку з 1994 р. діє *Європейський інвестиційний фонд*, який надає довгострокові гарантії для фінансування транс'європейських транспортних та комунікаційних і енергетичних мереж, а також для розвитку малих і середніх підприємств.

Європейський центральний банк (створений в 1998 р.) розпочав роботу у Франкфурті-на-Майні у результаті прийняття рішення главами держав та урядів ЄС про перехід до третього етапу Економічного та валютного союзу. Він був створений на базі Європейського валютного інституту, який функціонував з 1994 р. і підготував запровадження спільної валюти на другому етапі розвитку Економічного валютного союзу.

Європейський центральний банк займає провідне місце у Європейській системі центральних банків, а його основним завданням є розроблення основних напрямів грошово-кредитної політики Європейського економічного і валютного союзу. Органами Європейського центрального банку, які ухвалюють рішення, є:

- Рада директорів банку;
- Рада Європейського центрального банку;
- Розширена рада банку.

Європейський центральний банк разом з національними центральними банками країн-членів ЄС входить до складу Європейської системи центральних банків. Керівні органи Європейського центрального банку, що ухвалюють рішення, здійснюють керівництво Європейською системою центральних банків.

Європейський центральний банк узяв на себе відповідальність за стабільність нової валюти (євро), а також за політику процентних ставок і грошової маси в зоні євро. Крім того, Європейський центральний банк має право:

- на висловлення своєї думки стосовно всіх пропозицій про ухвалення правових актів ЄС та щодо всіх проектів законів національних офіційних органів влади, які стосуються його сфери повноважень;
- звернення із запитом про надання статистичних даних, необхідних для його роботи, представцтво у сфері міжнародного співробітництва, участь у діяльності міжнародних валютних установ.

Таким чином, ЄС поступово трансформується з міжнародної організації, з економічного та політичного союзу західноєвропейських країн в об'єднання держав з єдиною валютою, громадянством, кордонами, єдиною внутрішньою і зовнішньою політикою.

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ

Питання для самоконтролю

1. Коли було започатковано створення Європейського Союзу?
2. Назвіть і охарактеризуйте етапи розширення ЄС.
3. Якою угодою було офіційно трансформовано Європейське Економічне Товариство у Європейський Союз?
4. У чому полягають основні положення Маастрихтської угоди?
5. Назвіть основні критерії валютно-фінансової конвергенції згідно з Маастрихтською угодою.
6. Назвіть головні особливості організації фінансів ЄС.
7. Які особливості бюджету ЄС? На яких принципах він базується і які завдання покликаний вирішувати?
8. За рахунок яких джерел формуються доходи бюджету ЄС? Охарактеризуйте власні ресурси бюджету ЄС.
9. На які цілі використовуються видатки бюджету ЄС?
10. Охарактеризуйте особливості бюджетного процесу ЄС.
11. Що передбачає уніфікація і гармонізація податкових систем країн ЄС?
12. Назвіть і охарактеризуйте принципи податкової гармонізації.
13. Які загальні напрями гармонізації податкової політики в країнах ЄС?
14. Розкрийте сутність валютної інтеграції та назвіть основні її стадії.
15. Охарактеризуйте основні складові валютної інтеграції.
16. Охарактеризуйте етапи переходу країн ЄС на єдину європейську валюту – євро.
17. Які основні завдання Європейської системи центральних банків?
18. Охарактеризуйте інституційну структуру ЄС.
19. Розкрийте роль та функціональне призначення керівних органів, що утворюють «інституційний трикутник» і відіграють ключову роль у прийнятті фінансових рішень ЄС.
20. Розкрийте роль та функціональне призначення фінансових інституцій ЄС – Європейського інституційного банку та Європейського центрального банку.
21. Призначення та особливості функціонування Економічного і соціального комітету та Комісії регіонів.

Питання до семінарського заняття

1. Особливості організації фінансів Європейського Союзу.
2. Бюджет Європейського Союзу, бюджетна стратегія та бюджетний процес.
3. Гармонізація та уніфікація податкової політики країн ЄС.
4. Валютна інтеграція, спільна валютна політика.
5. Основні інституції ЄС та їх роль у формуванні єдиної фінансової політики.

Тестові завдання

1. *Європейський Союз – це:*

- а) конфедеративне утворення суверенних держав але зі значними елементами федерації;*
- б) федеративне утворення;*
- в) унітарне утворення;*
- г) немає правильної відповіді.*

2. *Угода про створення Європейського Союзу була підписана:*

- а) у 1958 р. у м. Рим;*
- б) у 1992 р. у м. Маастрихт;*
- в) у листопаді 1993 р. в м. Амстердам;*
- г) у 1997 р. у м. Шенген.*

3. *Фінанси Європейського Союзу – це:*

- а) фонди фінансових ресурсів, призначених для утримання керівних органів ЄС;*
- б) бюджет ЄС;*
- в) спільна грошова одиниця – євро;*
- г) сукупність економічних відносин між країнами-членами ЄС, опосередкованих рухом грошових потоків і формуванням та використанням централізованих грошових фондів.*

4. *Однією з найхарактерніших особливостей функціонування фінансової системи Європейського Союзу є те, що ЄС має:*

- а) ринок цінних паперів;*
- б) фінансовий ринок;*
- в) самостійний бюджет;*
- г) біржу праці.*

5. *Бюджет Європейського Союзу – це:*

- а) зведений бюджет країн-членів ЄС;*
- б) видатки на соціальний та економічний розвиток економічно слабких країн;*
- в) самостійний бюджет, що формується ЄС;*
- г) дотації вирівнювання від країн-донорів до країн-реципієнтів.*

6. *Доходи бюджету ЄС поділяються на:*

- а) поточні та капітальні;*
- б) податкові та неподаткові;*
- в) власні та інші доходи;*
- г) закріплені, регулюючі та власні.*

7. *Конвергенція –це:*

- а) введення спільної грошової одиниці в країнах-членах;*
- б) зближення економічної політики країн-членів;*

- в) зменшення розриву в показниках економічного розвитку між країнами-членами;*
- г) вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку у рамках інтеграційного об'єднання.*

8. Граничний обсяг бюджетного дефіциту країн-членів ЄС становить:

- а) 3% ВВП;*
- б) 5% ВВП;*
- в) 10% ВВП;*
- г) 60% ВВП.*

9. Граничний обсяг державного боргу країн-членів становить:

- а) 3% ВВП;*
- б) 5% ВВП;*
- в) 10% ВВП;*
- г) 60% ВВП.*

10. До складу Європейської системи центральних банків, як спеціального органу з управління валютою ЄС входять:

- а) Європейська Рада;*
- б) Європейський центральний банк;*
- в) національні центробанки країн-членів;*
- г) національні та комерційні банки усіх країн Європи.*

11. Бюджетний період при складанні бюджету ЄС складає період з:

- а) з 1 січня по 31 грудня;*
- б) з 1 квітня по 31 березня;*
- в) з 1 вересня по 31 серпня;*
- г) з 1 жовтня по 30 вересня.*

Питання для самостійного вивчення

1. Особливості функціонування фінансової системи Європейського Союзу.
2. Головні умови та ймовірні наслідки входження України до ЄС.

Теми рефератів

1. Організація контролю за дотриманням фінансового законодавства в ЄС.
2. Спеціальні фонди ЄС та основи їх функціонування.

Базові терміни і поняття

Європейське Економічне Співтовариство, Європейський Союз, спільний ринок, внутрішній ринок, Маастрихтська угода, конвергенція, податкова уніфікація, податкова гармонізація, євробюджет, валютна інтеграція, механізм валютної інтеграції, валютний союз, Європейська система центральних банків, Європейський інвестиційний банк, Рада ЄС, Європейська Комісія, Економічний і соціальний комітет ЄС, Комітет регіонів ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Затверджена ВРУ 28 червня 1996 р. № 254/96 – ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 № 2542-III.- Відомості ВРУ.- 2001. – № 37-38.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456- VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010. – № 50-51.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436- IV. – Відомості ВРУ. – 2003. – № 18.
5. Цивільний кодекс України: Офіційне видання. – К.: Атіка, 2004. – 416с.
6. Податковий кодекс України, № 2756 – VI від 02.12.2010 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, №13-16.
7. Україна. Закон Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні // Закони України: в 11 т. – Верховна Рада України. Інститут законодавства. –К., 1996. – Т.5. –с.13-20.
8. Україна. Закон Про державну податкову службу в Україні // Закони України: в 11 т. – Верховна Рада України. Інститут законодавства. – К., 1996. – Т.1. – с.7-37.
9. Україна. Закон. Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.97 р. №280/97 – ВР. Розділ III // Відомості ВРУ. – 1997.- №24.
10. Україна. Закон Про внесення змін до Закону України «Про державну податкову службу в Україні», від 05.02.98 р. № 83/ 98 – ВР // Відомості ВРУ.– 1998. – №29.
11. Україна. Закон Про загальнодержавне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, від 23.09.99 р. № 1105- XIУ // Відомості ВРУ. – №46-47.
12. Україна. Закон Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, від 18.01.01 р. № 2240-111 – ВР // Відомості ВРУ. – 2000.- №14.
13. Україна.Закон Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, від 02.03. 2000 р. № 1533- 111 // Відомості ВРУ. – 2000. – №22.
14. Україна. Закон Про внесення змін в Закон України «Про страхування»: №2745 – III від 04.10.2001 р.
15. Україна. Закон Про цінні папери і фондовий ринок: № 3480 -IV від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України від 04.08.2006 – 2006 р. – № 31.
16. Україна. Закон. Про Рахункову палату Верховної Ради України № 315/96 – ВР від 11.07.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №43.
17. Постанова КМУ «Про впровадження казначейської системи виконання державного бюджету» від 14 січня 1997 р. № 13// Зібрання законодавства України. – 1997. №1. С.10
18. Україна. Закон Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: від 09.07.2003р. №1058 –IV// Все про бухгалтерський облік. – 2003. – №110,115.
19. Україна. Закон Про недержавне пенсійне забезпечення: № 1057-IV від 09.07.2003р.

20. Положення про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України від 4 квітня 2003 р. // Урядовий кур'єр .- 2003. – № 71.
21. Україна. Закон Про основи національної безпеки України: від 19 червня 2003 р. № 964 –IV.
22. Україна. Закон Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: від 08.07.2010 №2464 – VI// Відомості Верховної Ради України, 2011, № 2-3.
23. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010, №1085/2010.
24. Положення про Державну фінансову інспекцію України, затверджене Указом Президента України від 23 квітня 2011 р. №499/2011.
25. Україна. Закон Про заходи по законодавчому забезпеченню реформування пенсійної системи: від 08.07.2011 № 3668-17.
26. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: навч. посіб./ [за ред. В.Д.Базилевича]. – К.: Атіка, 2002.-368 с.
27. Біла О.Г. Фінанси: навч. посіб./ О.Г.Біла, І.Р.Чуй. – Львів: «Магнолія 2006», – 2012. – 390 с.
28. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник. /О.Д. Василик. – К.: НІОС. – 2003. – 416 с.
29. Василик О.Д. Державні фінанси України: підручник. /О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, – 2003.- 608 с.
30. Глущенко В.В. Фінанси у рисунках, схемах і таблицях: навч. посіб./ В.В. Глущенко, А.С. Глущенко, О.В. Глущенко – Львів: «Магнолія 2006», – 2012. – 344 с.
31. Глущенко А.С. Фінанси: навч. посіб./А.С.Глущенко. –Х. ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2010. – 232 с.
32. Грицяк І.А. Право та інституції Європейського Союзу: навч. посіб./ І.А. Грицяк. – К.: К.І.С., 2004. – 260 с.
33. Ільєнко А.А. Теорія фінансів: навч. посіб./[за загальною ред. О.Д. Василика].- Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
34. Карлін М.І. Державні фінанси України: навч. посіб. / М.І. Карлін. – К.: Знання, 2008. – 348 с.
35. Карлін М.І. Фінанси зарубіжних країн: навч. посіб./ М.І. Карлін. – К.: Кондор, 2004. – 384 с.
36. Карлін М.І. Фінанси України та сусідніх держав: навч. посіб./М.І. Карлін. – К.: Знання, 2008. – 589 с.
37. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: навч. посібник./ В.І.Кравченко – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999.- 487 с.
38. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: навч. посіб. /Л.О. Миргородська. – К.: ЦНЛ, 2003. – 240 с.
39. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник./ В.М.Опарін. – К.: КНЕУ, 2007. – 240 с.
40. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): моногр./ В.М.Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
41. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: моногр./К.В.Павлюк. – К.: НДФІ, 2006.- 586 с.

42. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политика налогов: учеб. пособие. – М.: ИНФРА – М. -1996 – 192 с.
43. П'ятаченко Г.О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917 – 2003 / Г.О. П'ятаченко, Л.В. Кухарець. – К.: НДФІ, 2005. – 784 с.
44. Романенко О.Р. Фінанси: підручник.- К: Центр навчальної літератури, 2003.-312с.
45. Фінанси: підручник / [За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова]. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
46. Финансы: учебник для вузов / [под ред. проф. Л.А.Дробозиной] – М.: ЮНИТИ, 2002. – 527 с.
47. Фінанси: вишкіл студії: навч. посіб.[за ред. д.е.н., проф. Юрія С. І.] - Тернопіль: Карт-бланш, 2002.- 357 с.
48. Фінанси підприємств: підручник / [за ред. А.М. Поддєрьогіна]. – 6-те вид., перероб. та доповн. – К.: КНЕУ, 2006.- 552 с.
49. Финансы: Сборник комплексных задач, тестов и ситуаций: Учеб. пособие/ [под ред. А.П. Вожжова]. – 3-е изд., стер. – К.: Знання, 2008. – 269 с. – (Высшее образование XXI века).
50. Фінанси: навч.посіб. / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. – К.: Знання, 2008. – 2008. – 247 с.
51. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: підручник/ В.М.Шелудько. – К.: Знання. 2008. – 535 с.
52. Юрій С.І. Бюджетна система України: навч.посіб./С.І. Юрій, Й.М. Бєсکید. – К.: НІОС. – 2000. – 400 с.
53. Юрій С.І. та ін. Соціальне страхування: підручник / С.І.Юрій. – К.: НІОС. – 2004. – 462с.
54. Фінанси України. Науково-практичний журнал Міністерства фінансів України.

А.С. ГЛУЩЕНКО

ФІНАНСИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Підписано до друку __.__.2014 р.
Формат 70x100/16. Папір друк. №2. Гарнітура Times New Roman
Умовн. друк. арк. 27,5. Тираж __ прим.

ПП «Магнолія 2006»
а/с 431, м. Львів-53, 79053, Україна, тел./факс 240-54-84; 245-63-70
e-mail: magnol@lviv.farlep.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції: серія ДК № 2534 від 21.06.2006 року,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Надруковано у друкарні видавництва «Магнолія 2006»
м. Львів, вул. Луганська, 1 Б.